
ISSN 2786-4537 (print)

ISSN 2786-4545 (online)

**Випуск 4 (102)
жовтень – грудень
2021 рік**

**Науковий
журнал**

Scientific journal

**Issue 4 (102)
October - December
2021 yers**

ВІСНИК
економіки

**HERALD
of Economics**

**Тернопіль
ЗУНУ
2021**

**Ternopil
WUNU
2021**

**ВІСНИК
економіки**

*Науковий журнал.
Заснований у травні 1996 р.
Виходить чотири рази на рік*

**HERALD
of Economics**
*The Scientific Magazine.
Founded on May 1996.
Is published four times a year*

**Випуск 4 (102)
жовтень – грудень
2021**

*Затверджено рішенням Вченої
ради ЗУНУ, протокол № 3
від 16 листопада 2021 р.*

**Issue 4 (102)
October - December
2021**

Зареєстрований Вищою атестаційною комісією України як фахове економічне видання (Бюлетень ВАК України. 1998. № 2. С. 44; Бюлетень ВАК України. 2009. № 11. С. 12).

Затверджено постановою президії ВАК України від 09.03.2016 р. № 241.
Включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 051; 071; 072; 073; 075; 076; 281; 292.
Наказ МОН України від 16.12.2019 р. № 1643.

Внесено зміни у назву наукового журналу з «Вісник Тернопільського національного економічного університету» на «Вісник економіки» (з включенням його до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 051; 071; 072; 073; 075; 076; 281; 292) і назву засновника з «Тернопільський національний економічний університет» на «Західноукраїнський національний університет». Наказ МОН України від 15.04.2021 р. № 420.

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24736-14676ПР від 8 лютого 2021 р.*

Науковий журнал «Вісник Тернопільського національного економічного університету» / «Вісник економіки» розміщено в міжнародних каталогах та наукометричних базах: Index Copernicus, Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), International Citation Index Of Journal Impact Factor & Indexing (ICI), НБУВ, CrossRef.

Електронний варіант журналу в Інтернеті:
<http://www.visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj>
<http://www.visnykj.wunu.edu.ua/index.php/htneu>
<http://www.irbis-nbu.gov.ua>

ISSN 2786-4537 (print)
ISSN 2786-4545 (online)

© ЗУНУ, 2021

Головний редактор

Задорожний Зеновій-Михайло, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Заступники головного редактора:

Мельник Алла, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Дерій Василь, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Хорунжак Надія, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Редакційна колегія:

Борисова Тетяна, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Буяк Леся, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Желюк Тетяна, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Зварич Роман, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Кириленко Ольга, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Кнейслер Ольга, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Кравчук Наталія, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Крисоватий Андрій, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Лободіна Зоряна, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Микитюк Петро, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Монастирський Григорій, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Муравський Володимир, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Рожелюк Вікторія, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Семанюк Віта, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Сембієва Ляззат, д. е. н., професор, Євразійський національний університет ім. Л. М. Гумільова, Казахстан

Сковронська Агнешка, д.габ., професор, Вроцлавський економічний університет, Польща

Собко Ольга, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Сохацька Олена, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Тулай Оксана, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Штандо Анжей, д.габ., професор, Вроцлавський економічний університет, Польща

ЗМІСТ

НАЦІОНАЛЬНА І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Анатолій СІРКО

Етатизм і лібералізм та конкуруючі парадигми розвитку економічної теорії 8

Григорій МОНАСТИРСЬКИЙ, Марина ВОЛОСЮК

Інституційні дисбаланси моделі управління розвитком територій 23

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

**Зоряна ЛОБОДИНА, Василь ДЕМ'ЯНИШИН, Тетяна КІЗИМА,
Світлана САВЧУК**

Сучасні тенденції розвитку та наслідки трансформації бюджетної системи
України в контексті реформування управління публічними фінансами 38

Ляззат СЕМБІЄВА, Асель ІСМАЙЛОВА

Актуальність бюджетних інвестицій і визначення їхнього поняття 57

Марина БРИЧКО, Вероніка ЛІТОВЦЕВА

Бібліометричний аналіз наукових досліджень з питань довіри
до фінансового сектору економіки 67

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Оксана ЛЮБА

Еволюція і суть зовнішньоекономічної діяльності як основи
соціально-економічного розвитку держави 87

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

**Олексій ЛЮЛЬОВ, Тетяна ПІМОНЕНКО, Євгенія ЗЯБІНА,
Евелін Кума Осей ОВУСУ, Едвард ОВУСУ**

Корпоративна соціальна відповідальність в управлінні трудовими ресурсами 102

Олександр ЖМАЙ

Корпоративна соціальна відповідальність: вклад мобільних
операторів України у подолання наслідків поширення COVID-19 116

Тетяна ЗАХАРОВА

Оцінка ефективності заходів щодо вдосконалення управління
підприємствами туристичної галузі в умовах євроінтеграції 129

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Віта СЕМАНЮК, Андрій ПАПІНКО

Облікове обґрунтування доцільності оптимізації бізнес-процесів
в підприємствах ІТ-галузі 143

Володимир МУРАВСЬКИЙ, Надія ХОМА, Лариса ХОХЛОВА, Лю ЧЕН'ЮЙ

Відкритий документообіг на основі технології блокчейн для
кіберзахисту системи обліку 156

Валентина ЯСИШЕНА, Віктор ПИЛЯВЕЦЬ

Особливості обліку внутрішнього гудвілу 171

Уляна ІВАСЕЧКО, Марія ГУМЕННА-ДЕРІЙ, Василь ДЕРІЙ

Фінансові ресурси підприємств будівельної галузі як важелі
соціального партнерства: облік та оподаткування 187

Ірина НАЗАРОВА

Еволюція обліково-інформаційних систем у здійсненні
безготівкових розрахунків 211

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

**Михайло ШКІЛЬНЯК, Тетяна ЖЕЛЮК, Олена ДУДКІНА,
Аліна ЖУКОВСЬКА, Тамара ПОПОВИЧ**

Управління закладами охорони здоров'я: виклики та перспективи 225

Оксана ТУЛАЙ, Людмила АЛЕКСЕЄНКО

Анізотропність фіскальної політики в глобальному та локальному вимірі 234

До відома авторів «Вісника економіки» 240

CONTENTS

NATIONAL AND REGIONAL ECONOMY

Anatoliy SIRKO

Etatism and liberalism as leading and competing paradigms
for the development of economic theory 8

Grygorii MONASTYRSKYI, Maryna VOLOSIUK

Institutional imbalances in the territorial development management model 23

FINANCE AND CREDIT

Zoryana LOBODINA, Vasyl DEMIANYSHYN, Tetiana KIZYMA, Svitlana SAVCHUK

Current tendencies of the development and consequences of the transformation of
the budget system of Ukraine in the context of public finance management reform 38

Lyazzat SEMBIEVA, Asei ISMAILOVA

Relevance of budget investment and definition of its concept 57

Maryna BRYCHKO, Veronika LITOVTSOVA

Bibliometric analysis of scientific research on trust in the financial
sector of the economy 67

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Oksana LYUBA

The evolution and essence of foreign economic activity as a base
of socio-economic development of the Power 87

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Oleksii LYULYOV, Tetyana PIMONENKO, Yevheniia ZIABINA,

Osei Evelyn Kumah OWUSU, Edward OWUSU

Corporate social responsibility in human resource management 102

Aleksandr ZHMAI

Corporate social responsibility: the contribution of Ukrainian mobile operators
to overcoming the consequences of the spread of COVID-19 116

Tetiana ZAKHAROVA

Evaluation of the effectiveness of measures to improve the
management of tourism enterprises in the context of eurointegration 129

ACCOUNTING AND TAXATION

Vita SEMANIUK, Andriy PAPINKO

Accounting substantiation of expenditure of optimization of business
processes in it-industry enterprises 143

Volodymyr MURAVSKIY, Nadiia KHOMA, Larysa KHOKHLOVA, Liu CHENGYU

Open document flow based on blockchane technology for cyber
security of the accounting system 156

Valentyna YASYSHENA, Viktor PYLIAVETS

Features of accounting of internal goodwill 171

Uliana IVASECHKO, Mariia GUMENNA-DERII, Vasyi DERII

Financial resources of construction companies as levers of social partnership:
accounting and taxation 187

Iryna NAZAROVA

Evolution of accounting and information
systems cashless payments 211

WORLD RETROSPECTIVE ECONOMIC THOUGHT

**Mykhailo SHKILNYAK, Tetyana ZHELYUK, Olena DUDKINA,
Alina ZHUKOVSKA, Tamara POPOVYCH**

Management of healthcare institutions: challenges and prospects 225

Oksana TULAI, Lyudmyla ALEKSEYENKO

Anisotropy of fiscal policy in the global and local dimensions 234

Useful Information for the authors 240

НАЦІОНАЛЬНА І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 330.101

JEL classification: A11, B1, B2, B3, B4

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.008>

Анатолій СІРКО,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету,
вул. Гонти, 37, м. Вінниця, 21017, Україна,
e-mail: anatolii.sirko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5489-4113

ЕТАТИЗМ І ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ПРОВІДНІ ТА КОНКУРУЮЧІ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Сірко А. Етатизм і лібералізм як провідні та конкуруючі парадигми розвитку економічної теорії. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 8–22. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.008>

Sirko, A. (2021). Etatism i liberalizm iak providni ta konkuruiuchi paradyhmy rozvytku ekonomichnoi teorii [Etatism and liberalism as leading and competing paradigms for the development of economic theory]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 8–22. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.008>

Анотація

Вступ. Економічна теорія як фундаментальна економічна і соціальна наука, зародившись в умовах панування ринкового (капіталістичного) способу господарювання, безупинно розвивається, удосконалюється і збагачується новими ідеями, концепціями. Поглиблений аналіз природи її історичного розвитку дає

© Анатолій Сірко, 2021.

зможу виокремити та охарактеризувати певні цикли у зміні ідеологічних поглядів економістів-теоретиків.

Мета: дослідження характеру та тенденцій розвитку економічної теорії через призму головних парадигм, формулювання власних оціночних суджень та прогноз наступних парадигмальних змін.

Методи дослідження: дедуктивний і компаративний аналіз.

Результати. Головними парадигмами розвитку теоретичної економічної думки визначено етатизм і лібералізм. Ідеологія етатизму схиляє одну частину економістів на бік держави, сподівань на її «колективний розум» у регулюванні економічного й соціального життя; ліберальна ідеологія робить решту теоретиків прихильниками економічної свободи, раціональної моделі поведінки індивіда та «природного порядку» під дією законів ринку. У розвитку економічної теорії прослідковано та описано три парадигмальні цикли: 1) меркантилізм → класична політична економія → марксистська політична економія (з початку XVI до останньої третини XIX ст.); 2) марксистська теорія → неокласична економічна теорія → кейнсіанство (з останньої третини XIX ст. до 70-х рр. XX ст.); 3) кейнсіанство → неоліберальна і нова класична економічна теорія → поведінкова (експериментальна) економіка (від середини 1970-х рр.).

Висновки. Зроблено висновок, що натомість початкового антагонізму економічних ідеологій етатизму і лібералізму з другого циклу намітилася тенденція до їх зближення та взаємозбагачення. У найближчій перспективі прогнозується посилення етатистської ідеології у розвитку економічної науки, свідченням чому є інтерес до «експериментальної економіки». Основне пояснення циклічності головних парадигм розвитку теоретичної економіки автор вбачає у зміні поколінь видатних учених-економістів, зміні «інтелектуальної моди».

Ключові слова: економічна теорія, етатизм, лібералізм, цикли, меркантилізм, класична політична економія, марксистська теорія, неокласична теорія, кейнсіанство, неолібералізм, нова класична економічна теорія, поведінкова економіка.

Формули: 0, **рис.:** 1, **таб.:** 0, **бібл.:** 12.

Anatoliy SIRKO,

Ds (Economics), Professor,
Professor of the Department of Law and Humanities,
Vinnitsa training and research institute of economics,
West Ukrainian National University.
37 Gonty st., Vinnitsa, 21017, Ukraine,
e-mail: anatolii.sirko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5489-4113

ETATISM AND LIBERALISM AS LEADING AND COMPETING PARADIGMS FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC THEORY

Abstract

Introduction. *Economic theory as a fundamental economic and social science, born out of the dominance of the market (capitalist) mode of management, is constantly evolving, improving and enriching by new ideas and concepts. A penetrating analysis of the nature of its historical development makes it possible to identify and characterize certain cycles in the changing ideological attitudes of theoretical economists.*

Purpose of the research: *study of the nature and trends of economic theory through the prism of the main paradigms, the formulation of their own evaluative judgments and the forecast of subsequent paradigmatic changes.*

Methods: *deductive and comparative analyses.*

Results. *The main paradigms of the development of theoretical economic thought are defined by the author as etatism and liberalism. The ideology of etatism tilts one part of economists on the side of the state, hopes for its «collective mind» in the regulation of economic and social life; liberal ideology makes the rest of the theorists advocates economic freedom, liberal ideology makes the rest of theorists advocates economic freedom, rational model of individual and «natural order» behavior under the influence of the market laws. Three paradigm cycles have been traced and described in the development of economic theory: 1) mercantilism → classical political economy → Marxist political economy (from the beginning of the XVI th century to the last third of the XIX th century); 2) Marxist theory → neoclassical economics → keynesian economics (from the last third of the XIX th century up to the 1970s of the XX century); 3) keynesian economics → neoliberal and new classical economic theory → behavioral (experimental) economics (from the mid-1970 s.).*

Discussion. *The analysis concluded that instead of the initial antagonism of economic ideologies of etatism and liberalism, since the second cycle, there has been a trend towards convergence and mutual enrichment. In the near term, the growth of etatistic ideology in the development of economic science is forecast, as evidenced by interest in the «experimental economy» The main explanation of the cyclicity of the main paradigms of the development of the theoretical economy the author sees in the change of generations of outstanding scientists-economists, change of «intellectual fashion».*

Keywords: *economic theory, etatism, liberalism, cycles, mercantilism, classical political economy, marxist theory, neoclassical theory, keynesian economics, neoliberalism, new classical economic theory, behavioral economics.*

Formulas: 0, fig.: 1, table. 0, bibl.: 12.

JEL classification: A11, B1, B2, B3, B4.

Постановка проблеми. Історія економічної теорії – це тривалий і складний процес генези і розвитку її як фундаментальної економічної і соціальної науки, формування системи знань про господарське життя суспільства, передовсім про об'єктивні закони, що управляють виробництвом і розподілом життєвих благ, про правила ухвалення економічних рішень суб'єктами господарювання та можливості участі держави у вирішенні нагальних соціально-економічних проблем. Оцінюючи наукові внески видатних економістів-теоретиків минулого та сучасності, можна стверджувати про їхню прихильність до двох полярних парадигм – етатизму та лібералізму. Сам факт парадигмального вибору, перед яким постає кожен учений-економіст, закономірно

зумовлює гостроту дискусій, що постійно точаться в теоретичній економіці, і популярність поглядів прихильників тієї чи іншої парадигми час від часу то згасає, то знову збільшується. У руслі неперервної боротьби цих двох парадигм відбувається розвиток економічної думки.

Яскравим відображенням полярності думок в економічній теорії є перипетії щодо моделей економічного розвитку України, розбіжність поглядів не лише у стані вітчизняних науковців і політиків, а й серед авторитетних зарубіжних експертів. Одні підтримують регульовану ринкову економіку, де провідна роль відводиться «сильній» державі, інші – ліберальну ринкову економіку, у якій роль держави хоч і не пасивна, але обмежена, зміщена переважно на вирішення соціальних проблем.

Останні дослідження і публікації. В історико-економічній літературі проблематика розвитку економічної теорії розглядається переважно з позицій формаційного та почасти цивілізаційного підходів, що дає змогу зрозуміти логіку процесу генези та розвитку науки, забезпечує доступність викладеного матеріалу для студентської молоді. Щодо ключових парадигм – етатизму і лібералізму, то їх висхідне значення у циклічному розвитку економічної теорії мало привертає увагу учених, та й інтерпретується воно здебільшого фрагментарно і розрізнено. Серед найбільш цікавих і системних робіт для реалізації замислу нашої статті варто виокремити праці зарубіжних економістів Дж. М. Кейнса, Л. Мізеса, Ф. Гайєка, М. Фрідмена, а серед вітчизняних – А. Гриценка, В. Тарасевича, О. Яременка та ін.

Мета статті – дослідити характер та тенденції розвитку економічної теорії через призму головних парадигм, сформулювати власні оціночні судження та прогноз наступних парадигмальних змін.

Виклад основного матеріалу. Наука як система знань, що пояснює об'єктивну реальність, виникає на основі певних ідей, світоглядних переконань, які вже виношував той чи інший учений. Про це видатний економіст Дж. М. Кейнс у кінці своєї головної праці, яка заклала основу сучасної теорії макроекономіки, зауважив: «Ідеї економістів і політичних мислителів – і коли вони мають рацію, і коли помиляються – мають набагато більше значення, аніж прийнято думати. Насправді саме вони і правлять світом. Люди практики, які вважають себе зовсім непіддатливими інтелектуальним впливам, зазвичай є рабами якого-небудь економіста минулого... Я переконаний, що сила корисливих інтересів значно перебільшується порівняно з поступовим посиленням впливу ідей... Але рано чи пізно саме ідеї, а не корисливі інтереси, стають небезпечними і для добра, і для зла» [1, с. 458]. Шкільна і професійна освіта, коло спілкування, література і мас-медіа закладають у свідомість людей наукову інформацію, яку кожен із нас на свій погляд використовує, а отже, мимоволі стає заручником чієїсь ідей. Важко знайти ідейно нейтрального економіста, якщо такий взагалі існує чи хоча б коли-небудь був. Звісно, стародавні мислителі, як-от Аристотель, які такого вибору не мали і робили первинні дослідження, вдавалися до філософських роздумів про найбільш загальні основи буття, користуючись розрізненими поняттями, такий метод дослідження пізніше назвали метафізичним.

Історія економічної теорії чітко відображає хід економічного і загалом цивілізаційного розвитку людства. З одного боку, суспільно-господарське життя зазнавало різючих системних змін у результаті поглиблення поділу праці та ринкового обміну ресурсами і

продуктами виробництва, а з другого, – об'єктивно змінювана реальність запалювала пізнавальний інтерес науковців та множила запити до них щодо пояснення сутності, причин і наслідків змін та надання рекомендацій для господарників і державних діячів. У цьому смислі усі корифеї економічної теорії були «синами своєї епохи» [2]. Зовсім не випадково, що фундаментальна економічна наука виникла на тому етапі історії, коли економіка взяла верх над політикою і суттєво змінилися «правила гри», тобто коли були повалені абсолютистські монархічні режими і до влади прийшли політичні сили, зацікавлені у розвитку вільного підприємництва та інститутів демократії. Тоді виникло питання щодо офіційної (узаконеної) ролі держави в економіці – бути пасивним учасником, котрий обмежується базисними для держави функціями (захисту життя, прав і свобод людини, у т. я. права власності), чи активним суб'єктом, який також відповідальний за економічне зростання країни, виробництво суспільних (колективних) благ, захист соціально вразливих верств населення тощо. Відповідно виникли дві конкурентні між собою економічні ідеології – етатизм і лібералізм, причому кожна з них претендує на максимальну користь для потреб суспільства.

Зауважимо й інше. Історію економічної теорії від найпершої школи, що зародилася в XVI ст., – меркантилізму і до наших днів прийнято вивчати як послідовний і/або паралельний розвиток наукових шкіл, тобто як лінійно-прогресивний процес накопичення нових і творчого переосмислення «старих» теорій і концепцій. В економічній теорії відомі кілька десятків наукових шкіл, котрі умовно об'єднують однодумців і послідовників певних ідей, теорій. Крім цього, якщо уважно ознайомитися з науковим доробком шкіл та їхніми персоналіями, то часто виявляється, що доцільно зробити поділ у середині шкіл за певними спільними ознаками. Водночас, незважаючи на значну кількість теоретичних шкіл в економіці, їх можна укрупнено групувати за парадигмами, під якими розуміють найбільш загальні принципи аналізу, висхідні ідеї і світоглядні переконання науковців. Суто економічних парадигм відомо декілька, наприклад ставка класиків і марксистів на працю як субстанцію вартості благ та різке заперечення такого підходу з боку маржиналістів – стійких прихильників аналізу граничних величин корисності та продуктивності; чи непоступливість своїми ключовими принципами неокласиків та інституціоналістів. Якщо зважити на те, що економічна теорія, за оцінкою відомого американського економіста П. Самуельсона, є «королевою» соціальних наук, а також гарним підґрунтям для забезпечення основи цивілізації [3], то доцільно характеризувати відомі економічні школи через дві метапарадигми, які об'єднують, окрім суто економічних ідей, загальнокультурне бачення суспільного прогресу, передовсім ролі держави у суспільних і приватних справах.

Отож, згрупувавши усі відомі з історії теоретичної економіки парадигми, що аналізували й аналізують ринкову господарську систему, виявляємо дві метапарадигми у розвитку економічної теорії:

1) етатизм – сукупність теорій і шкіл, які абсолютизують роль держави, наділяючи її додатковими обов'язками: дирижистськими (регуляторними в економічній сфері) і патерналістськими (опікунськими в соціальній сфері);

2) лібералізм – теорії і школи, які покладаються на саморозвиток економіки, заперечуючи необхідність втручання держави у ринкові процеси, позаяк воно може

привести до ослаблення стимулів для економічної активності людей, спотворення системи ринків, зловживання державними посадовцями своїми обов'язками.

Як бачимо, за основу цих парадигм взято критерій – ставлення економістів-теоретиків до «колективного розуму» держави, регулювання нею економічного і суспільного життя. Йдеться про альтернативні ідеологічні пріоритети щодо однієї з найбільш загальних базових культурних цінностей. Цей критерій дає нам можливість довести гіпотезу про певну циклічність в історичному розвитку економічної теорії (рис. 1).

Етапистські економічні теорії і школи	Вектор зміни популярності	Ліберальні економічні теорії і школи
<p><i>Меркантилізм, XVI–XVIII ст.</i> (теорії директивного державного регулювання господарства країни). «Багатство Англії в збільшенні торгівлі, або Баланс зовнішньої торгівлі як регулятор нашого багатства» Т. Мена (1690 р.).</p>	<p>□</p>	<p><i>Класична політична економія, кінець XVIII – перша пол. XIX ст.</i> (теорії самодостатності ринкової системи господарювання, неструпчання держави в природній економічній інфраструктурі). «Дослідження про природу і причини багатства народів» А. Сміта (1776 р.).</p>
<p><i>Марксистська політична економія, з 1840-х рр.</i> (теорії експлуататорської сутності капіталізму, революційної зміни його централізовано-планового (безринкового) господарства). «Капітал» К. Маркса (1867 р.).</p>	<p>□</p>	<p><i>Неокласична економічна теорія, ост. третина XIX – перша третина XX ст.</i> (теорії ефективності та ринкової системи ринку, збереження за державою ролі «лічного сторожа»). «Принципи економічної теорії» А. Маршалла (1890 р.).</p>
<p><i>Кейнсіанство, з 1930-х рр.</i> (теорії активного державного регулювання національного господарства як доповнення до дії ринкових механізмів). «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» Дж. М. Кейнса (1936 р.).</p>	<p>□</p>	<p><i>Неоліберальна і нова класична економічна теорія, з сер. 1970-х рр.</i> (теорії більшої шкідливості для економіки і суспільства «втручання держави», ніж неспроможності ринку зняти значущі для суспільства проблеми). «Дорога до рабства» Ф. Гайєка (1944 р.).</p>
<p><i>Поведінкова економіка, з 2000-х рр.</i> (експериментальні дослідження, що вимагаються спростувати класичну модель раціональної поведінки людини і ризиків за державну «доявмогу» у прийнятті правдивих рішень). Нобелівські лауреати Д. Канеман і В. Сміт (2002 р.).</p>	<p>□</p>	

Рис. 1. Циклічна модель історичного розвитку економічної теорії

Вважаємо, що для особи, котра прагне опанувати логіку історії економічної науки, запропонована схема дає наочне уявлення про її циклічний розвиток, зумовлений у світоглядному сенсі конкуренцією цих двох метапарадигм, які послідовно змінювали

одна іншу упродовж останніх п'яти століть. Для більш чіткого уявлення про зміст кожної із шкіл чи теорій у цій схемі також вказана знакова праця відповідного їй науковця.

Згідно із запропонованою вище моделлю, у розвитку економічної теорії протягом останніх п'яти віків можемо простежити три цикли як періоди послідовної зміни домінуючих ціннісних пріоритетів щодо економічної дилеми «етатизм – лібералізм»: етатична парадигма як домінуюча змінюється ліберальною, яка знову-таки поступається місцем своїй конкурентці. Охарактеризуємо особливості циклів розвитку економічної теорії як науки.

Перший цикл: меркантилізм → класична політична економія → марксистська політична економія. Це період з початку XVI до останньої третини XIX ст. Тоді в економічній науці відбулася почергова презентація економістів-теоретиків, висловлюючись термінами видатного австрійського економіста Л. фон Мізеса [4], антикапіталістичної та капіталістичної ментальностей. Перша економічна школа – меркантилізм – стартувала з антикапіталістичною ментальністю. Меркантилісти (Скаруффі, Б. Даванцатті, Т. Мен, В. Стаффорд, Ж.-Б. Кольбер та ін.) у трактатах обґрунтовували необхідність директивного (крім цього, залякуючи смертною карою), регулювання зовнішньої торгівлі, вбачаючи саме у ній засіб грошового збагачення країни. Прислухаючись до їхніх настанов, у середні віки англійські монархи заохочували навіть піратів служити королівській казні, даруючи їм почесні титули. Етап первісного нагромадження капіталу, який, за визначенням А. Сміта [5], був передісторією капіталізму, тривав у Західній Європі більш ніж три століття, забезпечивши економічну основу такого самого тривалого панування етатистської ідеології меркантилістичного економічного вчення.

Утвердження ринково-підприємницької системи господарства, первісно в Англії та Нідерландах, а потім в інших країнах, ознаменувалося в теорії тріумфом ліберальної парадигми мислення економістів і політиків. Нова економічна реальність, зокрема могутнє піднесення країн-лідерів та водночас дедалі більше відставання від них країн-аутсайдерів, зокрема Франції, сприяла появі в економічній науці класичної школи політичної економії (А. Сміт, Ж.-Б. Сей, Т. Мальтус, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль). На противагу примітивним меркантилістам, фундатори класичної (довершеної, зразкової) теорії проникнули в глибини економічних явищ і процесів, і таким чином пізнали внутрішні причинно-наслідкові зв'язки й залежності, системну природу ринкових відносин і величезний потенціал зростання добробуту народу. Незважаючи на те, що у їхньому розумінні деяких питань виникали концептуальні розбіжності (наприклад щодо вартості (цінності), їхня теорія як цілісна наука стала стрижнем у подальшому її розвитку аж до сьогодні і міцно закріпилась як стереотип ліберального економічного вчення. Однак панування ліберальних ідей класичної політичної економії тривало недовго, півстоліття – після дослідження «Багатства народів» А. Сміта у 1776 р.

У період 1830–40-х рр. в економічній науці знову відродилася ідеологія етатизму, цього разу «в новому вияві» – в ідеях соціалістичної перебудови капіталістичного суспільства, які закликали до націоналізації (одержавлення) господарського життя, сподіваючись, що у такий спосіб можна подолати ринкову стихію, безробіття, бідність та різні «фурії» (за висловлюванням К. Маркса) приватного егоїстичного інтересу. У той час на економічну думку науковців суттєво вплинули праці К. Маркса, передовсім

«Маніфест Комуністичної партії» та «Капітал» з інтригуючим підтекстом «Критика політичної економії». Варто врахувати, що на суспільних настроях позначилися також ідеї інших відомих широкому загалу теоретиків, яких марксистки принизливо називали «соціалістами-утопістами» (А. Сен-Симона, Ш. Фур'є, Р. Оуена та ін.), а пізніше німецькі ідеї економічного націоналізму Ф. Ліста та катедер-соціалізму (переходу через реформи). Особливо значною, за оцінкою С. Злупка, була реакція українських економістів на соціалістичні економічні ідеї [6, с. 345].

Зауважимо, що значення шкіл і теорій в історії суспільних наук визначається не тільки їх пізнавальною глибиною, а й впливом на реальне життя людей, зокрема господарську практику. Соціально жажливі реалії ранньої стадії індустріалізації виробництва (непомірне подовження робочого дня, експлуатація жіночої і дитячої праці, виробничий травматизм, тяжіння загальної оплати праці робітників до прожиткового мінімуму особи тощо) зумовили сплеск масових страйків і революцій у 1830–40-х рр., а отже, підготували підґрунтя для етатистської ідеології. Зі свого боку, під тиском соціалістичного руху в кінці ХІХ ст. на Заході сформувалася система соціального захисту населення, а завдяки протекціоністській політиці урядів відбулося економічне піднесення Німеччини й США. Саме тому за результатами опитування громадської думки К. Маркса визнано людиною тисячоліття, чим дотепер козирають непохитні прибічники його вчення. У трійці найбільш впливових економістів бачили його й автори дуже популярних на Заході підручників з «Economics» [7; 8]. Це зауваження, з нашого погляду, слушне, аби розуміти, що соціалістичний ухил також був значущим у циклічному розвитку економічної теорії, а не просто класична теорія нібито безпосередньо перейшла у неокласику.

Другий цикл: марксистська політична економія → неокласична економічна теорія → кейнсіанство. Він тривав у період з останньої третини ХІХ ст. до 70-х рр. ХХ ст. Ринково-конкурентні умови господарювання за наявності індустріальних технологій великого виробництва потребували від науковців розробки практичних принципів і методів аналізу функціональних взаємозв'язків, обґрунтування показників оптимального розподілу та ефективного використання обмежених ресурсів. Цей запит практики взялися активно реалізовувати маржиналісти, започаткувавши новий розділ економічної теорії – мікроекономіку. Причому, услід за Л. Вальрасом, неокласици принципово заявили про те, що економічна теорія має бути наукою «чистою», ідеологічно нейтральною, звільнившись від класового підходу, який був чітко виражений у працях класика Д. Рікардо і цю ідею підхопив К. Маркс. Загалом новаторство їхньої методології в економічній теорії наукова спільнота гідно оцінила і визначила його як «маржиналістська революція». Наочним свідченням значущості останньої був той факт, що завдяки неокласичним напрацюванням, які було представлено в кількох школах різних країн (насамперед в Австрії, Швейцарії, Англії, США), наприкінці ХІХ ст. почали швидко зростати економічні кафедри і факультети в університетах, бізнес-школах.

Однак 1930-ті роки – це період різкої зміни економічних парадигм на користь етатизму. Загальноприйнято вважати, що причиною цього є Велика депресія, яка накрила ринково розвинений світ. Щоправда, мало хто із теоретиків прагнув достеменно вивчити причини тих буремних подій. Великий обвал на Нью-Йоркській

фондовій біржі у жовтні 1929 р., що призвів до паралічу всю фінансову й економічну системи, яка охоплювала капітал зі всього світу, був лише їх початком. Щодо причин депресії, то більшість теоретиків стала на бік англійця Дж. М. Кейнса, який вбачав їх у викривленнях механізмів ринку монополіями та профспілками. Але залишилося відкритим питання: чому криза, яка зазвичай закінчується через півтора-два роки, тривала ціле десятиліття, переросла у Велику депресію і могла тривати й довше, якби не відбулась вимушена мілітаризація економік США й інших країн перед і під час Другої світової війни? Згодом монетаристи з табору неолібералів дадуть свою відповідь на це питання: Велика депресія була наслідком згубної монетарної політики ФРС. Інші неупереджені аналітики тих подій стверджують, що основною проблемою для бізнесу в США за роки правління Ф. Д. Рузвельта була невизначеність. «Невизначеність панує в ситуації з податками, працею, грошима і практично над усіма легальними умовами, у яких має працювати промисловість», – писав у 1937 р. текстильний магнат Ламонт Дюпон. Незважаючи на те, як писали тоді, невизначеність перспектив інвестування капіталу стосувалася не лише кон'юнктури, а й прав власності, оскільки держава все більше обмежувала дії бізнесу чи погрожувала тим, хто чинить супротив програмам «Нового курсу» [9].

Незважаючи на це, небачена раніше криза економіки зумовила кризу панівної, ліберальної економічної теорії, посявши велику недовіру до неї. Нову економічну теорію – теорію гнучкого державного регулювання економіки засобами фіскальної і монетарної політики, або теорію макроекономіки, яку запропонував Дж. М. Кейнс, помірковані економісти сприйняли як черговий переворот в теорії, як «кейнсіанську революцію». Адже йдеться не про одержавлення економіки, а про те, чим і коли можна допомогти ринковій системі саморегулювання економіки. До речі, Кейнс застерігав про можливі небезпеки непрофесійного застосування «безумцями при владі», як він писав, макроекономічних важелів: «Хоча розширення функцій уряду, викликане необхідністю координації схильності до споживання та намірів інвестувати, видалося б публіцисту XIX ст. чи сучасному американському фінансисту жахаючим замахом на основи індивідуалізму, я, навпаки, захищаю його як єдиний практично можливий засіб уникнути повної руйнації існуючих економічних форм...» [1, с. 318]. Соціально-економічні реалії змусили багатьох економістів-лібералів погодитися хоча б із обмеженою участю держави у функціонуванні системи ринкового господарства. Про це авторитетний представник школи неолібералів М. Фрідман зауважив так: «З кінця XIX ст., й особливо після 1930-х років у США, термін «лібералізм» набув зовсім іншого акценту, особливо у сфері економічної політики. Він став ототожнюватися із намаганням покладатися у виборі цілей не на добровільні приватні угоди, а на державу. Лозунгом лібералізму стала не свобода, а добробут і рівність» [10, с. 29].

Знову ж таки, відкритим і цікавим для сучасника історія залишила питання: якщо обраний у 1932 р. Президент США Ф. Рузвельт наступного ж року розпочав реалізацію свого «Нового курсу», а основоположна макроекономічна праця Кейнса побачила світ лише у 1936 р., то хто на кого вплинув більше: практика регулювання економіки державою на теорію чи навпаки Кейнсові рецепти на практику? До речі, практика регулювання вже була почасти апробована не лише у США, а й у фашистській Італії та в нацистській Німеччині, був уже й досвід тотального державного контролю

і централізованого планування в СРСР. Відомо й те, що радники Рузвельта, котрі формували його «мозковий центр», виїжджали у згадані вище країни для вивчення досвіду на місці. Звісно, Кейнс уважно стежив за тим, як діяла команда Рузвельта за океаном, кількаразово робив їм свої зауваження, інколи його розчаровували їхні рішення. Тому найбільш імовірно, мабуть, вважати, що система державного регулювання економіки складалася спочатку поспіхом, методом спроб і помилок, певна річ, з чималою дозою політики популізму, а також, можливо, і на основі деяких раніше оприлюднених досліджень проблем макроекономічної рівноваги Дж.М. Кейнса, Г. Мюрдаля та інших економістів. Цілісна теорія Кейнса набула популярності вже у післявоєнні роки.

Третій цикл: кейнсіанство → неоліберальна і нова класична економічна теорія → поведінкова економіка (триває від середини 1970-х рр.). Етатистська економічна ідеологія, що несподівано відродилася через кризу ринкової економіки, потім через труднощі післявоєнної відбудови країн Європи та вагому участь американської держави у їх подоланні, набула ще більшої сили. Під її впливом сформувалася дуже популярна у 60-х рр. концепція конвергенції ринкової і планової систем, яку розробляли такі відомі теоретики, як Дж. К. Гелбрейт, У. Росту, П. Сорокін, Я. Тінберген та ін. Проте у середині 1970-х рр. триумф етатизму в економічній теорії так само швидко перервався, як і виник.

Енергетична криза 1973–75 рр., яку спричинило те, що країни ОПЕК суттєво підвищили нафтову ціну, породила в індустріальних країнах нечуваний раніше стагфляційний шок. Політика економічного дирижизму Кейнса виявилася неспроможною протидіяти одразу двом макроекономічним «недугам» – економічній стагнації та зростанню цін. Обмежувальні заходи американської влади щодо відпуску пального та цін на нафтопродукти лише ускладнили ситуацію на ринку. Усе це призвело до чергової зміни «економічної моди»: теоретики і політики визнали слухними ідеї неолібералів – затятих опонентів кейнсіанської етатистської доктрини. Згадали тоді і Ф. Гайєка, який відважився критикувати вчення Кейнса за його життя, коли, здавалося, авторитет британця уже був назавжди непохитний. Сміливцю, якого тоді прозвали «економічним динозавром», за відданість економічному лібералізму у 1974 р. вручили почесну Премію пам'яті А. Нобеля з економіки. Особливу популярність здобула і монетаристська (чиказька) школа неолібералів на чолі з М. Фрідменом, яка переконувала, що необхідно обмежувати загалом державне втручання в ринкову систему, ратувала за пріоритетність монетарного регулювання економіки (натомість фіскального за Кейнсом), причому орієнтованого на безумовне дотримання «монетарного правила» щодо емісії грошей центральними банками.

Позиції ліберальної ідеології у 1970–80-х рр. помітно підсилили теоретики так званої нової класичної політекономії, які доповнили і уточнили теорію макроекономіки концепціями раціональних і адаптивних очікувань. Вони стверджують, що сучасні підприємці і споживачі, які переважно мають достатній рівень освіти і користуються новітніми швидкісними засобами передачі інформації, здатні випереджати уряд і центробанк в ухваленні регуляторних дій, зробивши таким чином останні запізнілими і часто неефективними. Проте, навіть різко критикуючи «провали держави» в макроекономічному регулюванні, «нові класики» уже не заперечують необхідність

її економічної ролі, вони наполягають лише на обмеженні її регулювальних впливів, «ціна» (наслідки) яких надто велика.

Практичним результатом «неокласичної контрреволюції» у ці роки були суттєві зрушення у державному регулюванні розвинених ринкових економік, поступки на користь механізмів ринку, зокрема у правах власності, оподаткуванні, державних видатках. Усім відомі дотепер поняття «рейганоміка» і «тетчеризм». Ми стали свідками ринкових трансформацій постсоціалістичних країн з усіма їхніми «плюсами і мінусами», що здійснювалися з початку 1990-х рр., певною мірою покладаючись на «Вашингтонський консенсус» – набір неоліберальних підходів до ринкових реформ. Звичайно, самовпевнені етатиристи тепер дорікають неолібералам і їхнім «послушним учням», які повірили в «ринковий рай», кинувшись чимдуж витіснити державу з економіки. Проте очевидно, що згідно з класиками «невидима рука» ринку здатна наводити «природний порядок» в економіці (рівновагу, економічні стимули і санкції) лише за наявності видимої «грізної руки» держави, якщо йдеться про захист права власності, незалежне судочинство, цивілізовані принципи оподаткування та соціальної підтримки окремих категорій населення тощо. Коли усвідомлюєш це, бачиш величезну доморощену (а не запозичену) проблему власної країни, вирішення якої потребує іншого мислення і моделі поведінки. Інакше кажучи, проблема радше не в теорії, яка вже розроблена і давно апробована, а, за нашим переконанням, у тому, як ми її сприймаємо, розуміємо і користуємося нею, тобто щось на кшталт слів про клозет професора Преображенського із повісті «Собаче серце» М. Булгакова.

Утім, протягом останніх десятиліть знову відчувається різка критика постулатів неокласичної економічної теорії, проте вже з боку нових інституціоналістів. Інституціоналізм сьогодні представлений багатьма теоріями і течіями, яких важко однозначно ідентифікувати за критерієм прихильності до етатизму чи лібералізму. Вони проти адміністративних перешкод на ринку, але за свідоме, за участю ринкових гравців і держави, конструювання «правил гри». У руслі етатистської парадигми тепер активно ведуться дослідження, що отримали назву «поведінкової економіки». Теоретики, серед яких є психологи, досліджують механізми прийняття економічних рішень індивідами та інституціями, причому вони відверто заявили, що їхньою метою була експериментальна перевірка істинності класичної моделі раціональної поведінки людини. Відтак, поставлена мета визначила результат: насправді, стверджують вони, поведінка людини залежить від різноманітних факторів (психологічних, соціальних, когнітивних, емоційних), а тому є далеко не раціональною. З огляду на це, вони роблять висновки про те, що держава має інституційно «допомогти» економічним агентам, «підштовхнути» їх до прийняття раціональних рішень. Та поза межами їхньої уваги залишається головне питання суспільного життя: якщо припустити, що держава знає (?), які саме рішення є раціональними для людини, то де гарантія, що вона діятиме тільки на благо суспільства? Уже саме припущення є дивним. З нашого погляду, які б рішення не приймала доросла і здорова людина, для неї вони на той момент є раціональними, і лише їй і нікому більше (!) знати, чому вона так поступає. І це – головне, давно помічене класиками, а не чиєсь намагання змодельювати і виховати ідеальну людину, про яке ми можемо з гіркотою згадувати, гортаючи сторінки своєї і чужої історії.

Згідно з даними нещодавніх соціологічних опитувань університетських економістів США, російський економіст Р. Капелюшников робить цілком слушне, гадаємо, передбачення: «З практичного погляду стійке зростання частки економістів з лівими чи напівлівими (етатистськими – А. С.) політичними поглядами означає, що в найближчі десятиліття ми, вочевидь, станемо свідками повзучого посилення державного втручання в економіку, причому у самих різноманітних, інколи несподіваних формах» [11]. Однією із таких може бути практика забезпечення громадян безумовним базовим доходом, яку уже експериментують у розвинених країнах. Та знову ж таки мимоволі згадується мудрий Ф. Гайск, який застерігав учених і політиків від системних «пороків демократичної держави», називаючи її перерозподільчу активність «легалізованою корупцією», що поглиблює конфлікт між демократією та лібералізмом [12].

Висновки. В історичному розвитку економічної теорії чітко простежується загальна закономірність: циклічна зміна двох провідних парадигм – етатизму та лібералізму. Вплив того чи іншого ідеологічного духу історії позначився на появі нових, на векторі критики наявних економічних теорій, шкіл і напрямів досліджень. Відповідно на пройденому шляху розвитку теоретичної економіки як цілісної системи знань про господарське життя суспільства виокремлюють три цикли, останній із яких ще не завершений.

Згідно з порівняльним аналізом парадигмальних циклів у розвитку економічної теорії можна стверджувати, що антагонізм ідеологій етатизму та лібералізму, зокрема ідейне протистояння прихильників державного опікування і втручання в господарську діяльність людей, з одного боку, та послідовників ідей економічної свободи і обмеження кола справ держави базисними функціями, з другого боку, відійшли в минуле. Натомість з другого циклу починається тенденція до їх зближення та взаємозбагачення. На відміну від «старих» (класичних) лібералів, «нові» ліберали почали визнавати «слабкі місця» в теорії вільної і досконалої конкуренції та достатності для держави первісної ролі «нічного сторожа», етатисти хоча б частково погоджуються з «провалами держави», принаймні у тій частині, якої стосуються теорії суспільного вибору («конституційної економіки») та організованих груп («колективних інтересів»). Тобто конкуренція цих провідних парадигм стає конструктивно корисною для служіння економічної теорії потребам господарської і політичної практики.

Водночас, підтримуючи аксіому «приватні інтереси понадусе», можна стверджувати, що сама держава в особі її бюрократів дуже зацікавлена у збереженні та розширенні свого «економічного статус-кво». Для цього вона також, окрім рентоорієнтованого великого бізнесу, готова корисливо впливати на піддатливих теоретиків, вводячи всіх в оману.

З огляду на те, що третій цикл перейшов чи ще переходить у завершальну стадію, можна, як нам здається, прогнозувати на найближчий період посилення впливу етатистської ідеології на творчість економістів-теоретиків. Як видно уже зараз, спонук для цього достатньо: пандемія коронавірусу, який поки що триває; величезні міграційні потоки біженців, які, як видається, уміло зрежисовані, якщо не противниками ринку, то його «гравцями»; уже близька перспектива зміни глобального економічного лідерства, внаслідок якої відбудеться переформатування світових фінансово-економічних зв'язків та відповідних міжнародних інституцій; глобальні

загрози, пов'язані із «проваллям» між багатими і бідними країнами, збройними міждержавними конфліктами та агресіями; масова споживацька психологія, яку потужно культивує бізнес і яка спустошує фізичну природу і людину як особистість, тощо. Звісно, в усьому цьому наявне сприятливе для ренесансу етатизму тло. Як зауважив Л. Мізес, антикапіталістична ментальність у своєму поширенні спирається не стільки на власне наукові відкриття, скільки на зміни культурних цінностей західних інтелектуалів [4]. Сучасні експерименти представників «поведінкової економіки», що відзначені нобелівськими преміями, вважаємо, це підтверджують. У віддаленій перспективі циклічність парадигм розвитку економічної теорії збережеться, оскільки, по-перше, трендом руху економіки цивілізаційно розвинутих суспільств є розкриття багатства людської особистості, реалізація її творчого потенціалу, до чого власне закликає ліберальна парадигма мислення, а по-друге, усе більше актуалізується багатоаспектна роль держави, зокрема її інклюзивна місія.

Щодо природи циклічної зміни парадигм в економічній теорії, то у цьому є питання, яке потребує окремих досліджень і узагальнень. Перший цикл був тривалим, оскільки становлення економічної науки зайняло майже три століття. Наступні два цикли обмежилися приблизно 70 роками. Матеріалістичне пояснення циклічності економічної ідеології (технологічними переворотами у виробництві, великими циклами економічної кон'юнктури) не зовсім підходить. Нам видається, що більш переконливою може бути ідея про те, що зміна економічних ідеологій пов'язана зі зміною поколінь провідних учених-економістів. Університетські кафедри і редакції наукових видань заповнюють особи з певним світоглядом і рівнем фахової компетентності, які вимагають певних стандартів у викладанні дисциплін і друкуванні праць від своїх підлеглих, студентів, авторів публікацій. Потрібен час, аби виросло нове покоління, яке критично сприйме ті знання, що йому пропонуються, і звернеться до іншої, альтернативної парадигми економічного мислення. Зміна поколінь, як відомо, – це також зміна моди, у т. ч. «інтелектуальної моди».

Перспективи подальших досліджень. У найближчій перспективі прогнозується посилення етатистської ідеології у розвитку економічної науки, на що вказує інтерес до «експериментальної економіки». Автор вважає, що основне пояснення циклічності головних парадигм розвитку теоретичної економіки – це зміна поколінь видатних учених-економістів та «інтелектуальної моди».

Література

1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег ; пер. с англ. Москва : Прогресс, 1978. 494 с.
2. Сірко А. В. Головні віхи у розвитку предмета економічної теорії. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2019. № 2 (9). С. 42–58. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/986597.pdf>
3. Samuelson P. Economics. 7Edition. New York : McGraw-Hill, 1980, XXVI+ 861 p.
4. Мізес Л. фон. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность ; пер. с англ. Москва : Дело, 1993. 240 с.
5. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ : Наш формат, 2018. 722 с.

6. Злупко С. М. Історія економічної теорії : підруч. Київ : Знання, 2005. 719 с.
7. Самуэльсон П. А., Нордхаус В. Д. Экономика ; пер. с англ. Москва : БИНОМ, 1997. 800 с.
8. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика ; пер. с англ. Москва : Дело, 1993. 829 с.
9. Майбурд Е. Мутация республики: рождение Лефиафана. Семь искусств. 2013. 29 сентября. URL: www/blogs.7iskusstv.com/?p=27840
10. Фридман М. Капитализм и свобода: пер. с англ. Москва : Новое издательство, 2006. 240 с.
11. Капелюшников Р. О современном состоянии экономической науки: полу-социологические наблюдения. *Куда движется современная экономическая наука?* : Научные доклады. Москва : ИЭ РАН, 2018. С. 8–33. URL: https://inecon.org/docs/2018/Kapelyushnikov_Libman_paper_20180524.pdf (дата звернення 6.08.2021).
12. Хайек Ф. А. фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики ; пер. с англ. Москва : ИРИСЭН, 2006. 644 с.

References

1. Keynes, J. M. (1978). *Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg* [General theory of employment, interest and money]. Moscow: Progress [in Russian].
2. Sirko, A. V. (2019). *Holovni vikhy u rozvytu predmeta ekonomichnoi teorii* [The main milestones in the development of the subject of economic theory]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii – Problems of economics and political economy*, No 2 (9). Retrieved from: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/986597.pdf> [in Ukrainian].
3. Samuelson, P. (1980). *Economics*. 7 Edition. New York : McGraw-Hill, XXVI+. [in English].
4. Mises, L. von. (1993). *Bjurokratija. Zaplanirovannyj haos. Antikapitalisticheskaja mental'nost'* [Bureaucracy. Planned chaos. Anti-capitalist mentality]. Moscow: Delo. [in Russian].
5. Smith, A. (2018). *Bahatstvo narodiv. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsij* [Wealth of nations. Research on the nature and causes of the well-being of nations]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
6. Zlupko, S. M. (2005). *Istoriia ekonomichnoi teorii* [History of economic theory]: Pidruchnyk. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
7. Samuelson, P. A., Nordhaus, V. D. (1997). *Jekonomika* [Economics]. Moscow: BINOM [in Russian].
8. Fisher, S., Dornbusch, R., Schmalenzi, R. (1993). *Jekonomika* [Economics]. Moscow: Delo. [in Russian].
9. Majburd, E. (2013). *Mutacija respubliky: rozhdenie Lefiafana* [Mutation of the Republic: the Birth of Lefiathan]. *Sem' iskusstv. – Seven Arts*, 29 sept. Retrieved from: <https://blogs.7iskusstv.com/?p=27840> [in Russian].

10. Friedman, M. (2006). Kapitalizm i svoboda [Capitalism and freedom]. Moscow: New Publishing House [in Russian].
11. Kapelyushnikov, R. (2018). O sovremennom sostoyanii e'konomicheskoy nauki: polusociologicheskie nablyudeniya. Kuda dvizhetsya sovremennaya e'konomicheskaya nauka? [On the current state of economic science: semi-sociological observations. Where is modern economics heading?], nauchnye doklady, Moscow, IE RAN. Retrieved from: https://inecon.org/docs/2018/Kapelyushnikov_Libman_paper_20180524.pdf (accessed 6.08.2021) [in Russian].
12. Hajek, F. A. fon. (2006). Pravo, zakonodatel'stvo i svoboda: Sovremennoe ponimanie liberal'nykh principov spravedlivosti i politiki [Law, Legislation and Freedom: A Contemporary Understanding of Liberal Principles of Justice and Politics]. Moscow: IRISE'N [in Russian].

Статтю отримано 21 вересня 2021 р.

Article received September 21, 2021

UDK 330.341:332.142

JEL classification: H73, O10, R58

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.023>

Григорій МОНАСТИРСЬКИЙ,

доктор економічних наук, професор,
кафедра менеджменту, публічного управління та персоналу,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: grymon@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6694-1960>

Марина ВОЛОСЮК,

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра менеджменту,
Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова,
пр. Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54007, Україна,
e-mail: maryna.volosiuk@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0612-6988>

**ІНСТИТУЦІЙНІ ДИСБАЛАНСИ
МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЙ**

Монастирський Г., Волосюк М. Інституційні дисбаланси моделі управління розвитком території. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 23–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.023>

Monastyrskiy, G., Volosiuk, M. (2021). Instytucini dysbalansy modeli upravlinnya rozvytkom terytori [Institutional imbalances in the territorial development management model]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 23–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.023>

Анотація

Вступ. Надзвичайно важливим для удосконалення управління розвитком територій є визначення пріоритетів державної регіональної політики та узгодження загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів. На сучасному етапі інституційне забезпечення розвитку територій характеризується повільністю державних заходів щодо реалізації реформ, несистемністю забезпечення регіонального та місцевого розвитку і «точковими» законопроектами. Тому сьогодні постала нагальна потреба дослідити сутність інституційних дисбалансів та їх вплив на управління розвитком територій.

Мета. Дослідження визначальних ознак розвитку територій, особливостей еволюційних трансформацій державної регіональної політики України, визначення

© Григорій Монастирський, Марина Волосюк, 2021.

інституційних дисбалансів в сучасній моделі управління та їх впливів на розвиток територій.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використані такі методи дослідження: системного аналізу, систематизації, узагальнення – для виокремлення ознак розвитку територій; хронологічний – для дослідження особливостей еволюційних трансформацій державної регіональної політики України; інституційного аналізу – для визначення впливу інституційних дисбалансів на розвиток територій.

Результати. Виокремлено ознаки розвитку територій, а саме: їх вплив на національну економіку загалом; раціональне використання різноманітних територіальних ресурсів за допомогою ефективних інституційних механізмів та інструментів управління; розвиток завжди пов'язаний із просторовою організацією території; в основі реального розвитку територій лежать партнерські відносини органів публічної влади, представників бізнесу та громадськості. Досліджено особливості еволюційних трансформацій та сучасний стан і специфіку державної регіональної політики України: від згладжування диспропорцій у регіональному розвитку і вирішення точкових хронічних проблем до соціально-економічної згуртованості і єдності країни та стійкого зростання рівня якості життя людини незалежно від того, де вона народилася, де проживає зараз і де буде проживати у майбутньому. Доведено, що децентралізація передусім обумовлена задекларованою державною регіональною політикою, яка визначає масштаби та темпи реформ, і що зв'язок між децентралізацією та розвитком територій є неоднозначним, оскільки в умовах нової державної регіональної політики проблеми інституційного забезпечення управління розвитком територій призводять до протиріч і дисбалансів, а саме: не завершено формування ієрархічної системи органів регіональної і місцевої влади; характерним є низьке залучення органів державної влади та органів місцевого самоврядування рівня району та регіону в процеси організації співробітництва територіальних громад; відсутня повноцінна система моніторингу впливів реформ на розвиток територій; неповноцінною є участь в моделі управління розвитком територій Агенцій регіонального розвитку; розвиток територій потребує не лише їх ефективного функціонування, а й гарантування економічної безпеки. Визначено, що для розвитку територій необхідні як результативність заходів державної регіональної політики, так і розвиток місцевих органів влади, оскільки сама децентралізаційна реформа буде сприйматися як розширення повноважень місцевої влади, а отже, і можливостей місцевих жителів розвивати, фінансувати та впроваджувати місцеву (локальну) політику.

Перспективи. В умовах реалізації нової державної регіональної політики перспективами подальших наукових розвідок є напрями удосконалення інституційного забезпечення управління розвитком територій.

Ключові слова: розвиток територій, державна регіональна політика, інституційні дисбаланси, інституційне забезпечення.

Формули: 0, рис. 0, табл. 0, бібл.: 27.

Grygorii MONASTYRSKYI,

Ds (Economics), Professor, Professor of the Department
of Management, public administration and personnel,
Western Ukrainian National University,
11 street Lvivska, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: grymon@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6694-1960>

Maryna VOLOSIUK,

PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Management
Admiral Makarov National University of Shipbuilding
Heroes of Ukraine avenue, 9, Mykolaiv, 54007, Ukraine
e-mail: maryna.volosiuk@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0612-6988>

**INSTITUTIONAL IMBALANCES IN THE TERRITORIAL
DEVELOPMENT MANAGEMENT MODEL**

Abstract

Introduction. *It is extremely important to improve the management of territorial development and to determine the priorities of state regional policy and to harmonize national, regional and local interests. At the present stage, the institutional support for the development of territories is characterized by the slowness of state measures to implement reforms, the inconsistency of regional and local development and «point» bills. Therefore, today there is an urgent need to explore the essence of institutional imbalances and their impact on the management of territorial development.*

Purpose of the research. *Research of defining features of the development of territories, the characteristics of the evolutionary transformations of the state regional policy of Ukraine and the definition of institutional imbalances in the modern management model and their impact on the development of territories.*

Research methods. *To achieve this goal, the following research methods were used: system analysis, systematization, generalization - to identify signs of development of territories; chronological - to study the peculiarities of the evolutionary transformations of the state regional policy of Ukraine; institutional analysis - to determine the impact of institutional imbalances on the development of territories.*

Results. *The signs of the development of territories are highlighted, namely: the impact of the development of territories on the national economy as a whole; rational use of various territorial resources through effective institutional mechanisms and management tools; development is always associated with the spatial organization of the territory; the real development of territories is based on partnership relations between public authorities, business representatives and the public. The features of evolutionary transformations and the current state and specificity of the state regional policy of Ukraine are investigated: from smoothing disproportions in regional development and solving point chronic problems to socio-economic cohesion and unity of the country and sustainable growth in the quality of*

human life, regardless of where he was born, where he lives now and where he will live in the future. It has been proved that decentralization is primarily due to the declared state regional policy, which determines the scale and pace of reforms, and that the relationship between decentralization and the development of territories is ambiguous, since in the context of the new state regional policy, the problems of institutional support for managing the development of territories lead to a number of contradictions and imbalances. , namely: the formation of a hierarchical system of regional and local authorities has not been completed; low involvement of state authorities and local self-government bodies at the district and regional level in the processes of organizing cooperation between territorial communities; lack of a full-fledged system for monitoring the impact of reforms on the development of territories; inadequate participation in the territorial development management model of the Regional Development Agencies; the development of territories requires not only their effective functioning, but also ensuring economic security. It has been determined that the development of territories requires both the effectiveness of measures of state regional policy and the development of local authorities, since the decentralization reform itself will be perceived as an expansion of the powers of local authorities, and therefore the ability of local residents to develop, finance and implement local policy.

Perspectives. *In the conditions of realization of the new state regional policy the prospects of further scientific researches are directions of improvement of institutional maintenance of management of development of territories.*

Keywords: *territorial development, state regional policy, institutional imbalances, institutional support.*

Formulas: 0, **fig. 0, table. 0, bibl.:** 27.

JEL classification: H73, O10, R58.

Постановка проблеми. Інституційне забезпечення розвитку територій охоплює систему відповідних нормативно-правових актів, публічні установи й організації та їхню компетенцію, недержавні інституції регіонального й місцевого розвитку, а також норми, правила, критерії, орієнтири, що представляють державну політику регіонального розвитку. Надзвичайно важливим для удосконалення управління розвитком територій є визначення пріоритетів державної регіональної політики та узгодження загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів. На сучасному етапі інституційне забезпечення розвитку територій характеризується повільністю державних заходів щодо реалізації реформ, несистемністю забезпечення регіонального та місцевого розвитку і «точковими» законопроектами. Тому нині постала нагальна потреба дослідити сутність інституційних дисбалансів та їхній вплив на управління розвитком територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади інституційних основ управління розвитком території відображені у наукових дослідженнях З. Варналія, Р. Білика [1], К. Бліщук [2], С. Пухир [3], Ю. Гринчук, Н. Коваль, М. Вихор [4], О. Войтик, Н. Мазій [5], В. Базилюка, І. Безпалько [6] та інших. Аналізуючи останні дослідження і публікації, необхідно зазначити, що в наукових працях відображаються інституційно-правове забезпечення регіонального розвитку, напрямки та механізми удосконалення державної регіональної політики, структуризація інституційних впливів

за просторовою ознакою тощо. Водночас в умовах нової державної регіональної політики проблеми інституційного забезпечення управління розвитком територій потребують подальшого ґрунтового дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідження визначальних ознак розвитку територій, особливостей еволюційних трансформацій державної регіональної політики України, визначення інституційних дисбалансів в сучасній моделі управління та їх впливів на розвиток територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українське суспільство очікує на результативність глибоких структурних перетворень, що бурхливо розпочалися у 2014–2015 рр. Наприкінці другого етапу децентралізаційних трансформацій в Україні можемо зробити висновки, що, по-перше, децентралізація передусім обумовлена задекларованою державною політикою, яка визначає масштаби та темпи реформ, і, по-друге, зв'язок між децентралізацією та розвитком територій неоднозначний.

Під терміном «розвиток території» розуміють як розвиток конкретних частин території (сільських, міських, приміських, прибережних, гірських, прикордонних районів тощо), так і розвиток адміністративно-територіальних одиниць різних рівнів – регіональний, місцевий (локальний). На нашу думку, центральним у концепції розвитку території є не тільки визначення місця, а й також, що більш важливо, хто і як сприяє цьому розвитку. Тому виокремимо визначальні ознаки розвитку територій.

Отже, першою ознакою розвитку територій є використання різноманітних ресурсів, що стосуються конкретної території, за допомогою ефективних інституційних механізмів та інструментів управління. Такий розвиток територій називають ендогенно-орієнтованим [7], тобто його основу становить раціональне використання та нарощення внутрішнього потенціалу території, пошук невикористаних джерел та незадіяних ресурсів зростання. Використання внутрішнього потенціалу регіональної економіки сприяє рівномірному економічному зростанню завдяки наявності ефекту масштабу виробництва в рамках регіону, інновацій та досвіду. «Інструментами при цьому можуть бути державно-приватне партнерство, муніципально-приватне партнерство, державне некомерційне партнерство тощо» [7, с. 51].

Другою ознакою розвитку територій є те, що поступальні зусилля місцевого розвитку мають потенціал покращити масштаби та ефективність зусиль національного розвитку. Як зазначає К. Бліщук, усі «підходи до забезпечення економічного розвитку території та управління ним повинні спрямовуватися на вирішення стратегічного завдання – збільшення регіонального внеску в економічне зростання України. Інші цілі будуть досягатися в контексті вирішення цього ключового завдання і будуть результатом здійснення стратегічної мети управління розвитком територій» [2, с. 219].

Третьою визначальною характеристикою територіального розвитку є організація його управління органами влади в сучасних умовах. Тоді визначають територіальний розвиток як «просторовий розвиток певної території» [8] або «інтегрований розвиток самоврядних територій» [9] або «сталий просторовий розвиток» [10], наголошуючи на системі або платформі формування економічного, екологічного та соціального розвитку територій.

Четверта ознака розвитку територій є наслідком третьої, а саме: розвиток території залежить від громадськості, а точніше від взаємодії органів влади, бізнесу

та громадськості для налагодження конструктивного взаємовигідного діалогу щодо пріоритетів розвитку територій. Як зазначає В. Слюсаренко, «тристороннє партнерство з суто соціально-політичного переростає у партнерство держави-бізнесу-третього сектору на всіх рівнях державності та громадського суспільства». Автор надає концептуальну модель інституційного забезпечення тристороннього партнерства, яка полягає «у створенні ефективних структур, які будуть представляти органи державної влади, представники малого, середнього та великого бізнесу, громадські діячі та представники громади» [11, с. 101]. На думку дослідника, «це дозволить сформуванню тристоронніх територіальних ради, які на основі визначених пріоритетів будуть встановлювати кінцеву мету розвитку регіону. Досягненню мети будуть сприяти громадські слухання та громадська експертиза» [11, с. 100].

Саме ці визначальні ознаки розвитку територій націлені на розвиток органів місцевої влади, що успішно використовують реформу децентралізації задля досягнення результатів розвитку, а в підсумку на формування і реалізацію ефективної нової державної регіональної політики.

Сучасний стан і специфіка державної регіональної політики в Україні є результатом тривалих трансформаційних процесів. Вітчизняна регіональна політика кінця 1990-х – початку 2000-х сприймалася як інструмент згладжування диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів, переважно за рахунок дотацій територіям, що мали певні проблеми розвитку («депресивні» території). «Проведення такої політики вимагало централізованої системи планування та керування з чітко зазначеними цілями та завданнями для кожного рівня влади» [12, с. 51].

Пізніше державна регіональна політика ставала все «більш різнобічною, враховувала зміни в глобальній економіці, перехід цивілізованого світу до постіндустріальної формації, а у зв'язку з цим, спрямовувалася на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку» [13]. Незважаючи на це, дослідники зазначають, що «Державна стратегія регіонального розвитку–2015 була спрямована на вирішення хронічних проблем розвитку територій України і не враховувала стратегічний вибір України – інтеграцію до ЄС, а отже, не сприяла створенню дієвих стимулів щодо саморозвитку та активізації економічної ініціативи на локальному рівні» [1, с. 5].

Основна ідея державної регіональної політики, що зазначена у Державній Стратегії регіонального розвитку до 2020 року, – «створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України з метою забезпечення соціально-економічної згуртованості країни» [14].

Водночас децентралізаційні перетворення в Україні 2014–2019 рр. започаткували правові основи нової моделі управління територіальним розвитком. Згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, базовим «рівнем адміністративно-територіального устрою України стали громади, які повинні шляхом ухвалення ефективних управлінських рішень органами місцевого самоврядування визначати напрями економічного розвитку власних територій» [15]. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» визначив «правовідносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, завдяки яким громади мають

використовувати потенціал території задля забезпечення місцевого розвитку» [16]. Зміни до норм Бюджетного [17; 18] і Податкового [19] кодексів України розширили фінансову спроможність новоутворених громад. У 2019 р. Кабінет Міністрів України оголосив перехід до нового етапу децентралізації 2020–2021рр., серед основних завдань якого: затвердження нової територіальної основи країни, закріплення фінансової самодостатності місцевого самоврядування, формування ефективної системи управління територією, що сприяє її розвитку.

Сприяння територіальному розвитку потребує розвитку місцевих органів влади, які мають адміністративну та фінансову автономність і підзвітність, оскільки сама децентралізаційна реформа буде сприйматися як розширення повноважень місцевої влади, а отже, і можливостей місцевих жителів розвивати, фінансувати та впроваджувати місцеву (локальну) політику.

У цьому контексті заслуговує на увагу дослідження К. Закоморної щодо принципу муніципальної автономії територіальних громад, який містить зміцнення організаційної, правової та фінансової спроможності місцевого самоврядування. Авторка наголошує на «пошуку нових інноваційних форм врядування і можливість членів територіальної громади безпосередньо вибирати варіант організаційної форми життєдіяльності громади та фінансової спроможності муніципалітетів» [20, с. 146] і зазначає, що, «незважаючи на конституційні гарантії самостійності, вітчизняне місцеве самоврядування значною мірою залишається додатком державної влади, слабким і політично, і економічно. Справа не лише у небажанні держави вибудовувати з громадами справжні партнерські відносини, а й у слабкій організації самих громад, що і не дивно у патерналістському суспільстві» [20, с. 143].

У 2020 р. постановою Кабінету Міністрів України затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021–2027 рр., яка «орієнтована на модернізацію підходів до регіонального управління, оскільки розвиток територій в Україні суттєво залежить від успішного здійснення державної регіональної політики» [21]. Прагнення органів державної влади полягають у реалізації такої ідеї через «прискорення економічного зростання регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності на основі ефективного використання внутрішнього потенціалу, створення нових робочих місць, покращення зайнятості населення, створення умов для повернення на батьківщину трудових мігрантів. Саме це може дати швидке та стійке зростання рівня якості життя людини незалежно від того, де вона народилася, де проживає зараз і де буде проживати у майбутньому» [21].

Водночас в умовах нової державної регіональної політики проблеми інституційного забезпечення управління розвитком територій призводять до протиріч і дисбалансів:

На вищому інституційному рівні не сформована владна вертикаль. Відсутнє чітке розмежування повноважень за ключовими напрямками, а також регулювання питання формування та організації діяльності обласних і районних державних адміністрацій. Законопроект від 30.10.2020 р. № 4298 [22] досі не затверджений, і надалі потягне за собою рішення про ухвалення інституту префектів та принципів їхньої діяльності. Крім того, триває процес розгляду законопроекту від 24.02.2020 р. № 3118 [23] та інших законопроектів, які, на нашу думку, є суто технічними і начебто не повинні викликати гострих дискусій та заперечень. Формування ієрархії органів регіональної

та місцевої влади і визначення статусу регіонів згідно з європейським міжнародним правом має бути завершеним відповідно до нової моделі управління адміністративно-територіальним устроєм.

Важливим інструментом розвитку територій є муніципальне співробітництво. Сьогодні непросто знайти успішні практики співробітництва територіальних громад в усіх регіонах країни. Як зазначає З. Сірик, «задекларувавши таку можливість вітчизняний законодавець не забезпечив її належним механізмом практичного здійснення. Необхідність у такому механізми викликана потребою уніфікувати моделі співробітництва по всій державі, а також впорядкувати процес спільного розпорядження та управління фінансовими та матеріально-технічними ресурсами» [24, с. 106]. Відповідно, простежується недостатній рівень компетенції службовців місцевого самоврядування, низьке залучення органів державної влади та органів місцевого самоврядування рівня району та регіону в процеси організації співробітництва територіальних громад, що створює хибне уявлення про зменшення очікуваної ефективності від співробітництва та надмірну складність процесу. На нашу думку, варто співпрацювати лише через створення спільних адміністративних органів, діяльність яких зорієнтована на координацію спільних зусиль та зменшення витрат на адміністрування.

У країні відсутня повноцінна система моніторингу впливів реформ, що відбуваються з 2014 р. Запроваджуючи окремі інструменти розвитку територій, органи місцевої влади не оцінюють, як вплинули ці інструменти на їхній розвиток. Нещодавно ми здійснили спробу з'ясувати, як вплинув брендинг території як стратегічний інструмент місцевого розвитку на залучення інвестицій, динаміку туристичних потоків та підвищення якості життя місцевих жителів, а також на їхню згуртованість та залученість до ухвалення публічних рішень. В органах місцевої влади аналіз не було проведено.

Для проведення повної адміністративно-територіальної реформи потрібне узгодження з іншими аспектами реорганізації місцевого самоврядування. Зміна меж територій поєднується з іншими змінами у відносинах міжмуніципального рівня. У практиці європейських країн відомі різні моделі такого «поєднання» територіальних реформ з іншими реформами. Іноді «функціональна децентралізація є першочерговою й вимагає «коригування» територіальної організації, однак в інших випадках саме адміністративно-територіальна реформа стимулює фінансову або функціональну децентралізацію» [25]. Міжнародний досвід свідчить, що одним з напрямків забезпечення системної та ефективної діяльності у сфері розвитку територій є використання потенціалу Агенцій регіонального розвитку, які є своєрідними каталізаторами територіального розвитку. В українських реаліях майже в усіх регіонах створені АРР, які беруть участь у процесах стратегічного планування та смарт-спеціалізації регіонів. Але експерти погоджуються, що ці установи ще не є активними учасниками процесу реалізації державної регіональної політики на місцях, що зумовлено такими причинами: по-перше, нерозуміння регіональною владою потенціалу АРР, що можуть стати дієвою платформою діалогу між органами влади, бізнесом та громадськістю навколо виконання усіх цілей, визначених у регіональній стратегії розвитку, тим більше, завдяки місцевим ініціативам та проектам міжнародної технічної допомоги створено безліч організацій, що підсилюють інституційну

спроможність громад; по-друге, неукомлектованість АРР кадрами, які пройшли відповідну фахову підготовку, для реалізації завдань державної регіональної політики. Погоджуємось з думкою О. Тодорової та О. Лесик, що «діяльність агенцій регіонального розвитку має стати поштовхом до активізації міжрегіональної співпраці, економічної взаємодії, розроблення та реалізації спільних міжрегіональних проєктів. Для реалізації зазначеного доречно внести відповідні зміни до Закону України «Про засади державної регіональної політики» та Типового положення про агенції регіонального розвитку (зокрема, щодо розширення можливостей агенцій регіонального розвитку з надання платних послуг для формування власних бюджетів розвитку)» [26, с. 77].

Передача значної частки прав і відповідальності на місцевий рівень накладає зобов'язання на нову регіональну політику, в тому числі в частині гарантування економічної безпеки. Більшість досліджень із забезпечення економічної безпеки присвячено вивченню її національного та регіонального рівнів. В умовах сьогодення постає необхідність переглянути систему рівнів економічної безпеки та зосередити увагу на питаннях інституційного забезпечення економічної безпеки саме на рівні територіальних громад. Оскільки «сталий розвиток територіальної громади потребує не лише її ефективного функціонування, але й гарантування економічної безпеки, це дає змогу імплементувати забезпечення останньої у систему стратегічного управління громадою» [27, с. 107].

Децентралізація не може замінити цілісну державну регіональну політику, яка має охоплювати розуміння ролі територій у загальній моделі управління розвитком. Однак сьогодні домінує потреба в інституційному забезпеченні взаємозв'язку розвитку громад та регіонів, на території яких вони знаходяться.

Висновки. 1. Децентралізаційна реформа, що триває в Україні, є поштовхом до глибоких структурних перетворень, які повинні забезпечувати управління розвитком територій. Проте сьогодні інституційні дисбаланси територіального розвитку стримують реалізацію реформ та призводять до несистемності забезпечення регіонального і місцевого розвитку.

2. Визначальні ознаки розвитку територій такі: вплив розвитку територій на національну економіку загалом; раціональне використання різноманітних територіальних ресурсів за допомогою ефективних інституційних механізмів та інструментів управління; зв'язок розвитку із просторовою організацією території; основою реального розвитку територій є партнерські відносини органів публічної влади, представників бізнесу та громадськості.

3. Сучасний стан державної регіональної політики України – це результат тривалих трансформацій: від згладжування диспропорцій у регіональному розвитку і вирішення точкових хронічних проблем до соціально-економічної згуртованості і єдності країни та стійкого зростання якості життя людини незалежно від того, де вона народилася, де проживає зараз і де буде проживати у майбутньому.

4. В умовах нової державної регіональної політики проблеми інституційного забезпечення управління розвитком територій призводять до протиріч і дисбалансів: не завершено формування ієрархічної системи органів регіональної і місцевої влади; має місце низьке залучення органів державної влади та органів місцевого самоврядування рівня району та регіону в процеси організації співробітництва

територіальних громад; відсутня повноцінна система моніторингу впливів реформ на розвиток територій; неповноцінною є участь моделі управління розвитком територій Агенцій регіонального розвитку; розвиток територій потребує не лише їхнього ефективного функціонування, а й гарантування економічної безпеки.

5. Сприяння територіальному розвитку потребує розвитку місцевих органів влади, які мають адміністративну та фінансову автономність і підзвітність, оскільки сама децентралізаційна реформа буде сприйматись як розширення повноважень місцевої влади, а отже, і можливостей місцевих жителів розвивати, фінансувати та впроваджувати місцеву (локальну) політику.

Перспективи подальших досліджень. Перспективами подальших розвідок є проблеми удосконалення інституційного забезпечення управління розвитком територій у зазначених напрямках.

Література

1. Варналій З. С., Білик Р. Р. Інституційні засади та організаційні механізми політики регіонального розвитку: завдання реформ європейського зразка. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України*. 2014. Вип. 3 (107). С. 3–11. URL: <http://ird.gov.ua/>
2. Бліщук К. Управління розвитком територій: економічні аспекти. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1 (54). Ч. 2. С. 217–224. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_54/fail/27.pdf
3. Пухир С. Т. Інституційне забезпечення формування та реалізації державної регіональної політики в Україні. *Регіональна економіка*. 2014. № 2. С. 17–26.
4. Гринчук Ю. С., Коваль Н. В., Вихор М. В. Система інституційного забезпечення формування та реалізації державної регіональної політики в Україні: проблеми та напрями удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 23–30. URL: <http://www.investplan.com.ua/>
5. Войтик О. Є., Мазій Н. Г. Державне управління регіональним розвитком: моделі та особливості запровадження. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 4 (57). Ч. 1. С. 69–79. URL: <http://edu.lvivacademy.com/>
6. Базиліук В. Б., Безпалько І.Р. Теоретичні основи структуризації інституційних впливів за просторовою ознакою. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 176–179. URL: <https://economyandsociety.in.ua/>
7. Кльоба Т. Л. Суть та значення ендегенно-орієнтованого розвитку регіонів. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України*. 2018. Вип. 1 (129). С. 46–52. URL: <http://ird.gov.ua/>
8. Маруняк Є. О. Просторовий розвиток України в глобальній візії. *Вісник НАН України*. 2020. № 4. С. 73–83. URL: <https://files.nas.gov.ua/>
9. Бузун О. Концепт інтегрованого розвитку самоврядних територій. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4 (39). С. 159–165. URL: <http://www.dridu.dp.ua/>
10. Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Платформне забезпечення сталого просторового розвитку муніципальних утворень. *Просторовий розвиток територій: традиції та інновації* : матеріали II Міжнар. наук-практ. конф. (м. Київ, 26–27

- листопада 2020 р.). Київ : ДКС Центр, 2020. С. 16–18. URL: <http://iino.knuba.edu.ua/>
11. Слюсаренко В. Є. Інституційне забезпечення функціонування механізму реалізації регіональної політики розвитку трьохстороннього партнерства. *Економічний простір*. 2018. № 132. С. 95–106. URL: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/>
 12. Філіппова С. В., Волосяк М. В. Щодо питання нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2019. № 2 (8). С. 50–58. URL: <https://economics.opu.ua/>
 13. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
 14. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 06 серпня 2014 р. № 385. URL: <https://kmu.gov.ua>.
 15. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
 16. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України в редакції від 14 травня 2020 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
 17. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України в редакції від 01.01.2017 р. № 79-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
 18. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей формування та виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад : Закон України від 26.11.2015 р. № 837-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
 19. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України в редакції від 01.01.2017 р. № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
 20. Закоморна К. Принцип муніципальної автономії як гарантія децентралізації публічної влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 143–147.
 21. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>
 22. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні від 30.10.2020 р. № 4298. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/>
 23. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо забезпечення додержання державних гарантій місцевого самоврядування та захисту його економічних основ від 24.02.2020 р. № 3118. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/>

24. Сірик З. О. Проблеми та можливості співробітництва територіальних громад України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 16. С. 102–107. URL: <http://www.investplan.com.ua/>
25. Swianiewicz P. Які переваги насправді може створити адміністративно-територіальна реформа. URL: <https://decentralization.gov.ua/>
26. Тодорова О. Л., Лесик О. В. Агенції регіонального розвитку як складова інституційного забезпечення реалізації державної регіональної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С.72–78. URL: <http://www.investplan.com.ua/>
27. Волосяк М. В., Сіренко І. В. Економічна безпека територіальної громади в системі забезпечення її сталого розвитку. *Економіка та держава*. 2021. № 6. С. 105–109.

References

1. Varnalij, Z. S., Bilyk, R. R. (2014). Instytucijni zasady ta orghanizacijni mekhanizmy polityky rehionalnogho rozvytku: zavdannja reform jevropejskogho zrazka [Institutional principles and organizational mechanisms of regional development policy: european-style reform objectives]. *Soc.-ek. problemy suchas. periodu Ukrainy - Social-ec. problems of the time. period of Ukraine*, 3 (107), 3-11. Retrieved from: <http://ird.gov.ua/> [in Ukrainian]
2. Blishhuk, K. (2018). Upravlinnja rozvytkom terytoriji: ekonomichni aspekty [Territory development management: economic aspects]. *Efektivnistj derzhavnogho upravlinnja - Effectiveness of public administration*, 1 (54), part 2, 217-224. Retrieved from: <http://www.lvivacademy.com/> [in Ukrainian].
3. Pukhyr, S. T. (2014). Instytucijne zabezpechennja formuvannja ta realizaciji derzhavnoji rehionalnoji polityky v Ukraini [Institutional support for the formation and implementation of the state regional policy in Ukraine]. *Rehionaljna ekonomika - Regional economy*, 2, 17-26 [in Ukrainian].
4. Ghrynychuk, Ju. S., Kovalj, N. V., Vykhор M. V. (2019). Systema instytucijnogho zabezpechennja formuvannja ta realizaciji derzhavnoji rehionalnoji polityky v Ukraini: problemy ta naprjamy udoskonalennja [The system of institutional support for the formation and implementation of the state regional policy in Ukraine: problems and directions for improvement]. *Investyciji: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*. 7. 23-30. Retrieved from: <http://www.investplan.com.ua/> [in Ukrainian]
5. Vojtyk, O. Je., Mazij, N. Gh. (2018). Derzhavne upravlinnja rehionalnym rozvytkom: modeli ta osoblyvosti zaprovadzhennja [State management of regional development: models and features of implementation]. *Efektivnistj derzhavnogho upravlinnja - Efficiency of public administration*, 4 (57), part 1, 69-79. Retrieved from: <http://edu.lvivacademy.com/> [in Ukrainian].
6. Bazyljuk, V. B., Bezpajko, I. R. (2017). Teoretychni osnovy strukturyzaciji instytucijnykh vplyviv za prostorovoju oznakoju [Theoretical Foundations of Structuring Institutional Impacts by Spatial Signature]. *Ekonomika i suspiljstvo –*

- Economy and Society*, 13, 176-179. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/> [in Ukrainian].
7. Kljoba, T. L. (2018). Sutj ta znachennja endoghenno-orijentovanogho rozvytku rehioniv [The Essence and Significance of Endogenous-Oriented Development of Regions]. *Soc.-ek. problemy suchas. periodu Ukrajinny - Social-ec. problems of the time. period of Ukraine*, 1 (129), 46-52. Retrieved from: <http://ird.gov.ua/> [in Ukrainian].
 8. Marunjak, Je.O. (2020). Prostorovyj rozvytok Ukrajinny v ghlobalnij viziji [Spatial development of Ukraine in the global vision]. *Visnyk NAN Ukrajinny - Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 73-83. Retrieved from: <https://files.nas.gov.ua/> [in Ukrainian].
 9. Buzun, O. (2018). Koncept integhrovanogho rozvytku samovrjadnykh terytorij [The concept of integrated development of self-governing territories]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja - Public Administration and Local Government*, 4 (39), 159-165. Retrieved from: <http://www.dridu.dp.ua/> [in Ukrainian].
 10. Bystrjakov, I. K., Klynovyj, D. V. (2020). Platformne zabezpechennja stalogho prostorovogho rozvytku municypal'nykh utvorenj [Platform support for sustainable spatial development of municipalities]. *Prostorovyj rozvytok terytorij: tradyciji ta innovaciji - Spatial development of territories: traditions and innovations: materialy II Mizhnar. nauk-prakt. konf. (m. Kyjiv, 26-27 lystopada 2020 r.)*. K.: DKS Centr. 16-18. Retrieved from: <http://iino.knuba.edu.ua/> [in Ukrainian].
 11. Sljusarenko, V. Je. (2018). Instytucijne zabezpechennja funkcionuvannja mekhanizmu realizaciji rehional'noji polityky rozvytku trjokhstoronnjogho partnerstva [Institutional support for the functioning of the mechanism for the implementation of the regional policy for the development of a trilateral partnership]. *Ekonomichnyj prostir - Economic Scope*, 132, 95-106. Retrieved from: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/> [in Ukrainian].
 12. Filyppova, S. V., Volosjuk, M. V. (2019). Shhodo pytannja novogho etapu reformuvannja miscevogho samovrjaduvannja ta terytorial'noji orghanizaciji vlady v Ukrajinny [On the new stage of reforming the local self-government and territorial organization of government in Ukraine]. *Ekonomichnyj zhurnal Odesj'kogho politekhnichnogho universytetu - Economic journal Odessa polytechnic university*, 2 (8), 50-58. Retrieved from: <https://economics.opu.ua/> [in Ukrainian].
 13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2006). State strategy of regional development of Ukraine for the period till 2015. (Act No. 1001). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
 14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014). State strategy of regional development of Ukraine for the period till 2020. (Act No. 385). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014). Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine. (Act No. 333-p). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80?lang=uk#Text> [in Ukrainian].

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020). On Voluntary Amalgamation of Territorial Communities. (Act No. 157-VIII). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> [in Ukrainian].
17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014). About modification of the Budget Code of Ukraine concerning reform of interbudgetary relations. (Act No. 79-VIII). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-19#Text> [in Ukrainian].
18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017). About modification of the Budget code of Ukraine concerning features of formation and execution of budgets of the united territorial communities. (Act No. 837-VIII). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-19#Text> [in Ukrainian].
19. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), On amendments to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine on tax reform (Act No. 71-VIII) . Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19/ed20150101#n1326> [in Ukrainian].
20. Zakomorna, K. (2021). Pryncyp muncypalnoji avtonomiji jak gharantija decentralizaciji publichnoji vlady [The principle of municipal autonomy as a guarantee of the decentralization of public power]. *Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, Economy and Law*, 2, 143-147 [in Ukrainian].
21. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). State strategy of regional development of Ukraine for the period till 2027. (Act No. 695). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
22. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020). The draft law «On Amendments to the Law of Ukraine ‘On Local State Administrations’ and some other legislative acts of Ukraine on reforming the territorial organization of executive power in Ukraine». (Act No. 4298). Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/204354.html> [in Ukrainian].
23. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020). The draft law «On local self-government in Ukraine» to ensure compliance with state guarantees of local self-government and protection of its economic foundations. (Act No. 3118). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/> [in Ukrainian].
24. Siryk, Z. O. (2017). Problemy ta mozhlyvosti spivrobotnyctva terytorijnykh ghromad Ukrajinny [Problems and opportunities for cooperation of territorial communities of Ukraine]. *Investyciji: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*. 16. 102-107. Retrieved from: <http://www.investplan.com.ua/> [in Ukrainian].
25. Swianiewicz, P. Jaki perevagy naspravdi mozhe stvoryty administratyvno-terytorijalna reforma [What benefits can administrative-territorial reform actually create?]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/> [in Ukrainian].
26. Todorova, O. L., Lesyk O. V. (2021). Aghenciji regionalnogho rozvytku jak skladova instyucijnogho zabezpechennja realizaciji derzhavnoji regionalnoji polityky [Regional development agencies as a component of the institutional support for the implementation of the state regional policy]. *Investyciji: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*. 13-14. 72-78. Retrieved from: <http://www.investplan.com.ua/> [in Ukrainian].

27. Volosjuk, M. V., Sirenko, I. V. (2021). Ekonomichna bezpeka terytorialnoji ghromady v systemi zabezpechennja jiji stalogho rozvytku [Economic security of the territorial community in the system of providing its sustainable development]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and State*, 6, 105-109 [in Ukrainian].

Статтю отримано 01 листопада 2021 р.

Article received November 01, 2021

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

UDC 336.1:352, 336.2, 336.5

JEL classification: H61, H71, H72

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.038>

Зоряна ЛОБОДІНА,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: zoryanamyk@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8536-1440>

Василь ДЕМ'ЯНИШИН,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: v.g.demianyshyn@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2140-1925>

Тетяна КІЗИМА,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: tetyana.kizyama68@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9732-9907>

Світлана САВЧУК,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет,

© Зоряна Лободіна, Василь Дем'янишин, Тетяна Кізіма, Світлана Савчук, 2021.

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: s.savchuk@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6213-4122>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА НАСЛІДКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ

Лободіна З., Дем'янишин В., Кізіма Т., Савчук С. Сучасні тенденції розвитку та наслідки трансформації бюджетної системи України в контексті реформування управління публічними фінансами. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 38–56. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.038>

Lobodina, Z., Demianyshyn, V., Kizyma, T., Savchuk, S. (2021). Suchasni tendentsii rozvytku ta naslidky transformatsii biudzhetnoi systemy Ukrainy v konteksti reformuvannia upravlinnia publichnymy finansamy [Current tendencies of the development and consequences of the transformation of the budget system of ukraine in the context of public finance management reform]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*, 4, 38–56. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.038>

Анотація

Вступ. Для вирішення проблем, пов'язаних зі сповільненням темпів економічного зростання та зниженням рівня суспільного добробуту, доцільним є розроблення і реалізація державою заходів, які базуються на концепції інклюзивного стійкого зростання і передбачають побудову ефективної системи управління публічними фінансами. Це зумовлює необхідність удосконалення бюджетної політики, засад функціонування державного і місцевих бюджетів, міжбюджетних відносин та потребує детального моніторингу наслідків трансформації бюджетної системи у результаті проведення адміністративно-територіальної реформи і реформи децентралізації.

Методи. У дослідженні використано такі загальнонаукові й спеціальні методи як: аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, асоціації, аналогії та інші.

Мета—оцінювання наслідків впливу трансформаційних процесів на функціонування державного та місцевих бюджетів, виявлення проблем та окреслення перспектив удосконалення бюджетної системи в контексті продовження реформування системи управління публічними фінансами.

Результати. У результаті оцінювання наслідків впливу адміністративно-територіальної реформи та реформи децентралізації на функціонування бюджетної системи встановлено, що більшість реформаторських заходів спрямовані на покращення якості і доступності надання публічних послуг населенню. З огляду на доцільність підвищення ефективності системи управління публічними фінансами, доведено необхідність: розроблення стратегії бюджетної політики, яка враховувала би ключові цілі інклюзивного стійкого розвитку; запровадження стратегічного і середньострокового бюджетного планування; удосконалення програмно-цільового

бюджетування; підвищення фінансової спроможності територіальних громад; розвитку гендерно орієнтованого і партиципаторного бюджетування; підвищення рівня прозорості управління публічними фінансами.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку шляхів удосконалення функціонування бюджетної системи в контексті продовження реформування системи управління публічними фінансами.

Ключові слова: *інклюзивний стійкий розвиток, бюджетна система, державний бюджет, місцеві бюджети, доходи і видатки бюджетів, трансферти, управління публічними фінансами, фіскальна децентралізація.*

Формули: 0; рис.: 4, табл.: 3, бібл.: 13.

Zoryana LOBODINA,

Ds (Economics), Professor,
Professor of the Department of Finance named after S. I. Yuriy,
West Ukrainian National University
11 Lvivska Str. Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: zoryanamyk@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8536-1440>

Vasyl DEMIANYSHYN,

Ds (Economics), Professor,
Professor of the Department of Finance named after S. I. Yuriy,
West Ukrainian National University
11 Lvivska Str. Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: v.g.demianyshyn@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2140-1925>

Tetiana KIZYMA,

Ds (Economics), Professor,
Professor of the Department of Finance named after S. I. Yuriy,
West Ukrainian National University
e-mail: tetyana.kizyama68@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9732-9907>

Svitlana SAVCHUK,

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of S. Yurii Finance Department,
West Ukrainian National University
11 Lvivska Str. Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: s.savchuk@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6213-4122>

**CURRENT TENDENCIES OF THE DEVELOPMENT AND CONSEQUENCES
OF THE TRANSFORMATION OF THE BUDGET SYSTEM OF UKRAINE IN
THE CONTEXT OF PUBLIC FINANCE MANAGEMENT REFORM**

Abstract

Introduction. For solving problems connected with slowing down of economic growth and declining of social welfare level, it is advisable to develop and implement state measures based on the concept of inclusive sustainable growth and foresee building an effective system of public financial management. This stipulates the necessity of improvement of budget policy, the principles of functioning of state and local budgets, inter-budgetary relations and requires detailed monitoring of the consequences of the transformation of the budget system as a result of administrative and territorial reforms and decentralization reforms.

Methods. Such general and special methods as analysis and synthesis, comparison, generalization, associations, analogies and others have been used in the study. The purpose is to assess the impact of transformation processes on the functioning of state and local budgets, identifying problems and outlining prospects for improving the budget system in the context of continuation of reformation of the public financial management system.

Conclusions. As a result of assessing the consequences of administrative and territorial reform and decentralization reform on functioning of the budget system, it has been found that most reform measures are aimed at improving the quality and accessibility of public services. Given the feasibility of raising the efficiency of the public financial management system, the need in the following has been proved: to develop a budget policy strategy that would take into account the key objectives of inclusive sustainable development; introduction of strategic and medium-term budget planning; improvement of program and target budgeting; increasing the financial capacity of territorial communities; development of gender-oriented and participatory budgeting; increasing the level of transparency of public finance management.

Discussion lie in finding the ways of improving the functioning of the budget system in the context of continuation of reformation of the public financial management system.

Keywords: inclusive sustainable development, budget system, state budget, local budgets, budget revenues and expenditures, transfers, public finance management, fiscal decentralization.

Formulas: 0; **fig.:** 4, **tabl.:** 3, **bibl.:** 13.

JEL classification: H61, H71, H72.

Постановка проблеми. Система управління публічними фінансами, яка спрямована на забезпечення надання якісних і доступних публічних послуг населенню, покращення суспільного добробуту, ґрунтується на раціональному формуванні, ефективному розподілі і використанні обмежених бюджетних ресурсів відповідно до пріоритетів розвитку держави у середньо- та довгостроковій перспективі, є невід'ємною умовою інклюзивного стійкого зростання держави і проведення успішних реформ в інших сферах.

Сучасна українська система управління публічними фінансами не повною мірою відповідає вимогам часу. Вияви її недостатньої ефективності такі:

- низький рівень задоволення потреб населення у якісних публічних послугах;
- недостатня інституційна спроможність окремих органів державної влади та місцевого самоврядування;

– непослідовність податкової політики, її формування без урахування взаємозв'язку з реформуванням бюджетної політики, системи пенсійного забезпечення та інших сфер суспільного життя, відсутність належного прогнозування економічних та соціальних наслідків змін у системі оподаткування, нерівномірний розподіл податкового навантаження;

– відсутність комплексної системи управління фінансовими ризиками, державного стратегічного планування, дієвого контролю за результативністю виконання бюджетних програм;

– низький рівень дотримання бюджетної дисципліни учасниками бюджетного процесу;

– нестабільність системи міжбюджетних відносин, яка забезпечила би збалансування доходів та видатків місцевих бюджетів у короткостроковій перспективі, фінансове вирівнювання – в середньостроковій перспективі, стимулювання стійкого довгострокового розвитку територіальних громад – у довгостроковій перспективі;

– низька ефективність стратегічного планування здійснення бюджетного інвестування, відсутність дієвих способів визначення пріоритетності бюджетних інвестицій, спрямованих на результативну реалізацію нових і раніше розпочатих проектів, відсутність єдиного підходу до процедур розгляду, відбору, оцінювання інвестиційних проектів, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету [1].

Вирішення окреслених проблем зумовлює необхідність розроблення нових концептуальних підходів до реформування системи управління публічними фінансами, вибору інструментів, важелів і методів реалізації бюджетної політики, удосконалення засад функціонування державного та місцевих бюджетів, міжбюджетних відносин і потребує детального моніторингу наслідків трансформації бюджетної системи у напрямку децентралізації з метою виявлення та мінімізації негативного впливу ризиків, які супроводжують вказані процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження теоретико-прикладних засад управління публічними фінансами, зокрема функціонування бюджетної системи, зробили зарубіжні й вітчизняні науковці, серед яких: Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, О. Василик, Г. Возняк, І. Запатріна, В. Зимовець, М. Карлін, О. Кириленко, О. Кнейслер, Т. Ковальова, А. Крисоватий, М. Крупка, Л. Лисяк, І. Луніна, І. Лютий, Р. Масгрейв, В. Опарін, К. Павлюк, Ш. Ріст, О. Рожко, Н. Савчук, Н. Спасів, О. Тулай, В. Федосов, І. Чугунов, А. Шеклі, С. Юрій та ін. Водночас, визнаючи фундаментальну цінність доробку зазначених учених та їхній вагомий внесок у розвиток економічної науки, важливо констатувати, що в умовах трансформації бюджетних відносин і орієнтації системи державних фінансів на забезпечення економічного зростання та покращення суспільного добробуту на основі концепцій інклюзивного стійкого зростання і фінансової децентралізації наукові підходи до управління публічними фінансами, функціонування бюджетної системи потребують перегляду й уточнення. Відтак необхідність вирішення окреслених проблем зумовила вибір теми дослідження і підтверджує її незаперечну актуальність.

Метою статті є оцінювання наслідків впливу трансформаційних процесів на функціонування державного та місцевих бюджетів, виявлення проблем та окреслення перспектив удосконалення бюджетної системи в контексті продовження фінансової

децентралізації як ключової компоненти реформи системи управління публічними фінансами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важлива роль серед економічних інструментів державного управління соціально-економічними явищами і процесами відводиться бюджету, за допомогою якого безпосередньо через бюджетний механізм забезпечується регулювання розподільних процесів, реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на вирішення проблем соціально-економічного розвитку держави.

У бюджеті держави централізується близько третини ВВП: від 25,6% у 2004 р. з тенденцією до збільшення до 34,09% у 2017 р. та незначного зменшення у 2020 р. до 32,82% (рис. 1).

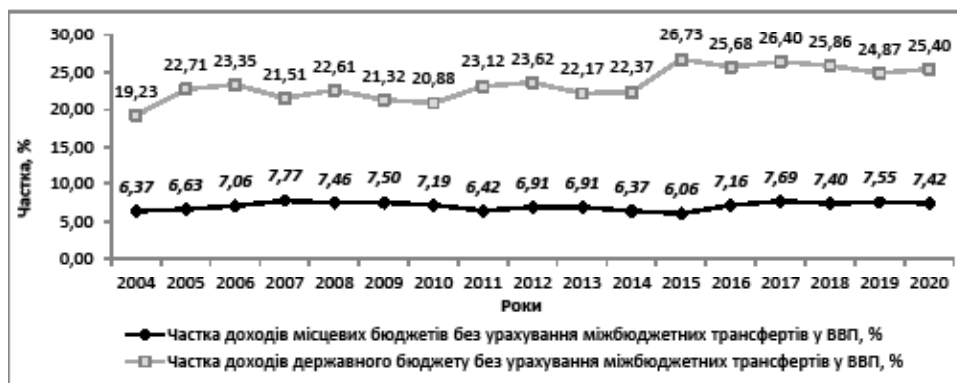

Рис. 1. Динаміка централізації ВВП у Державному та місцевих бюджетах України у 2004–2020 рр., %

Джерело: розроблено авторами на основі даних Державної казначейської служби України [2] та Державної служби статистики України [3].

Сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, які функціонують у державі з урахуванням бюджетного устрою, є її бюджетною системою [4].

Із моменту проголошення незалежності в Україні почався процес спочатку становлення, а пізніше реформування бюджетної системи та відносин, які виникають у процесі функціонування державних фінансів.

Адміністративно-територіальна реформа, яка розпочалася у 2014 р. і реалізовувалась в Україні впродовж останніх років, суттєво вплинула на бюджетний устрій та призвела до трансформації бюджетної системи. Зокрема, внаслідок змін базового та субрегіонального (районного) рівнів адміністративно-територіального устрою зменшилася кількість районних бюджетів – у 3,6 рази та бюджетів територіальних громад – у 7,7 рази, змінилися види бюджетів місцевого самоврядування. Склад бюджетної системи, яка функціонує в Україні з січня 2021 р., відображено на рис. 2.

Рис. 2. Склад бюджетної системи України у 2021 р.

Джерело: розроблено авторами на основі Бюджетного кодексу України [4].

Однією із найважливіших реформ, яка перманентно змінює підходи до функціонування державного та місцевих бюджетів, організації міжбюджетних відносин, розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи, управління бюджетними ресурсами, є реформа децентралізації.

Децентралізація – це «...спосіб визначення та розмежування завдань і функцій публічної влади, за якого більшість із них передається з рівня центральних органів влади на нижчий рівень і стає власним завданням та повноваженням органів влади нижчого рівня. Децентралізація впливає на: адміністративно-територіальний устрій держави, систему органів публічної адміністрації, розподіл між ними функцій, повноважень та фінансових ресурсів» [5, с. 12–13; 6].

Метою реформи децентралізації в Україні, яка розпочалася у 2014 р., є «... формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Реформа передбачає відповідальність органів місцевого самоврядування перед жителями – за ефективність своєї роботи, а перед державою – за її законність» [7].

Ключовою домінантою децентралізації є фінансова децентралізація. З огляду на те, що децентралізація – це «... система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління, скасування або послаблення централізації» [8], під фінансовою децентралізацією доцільно розуміти процес передачі повноважень, фінансових ресурсів та відповідальності від органів державної влади на центральному рівні до органів місцевого самоврядування. Тобто фінансова децентралізація передбачає наділення органів місцевого самоврядування правом ухвалювати управлінські рішення щодо формування та використання бюджетних ресурсів, які зосереджуються у відповідних місцевих бюджетах. «... Вона є своєрідним мірилом: рівня демократичності та компетентності публічної адміністрації;

адекватності політичної системи до суспільних очікувань; рівня довіри до місцевих органів влади та рівня сприйняття державною владою потреб суспільства в цілому і окремих громадян зокрема; якості контролю у публічній сфері та відповідальності; зрештою, вона є оцінкою адекватності системи публічної адміністрації України та територіального устрою держави. Крім цього, існує низка соціально-психологічних, ментальних та культурних особливостей, які дозволяють або не дозволяють децентралізувати фінансові ресурси в державі» [5, с. 129].

На наш погляд, фіскальну децентралізацію слід розглядати як спосіб забезпечення фінансової спроможності територіальних громад та покращення формування і підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів. Однак для отримання позитивних результатів у зв'язку з проведеною реформою державні органи влади мають передати органам місцевого самоврядування не лише повноваження щодо здійснення видатків, а й достатній обсяг фінансових та інших ресурсів для їх забезпечення, а також відповідальність за виконання цих повноважень.

Проведена в рамках реформи фіскальна децентралізація вважатиметься успішною, якщо її результатами буде: підвищення якості і доступності надання публічних послуг, активізація інвестиційної та підприємницької діяльності, укріплення фінансової бази місцевого самоврядування, покращення соціально-економічного становища міст та селищ, розвиток депресивних регіонів, зростання кількості робочих місць та уповільнення міграційних процесів.

Ступінь фіскальної децентралізації та результативність бюджетної реформи можна оцінити за допомогою таких показників, як:

– обсяг централізації ВВП у бюджеті держави – відношення обсягу доходів Державного і місцевих бюджетів України до обсягу ВВП (рис. 1);

– коефіцієнт бюджетної централізації (децентралізації) за доходами бюджетів – відношення доходів Державного бюджету України (місцевих бюджетів) (без урахування міжбюджетних трансфертів) до доходів Зведеного бюджету України (рис. 3);

– коефіцієнт бюджетної централізації (децентралізації) за видатками бюджетів – відношення видатків Державного бюджету України (місцевих бюджетів) (без урахування міжбюджетних трансфертів) до видатків Зведеного бюджету України (рис. 4).

Рівень бюджетної децентралізації за доходами бюджетів у період дії (1991–2000 рр.) Закону України «Про бюджетну систему України» № 512-XII від 05.12.1990 р. мав тенденцію до зниження з 47,9 % до 29,1 %, за винятком окремих років (рис. 3).

Незначне його підвищення до 31,4% у 2002 р. відбулося із прийняттям у 2001 р. Бюджетного кодексу України № 2542-III від 21.06.2001 р. з тенденцією до зниження зазначеного показника до 25,6% у 2010 р. Зміни порядку розподілу доходів між ланками бюджетної системи, зумовлені введенням в дію нової редакції Бюджетного кодексу України № 2456-VI від 08.07.2010 р., призвели до ще більшого зниження рівня бюджетної децентралізації за доходами бюджетів – до 21,7% у 2011 р. Суттєво не змінилося значення цього показника з початком реформи міжбюджетних відносин у напрямку бюджетної децентралізації (2015 р.). Частка доходів місцевих бюджетів у дохідній частині Зведеного бюджету України у 2015 р. становила 18,5%.

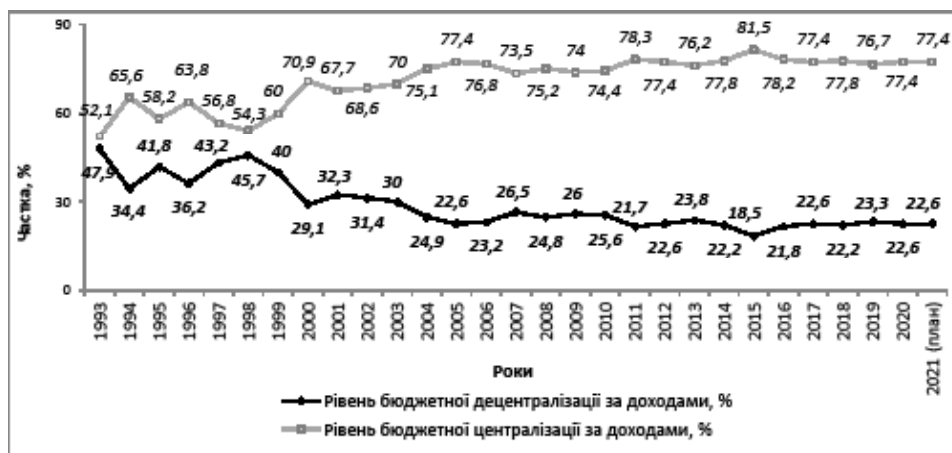

Рис. 3. Рівень бюджетної централізації (децентралізації) за доходами бюджетів України у 1993–2021 рр., %

Джерело: складено авторами на основі даних Державної казначейської служби України [2] та аналітичних даних Міністерства фінансів України за 1993–1999 рр.

Інакше кажучи, від початку здійснення бюджетних реформ відбувалася планомірна централізація коштів (підтвердженням цього є суттєве перевищення значень показника бюджетної централізації за доходами бюджетів над показником бюджетної децентралізації за доходами бюджетів). У 2016–2021 рр. ситуація дещо покращилась – рівень бюджетної децентралізації за доходами бюджетів підвищився на 4,1 в. п. до 22,6% у 2021 р.

Зазначений висновок підтверджують також дані рис. 1, оскільки впродовж 2004–2020 рр. спостерігалось значне перевищення частки доходів державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів) у ВВП над часткою доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у ВВП: у 2004 р. – у 3 рази, у 2005 р. – у 3,4 рази, у 2006 р. – у 3,3 рази, у 2007 р. – у 2,8 рази, у 2008 р. – у 3 рази, у 2009 р. – у 2,8 рази, у 2010 р. – у 2,9 рази, у 2011 р. – у 3,6 рази, у 2012 р. – у 3,4 рази, у 2013 р. – у 3,2 рази, у 2014 р. – у 3,5 рази, у 2015 р. – у 4,4 рази, у 2016 р. – у 3,6 рази, у 2017 р. – у 3,4 рази, у 2018 р. – у 3,5 рази, у 2019 р. – у 3,3 рази, у 2020 р. – у 3,4 рази.

Для більш детального аналізу результатів реформування бюджетної системи України доцільно розглянути динаміку рівня бюджетної централізації (децентралізації) за видатками бюджетів (рис. 4).

Аналіз даних рис. 4 показує, що рівень бюджетної централізації за видатками бюджетів суттєво перевищував рівень бюджетної децентралізації за видатками бюджетів. У період з 2015 р. до 2017 р. простежувалася тенденція до зниження рівня бюджетної централізації за видатками бюджетів з 59,4% до 53,6%, а з 2018 р. значення цього показника стрімко збільшилося до 70% у 2021 р. Однією із причин цього є зміна складу видатків бюджетів різних рівнів бюджетної системи на соціальний захист населення та організації бюджетного фінансування соціальних виплат. Так, замість субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення

державних програм соціального захисту видатки на виконання таких бюджетних програм, як «Виплата деяких видів допомог, компенсацій, грошового забезпечення та оплата послуг окремим категоріям населення», «Виплата пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу у грошовій формі», «Компенсація частини витрат на здійснення заходів з реалізації державних програм соціального захисту населення» здійснюються з Державного бюджету України. Це дало змогу спростити процес здійснення видатків бюджету на виплату соціальних допомог, субсидій, пільг, їх перерозподілу у разі необхідності між регіонами.

Рис. 4. Рівень бюджетної централізації (децентралізації) за видатками бюджетів України у 1993–2021 рр., %

Джерело: складено авторами на основі даних Державної казначейської служби України [2] та аналітичних даних Міністерства фінансів України за 1993–1999 рр.

Враховуючи те, що більшість видатків місцевих бюджетів здійснюється за рахунок міжбюджетних трансфертів (зокрема, субвенцій), отриманих з державного бюджету, вважаємо, як і багато сучасних економістів [9; 10], що де-факто частка видатків державного бюджету у видатках зведеного була значно більшою, а тому рівень бюджетної централізації за видатками бюджетів був ще вищим. Наприклад, частка міжбюджетних трансфертів, переданих з Державного бюджету України до місцевих бюджетів, у видатках місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2014 р. становила 58,4%, у 2015 р. – 62,8%, у 2016 р. – 56,4%, у 2017 р. – 55,6%, у 2018 р. – 53,1%, у 2019 р. – 46,7%, у 2020 р. – 34,3%. Значний обсяг міжбюджетних трансфертів, які передаються з державного бюджету до місцевих, пояснюється великим обсягом функцій органів державної влади, переданих на виконання місцевому самоврядуванню з метою покращення якості та забезпечення доступності надання публічних послуг населенню, необхідністю забезпечення виконання делегованих повноважень відповідним обсягом фінансових ресурсів (відповідно до ст. 85 Бюджетного кодексу України «...державна може передати ... органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідної передачі фінансових ресурсів у вигляді: закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їхньої частки, трансфертів з Державного бюджету України») [4].

Протягом останніх років більше ніж $\frac{3}{4}$ обсягу доходів, які надійшли до бюджету держави у результаті розподілу ВВП, зосереджувалися у розпорядженні центральних органів державної влади і лише згодом у формі міжбюджетних трансфертів передавалися органам місцевого самоврядування до місцевих бюджетів [10, с. 45]. Зростання рівня бюджетної централізації як за доходами, так і за видатками бюджетів дає підстави стверджувати, що роль державного бюджету у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави та її регіонів збільшується, незважаючи на впроваджені заходи у контексті бюджетної децентралізації. Вплив державних органів влади на соціально-економічні процеси посилюється на фоні зменшення ролі місцевих бюджетів у розподілі ВВП і зростання фінансової залежності органів місцевого самоврядування від отримуваних бюджетних ресурсів у трансфертній формі, а отже – спроможності зазначених органів самостійно регулювати розвиток адміністративно-територіальних одиниць.

Наведену тезу підтверджують також результати порівняння структури доходів державного та місцевих бюджетів.

У 2002–2020 рр. у складі доходів державного бюджету (табл. 1) найбільшу питому вагу займали податкові надходження – в середньому 74,39% з тенденцією до збільшення, дещо меншу – неподаткові надходження – в середньому 22,57% з тенденцією до зменшення. Частка доходів від операцій з капіталом, надходжень до цільових фондів, трансфертів від урядів зарубіжних країн та міжбюджетних трансфертів була незначною.

Таблиця 1

Динаміка структури доходів Державного бюджету України у 2002–2020 рр., %

Роки	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Цільові фонди	Трансферти від урядів зарубіжних країн	Міжбюджетні трансферти
2002	63,6	27,8	1,1	0,4	0,6	6,5
2003	64,9	28,7	1,4	0,4	0,4	4,3
2004	63,8	31,8	1,2	0,3	0,6	2,3
2005	70,7	26,8	0,7	0,2	0,2	1,4
2006	71	26,8	0,4	0,5	0,1	1,2
2007	70,3	25,4	1	0,6	0,1	2,6
2008	72,5	22,8	0,9	0,4	0,1	3,3
2009	71	24,2	0,5	0,3	0,3	3,7
2010	69,4	27	0,2	0,5	0,1	2,8
2011	83,2	15,6	0,1	0,1	0,2	0,8
2012	79,3	19,8	0,3	0,1	0,1	0,4
2013	77,4	21,5	0,1	0,1	0,4	0,5
2014	78,5	19,1	0,2	0,1	1,5	0,6
2015	76,6	22,4	0,03	0,03	0,3	0,64
2016	81,8	16,8	0,03	0,05	0,62	0,7
2017	79,01	16,2	0,04	3,8	0,2	0,75
2018	81,2	17,7	0,1	0,02	0,2	0,78
2019	80,1	18,7	0,02	0,2	0,1	0,88
2020	79,1	19,8	0,01	0,02	0,1	0,97

Джерело: складено авторами на основі даних Державної казначейської служби України [2].

Серед доходів місцевих бюджетів упродовж 2002–2020 рр. переважали міжбюджетні трансферти – середнє значення їхньої частки дорівнювало 46,98%. Питома вага податкових надходжень становила в середньому 43,99%. Результати аналізу динаміки структури дохідної частини місцевих бюджетів (табл. 2) показують, що у 2002–2006 рр., а також у 2019–2020 рр. в Україні частка податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів перевищувала частку міжбюджетних трансфертів, а з 2006 р. до 2018 р. простежувалася зворотна тенденція.

Таблиця 2

Динаміка структури доходів місцевих бюджетів України у 2002–2020 рр., %

Роки	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Цільові фонди	Кошти, які передаються до бюджету розвитку до 2011 р. / трансферти від урядів з 2011 р. зарубіжних країн	Міжбюджетні трансферти
2002	58,3	7,3	2,2	1,0	–	31,2
2003	54,2	7,1	3,0	1,5	–	34,2
2004	46,2	5,5	4,3	1,5	–	42,5
2005	44,0	6,6	3,9	2,1	–	43,5
2006	40,8	6,3	3,5	1,9	2,5	45,0
2007	41,7	6,0	4,3	2,5	3,8	41,7
2008	43,1	5,6	3,3	1,7	3,3	43,0
2009	44,0	5,8	1,9	1,1	1	46,2
2010	42,3	5,5	1,7	1,0	0,7	48,8
2011	40,3	5,9	1,0	0,5	–	52,3
2012	38,1	5,6	0,8	0,3	–	55,2
2013	41,3	5,5	0,6	0,2	–	52,4
2014	37,7	5,2	0,5	0,2	–	56,4
2015	33,4	6,77	0,6	0,1	0,03	59,1
2016	40,1	5,98	0,4	0,1	0,02	53,4
2017	40,03	5,2	0,4	0,1	0,005	54,265
2018	41,3	5	0,4	0,1	0,02	53,18
2019	48,3	4,7	0,5	0,1	0,01	46,39
2020	60,6	4,6	0,7	0,1	0,03	33,97

Джерело: складено авторами на основі даних Державної казначейської служби України [2].

Підтвердженням значного рівня централізації у напрямку її посилення була стійка тенденція до зростання частки міжбюджетних трансфертів у складі доходів місцевих бюджетів (з 31,2% у 2002 р. до 59,1% у 2015 р.) та зниження частки податкових надходжень (з 58,3% у 2002 р. до 33,4% у 2015 р.). Перші позитивні результати щодо бюджетної децентралізації, новий етап якої розпочався з 2015 р., були отримані лише з 2016 р.

Частка податкових надходжень у структурі доходів місцевих бюджетів у 2020 р. порівняно із 2015 р. збільшилась на 27,2 в. п., а частка міжбюджетних трансфертів – зменшилась на 25,13 в. п.

Порівнюючи зміни в структурі доходів державного та місцевих бюджетів із використанням для розрахунків індексу Рябцева (табл. 3), можемо стверджувати, що з 2002 р. до 2020 р. більш суттєво змінилася структура доходів державного бюджету – на 22,7%, водночас зміни у складі доходів місцевих бюджетів відбувалися менш інтенсивно – 3,5%. Проте, якщо розглянути зміни у структурі доходів бюджетів у 2020 р. порівняно із 2014 р., то більш суттєво змінилася структура доходів місцевих бюджетів – на 26,6%, тоді як зміни у складі доходів державного бюджету відбувалися менш інтенсивно або майже не відбулися – 1,4%. Вважаємо, що причина такої ситуації – значне переважання кількості внесених до бюджетного законодавства змін щодо складу доходів місцевих бюджетів порівняно із складом доходів державного бюджету.

Таблиця 3

Показники структурних змін доходів державного та місцевих бюджетів, розраховані за індексом Рябцева

Порівняльний період (роки)	Доходи державного бюджету		Доходи місцевих бюджетів	
	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація
2002–2003	0,022	Тотожність структур	0,039	Дуже низький рівень відмінностей
2003–2004	0,055	Дуже низький рівень відмінностей	0,092	Низький рівень відмінностей
2004–2005	0,051	Дуже низький рівень відмінностей	0,022	Тотожність структур
2005–2006	0,009	Тотожність структур	0,035	Дуже низький рівень відмінностей
2006–2007	0,021	Тотожність структур	0,031	Дуже низький рівень відмінностей
2007–2008	0,025	Тотожність структур	0,020	Тотожність структур
2008–2009	0,022	Тотожність структур	0,034	Дуже низький рівень відмінностей
2009–2010	0,024	Тотожність структур	0,024	Тотожність структур
2010–2011	0,097	Низький рівень відмінностей	0,032	Дуже низький рівень відмінностей
2011–2012	0,032	Дуже низький рівень відмінностей	0,027	Тотожність структур
2012–2013	0,020	Тотожність структур	0,032	Дуже низький рівень відмінностей
2013–2014	0,025	Тотожність структур	0,040	Дуже низький рівень відмінностей
2014–2015	0,024	Тотожність структур	0,039	Дуже низький рівень відмінностей
2015–2016	0,048	Дуже низький рівень відмінностей	0,065	Дуже низький рівень відмінностей
2016–2017	0,017	Низький рівень відмінностей	0,009	Низький рівень відмінностей

продовження таблиці 3

2017–2018	0,028	Тотожність структур	0,012	Низький рівень відмінностей
2018–2019	0,009	Низький рівень відмінностей	0,073	Низький рівень відмінностей
2019–2020	0,009	Низький рівень відмінностей	0,129	Низький рівень відмінностей
2002–2020	0,227	Суттєвий рівень відмінностей	0,035	Дуже низький рівень відмінностей
2014–2020	0,014	Тотожність структур	0,266	Суттєвий рівень відмінностей

Джерело: розроблено авторами.

Результати комплексного оцінювання наслідків трансформації бюджетної системи, зумовлених здійсненням адміністративно-територіальної реформи та реформи децентралізації, зокрема зміни порядків розподілу повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування та розмежування доходів і видатків між бюджетами різних рівнів, доповнено даними, які характеризують структуру бюджетної системи (табл. 1).

Таблиця 4

Структура бюджетної системи України в 2014–2020 рр., %

Роки	Види бюджетів							
	державний бюджет	обласні бюджети, міські бюджети міст державного значення	міські бюджети міст обласного підпорядкування	районні бюджети	міські бюджети міст районного підпорядкування	селищні бюджети	сільські бюджети	бюджети об'єднаних територіальних громад
Структура бюджетної системи, визначена за доходами бюджетів								
2014	77,83	8,41	8,83	2,18	0,62	0,56	1,57	–
2015	81,52	6,49	7,45	2,26	0,42	0,42	1,45	–
2016	78,19	7,32	8,71	2,59	0,47	0,51	1,76	0,46
2017	77,43	7,84	8,73	2,62	0,41	0,41	1,57	1,00
2018	77,75	7,21	8,80	2,35	0,33	0,33	1,34	1,89
2019	76,72	7,16	9,51	2,27	0,34	0,30	1,30	2,38
2020	77,4	6,8	7,6	2,1	0,3	0,3	1,2	4,2
Структура бюджетної системи, визначена за видатками бюджетів								
2014	57,27	12,24	14,62	12,97	0,61	0,55	1,73	–
2015	59,27	11,13	13,97	12,66	0,62	0,54	1,81	–
2016	58,56	9,68	15,23	13,04	0,52	0,55	1,70	0,71
2017	53,63	11,93	16,30	13,71	0,53	0,51	1,78	1,61
2018	54,94	12,29	15,37	12,02	0,45	0,41	1,53	2,98
2019	59,37	11,64	13,87	9,11	0,44	0,38	1,49	3,69
2020	70,7	9,2	8,3	4,5	0,4	0,3	1,2	5,3

Джерело: розроблено авторами на основі даних Міністерства фінансів України [11–13].

Наведені дані свідчать про збільшення з 2016 р. питомої ваги як доходів, так і видатків бюджетів об'єднаних територіальних громад – нової ланки бюджетної системи, яка виникла у результаті утворення об'єднаних територіальних громад, – відповідно у доходах і видатках бюджету держави та зменшення зазначених показників за іншими бюджетами.

У 2020 р. у зв'язку із завершенням адміністративно-територіальної реформи з метою створення належної ресурсної бази для здійснення повноважень органами місцевого самоврядування на новій територіальній основі відбулися зміни складу, правових засад функціонування бюджетної системи України, організації міжбюджетних відносин тощо.

Зокрема:

- змінено у Бюджетному кодексі України визначення терміна «бюджети місцевого самоврядування» як «бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджети районів у містах (у разі утворення районних у місті рад)», вилучено зі складу бюджетної системи «бюджети об'єднаних територіальних громад» та віднесено їх до різних видів бюджетів місцевого самоврядування;

- запроваджено єдиний підхід до визначення складу доходів та видатків бюджетів місцевого самоврядування, незалежно від статусу населеного пункту (село, селище, місто районного, обласного значення тощо та їх об'єднання);

- розмежовано доходи та видатки бюджетів місцевого самоврядування і районних бюджетів;

- зменшено види доходів районних бюджетів, зокрема не передбачено зарахування податку на доходи фізичних осіб до зазначених бюджетів, внаслідок чого унеможливлено здійснення горизонтального вирівнювання дохідної спроможності районних бюджетів;

- не передбачено надання освітньої, медичної субвенцій та субвенцій на виконання інвестиційних проектів районним бюджетам;

- позбавлено районні державні адміністрації повноваження перевіряти: показники затверджених бюджетів міських (міст районного значення), селищних, сільських територіальних громад, розписів зазначених бюджетів, кошторисів бюджетних установ, інших документів, які використовуються у бюджетному процесі, порядок надання й отримання міжбюджетних трансфертів на предмет дотримання бюджетного законодавства.

Незважаючи на позитивні результати здійснених у 2020 р. трансформацій правових засад і організації функціонування бюджетної системи, вважаємо, що важливою проблемою залишається відсутність детальних розрахунків наслідків впливу змін у розмежуванні доходів і видатків бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад та районних бюджетів на фінансову спроможність органів місцевого самоврядування різних рівнів виконувати власні та делеговані повноваження, забезпечувати стійкий розвиток регіонів і територіальних громад. Невідповідність обсягу бюджетних ресурсів, призначених для виконання функцій органів місцевого самоврядування, та їхніх повноважень здійснювати видатки бюджетів посилює ризики виникнення суперечностей і асиметрії регіонального розвитку та є причиною зниження якості й доступності публічних послуг населенню.

Таким чином, для вирішення проблем, пов'язаних зі сповільненням темпів економічного зростання, зниженням рівня суспільного добробуту, поширенням бідності серед населення, деструктивних демографічних та екологічних процесів, соціального відторгнення населення від отримання суспільних послуг, доцільно розробити і реалізувати державні заходи, які базуються на концепції інклюзивного стійкого зростання і передбачають побудову ефективної системи управління публічними фінансами.

Дослідження ключових аспектів концепцій інклюзивного стійкого зростання та фіскальної децентралізації дало змогу окреслити основні напрями бюджетної політики, які потрібно враховувати у процесі вибору методів, інструментів і важелів бюджетного механізму для її реалізації і які мають відповідати пріоритетам інклюзивного стійкого зростання, що дасть змогу вирішити найскладніші проблеми сучасного етапу соціально-економічного розвитку та функціонування бюджетної системи України:

- модернізація технологій управління бюджетними ресурсами шляхом запровадження інклюзивно орієнтованого бюджетування, середньострокового та стратегічного бюджетного планування;

- зміцнення фінансової бази та підвищення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування шляхом удосконалення бюджетного регулювання;

- удосконалення податкової системи на основі принципів рівності платників податків, платоспроможності та соціальної справедливості;

- покращення інвестиційного клімату та збільшення бюджетного інвестування високотехнологічних галузей економіки;

- фінансова підтримка підприємницької діяльності та забезпечення однакових можливостей її отримання підприємцями;

- підвищення рівня реальних доходів населення та забезпечення у повному обсязі бюджетними ресурсами визначених Конституцією України соціальних зобов'язань держави;

- забезпечення ефективного використання бюджетних ресурсів, базоване на однакових можливостях доступу населення до отримання суспільних послуг;

- підвищення бюджетної дисципліни усіма суб'єктами бюджетних відносин та посилення зв'язку бюджетних призначень зі стратегічними пріоритетами держави;

- забезпечення боргової стійкості держави шляхом послаблення боргового навантаження, оптимізації боргових інструментів та залучення населення до кредитування економіки країни;

- підвищення рівня бюджетної прозорості та забезпечення максимально можливої участі громадськості у бюджетному процесі.

Успішна реалізація зазначених напрямів бюджетної політики неможлива без проведення комплексу реформ, заходи в межах здійснення яких змінюють різні сфери суспільного життя, зокрема бюджетну систему.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати моніторингу та оцінювання наслідків впливу трансформаційних процесів, зумовлених здійсненням адміністративно-територіальної реформи та реформи децентралізації, на функціонування бюджетної системи дають підстави резюмувати, що більшість реформаторських заходів враховують необхідність досягнення ключових цілей

інклюзивного стійкого зростання, спрямовані на забезпечення органів державної влади і місцевого самоврядування достатнім для належного виконання власних та делегованих повноважень обсягом фінансових ресурсів, покращення якості й доступності надання публічних послуг, усунення фіскальних дисбалансів, спричинених асиметріями соціально-економічного розвитку територіальних громад. Водночас, з огляду на доцільність підвищення ефективності системи управління публічними фінансами, необхідно:

- розробити стратегію бюджетної політики, яка б не суперечила стратегії соціально-економічного розвитку держави, напрямам реформування бюджетної, податкової систем та інших сфер суспільного життя;

- запровадити стратегічне і середньострокове бюджетне планування;

- удосконалити програмно-цільове бюджетування шляхом оптимізації кількості бюджетних програм і посилити їх відповідність стратегічним цілям діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, покращити моніторинг, оцінити результативність бюджетних програм, проаналізувати ефективність та доцільність здійснення видатків бюджетів;

- підвищити фінансову спроможність територіальних громад, забезпечити чітке розмежування повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування та розподілу бюджетних ресурсів для їх виконання;

- розвинути гендерно орієнтоване і партиципаторне бюджетування для досягнення максимальної ефективності і якості надання публічних послуг органами державної влади і місцевого самоврядування;

- збільшити ефективність контролю за формуванням, розподілом і використанням бюджетних ресурсів усіма учасниками бюджетного процесу та посилити інституційну спроможність органів, які уповноважені здійснювати фінансовий контроль;

- підвищити рівень прозорості управління публічними фінансами та участі громадськості у бюджетному процесі.

Вагома суспільна значимість проблем, пов'язаних із впливом трансформаційних процесів на функціонування державного та місцевих бюджетів та розробленням рекомендацій щодо окреслення перспектив удосконалення бюджетної системи в контексті реформування системи управління публічними фінансами, зумовлена винятковою роллю бюджетних ресурсів у забезпеченні надання якісних і доступних публічних послуг населенню, обумовлює доцільність проведення подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Література

1. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 08.02.2017 р. № 142-р. Відомості Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>
2. Звіти Державної казначейської служби України про виконання Державного та місцевих бюджетів України за 2000–2021 рр. URL : <http://www.treasury.gov.ua>
3. Статистична інформація Державної служби статистики України «ВВП (1999–2020 рр.)». URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

4. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
5. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.; Центр політико-правових реформ. Київ : Москаленко О. М., 2012. 212 с.
6. Луніна І. Модернізація бюджетної системи України на засадах децентралізації. *Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* Ірпінь : Вид-во НУДПСУ, 2016. С. 109–112.
7. Реформа децентралізації. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>
8. Децентралізація : великий тлумачний словник сучасної української мови. 5-те вид. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
9. Pidchosa, L., Lyutyu, I. and Pidchosa, O. (2019). Decentralization of inter-budget relations: theory, practice, and international experience. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5 (4), 182.
10. Lopushnyak, H., Lobodina, Z. and Lyvdar M. Budgetary relations reform in Ukraine. *Часопис економічних реформ*. 2016. № 1 (21). С. 44–54.
11. Статистичний збірник «Бюджет України 2016». Міністерство фінансів України. К., 2017. 317 с. URL: <https://www.mof.gov.ua/storage/files/a6d88e3b4e411ca655003eba01eff826.pdf>
12. Статистичний збірник «Бюджет України 2019». Міністерство фінансів України. Київ, 2020. 298 с. URL : [https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2019_\(for_website\)\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2019_(for_website)(1).pdf)
13. Статистичний збірник «Бюджет України 2020». Міністерство фінансів України. Київ, 2021. 299 с. URL : [https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_\(for_website\).pdf](https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_(for_website).pdf)

References

1. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2017-2020 roky (2017). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Stratehiia vid 08.02.2017 r. № 142-r [On approval of the Strategy for reforming the public financial management system for 2017-2020. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Strategy from 08.02.2017 № 142-r]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Zvity Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy pro vykonannia Derzhavnoho ta mistsevykh biudzhativ Ukrainy za 2000–2021 rr [Reports of the State Treasury Service of Ukraine on the performance of state and local budgets of Ukraine for 2000–2021]. Retrieved from: <http://www.treasury.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Statystychna informatsiia Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy «VVP (1999–2020 rr.)» [Statistical Information of the State Statistics Service of Ukraine «GDP for 1999–2020 »]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

4. Biudzhetniyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy № 2456-VI vid 08.07.2010 r. [Budget Code of Ukraine № 2456-VI]. (2010, July, 8). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n82> [in Ukrainian].
5. Boryslavska, O., Zaverukha, I., & Shkolyk, A. (Eds.), et al. (2012). Detsentralizatsiya publichnoyi vlady: dosvid yevropeys'kykh krayin ta perspektyvy Ukrayiny [Decentralization of public authority: experience of European countries and prospects of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Lunina, I. (2016). Modernizatsiia biudzhethnoi systemy Ukrainy na zasadakh detsentralizatsii. Teoretychna ta praktychna kontseptualizatsiia rozvytku finansovo-kredytnykh mekhanizmiv v umovakh novoi sotsialno-ekonomichnoi realnosti: materialy Mizhnar.nauk.prakt. konf. [Modernization of the budget system of Ukraine on the basis of decentralization. Theoretical and practical conceptualization of the development of financial and credit mechanisms in the new socio-economic reality: materials International. scientific-practical conf.]. Irpin: Vyd-vo NUDPSU - NUDPSU Publishing House, 109–112 [in Ukrainian].
7. Reforma detsentralizatsii (2021) [Decentralization reform]. Ofitsiyniy sait Kabinetu Ministriv Ukrainy. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> [in Ukrainian].
8. Detsentralizatsiia: velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy (2005). [Decentralization: great dictionary of modern Ukrainian language]. K. ; Irpin' : Perun [in Ukrainian].
9. Pidchosa, L., Lyutyy, I. and Pidchosa, O. (2019). Decentralization of inter-budget relations: theory, practice, and international experience. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5 (4), 182 [in English].
10. Lopushnyak, H., Lobodina, Z., Lyvdar, M. (2016). Budgetary relations reform in Ukraine. Chasopys ekonomichnykh reform – Journal of Economic Reforms, 1 (21), 44–54 [in English].
11. Ministry of Finance of Ukraine. (2017). Statystychnyi zbirnyk «Biudzheth Ukrainy 2016» [Statistical publication «Budget of Ukraine 2016»]. Retrieved from: <https://www.mof.gov.ua/storage/files/a6d88e3b4e411ca655003eba01eff826.pdf> [in Ukrainian].
12. Ministry of Finance of Ukraine (2020). Statystychnyi zbirnyk «Biudzheth Ukrainy 2019» [Statistical publication «Budget of Ukraine 2019»]. Retrieved from: [https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2019_\(for_website\)_1.pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2019_(for_website)_1.pdf) [in Ukrainian].
13. Ministry of Finance of Ukraine (2021). Statystychnyi zbirnyk «Biudzheth Ukrainy 2020» [Statistical publication «Budget of Ukraine 2020»]. Retrieved from: [https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_\(for_website\).pdf](https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_(for_website).pdf) [in Ukrainian].

Статтю отримано 26 жовтня 2021 р.

Article received October 26, 2021

UDC 330.322.14

JEL classification: E22, G11

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.057>

Ляззат СЕМБІЄВА,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри державного аудиту,
Євразійський національний університет ім. Л. М. Гумільова,
вул. Кажимукана, 11, м. Нур-Султан, Z01C0T6, Республіка Казахстан
e-mail: sembiyeva@mail.ru

Асель ІСМАІЛОВА,

докторант 1 курсу кафедри державного аудиту,
Євразійський національний університет ім. Л. М. Гумільова,
вул. Кажимукана, 11, м. Нур-Султан, Z01C0T6, Республіка Казахстан
e-mail: a_sembi@mail.ru

АКТУАЛЬНІСТЬ БЮДЖЕТНИХ ІНВЕСТИЦІЙ І ВИЗНАЧЕННЯ ЇХНЬОГО ПОНЯТТЯ

Сембієва Л., Ісмаїлова А. Актуальність бюджетних інвестицій і визначення їхнього поняття. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 57–68. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.057>

Sembiyeva L., Ismailova A. Aktualnost' byudzhetykh investitsiy i opredeleniye ikh ponyatiya. *Vestnik ekonomiki*. 2021. Vyp. 4. S. 57–68. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.057>

Sembiyeva, L., Ismailova, A. (2021). Aktualnist biudzhetykh investytsii i vyznachennia yikhnoho poniattia [Relevance of budget investment and definition of its concept]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 57–68. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.057>

Анотація

Вступ. З моменту набуття Незалежності Казахстан пройшов великий шлях становлення та вдосконалення системи бюджетного регулювання. Нині Уряд Республіки Казахстан проводить роботу з Концепцією управління державними фінансами Республіки Казахстан до 2030 р. Одним з основних підходів формування та реалізації бюджетної політики у нових умовах є підвищення ефективності та економічної віддачі бюджетних видатків. Як відомо, мультиплікативний ефект мають бюджетні інвестиції для зростання економіки країни. У сьогоденнішніх реаліях бюджетні інвестиції актуальні як з боку реалізації таких інвестиційних проектів,

© Ляззат Сембієва, Асель Ісмаїлова, 2021.

так і управління бюджетними інвестиціями. Вивчення концептуальних політик потребує перегляду визначення поняття бюджетних інвестицій.

Мета. На основі теоретичного огляду наявної науково-методичної літератури, враховуючи думку видатних вчених-економістів, проаналізувати поняття «бюджетні інвестиції» та дати авторське трактування.

Методи дослідження. Методичний апарат вивчення поняття «бюджетних інвестицій» в Казахстані в умовах необхідності підвищення ефективності даних інвестицій заснований на методах емпіричного та порівняльного аналізу, вертикального й горизонтального аналізу та методу експертного оцінювання. Питання необхідності чіткого визначення та розширення наявного понятійного апарату в частині регламентації бюджетних інвестицій Республіки Казахстан сформульовано на основі наукових досліджень, використання різних підходів та методологічних засад.

Результати. Проведене дослідження дало змогу запропонувати авторське визначення зазначеного поняття та виявити необхідність чіткої класифікації бюджетних інвестицій з метою подальшого затвердження механізмів визначення пріоритетів та критеріїв вибору того чи іншого інвестиційного проекту, структури бюджетного процесу загалом.

Перспективи. Визначено доцільність подальшого вивчення та вироблення пропозицій за методикою аудиту ефективності бюджетних інвестицій в Республіці Казахстан з метою досягнення соціально-економічних результатів від кожного вкладеного тенге.

Ключові слова: державні інвестиції, визначення бюджетних інвестицій, бюджетні витрати, витрати на розвиток, ефективність бюджетних інвестицій, економічний розвиток.

Формули: 0, рис.: 1, табл.: 2, бібл.:16.

Ляззат СЕМБИЕВА,

доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры государственной аудиторской,
Евразийский Национальный Университет им. Л. Н. Гумилева,
ул. Кажымукана, 11, г. Нур-Султан, Z01C0T6, Республика Казахстан
e-mail: sembiyeva@mail.ru

Асель ИСМАИЛОВА,

докторант 1 курса кафедры государственной аудиторской,
Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева,
ул. Кажымукана, 11, г. Нур-Султан, Z01C0T6, Республика Казахстан
e-mail: a_sembi@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БЮДЖЕТНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИХ ПОНЯТИЯ

Аннотація

Введение. С момента обретения независимости Казахстан прошел большой путь становления и совершенствования системы бюджетного регулирования. В настоящее время Правительством Республики Казахстан ведется работа над Концепцией управления государственными финансами Республики Казахстан до 2030 года. Одним из основных подходов формирования и реализации бюджетной политики в новых условиях является повышение эффективности и экономической отдачи бюджетных расходов. Как известно, бюджетные инвестиции имеют мультипликативный эффект для роста экономики страны. В реалиях сегодняшних дней бюджетные инвестиции актуальны как со стороны реализации инвестиционных проектов, так и управления бюджетными инвестициями. Пересмотр концептуальных политик требует пересмотра определения понятия бюджетных инвестиций.

Цель. На основании теоретического обзора имеющейся научно-методической литературы, учитывая мнение известных ученых-экономистов, проанализировать понятие «бюджетные инвестиции» и дать авторское толкование.

Методы исследования. Методический аппарат данного исследования по вопросу определения понятия «бюджетных инвестиций» в условиях необходимости повышения эффективности данных инвестиций в Казахстане основан на методах эмпирического и сравнительного анализа, вертикального и горизонтального анализа и метода экспертных оценок. Вопрос необходимости четкого определения и расширения имеющегося понятийного аппарата в части регламентации бюджетных инвестиций Республики Казахстан сформулирован на основе научных использования и использовании различных подходов и методологических основ.

Результаты. Проведенное исследование позволило предложить авторское определение указанного понятия и определить необходимость четкой классификации бюджетных инвестиций в целях дальнейшего утверждения механизмов определения приоритетов и критериев выбора того или иного инвестиционного проекта, структуры бюджетного процесса в целом.

Перспективы. Определена целесообразность дальнейшего изучения и выработки предложений по методике аудита эффективности бюджетных инвестиций в Республике Казахстан в целях достижения социально-экономических результатов от каждого вложенного тенге.

Ключевые слова: государственные инвестиции, определение бюджетных инвестиций, бюджетные расходы, расходы на развитие, эффективность бюджетных инвестиций, экономическое развитие.

Формулы: 0, рис.: 1, табл.: 2, библи.: 16.

Lyazzat SEMBIEVA,

Ds (Economics), Professor,

Professor of the Department of State Audit,

Eurasian National University named after L. N. Gumilyov,

st. Kazhymukan, 11, Nur-Sultan, Z01C0T6, Republic of Kazakhstan

e-mail: sembiyeva@mail.ru

AseI ISMAILOVA,

1st year doctoral student of the Department of State Audit,
Eurasian National University named after L.N. Gumilyov,
st. Kazhymukan, 11, Nur-Sultan, Z01C0T6, Republic of Kazakhstan
e-mail: a_sembi@mail.ru

RELEVANCE OF BUDGET INVESTMENT AND DEFINITION OF ITS CONCEPT

Annotation

Introduction. *Since gaining independence, Kazakhstan has come a long way of establishing and improving the system of budgetary regulation. Currently, the Government of the Republic of Kazakhstan is working on the Concept of Public Finance Management of the Republic of Kazakhstan until 2030. One of the main approaches to the formation and implementation of budgetary policy in the new conditions is to increase the efficiency and economic return of budget expenditures. As you know, budget investments for the growth of the country's economy have a multiplier effect. In the realities of today, budget investments are relevant both from the side of the implementation of such investment projects and the management of budget investments. Revision of conceptual policies requires a revision of the definition of budget investment.*

Target. *The article analyzes the concept of "budgetary investments". The study takes into account the opinion of prominent economists on the basis of a theoretical review and the available scientific and methodological literature on the research topic.*

Research methods. *The methodological apparatus of this study on the issue of defining the concept of "budget investments" in Kazakhstan in the context of the need to improve the efficiency of these investments is based on the methods of empirical and comparative analysis, vertical and horizontal analysis and the method of expert assessments. The question of the need for a clear definition and expansion of the existing conceptual apparatus in terms of the regulation of budgetary investments of the Republic of Kazakhstan is formulated on the basis of scientific research and the use of various approaches and methodological foundations.*

Results. *The study made it possible to propose the author's definition of this concept, and to determine the need for a clear classification of budget investments in order to further approve the mechanisms for determining priorities and criteria for choosing a particular investment project, the structure of the budget process as a whole.*

Perspectives. *The expediency of further study and development of proposals on the methodology for auditing the effectiveness of budget investments in the Republic of Kazakhstan in order to achieve socio-economic results from each invested tenge has been determined.*

Keywords: *public investments, definition of budget investments, budget expenditures, development expenditures, efficiency of budget investments, economic development.*

Formulas: 0, **fig .:** 1, **tab .:** 2, **bibl.:** 16.

JEL classification: E22, G11.

Постановка проблеми. Мировая экономика сегодня все еще находится под давлением последствий борьбы с пандемией и ее новыми штаммами.

Международный валютный фонд (МВФ) прогнозирует глобальный рост в 2021 году 5,9%, на 2022 год – 4,9% [1]. При этом важный вклад в восстановление мировой экономики вносят развивающиеся страны Азии, рост которых, по прогнозу Азиатского банка развития, составит существенные 7,1% в 2021 году и 5,4% – в 2022-ом [2].

В то же время в Казахстане за 9 месяцев т. г. рост ВВП составил 3,4%, при этом производство товаров увеличилось на 3,5%, услуг – на 2,9% [3].

МВФ возлагает большие надежды на государственные инвестиции, которые, по их мнению, помогут скорейшему восстановлению и будут инструментом инклюзивного развития государств в наше непростое время.

Учитывая ограниченные ресурсы Правительствам государств необходимо благоразумно подойти к дальнейшим мерам государственной поддержки по восстановлению экономик и к проведению соответствующих реформ.

В настоящее время Правительство Республики Казахстан в реализацию Послания Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» разрабатывает подходы по решению текущих проблем, которые получают отражения в Концепции управления государственными финансами.

В связи с чем, полагаем своевременным рассмотрение вопроса относительно определения, видов и структуры бюджетных инвестиций в Республике Казахстан.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучение теоретических аспектов бюджетных инвестиций рассмотрим через историческую интерпретацию терминов «государственные инвестиции» и «бюджетные инвестиции». Однако среди авторов нет единого мнения о содержании данных понятий.

В зарубежной литературе используются термины «government investment», «public investment», которые в переводе на русский язык означают «государственные инвестиции».

Важно отметить разницу между инвестициями государственными и бюджетными. Под государственными инвестициями принято понимать не только вложения средств из бюджета, но и из внебюджетных фондов, заемных средств, а также вложения за счет прибыли и амортизационных отчислений государственных предприятий [4].

Гаспар В., Мауро П., Паттилло К., Эспиноза Р. под государственными инвестициями («public investment») понимают валовые накопления основного капитала государства (общая стоимость приобретения основных средств за вычетом выбытия), будь то через центральное или местное правительство или через государственные предприятия, или корпорации. Государственные инвестиции включают физические или материальные инвестиции в инфраструктуру (транспорт, телекоммуникация и строительство), но в широком смысле государственные инвестиции могут включать человеческие или нематериальные инвестиции в образование, навыки и знание [5, с. 33].

Андерсон Э., Рензио П. и Левиа С. определяют государственные инвестиции как государственные расходы, в частности капитальные расходы, которые увеличивают государственный физический капитал, что включают строительство дорог, портов, школ, больниц и т. д. [6].

Нобууки Каназаува в своей работе «Мильтипликатор государственных финансов» дает следующее понимание: «государственные инвестиции = инфраструктурные инвестиции + вложения в товарно-материальные запасы» [7].

Организация экономического сотрудничества и развития определяет государственные инвестиции как капитальные затраты, которые состоят из инвестиций (т. е. валового накопления капитала и приобретений, за вычетом выбытия нефинансовых непроизводственных активов) и трансфертов капитала (т. е. инвестиционных грантов и субсидий в денежной или натуральной форме, предоставляемых субнациональными правительствами другим институциональным единицам) [8].

Таким образом, зарубежные авторы определяют государственные инвестиции как государственные расходы, которые увеличивают государственный физический капитал. Понимаются все расходы государства, направленные на увеличение капитала государства.

В Российской Федерации Бюджетным кодексом предусмотрено понятие «бюджетные инвестиции», что представляет собой бюджетные средства, направляемые на создание или увеличение за счет средств бюджета стоимость государственного (муниципального) имущества [9].

Взгляды российских ученых на содержание понятия «бюджетные инвестиции» различны, большая часть из которых основываются на том, что бюджетные инвестиции представляют собой расходы бюджета.

По мнению Ю. А. Крохина, бюджетные инвестиции выступают самостоятельными видами расходов бюджетов. Они связаны с вложением денежных средств в основные фонды и нематериальные активы с созданием государственных (муниципальных) запасов и резервов [10]. Автор исходит из того, что особенностями бюджетных инвестиций как самостоятельного вида расходов являются: направление вложения и цель вложения.

Похожее определение у М. В. Кустовой, которая считает, что имеют в виду расходы публично-правовых образований, связанные с участием государства (муниципальных образований) в расширенном производстве, которые, в отличие от текущих расходов публично-правовых образований, соединены с увеличением имущественной массы последних [11].

Мнение Д. Л. Комягина заключается в увеличении стоимости государственного (муниципального) имущества, т. е. казны, за счет расходов бюджета [12].

С указанным суждением А. М. Лаптева соглашается только отчасти, поскольку увеличение стоимости государственного (муниципального) имущества – это только цель бюджетных инвестиций; поэтому точно нельзя сказать, будет ли такое приращение и в каком объеме. По ее мнению целесообразным рассматривать понятие «бюджетные инвестиции» в узком и широком смыслах. В узком смысле бюджетные инвестиции соответствуют легальному определению, закрепленному в законодательстве Российской Федерации. В широком смысле бюджетные инвестиции – это бюджетные средства, направляемые публично-правовыми образованиями в целях увеличения публичного имущества и/или достижения иного полезного эффекта [13].

Цель статьи. Анализ понятия «бюджетные инвестиции», данного видными учеными-экономистами и предусмотренного бюджетным законодательством Республики Казахстан, определение авторской позиции.

Исходя из вышеуказанных определений авторов, понимание западных экономистов об инвестициях государства является шире, отражающее реальную картину влияния государства путем различных форм финансированию активов государства на его развитие. Российские и отечественные авторы ввиду соответствующих национальных законодательств рассматривают данное понятие основываясь на расходах бюджета.

Так, законодательством Республики Казахстан не предусмотрено понятие «государственные инвестиции». В Бюджетном кодексе Республики Казахстан есть понятие «бюджетные инвестиции», которое исходя из экономического и юридического понимания уже, чем государственные инвестиции.

В Бюджетном кодексе Республики Казахстан [14] введено понятие «инвестиции инвестиционный проект», определяемое как комплекс мероприятий, направленных на достижение стратегических целей государства путем осуществления бюджетных инвестиций и реализации проектов государственно-частного партнерства, в том числе концессионных проектов (рис. 1).

Легитимным определением бюджетных инвестиций на территории Республики Казахстан является «финансирование из республиканского или местного бюджета, направленное на создание и (или) развитие активов государства путем реализации бюджетных инвестиционных проектов, а также формирование и (или) увеличение уставных капиталов юридических лиц, за исключением активов, направленных на принятие оперативных мер для обеспечения социально-экономической стабильности».

На наш взгляд, данное определение некорректно ввиду того, что инвестиции не являются процессом, определение его как финансирование не верно. Инвестиции – это актив, имеющий ценность.

Рис. 1. Виды государственных инвестиционных проектов

Источник: разработано авторами на основании [14].

Бюджетные инвестиции в Казахстане могут быть направлены на:

1) создание (строительство) и реконструкцию объектов, которые могут быть технически сложными и (или) уникальными, и технически несложными и (или) типовыми, внедрение и развитие информационных систем;

2) институциональное развитие отрасли (отраслей) посредством формирования или увеличения уставного капитала субъектов квазигосударственного сектора.

Бюджетные инвестиции можно классифицировать по нижеуказанным признакам (табл. 1).

Таблица 1

Классификация бюджетных инвестиций

Классификационный признак	Вид бюджетных инвестиций
По источнику финансирования	Республиканский
	Местный
По направлению финансирования	Бюджетные инвестиционные проекты
	Увеличение уставных капиталов юридических лиц
По способу финансирования	Прямое финансирование из бюджета
	Целевые трансферты на развитие
	Бюджетные кредиты
	Целевые трансферты из Национального фонда

Источник: разработано авторами на основании [14].

Согласно бюджетному законодательству Казахстана под бюджетным инвестиционным проектом понимается совокупность мероприятий, направленных на создание (строительство) новых либо реконструкцию имеющихся объектов, а также создание и развитие объектов информатизации, за исключением объектов информатизации, предназначенных для реализации задач, направленных на обеспечение деятельности Президента Республики Казахстан, а также объектов информатизации специальных государственных органов, реализуемых за счет бюджетных средств непосредственно администратором бюджетной программы в течение определенного периода времени и имеющих завершенный характер.

Основываясь на экономической теории ключевым показателем развития страны является доля инвестиций в ВВП. Действительно, прямо пропорциональная связь между инвестиционным коэффициентом страны и темпами ее экономического роста представляет собой одну из немногих бесспорных закономерностей в экономике [15, с. 169].

МВФ отводит главную роль государственным инвестициям в период перехода к миру послу COVID-19. По их мнению, увеличение государственных инвестиций в странах с развитой экономикой и странах с формирующимся рынком может способствовать оживлению экономической активности после самого резкого и глубокого падения мировой экономики в современной истории. Увеличение государственных инвестиций на 1 процент ВВП может укрепить уверенность в восстановлении экономики и повысить уровень ВВП на 2,7 процента, частных инвестиций на 10 процентов, а занятости –

на 1,2 процента, если качество инвестиций будет высоким и существующий уровень долговой нагрузки государственного и частного сектора не ослабит ответную реакцию со стороны частного сектора на меры стимулирования [5].

По данным Национального бюро статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан бюджетные инвестиции в основной капитал в Казахстане в последние годы составляют от 2,2 до 3,3% от ВВП (табл. 2), что характеризует страну как привлекательную для инвестиций. В развитых странах государственные инвестиции также не превышают 2,5–3,5% к ВВП.

Таблица 2

**Инвестиции в основной капитал по источникам финансирования
за 2016–2020 годы**

млрд. тенге

	2016	2017	2018	2019	2020
Инвестиции в основной капитал					
Всего	7 762,3	8 770,6	11 179,0	12 576,8	12 270,1
В т.ч. бюджетные средства					
Республиканский бюджет	948,2	817,1	756,7	842,4	885,2
Местный бюджет	378,1	615,7	664,4	684,6	1 466,3
Всего					
ВВП					
Всего	46 971,2	54 378,9	61 819,5	69 532,6	70 649,0
Доля бюджетных средств					
В инвестициях в основной капитал, в %	17,1	16,3	12,7	12,1	19,2
В ВВП, в %	2,8	2,6	2,3	2,2	3,3

Источник: разработано авторами на основании [16].

Однако необходимо учитывать вышеизложенные аспекты определения бюджетных инвестиций согласно законодательству Республики Казахстан для корректной оценки инструментов макроэкономической политики, так как задачи по обеспечению сбалансированности бюджета, дальнейшего роста реального ВВП и укрепления социальной защиты, бюджетная политика должны формироваться на основе, в том числе стимулирования подхода стимулирование инвестиций частного сектора, а не их замещения.

Выводы. Поднятая тема данной статьи является актуальной на сегодняшний день ввиду текущей экономической ситуации в мире. Бюджетные инвестиции в инфраструктуру будут играть ключевую роль в восстановлении экономики. В этих целях странам необходимо надлежащее управление инфраструктурой – надежные институты и основы для планирования, распределения средств и обеспечения качественной государственной инфраструктурой, что требует пересмотра всех системных вопросов, начиная с определения понятия бюджетных инвестиций.

Изучив нормативно-правовую базу Республики Казахстан относительно бюджетных инвестиций, мы пришли к мнению, что данное понятие очень ограничено в связи

с требованиями бюджетных процедур в отношении них. Как мы видим, расходы по обязательствам государства в рамках проектов государственного-частного партнерства, гарантированных государством займов и займов под поручительство государства, целевых текущих трансфертов, направленных на создание и развитие активов государства, инвестиции в развитие объектов квазигосударственного сектора не включаются в расходы на развитие, т.е. не являются бюджетными инвестициями. Это с экономической точки зрения не обоснованно, так как целевым направлением данных расходов является накопление основного капитала государства.

Полагаем целесообразным рассматривать понятие «бюджетные инвестиции» в более широком смысле, а именно: это – бюджетные расходы, направленные на создание мощностей для производства общественно-востребованных благ, соответствующих стратегическим целям государства.

Перспективы дальнейших исследований. Необходимо законодательно четко классифицировать бюджетные инвестиции в целях дальнейшего утверждения механизмов определения приоритетов и критериев выбора того или иного инвестиционного проекта, структуры бюджетного процесса в целом.

Определена целесообразность дальнейшего изучения и выработки предложений по методике аудита эффективности бюджетных инвестиций в Республике Казахстан в целях достижения социально-экономических результатов от каждого вложенного тенге.

Литература

1. Перспективы развития мировой экономики. 2021. URL: <http://www.imf.org/ru/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021> (дата обращения: 01.11.2021).
2. ADB's Asian Development Outlook 2021 Update. URL: <http://www.adb.org/publications/asian-development-outlook-2021-update> (дата обращения: 01.11.2021).
3. Основные социально-экономические показатели. 2021. URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 01.11.2021).
4. Янковский К. П. Инвестиции. Санкт-Петербург : Питер, 2008. С. 69.
5. Vitor Gaspar, Paolo Mauro, Catherine Pattillo, Raphael Espinoza. Public Investment for the Recovery. 2020. URL: <http://www.imf.org/ru/News/Articles/2020/10/05/blog-public-investment-for-the-recovery> (дата обращения: 10.10.2021).
6. Anderson E., Paolo de Renzio, Levy S. The Role of Public Investment in Poverty Reduction: Theories, Evidence and Methods. *Overseas Development Institute Working Paper* 263. 2006. P. 2.
7. Nobuyuki Kanazawa. The Public Investment Multipliers: Evidence from Stock Returns of Narrowly Defined Industry in Japan. 2018. URL: <http://hdl.handle.net/10086/27202> (дата обращения: 16.10.2021).
8. Effective Public Investment Across Levels of Government: Implementing the Principles. 2019. URL: <https://www.oecd.org/effective-public-investment-toolkit/> (дата обращения: 10.10.2021).

9. Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31.07.1998 № 145-ФЗ. URL: <http://www.consultant.ru> (дата обращения: 01.11.2021).
10. Крохина Ю. А. Финансовое право России. Москва : Норма, 2008. 286 с.
11. Кустова М. В., Шевелева Н. А. Финансовое право. Санкт-Петербург : Питер, 2014. 105 с.
12. Комягин Д. Л. Казна и бюджет. Москва : Наука, 2014. С. 203–218.
13. Лаптева А. М. Понятие «бюджетные инвестиции». *Вестник Санкт-Петербургского университета. Право*. 2018. № 3. С. 330–342. DOI: doi.org/10.21638/11701/spbu14/2018/304 (дата обращения: 01.11.2021).
14. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 04.12.2008 № 95-IV. URL: <http://www.adilet.zan.kz> (дата обращения: 01.11.2021).
15. Ха-Джун Чанг. Как устроена экономика; пер с англ. Е. Ивченко ; [науч. ред. Э. Кондукова]. 8-е изд., доп. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2021. 320 с.
16. Статистика национальных счетов и инвестиций. 2021. URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 25.10.2021).

References

1. *Perspectivy razvitiya mirovoi ekonomiki* [Prospects for the world economy] (2021). URL: <http://www.imf.org/ru/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021> (Accessed: 01.11.2021) [in Russian].
2. ADB's Asian Development Outlook 2021 Update (2021). Retrieved from: <http://www.adb.org/publications/asian-development-outlook-2021-update> (Accessed: 01.11.2021) [in English].
3. *Osnovnye socialno-ekonomicheskie pokazateli* [Main socio-economic indicators] (2021). Retrieved from: <http://www.stat.gov.kz> (Accessed: 01.11.2021) [in Russian].
4. Yankovski K. P. (2008). *Investitsii* [Investment]. Piter. P. 69 [in Russian].
5. Vitor Gaspar, Paolo Mauro, Catherine Pattillo, Raphael Espinoza (2020). *Public Investment for the Recovery*. Retrieved from: <http://www.imf.org/ru/News/Articles/2020/10/05/blog-public-investment-for-the-recovery> (Accessed: 10.10.2021) [in English].
6. Anderson E., Paolo de Renzio, Levy S. (2006). *The Role of Public Investment in Poverty Reduction: Theories, Evidence and Methods*. *Overseas Development Institute Working*, 263, 2 [in English].
7. Nobuyuki Kanazawa (2018). *The Public Investment Multipliers: Evidence from Stock Returns of Narrowly Defined Industry in Japan*. Retrieved from: <http://hdl.handle.net/10086/27202> (Accessed: 16.10.2021) [in English].
8. *Effective Public Investment Across Levels of Government: Implementing the Principles* (2019). Retrieved from: <https://www.oecd.org/effective-public-investment-toolkit/> (Accessed: 10.10.2021) [in English].
9. *Budjetnyu kodeks Russiskoi Federati* 31.07.1998 № 145-FZ [Budget Code of the Russian Federation of 31.07.1998 No. 145-FZ] (1998). Retrieved from: <http://www.consultant.ru> (Accessed: 01.11.2021) [in Russian].
10. Krokhina, Yulia A. (2008). *Finansovoe pravo Rosii* [Financial Law of Russia]. Moscow: Norma. 286 p. [in Russian].

11. Kustova, Margarita V., Sheveleva, Natalia A. (2014). *Finansovoe pravo* [Financial Law]. St. Petersburg: Piter. 105 p. [in Russian].
12. Komyagin, Dmitriy L. (2014). *Kazna i biudzheth* [Treasury and budget]. Moscow: Science. P. 203-218 [in Russian].
13. Lapteva, Anna M. (2018). [The notion of “budget investments”]. *Vestnik of Saint Petersburg University. Law – Bulletin of St. Petersburg University. Right*, 3, 330–342. Retrieved from: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu14.2018.304> (Accessed: 01.11.2021) [in Russian].
14. *Budjetnyu kodeks Respublicy Kazakhstan 04.12.2008 № 95-IV* [Budget Code of the Republic of Kazakhstan dated 04.12.2008 No. 95-IV] (2008). Retrieved from: <http://www.adilet.zan.kz> (Accessed: 01.11.2021) [in Russian].
15. Ha-Joon Chang (2021). *Kak ustroena ekonomika* [How the economy works; per from English E.Ivchenko; [ed. by E. Kondukov]; edition 8. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber. 320 p. [in Russian].
16. *Statistika nacionalnukh schetov i investici* [National accounts and investment statistics] (2021). Retrieved from: <http://www.stat.gov.kz> (Accessed: 25.10.2021) [in Russian].

Статтю отримано 27 жовтня 2021 р.

Article received October 27, 2021

UDC 336.7

JEL classification: E02, E44, G02, G10, H30

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.069>

Марина БРИЧКО,

кандидат економічних наук, доцент,
старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Сумський державний університет,
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна
e-mail: m.brychko@uabs.sumdu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9351-3280

Вероніка ЛІТОВЦЕВА,

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Сумський державний університет,
e-mail: v.litovtseva@biem.sumdu.edu.ua
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна
e-mail: v.litovtseva@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-1170-2481

БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПИТАНЬ ДОВІРИ ДО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ¹

Бричко М., Літовцева В. Бібліометричний аналіз наукових досліджень з питань довіри до фінансового сектору економіки. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 69–86. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.069>

Brychko, M., Litovtseva, V. (2021). Bibliometrychnyi analiz naukovykh doslidzhen z pytan doviry do finansovoho sektoru ekonomiky [Bibliometric analysis of scientific research on trust in the financial sector of the economy]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 69–86. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.069>

Анотація

Вступ. Довіра до фінансового сектору економіки впливає на злагодженість діяльності фінансової системи та макроекономічну стабільність. У зв'язку з цим важливо забезпечити ґрунтовний методичний базис, що стане основою вивчення цього поняття. Багатоаспектність досліджуваного поняття зумовлює використання багаторівневого бібліометричного аналізу на основі аналітичних інструментів ScopusTools, Google Trends та VOSviewer.

Мета дослідження полягає у проведенні багаторівневого бібліометричного аналізу наукових досліджень з питань довіри до фінансового сектору.

¹ Статтю підготовлено в рамках виконання науково-дослідної роботи молодих науковців на тему «Імітаційне моделювання траєкторії впливу поведінкових атракторів на макроекономічну стабільність: роль транспарентності та суспільної довіри» (№ державної реєстрації 0121U100469).

© Марина Бричко, Вероніка Літовцева, 2021.

Методи дослідження. *Методологічною основою дослідження є сукупність наукових публікацій, проіндексованих в наукометричній базі Scopus за період 1863–2021 рр. Для виконання поставленої мети застосовувались такі загальнонаукові методи дослідження: аналіз наукової літератури, теоретичний синтез, метод групування та вибірки, контекстно-змістовий, еволюційно-часовий та просторово-часовий аналіз, а також компаративний та кластерний аналізи.*

Результати. *Отримані результати свідчать про зростання тенденції поширення наукових досліджень з тематики довіри до фінансового сектору в світі. За результатами досліджень було виокремлено шість етапів наукового інтересу, проте стадія активного розвитку досліджень припадає на 2008–2012 рр. та 2015–2018 рр. Географічні центри досліджень – це все ще Великобританія, США та Канада. Саме ці країни почали досліджувати поняття довіри до фінансового сектору раніше, ніж інші країни світу. Аналіз галузевої структури досліджень довіри до фінансового сектору демонструє міждисциплінарний характер досліджуваного явища. Компаративний аналіз пошукових запитів Google свідчить, що однією з ключових умов подолання макроекономічних дисбалансів можна вважати саме довіру до фінансового сектору. Кластерний аналіз дав змогу виокремити п'ять основних кластерів наукових досліджень.*

Перспективи. *Перспектива подальших досліджень полягає у застосуванні отриманих результатів бібліометричного аналізу для формування чіткої структури факторів виникнення довіри до фінансового сектору економіки, а також розробки сценарію дій внаслідок її порушення.*

Ключові слова: *довіра до фінансового сектору; бібліометричний аналіз; кластерний аналіз; наукометрична база даних; Scopus; Google Trends; VOSviewer;*

Формули: 0, рис.: 9, табл.: 3, бібл.: 29.

Maryna BRYCHKO,

PhD (Economics), Associate Professor,
Senior Lecturer of Finance, Banking, and Insurance Department,
Sumy State University, 57 Petropavlivska st., Sumy, 40000, Ukraine
e-mail: m.brychko@uabs.sumdu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9351-3280

Veronika LITOVTSEVA,

PhD student of Finance, Banking, and Insurance Department,
Sumy State University, 57 Petropavlivska st., Sumy, 40000, Ukraine
e-mail: v.litovtseva@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-1170-2481

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON TRUST IN THE FINANCIAL SECTOR OF THE ECONOMY¹

¹ This work would not have been possible without the financial support of the Ministry of Education and Science of Ukraine. The paper was prepared as part of the Young Scientist Research on the topic "Trajectory simulation modeling of the behavioral attractors influence on macroeconomic stability: the role of transparency and public trust" (registration number 0121U100469).

Abstract

Introduction. Trust in the financial sector of the economy affects the coherence of the financial system and macroeconomic stability. In this regard, it is essential to provide a thorough methodological basis that will be the basis for studying this concept. The multifaceted nature of the researched concept presupposes multilevel bibliometric analysis based on analytical tools ScopusTools, Google Trends, and VOSviewer.

Prupose. The study aims to conduct a multilevel bibliometric analysis of research on trust in the financial sector.

Methods. The methodological basis of the study is a set of scientific publications indexed in the scientometric database Scopus for 1863-2021. To achieve this goal, the following general scientific research methods were used: analysis of scientific literature, theoretical synthesis, grouping, sampling method, contextual content analysis, evolutionary-temporal and spatio-temporal analysis, comparative and cluster analysis.

Results. The obtained results testify to the growing tendency of scientific research on trust in the financial sector. Six stages of scientific interest have been identified, so the stage of active development of research falls on 2008-2012. and 2015-2018. The geographical centers of research are the United Kingdom, the United States, and Canada; these countries began to explore the concept of trust in the financial sector earlier than other countries. Analysis of the sectoral structure of research on trust in the financial sector demonstrates the interdisciplinary nature of the phenomenon under the study. A comparative analysis of Google's search queries shows that one of the key conditions for overcoming macroeconomic imbalances can be considered trust in the financial sector. Cluster analysis identified five main research clusters.

Discussion. The prospect of further research is to apply the results of the bibliometric analysis to form a clear structure of factors of trust in the economy's financial sector and develop a scenario of action due to its violation.

Keywords: trust in the financial sector; bibliometric analysis; cluster analysis; scientometric database; Scopus; Google Trends; VOSviewer.

Formulas: 0, **fig .:** 9, **tab .:** 3, **bibl .:** 29.

JEL classification: E02, E44, G02, G10, H30.

Постановка проблеми. Глибока фінансова криза 2008–2009 рр. та повільне відновлення після дестабілізаційних процесів у фінансовому секторі стали поштовхом для наукових пошуків причин та наслідків фінансових криз. Однією з ключових умов уникнення фінансових криз та забезпечення фінансової стабільності є довіра до фінансового сектору економіки. Так, вона впливає на взаємодію економічних суб'єктів, що відображається на макроекономічних показниках країни. Вивчення змісту довіри до фінансового сектору та тенденцій її вияву надасть можливість сформуванню чіткого набір передумов (факторів) виникнення довіри до інституцій фінансового сектору та фінансової системи загалом, а також ризиків для макроекономічної стабільності країни внаслідок її порушення. Мультидисциплінарність та багаторівневість довіри до фінансового сектору економіки обумовлює складність дослідження цієї категорії. Тому особливої актуальності набуває ідентифікація та систематизація основних тенденцій досліджень довіри до фінансового сектору.

Аналіз останніх досліджень. За останні десятиліття дослідженню довіри до фінансового сектору присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Так, науковці вивчали довіру до фінансових послуг та роль держави у її формуванні та збереженні [1], встановлювали взаємозв'язок довіри та бізнес-циклів [2]. У деяких напрацюваннях довіру до фінансового сектору часто згадують як складову соціального капіталу [3, 4, 5]. Окремі вчені [6] досліджували фактори, що визначають довіру до фінансового сектору. У роботі [7] розкрито концепцію довіри, яка необхідна для сприяння розвитку фінансових ринків. Однак, незважаючи на значні напрацювання у цій сфері, недостатньо дослідженим все ще є використання поняття довіри до фінансового сектору у вітчизняних та зарубіжних працях та встановлення зв'язку з іншими концепціями.

Мета статті – дослідити розробленість питання довіри до фінансового сектору економіки за допомогою проведення багаторівневого бібліометричного аналізу наукових досліджень на основі інформації з наукометричної бази даних Scopus.

Виклад основного матеріалу. Основні напрямки наукової літератури із зазначеної тематики можна дослідити за допомогою структурного та компаративного бібліометричного аналізу поняття «довіра до фінансового сектору» на основі аналітичних інструментів Scopus Tools, Google Trends та кластерного аналізу із використанням програмного забезпечення VOSviewer v.1.6.13 [8, 9, 10].

У наукометричній базі даних Scopus [8] для пошуку було використано поле «заголовок, реферат, ключові слова» та отримано різні результати щодо кількості наукових праць (статей, доповідей конференцій, книг, розділів та монографій тощо) залежності від поєднання термінів. Ключові слова, що використовувалися для збору даних, охоплюють «trust», «financial sector», «public trust», що є загальноприйнятими англійськими аналогами вітчизняних понять «довіра», «фінансовий сектор», «суспільна довіра». Поєднання ключових слів дало змогу виокремити еволюцію наукових напрацювань з питань вивчення довіри до фінансового сектору та визначити появу нових напрямів досліджень. В табл. 1 відображено результати пошуку наукових публікацій, проіндексованих у наукометричній базі Scopus за період 1863–2021 рр.

Таблиця 1

Кількість наукової літератури, проіндексованої в наукометричній базі даних Scopus для різних комбінацій ключових слів за період 1863–2021рр.

Ключові слова	Кількість наукової літератури, од.
Trust (Довіра)	193 856
Public AND trust (Суспільна та довіра)	28 849
Financial AND sector AND trust (Фінансовий сектор та довіра)	1 148
Public AND trust AND financial AND sector (Суспільна довіра та фінансовий сектор)	481

Джерело: побудовано авторами на основі бази даних Scopus.

З огляду на кількість наукових публікацій за пошуковими запитамі зазначимо, що поняття довіри до фінансового сектору економіки вужче, ніж поняття довіри та

суспільної довіри загалом. Відповідно, суспільна довіра до фінансового сектору є новим і малодослідженим напрямом наукових досліджень. Таким чином, з метою охоплення більшої кількості наукових публікацій, для проведення бібліографічного аналізу як ключовий пошук було обрано довіру до фінансового сектору економіки. В результаті було відібрано 1 148 наукових публікацій за ключовими словами «financial AND sector AND trust» (фінансовий сектор та довіра) проіндексованих наукометричною базою Scopus протягом 1967–2021 рр.

Попередній аналіз показує, що галузева структура досліджень довіри до фінансового сектору є досить диверсифікованою (рис. 1).

Кроссекторність діаграми можна пояснити мультидисциплінарним характером досліджуваного поняття, оскільки довіра до фінансового сектору охоплює психологічні, соціальні та економічні аспекти. Аналітичні дані, відображені на рис. 1, свідчать, що майже 21,0% всіх досліджень здійснено у галузі бізнесу, управління та бухгалтерського обліку, друга за обсягом (19,8%) наукових публікацій припадає на соціальні науки. На третьому місці у галузевій структурі досліджень довіри до фінансового сектору знаходиться економіка, економетрика та фінанси, з показником – 14,4%. Дослідження у галузі медицини становлять 10,0%, а у сфері комп'ютерних наук – 6,9%. Варто зазначити, що на решту сфер (інженерія, мистецтво, наука про прийняття рішень, природничі науки та інші) припадає не більше 5% публікацій на кожну.

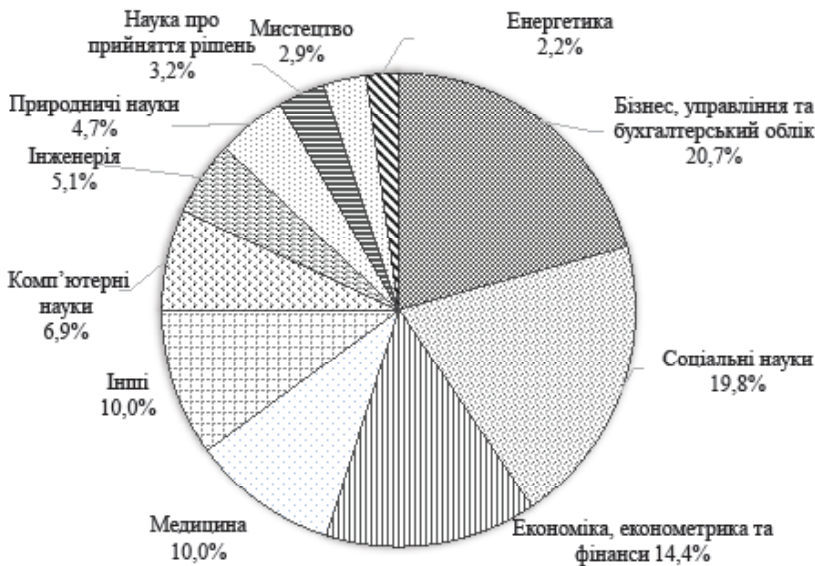

Рис. 1. Галузева структура досліджень довіри до фінансового сектору
Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

Загалом динаміка кількості публікацій за пошуковим запитом «фінансовий сектор та довіра» досліджується з 1967 р, але популярність цього напрямку значно зросла з 2008 р. Свого піку лінія тренду досягла у 2020 р. (рис. 2). Так, у 2008 р. було опубліковано 39 наукових праць, які були проіндексовані наукометричною базою Scopus, у 2012 р. кількість публікацій збільшилась майже у два рази і, відповідно,

становила 67 наукових праць. У 2020 р. було проіндексовано наукометричною базою Scopus 124 наукові роботи, що на 85% більше, ніж у 2012 р.

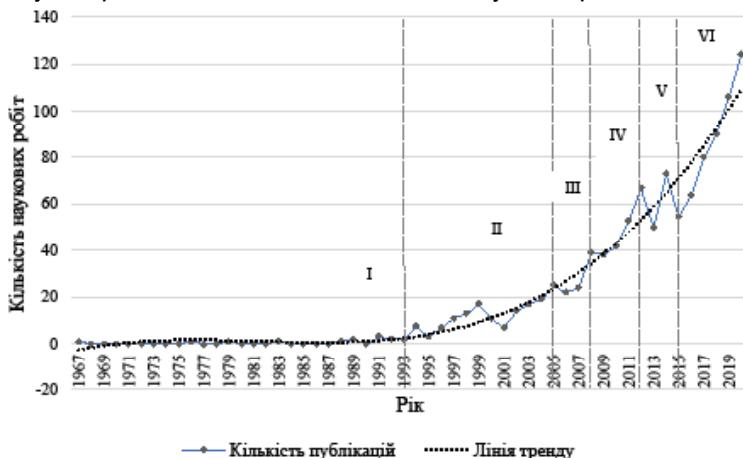

Рис. 2. Динаміка публікацій протягом 1967–2020 рр., присвячених темі «довіри до фінансового сектору»

Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

Спираючись на амплітуду графіка, можна визначити такі етапи наукового інтересу до дослідження питання довіри у фінансовому секторі економіки:

I етап (1967–1993 рр.) – відсутність наукового інтересу до теми;

II етап (1993–2005 рр.) – стадія зародження теоретичного та практичного інтересу до питань довіри до фінансового сектору. Цьому етапу притаманна значна волатильність кількості наукових публікацій (3–25 шт.);

III етап (2005–2008 рр.) – стадія помірного зростання. Цей етап характеризується невеликою динамікою кількості наукових статей, монографій, тез конференцій, присвячених темі довіри у фінансовому секторі економіки;

IV етап (2008–2012 рр.) – стадія активного розвитку наукових досліджень. Зазначена тематика була особливо актуальною для дослідників, особливо тих, що вивчали причини та наслідки світової економічної кризи;

V етап (2012–2015 рр.) – стадія зниження наукового інтересу. Чітка динаміка відсутня: кількість наукових публікацій то спадає, то повертається до показників попередніх періодів;

VI етап (2015–2020 рр.) – стадія післякризового відновлення. В цей період простежується постійна тенденція щодо зростання кількості публікацій, яка у 2021 р. досягла свого максимуму (124 публікації). Така тенденція свідчить про необхідність світової науки у нових дослідженнях із зазначеної теми.

Зауважимо, що на сучасному етапі досліджень довіри до фінансового сектору економіки часто пов'язують з таким терміном, як «макроекономічна стабільність» [11–17]. Через значну фінансіалізацію економіки деякі дослідники [18] визначають, що суспільна довіра впливає не лише на стійкість та розвиток фінансового сектору, а й на макроекономічні індикатори, тобто на економіку країни загалом. Саме тому,

визначивши основні тенденції досліджень, варто провести компаративний аналіз пошукових запитів Google (на основі використання інструментарію Google Trends) за категоріями: «macroeconomic stability» та «trust financial sector», що є англійськими аналогами термінів «макроекономічна стабільність» та «довіра до фінансового сектору» (рис. 3).

Компаративний аналіз пошукових запитів зображених на рис. 3, дав змогу виявити наявність таких тенденцій: зростання інтересу суспільства до поняття «довіра до фінансового сектору» відбувається під час спадання популярності пошукового запиту «макроекономічна стабільність». Таку динаміку можна пояснити зміною впевненості населення у міцності та стабільності економіки країни на невпевненість та розчарування у владі, банківській системі та фінансовому секторі. Зростання пошукового запиту «макроекономічна стабільність» є реакцією населення на економічні та політичні події в країні і припадає на перехідний період: кінець стабільності – початок кризи, а зростання пошукового запиту «довіра до фінансового сектору» навпаки охоплює період затухання кризи та початку стабільності. Таким чином, однією з ключових умов подолання макроекономічних дисбалансів можна вважати саме довіру до фінансового сектору, оскільки вона сприяє ефективній та злагодженій роботі економічних суб'єктів.

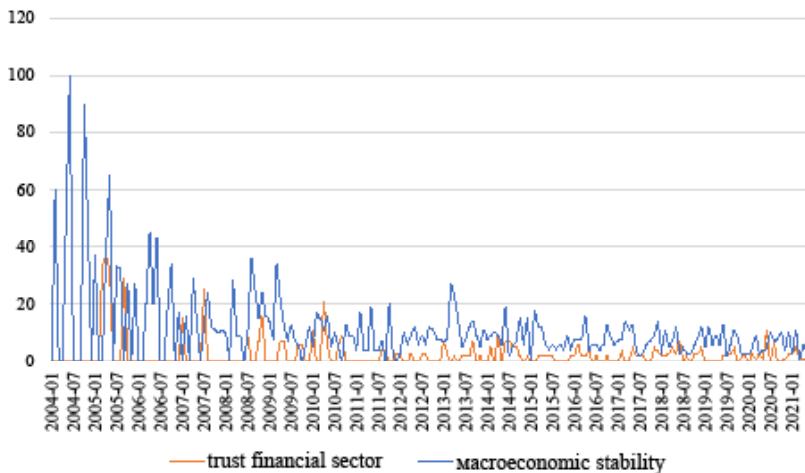

Рис. 3. Порівняння динаміки пошукових запитів у Google з питань довіри до фінансового сектору та макроекономічної стабільності
Джерело: розроблено авторами на основі Google Trends.

Аналізуючи географію наукових досліджень, можна виокремити десять країн, науковці яких активно займалися вивченням питань довіри до фінансового сектору (рис. 4).

Найбільшу кількість наукових досліджень провели вчені з Великобританії та США (246 та 173 наукові публікації відповідно). Більшість з них присвячені впливу нових технологій, корупції та політичних змін на довіру до фінансового сектору економіки [18, 19, 20]. Така кількість наукових праць свідчить про активне вивчення поняття довіри та важливість його у формуванні стійкої економічної системи. Для порівняння, українські науковці опублікували та занесли до бази даних Scopus лише 10 праць за розглянутою тематикою, тому в українських реаліях довіра до фінансового сектору – це все ще малодосліджене явище.

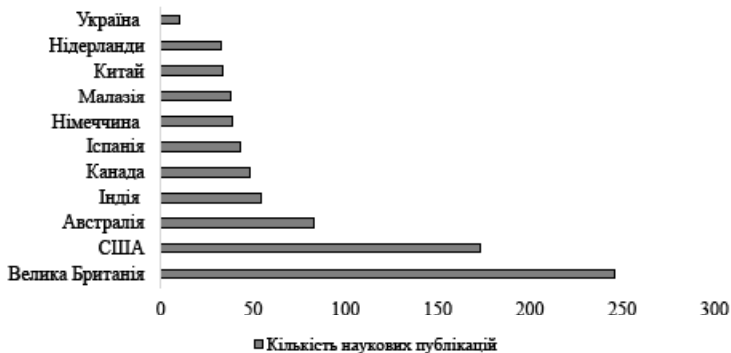

Рис. 4. Географія проведених досліджень, присвячених проблемі довіри до фінансового сектору

Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

Щодо внеску окремих науковців у дослідження тематики довіри до фінансового сектору, то лідерські позиції за кількістю цитувань займають вчені з Канади та Великобританії [21, 22]. Також до десятки найбільш цитованих наукових публікацій у базі даних Scopus ввійшли праці вчених із Швейцарії, Туреччини, Фінляндії та США. Результати аналізу досліджень окремих науковців у сфері довіри до фінансового сектору занесено до табл. 2.

Серед досліджень окремих науковців можна виокремити такі течії вивчення питання довіри до фінансового сектору: дослідження нових технологій (мобільного банкінгу та блокчейну) та їхній вплив на довіру споживачів до фінансової системи; дослідження взаємодії менеджерів та клієнтів у фінансових компаніях та банках; дослідження довіри до фінансового сектору та державного регулювання на макроекономічному рівні.

Таблиця 2

Внесок окремих науковців у сфері досліджень довіри до фінансового сектору

Автор	Назва	Країна	Кількість цитувань
Helliwell J.F. [22]	Well-being, social capital and public policy: What's new?	Канада	310
Yousafzai S.Y., Pallister J.G., Foxall G.R. [23]	A proposed model of e-trust for electronic banking	Великобританія	274
Cohn A., Fehr E., Marechal M.A [24]	Business culture and dishonesty in the banking industry	Швейцарія	242
Aydin S., Özer G., Arasil Ö. [25]	Customer loyalty and the effect of switching costs as a moderator variable. A case in the Turkish mobile phone market	Туреччина	166
Pablo A.L., Reay T., Dewald J.R., Casebeer A.L. [26]	Identifying, enabling and managing dynamic capabilities in the public sector	Канада	161
Knights D., Noble F., Vurdubakis T., Willmott H. [1]	Chasing shadows: Control, virtuality and the production of trust	Великобританія	149

продовження таблиці 2

Bejou D., Ennew C.T., Palmer A. [27]	Trust, ethics and relationship satisfaction	Великобританія	116
Ojala M., Hallikas J. [28]	Investment decision-making in supplier networks: Management of risk	Фінляндія	99
Stevenson B., Wolfers J. [2]	Trust in public institutions over the business cycle	США	85
Carruthers B.G., Kim J.-C. [29]	The sociology of finance	США	73

Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

Для чіткого визначення тенденцій досліджень довіри до фінансового сектору публікації, що проіндексовані наукометричною базою даних Scopus, було проаналізовано з використанням аналітичної платформи VOSviewer. Зазначений інструмент є ефективним механізмом візуалізації бібліометричних даних на основі ключових слів та термінів, цитувань та співцитувань, авторів, країн тощо. До об'єкта аналізу ввійшли 1 148 наукових публікацій за пошуковим запитом «financial AND sector AND trust» (фінансовий сектор та довіра), проіндексованих наукометричною базою Scopus протягом 1967–2021 рр. Це дало змогу побудувати схему взаємозв'язків поняття «довіра до фінансового сектору» з іншими категоріями у наукових статтях, тезах, анотаціях та заголовках. Результати бібліометричного аналізу в програмі VOSviewer представлено на рис. 5.

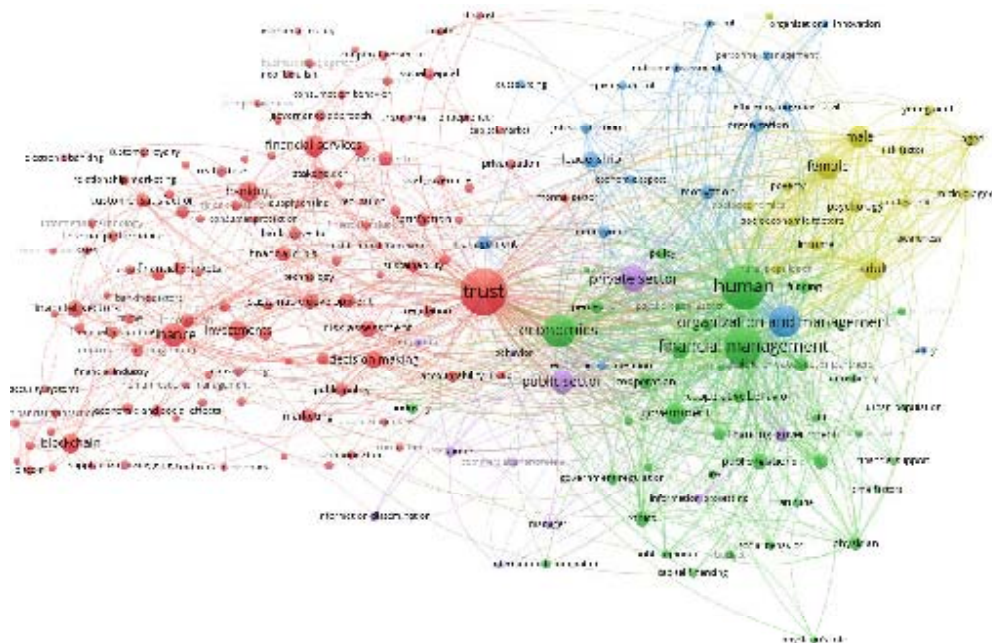

Рис. 5. Графічна візуалізація взаємозв'язків наукових досліджень, присвячених довірі до фінансового сектору

Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

Програма виокремила п'ять кластерів, які на рисунку позначено червоним, синім, зеленим, жовтим та фіолетовим кольорами. Колами умовно позначено ключове слово, чим більший діаметр кола, тим більша частота згадувань відповідного поняття. За результатами змістовно-контекстного аналізу виявлено основні напрямки досліджень довіри до фінансового сектору.

Перший та найбільший кластер (червоний) містить 113 категорій та характеризує зв'язок поняття довіри та розвиток фінансового сектору економіки. Цей кластер об'єднує масив наукових досліджень, який сконцентрований на ідентифікації взаємозв'язків між довірою та особливостями надання фінансових послуг (охоплює ключові слова: *financial services, customer satisfaction, customer loyalty, consumer protection*), веденням банківського бізнесу (*reputation, sustainable development, risk assessment, marketing, transparency, financial industry*), прийняттям інвестиційних рішень (*decision making, investments, capital market*), запровадженням нових технологій у фінансовій сфері (*electronic banking, blockchain, bitcoin*). Другий за розміром кластер (зелений) охоплює 40 категорій та пов'язаний зі стійкістю економічного розвитку країни, роллю держави в економічному зростанні та фінансовою підтримкою підприємств і домогосподарств в умовах невизначеності та ризику. В основі цього кластера є ключові слова: *public relations, economics, government, policy, government regulations, funding, capital financing, financial support*. Основний масив наукових публікацій, які увійшли до складу третього (синього) кластера, за аналізований період сконцентрований на ідентифікації взаємозв'язків між довірою та корпоративним менеджментом. У цьому кластері найчастіше використано поняття, які характеризують діяльність підприємств загалом: *organization and management, employment, leadership, motivation, outcome assessment* та інші. Четвертий (жовтий) кластер побудовано на основі 16 категорій та ґрунтується на взаємозв'язках між довірою та інтелектуальних, економічних, соціально-культурних, морально-вольових властивостях людини. Цей кластер охоплює ключові слова: *female, male, adult, young adults, middle aged, aged, socioeconomic factors, phycology, awareness, risk factor* та інші. Наукові статті четвертого кластера спрямовані на вивченні схильності довіряти з урахуванням статевих, вікових та інших фізіологічних і психологічних відмінностей економічних агентів. Останній п'ятий (фіолетовий) кластер охоплює 11 термінів та містить дослідження взаємозв'язків між довірою та розвитком державного та приватного секторів економіки.

Між ідентифікованими кластерами існують зв'язки та перетини (рис. 6.1–6.3). Так, поняття «довіра», що належить до червоного кластера, є змістоутворюваним терміном та має стійкий зв'язок з усіма іншими кластерами

Від довіри залежить розвиток банківського бізнесу, який визначає ефективність діяльності приватного та публічного секторів, а також стан економіки в країні загалом, який формує відповідний рівень добробуту населення (рис. 6.1). Інший зв'язок простежується від поняття довіри до фінансового сектору та фінансового менеджменту (рис. 6.2). Цей зв'язок пояснюється тим, що проблеми «фінансового голоду», викликані недовірою до фінансової системи, спонукають державні та приватні організації до зміни джерел фінансування, тобто використання механізмів фінансового менеджменту з метою мобілізації фінансових ресурсів в умовах невизначеності та ризику. Також у науковій літературі активно обговорюється роль

державного регулювання у мінімізації негативних наслідків кризи довіри до фінансової системи у розвитку приватного та державного секторів економіки (рис. 6.3). Цікавим виявився факт ідентифікації ролі жінок в управлінні.

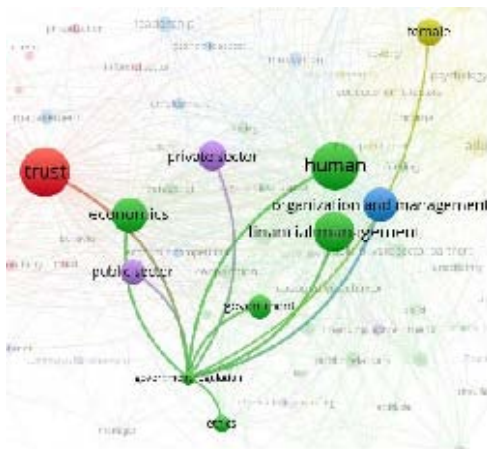
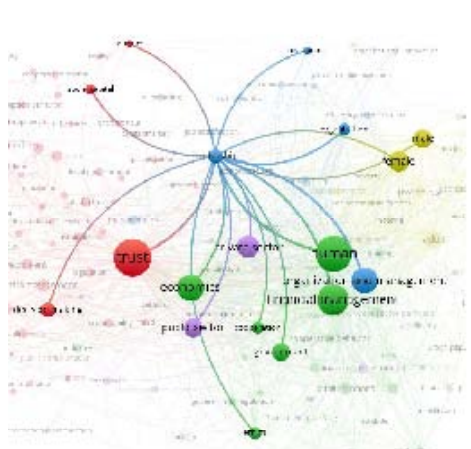
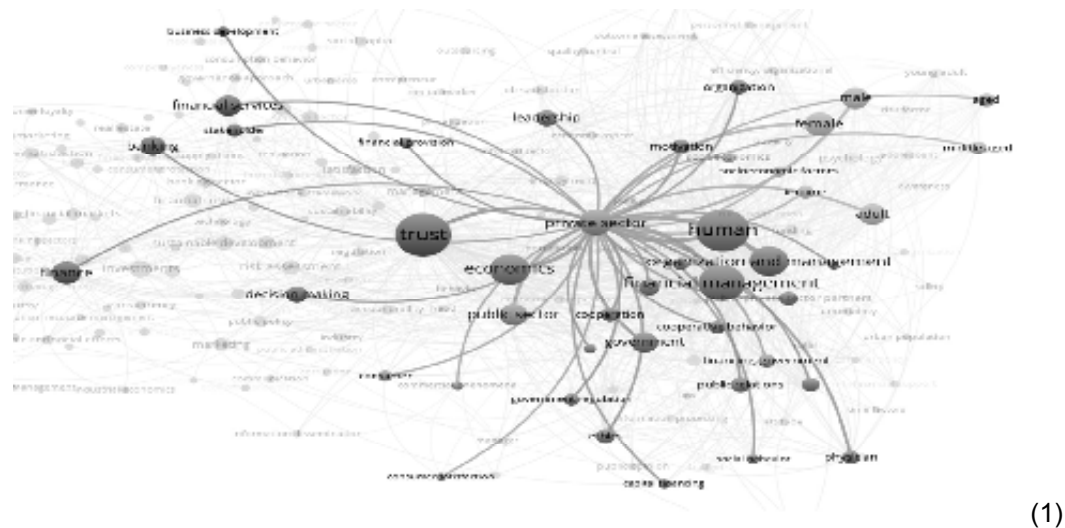

Рис. 6. Міжкластерні взаємозв'язки наукових досліджень, присвячених довірі до фінансового сектору

Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

Діаметр кола ключових слів, зображених на рис. 5 та 6.1–6.3, характеризує значимість та вживаність категорії у дослідженні довіри до фінансового сектору економіки. Відповідно, науковці виокремлюють такі основоположні поняття, як «довіра», «людина», «економіка», «фінансовий менеджмент», «організація і управління», «приватний сектор», «державний сектор». Подібні висновки також можна зробити за даними рис. 7, який демонструє щільність зв'язків між основоположними ключовими словами.

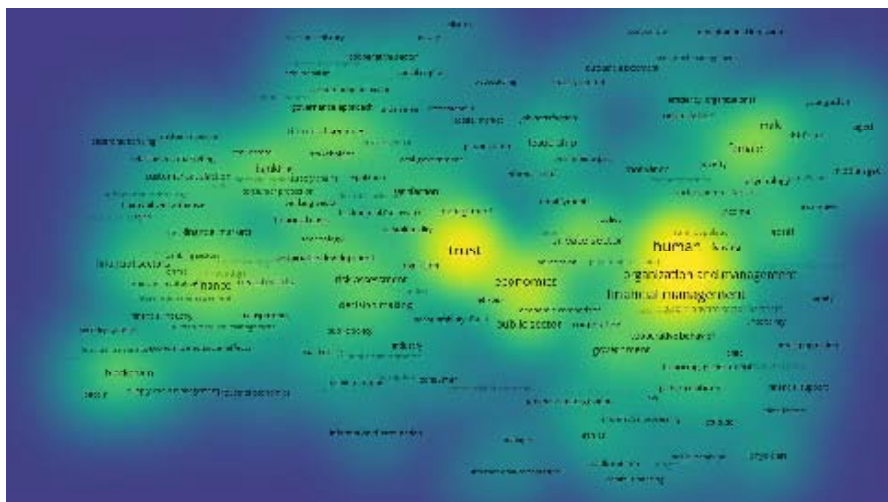

Рис. 7. Щільність зв'язків між поняттями у контексті дослідження довіри до фінансового сектору на основі публікацій у наукометричній базі Scopus
Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

На рис. 7 градієнтом від яскраво-жовтого до синього візуалізовано щільність зв'язків між досліджуваними поняттями. Простежується висока щільність досліджень саме у сферах фінансового менеджменту, організації та управління, на мікро- та мезорівнях. Таким чином, можна зробити висновок, що дослідження впливу довіри на макроекономічну стабільність – все ще малодосліджене явище, яке потрібно аналізувати через призму суспільної довіри до фінансового сектору. Дослідження впливу довіри до фінансового сектору на макроекономічну стабільність охоплює вивчення відносин на всіх рівнях – від міжособистісних відносин економічних суб'єктів до відносин між державним та приватним секторами економіки. Незважаючи на те, що дослідження з питань довіри до фінансового сектору економіки охоплюють п'ять кластерів наукових пошуків, актуальним серед них є останній, фіолетовий, що зачіпає основоположні сектори економіки, фінансовий, приватний та державний секторів (табл. 3).

Таблиця 3

Перелік понять, що увійшли за результатами бібліометричного аналізу до кластера, який характеризує взаємозв'язок між довірою до фінансового сектору та приватним та державним секторами економіки

№ з/п	Термін (англійською мовою)	Термін (українською мовою)
1.	private sector	приватний сектор
2.	public sector	державний сектор
3.	financing, government	урядове фінансування
4.	consumer	споживач
5.	manager	менеджер
6.	commercial phenomena	комерційні явища
7.	consumer satisfaction	задоволеність споживачів

продовження таблиці 3

8.	information dissemination	поширення інформації
9.	information processing	обробка інформації
10.	behavior	поведінка
11.	intention	наміри

Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

Терміни, внесені до табл. 3, розташовані в порядку зменшення їхньої значущості у наукових публікаціях. Так, за результатами змістовно-контекстуального аналізу можна вважати, що злагоджена взаємодія приватного та державного сектору можлива лише в умовах системної довіри до фінансового сектору економіки, яка охоплює фінансові, поведінкові та організаційні аспекти взаємозв'язку. Так, фінансові аспекти взаємозалежності різних секторів економіки охоплюють такі категорії фіолетового кластера: «урядове фінансування» та «комерційна діяльність»; організаційні аспекти таких категорій: «поширення інформації», «обробка інформації», «споживач», «менеджер»; поведінкові характеристики, зосереджені на поняттях: «поведінка», «намір», «задоволеність споживачів».

Аналізуючи еволюційно-часовий вимір досліджень довіри до фінансового сектору економіки, необхідно звернутись до часового блоку бібліометричного аналізу в програмі VOSviewer. Цей блок охоплює основні терміни, проіндексовані наукометричною базою Scopus за період 2005–2020 рр. Зазначити, що часовий діапазон було автоматично скорочено програмою, порівняно з контекстуальним аналізом, через незначну кількість публікацій за 1967–2005 рр. На рис. 8 градієнтом позначено період розвитку досліджень довіри до фінансового сектору, насичено-синім кольором – більш ранні публікації, а жовтим – нові.

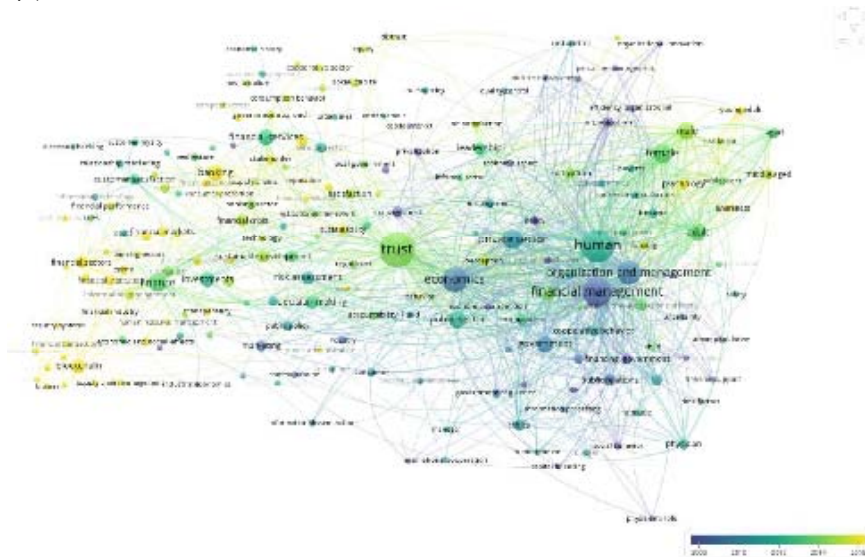

Рис. 8. Схема еволюційно-часового виміру досліджень довіри до фінансового сектору на основі публікацій у наукометричній базі Scopus

Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

За результатами еволюційно часового аналізу публікацій за темою довіри до фінансового сектору було виявлено, що до світової фінансової кризи 2008 р. поняття довіри пов'язувалося з фінансовим менеджментом, організацією та управлінням на підприємстві. Події 2008–2009 рр. підштовхнули світову наукову спільноту до пошуків причин та наслідків фінансової кризи. Саме тому в післякризовий період зростає кількість праць, в яких зосереджено увагу на особливостях ухвалення інвестиційних рішень в умовах значної волатильності та ризику. Протягом наступного етапу (2012–2014 рр.) відбувається розвиток досліджень соціоекономічних характеристик довіри, тобто наукових робіт, спрямованих на вивчення схильності довіряти чи не довіряти різним установам, організаціям або державі загалом з урахуванням відмінностей у віці, статі, фінансової обізнаності, рівні добробуту суспільства. У наукових публікаціях поняття довіри та фінансового сектору почали активно пов'язувати та вивчати відносно недавно, у 2014–2015 рр. Сучасний етап досліджень довіри до фінансового сектору пов'язаний з новими банківськими та фінансовими технологіями, зокрема появою біткоїна та блокчейна, розвиток яких суттєво впливає на довіру до банківських установ та фінансової системи. Наукові дослідження останнього п'ятиріччя зосереджені на процесі переходу довіри в стадію недовіри, а також вивчення його оптимального рівня.

Розглянувши еволюційно-часову перспективу досліджень довіри до фінансового сектору, необхідно також проаналізувати та візуалізувати просторово-часову складову досліджень (рис. 9).

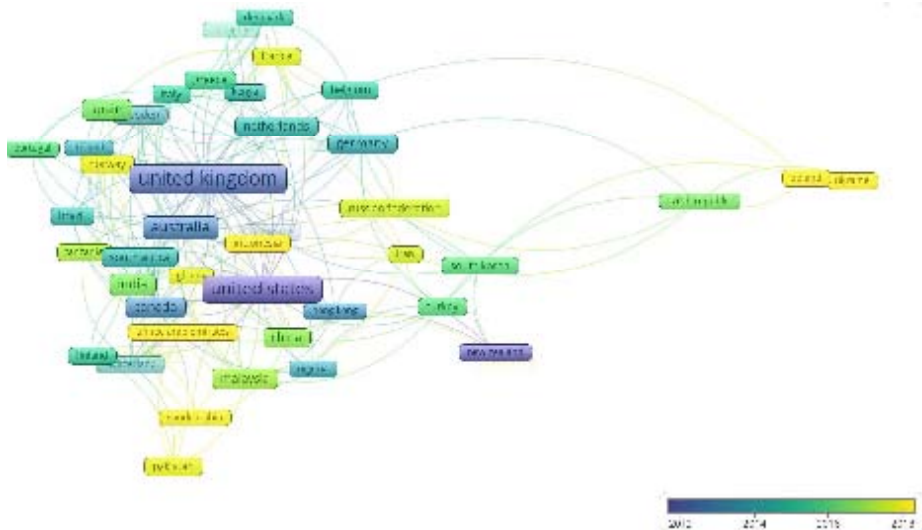

Рис. 9. Схема просторово-часового виміру досліджень довіри до фінансового сектору на основі публікацій у наукометричній базі Scopus
Джерело: розроблено авторами на основі бази даних Scopus.

Результати бібліометричного аналізу за просторово-часовим виміром демонструють, що інтенсивний розвиток досліджень довіри до фінансового сектору у країнах світу відбувається у період 2012–2018 рр. Так, можна виокремити п'ять просторово-часових діапазонів. Географічним центром першого діапазону (2012–

2013 рр.) є Великобританія, також до цього діапазону належать США, Австралія, Канада та Нова Зеландія. Наступний діапазон 2013–2015 рр. охоплює Швейцарію, Гонконг, Нідерланди, Ірландію, Бразилію, Італію, географічний центр знаходиться у Німеччині. Третій просторово-часовий діапазон охоплює період 2015–2017 рр. Географічний центр третього діапазону знаходиться в Іспанії, проте також включає: Португалію, Малайзію, Індію Китай, Туреччину, Чехію, Південну Корею.

Діапазон 2017–2018 рр. з географічним центром у Росії також охоплює такі країни: Іран, Франція, Норвегія, Танзанія, Ганна, Саудівська Аравія, Пакистан. Останній просторово-часовий діапазон 2018–2020 рр. включає Індонезію, Польщу, ОАЕ та Україну. Географічний центр виокремити складно, оскільки всі країни розглядали довіру до фінансового сектору однаковою мірою. Загалом простежується закономірність, що активізація наукових досліджень відбувається у післякризовий період саме в країнах з високорозвинутою фінансовою системою та високими показниками ВВП та ринковою економікою. Зазначимо, що з 2015 р. географія досліджень значно розширюється, охоплюючи країни з нижчим рівнем економічного розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розглянуто розробленість проблематики довіри до фінансового сектору економіки на основі використання бібліографічного аналізу та візуалізації отриманих результатів для вибірки з 1 148 публікацій, розміщених у наукометричній базі даних Scopus. Проведений аналіз показав, що тематика є актуальною, нарощування публікаційної активності почалося з 2008 р. в результаті активного обговорення причин та наслідків Світової фінансової кризи, а пік припадає на 2020 р., за результатами якого було опубліковано 124 наукові праці. Найбільшу кількість публікацій з питань довіри до фінансового сектору економіки опублікували вчені Великобританії, Канади та США, тобто ці країни визначили основні географічні кластери. Найбільш цитованими є дослідження, присвячені взаємозв'язку добробуту, соціального капіталу та державної політики (Helliwell J.F. (310 цитувань)), розробленню моделей е-довіри для електронного банківського обслуговування (Yousafzai S.Y., Pallister J.G., Foxall G.R. (274 цитування)) та формуванню ділової культури та нечесності у банківській галузі (Cohn A., Fehr E., Marechal M.A. (242 цитування)). Аналіз галузевої структури публікацій з питань довіри до фінансового сектору показав мультидисциплінарний характер досліджуваного поняття. Більше 50% публікацій припадає на три галузі, а саме: бізнес та управління (21,0% всіх досліджень), соціальні науки (19,8%) та економіка, економетрика, фінанси (14,4%). Додатково, в процесі проведення дослідження за визначеними ключовими словами було ідентифіковано п'ять кластерів, а також показано їхню взаємопов'язаність. Проведене дослідження покращує розуміння поняття довіри до фінансового сектору економіки, допомагає виокремити малодосліджені аспекти, які потребують подальшого детального опрацювання.

Перспектива подальших досліджень полягає у застосуванні отриманих результатів бібліометричного аналізу для формування чіткої структури факторів виникнення довіри до фінансового сектору економіки, а також розробки сценарію дій внаслідок її порушення.

References

1. Knights, D., Noble, F., Vurdubakis, T., & Willmott, H. (2001). Chasing shadows: Control, virtuality and the production of trust. *Organization Studies*, 22 (2), pp. 311–336. DOI: <https://doi.org/10.1177/0170840601222006> [in English].
2. Stevenson, B., & Wolfers, J. (2011). Trust in public institutions over the business cycle. *American Economic Review*, 101 (3), pp. 281–287. DOI: <https://doi.org/10.1257/aer.101.3.281> [in English].
3. Putnam Robert D. (1993). Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. *NJ: Princeton University Press. Princeton* [in English].
4. Fukuyama F. (1995). Trust: The social virtues and the creation of prosperity. *New York: Free Press* [in English].
5. Helliwell, J. F. (2006). Well-being, social capital and public policy: What's new? *Economic Journal*, 116 (510), pp. 34–45. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2006.01074.x> [in English].
6. Ennew, C., Kharouf, H., & Sekhon, H. (2011). Trust in UK financial services: A longitudinal analysis. *Journal of Financial Services Marketing*, 16 (1), pp. 65–75. DOI: <https://doi.org/10.1057/fsm.2011.8>[in English].
7. Mayer, C. (2008). Trust in financial markets. *European Financial Management*, 14 (4), pp. 617–632. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-036X.2008.00454> [in English].
8. Scopus. Retrieved from: <https://www.scopus.com/> [in English].
9. Google Trends. Retrieved from: <https://trends.google.com/trends/> [in English].
10. VOSviewer. Retrieved from: <https://www.vosviewer.com/> [in English].
11. Caïs, J., Torrente, D., & Bolancé, C. (2021). The effects of economic crisis on trust: Paradoxes for social capital theory. *Social Indicators Research*, 153 (1), pp. 173–192. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02385-w> [in English].
12. Steinhardt, H. C., & Delhey, J. (2020). Socio-economic modernization and the “Crisis of trust” in china: A multi-level analysis of general and particular trust. *Social Indicators Research*, 152 (3), pp. 923–949. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02466-w> [in English].
13. Burciu, A., Kicsi, R., & Bostan, I. (2020). Social trust and dynamics of capitalist economies in the context of clashing managerial factors with risks and severe turbulence: A conceptual inquiry. *Sustainability (Switzerland)*, 12 (21), pp. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12218794> [in English].
14. Jakopin, E. (2020). Effects of structural changes in the economy of the republic of serbia: Old problems, new reform challenges. *Economic Horizons*, 22 (3), pp. 191–208. DOI: <https://doi.org/10.5937/EKONHOR2003191J> [in English].
15. Horvath, R., & Katuscakova, D. (2016). Transparency and trust: The case of the european central bank. *Applied Economics*, 48 (57), pp. 5625–5638. DOI: <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1181833> [in English].
16. Danylenko, O. (2014). Transformation of monetary institutions and policy credibility in ukraine: Retrospective analysis. *Economic Annals-XXI*, 1-2 (1), pp. 85–88 [in English].

17. Sangnier, M. (2013). Does trust favor macroeconomic stability? *Journal of Comparative Economics*, 41 (3), pp. 653–668. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jce.2012.10.002> [in English].
18. Brychko, M., Bilan, Y., Lyeonov, S., & Mentel, G. (2021). Trust crisis in the financial sector and macroeconomic stability: A structural equation modelling approach. *Economic Research-Ekonomiska Istrazivanja*, 34 (1), pp. 828–855. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1804970> [in English].
19. Adamska, B. A., Blahak, D., & Abanda, F. H. (2019). Blockchain in construction practice. Paper presented at the *International Conference on Construction in the 21st Century* [in English].
20. Adams, J., & Hagrais, H. (2020). A type-2 fuzzy logic approach to explainable ai for regulatory compliance, fair customer outcomes and market stability in the global financial sector. Paper presented at the *IEEE International Conference on Fuzzy Systems, 2020-July*. DOI: <https://doi.org/10.1109/FUZZ48607.2020.9177542> [in English].
21. Donovan, C. (2019). Distrust by design? conceptualising the role of trust and distrust in the development of further education policy and practice in england. *Research in Post-Compulsory Education*, 24 (2-3), pp. 185–207. DOI: <https://doi.org/10.1080/13596748.2019.1596414> [in English].
22. Helliwell, J. F. (2006). Well-being, social capital and public policy: What's new? *Economic Journal*, 116 (510). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2006.01074.x> Ellwood [in English].
23. Yousafzai, S. Y., Pallister, J. G., & Foxall, G. R. (2003). A proposed model of e-trust for electronic banking. *Technovation*, 23 (11), pp. 847–860. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0166-4972\(03\)00130-5](https://doi.org/10.1016/S0166-4972(03)00130-5) [in English].
24. Cohn, A., Fehr, E., & Marechal, M. A. (2014). Business culture and dishonesty in the banking industry. *Nature*, 516 (729), pp. 86–89. DOI: <https://doi.org/10.1038/nature13977> [in English].
25. Aydin, S., Özer, G., & Arasil, Ö. (2005). Customer loyalty and the effect of switching costs as a moderator variable. A case in the turkish mobile phone market. *Marketing Intelligence and Planning*, 23 (1), pp. 89–103. DOI: <https://doi.org/10.1108/02634500510577492> [in English].
26. Pablo, A. L., Reay, T., Dewald, J. R., & Casebeer, A. L. (2007). Identifying, enabling and managing dynamic capabilities in the public sector. *Journal of Management Studies*, 44 (5), pp. 687–708. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2006.00675.x> [in English].
27. Bejou, D., Ennew, C. T., & Palmer, A. (1998). Trust, ethics and relationship satisfaction. *International Journal of Bank Marketing*, 16 (4), pp. 170–175. DOI: <https://doi.org/10.1108/02652329810220729> [in English].
28. Ojala, M., & Hallikas, J. (2006). Investment decision-making in supplier networks: Management of risk. *International Journal of Production Economics*, 104 (1), pp. 201–213. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2005.03.006> [in English].

29. Carruthers, B. G., & Kim, J. C. (2011). The sociology of finance. *Annual Review of Sociology*, 37, pp. 239–259. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150129> [in English].

Статтю отримано 2 листопада 2021 р.

Article received November 2, 2021.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

UDC 339

JEL classification: F5, F15, F36, F53

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.087>

Оксана ЛЮБА,

аспірантка кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: clever.gut@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5006-2566

ЕВОЛЮЦІЯ І СУТЬ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Люба О. Еволюція і суть зовнішньоекономічної діяльності як основи соціально-економічного розвитку держави. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 87–101. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.087>

Lyuba, O. (2021). Evoliutsiia i sut zovnishnoekonomichnoi diialnosti yak osnovy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy. [The evolution and essence of foreign economic activity as a base of socio-economic development of the Power]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 87-101. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.087>

Анотація

Вступ. Досліджено зовнішньоекономічну діяльність, а саме: зосереджено увагу на визначенні та трактуванні поняття «зовнішньоекономічна діяльність», вивченні історичних аспектів її розвитку. Актуальність дослідження підсилюється виникненням постійних дискусій з приводу визначення цього поняття.

© Оксана Люба, 2021.

Мета статті – дослідити поняття «зовнішньоекономічна діяльність», а також вивчити та удосконалити виокремлення основних історичних етапів її розвитку.

Методи дослідження. У статті використано такі методи дослідження, як загальнонаукові: аналіз, синтез, а також системний аналіз, що дають змогу вдосконалити й уточнити зміст поняття зовнішньоекономічної діяльності; історичний метод, що дає змогу дослідити основні етапи виникнення зовнішньоекономічної діяльності у хронологічній послідовності.

Результати. В сучасному світі рівень розвитку будь-якої держави залежить від стану її зовнішньоекономічної діяльності. Доведено, що за весь період формування української держави – від часів Київської Русі і до сьогодення – зовнішньоекономічна діяльність пройшла складний шлях розвитку, протягом якого відбулась її еволюція від форми торговельних відносин до міжнародної діяльності, із чітким переліком суб'єктів та об'єктів господарювання. Удосконалено та доповнено історичні етапи виникнення зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Надано та обґрунтовано поняття «зовнішньоекономічна діяльність»

Перспективи. Результати дослідження дали змогу поетапно відтворити розвиток зовнішньоекономічної діяльності в історичній послідовності. Подальших досліджень та уточнень потребує саме поняття «зовнішньоекономічна діяльність», оскільки існують значні розбіжності щодо його визначення зі сторони наукової спільноти та чинного законодавства України.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічні відносини, торговельні відносини, законодавча база, інтеграція.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 1; бібл.: 15.

Oksana LYUBA,

Postgraduate student at the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: clever.gut@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5006-2566

THE EVOLUTION AND ESSENCE OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AS A BASE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE POWER

Abstract

Introduction. The article is devoted to foreign economic activity research, namely: the definition and interpretation of the concept of «foreign economic activity» and a study of historical aspects of its development. The importance of the study is enhanced by the emergence of discussions about the definition of this concept.

The aim. The purpose of the article is to explore the concept of «foreign economic activity» the study and improvement of the main historical stages of its development.

Methods of the research. The following research methods are used in the article. General scientific methods such as analysis, synthesis, systematic analysis that provide an opportunity for improvement and clarifying the content of the foreign economic activity. The

historical method provides an opportunity to study the main stages of occurrence of foreign economic activity in chronological order.

Results. *The level of development of any power in the modern world directly depends on its foreign economic activity. It is shown that for the entire period of formation of the Ukrainian state (from the times of Kievan Rus to the present), the foreign economic activity has passed a difficult way of development. The evolution from the trade relations form to international activity took place during this way with the distinct list of object and business entities. It is improved and supplemented the historical stages of the emergence of foreign economic activity in Ukraine. The concept of «foreign economic activity» is described and justified.*

Prospects. *The study results made it possible to gradually reproduce the development of foreign economic activity in a historical sequence. However, the concept of «foreign economic activity» needs further research and clarification, as there are significant differences in its definition by the scientific community and existing Ukrainian legislation.*

Keywords: *foreign economic activity, foreign economic activity, trade relations, legislative framework, integration.*

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 1; bibl.: 15.

JEL classification: F5, F15, F36, F53.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність – важлива складова розвитку економіки будь-якої держави. Особливої актуальності це питання набуває в умовах глобалізації економіки, в період створення вільних митних зон між Україною та Європейським Союзом. Міжнародна економічна співпраця між країнами розвивається швидкими темпами у зв'язку з цим суттєво зростає роль зовнішньоекономічних відносин та зовнішньоекономічної діяльності.

У період перебудови економіки України, що характеризується виходом на міжнародні економічні ринки, участю у міжнародному поділі праці, все це неабияк впливає на розвиток зовнішньоекономічної діяльності. Вона виступає зовнішнім фактором, що суттєво впливає на соціально-економічний розвиток не тільки держави, а й суб'єктів господарювання.

Зовнішньоекономічна діяльність впливає на розвиток національної економіки держави, на темпи економічного зростання та створює конкурентне ринкове середовище для суб'єктів господарювання. На сьогоднішні відомі суттєві розбіжності у науковій літературі, законодавчих і нормативних актах визначення цієї діяльності, етапів її розвитку, що створює певні труднощі на практиці. У зв'язку з цим виникла необхідність у таких дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням поняття зовнішньоекономічної діяльності, виявленню її проблемних аспектів займалось багато вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: І. Багрова [1], А. Баскаков [2], Г. Дроздова [3], Я. Леонов [4], Я. Машталір [5], О. Новіков [6], Т. Садридін [6], Л. Письмаченко [7], В. Покровська [8], Л. Швайка [9], М. Площик [10], Ф. Андрійчук [11], М. Грушевський [12] М. Котляр [13] та ін.

Проте з огляду на велику кількість публікацій в науковій та історичній літературі нині немає чіткого визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності. Кожен

науковець, який досліджував це питання, надає своє розуміння і трактування цього терміна.

Мета статті. Мета дослідження – уточнити економічний та нормативно-правовий зміст поняття «зовнішньоекономічна діяльність», а також вивчити та удосконалити виокремлення основних історичних етапів її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У фаховій науковій літературі виокремлюють різні етапи виникнення зовнішньоекономічної діяльності. На думку Г. М. Дроздової, зовнішньоекономічна діяльність пройшла три етапи розвитку:

– перший етап (1918–1987 рр.) – охоплює епоху радянських часів. Він характеризувався тим, що зовнішньоекономічна діяльність розвивалась під чітким контролем СРСР. Держава визначала перелік підприємств певних галузей, які мають право займатись зовнішньоекономічною діяльністю; повністю контролювала експортно-імпорتنі операції; встановлювала перелік товарів та послуг, що могли експортуватись чи імпортуватись на територію СРСР. Все це призводило до того, що знижувалась зацікавленість експортерів в розвитку експортної продукції, значно менше уваги приділялось покращенню її технічних та якісних характеристик і загалом нанівець зводилась роль зовнішньоекономічної діяльності в розвитку економіки держави;

– другий етап (1987–1991 рр.) – це період перебудови. В цей період було прийнято Постанову Ради Міністрів СРСР від 2 грудня 1988 р. № 1405 «Про подальший розвиток зовнішньоекономічної діяльності державних, кооперативних й інших суспільних підприємств, об'єднань, організацій», яка повністю змінила напрямок розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Відбувається відміна монополії на зовнішню торгівлю, що відкриває можливості виробникам для виходу на світові ринки. Проте, незважаючи на те, що підприємства отримали більш широкі права для зовнішньоекономічної діяльності, вони не мали належного досвіду провадження експортно-імпорتنих операцій, що суттєво гальмувало її розвиток;

– третій період – з 1991 р. і донині. Саме в цей період відбувається формування зовнішньоекономічної діяльності в суверенній незалежній державі, вона виступає основним фактором економічного зростання, розробляється нова концепція зовнішньоекономічних зв'язків, що стають основою розвитку та формування зовнішньоекономічної діяльності. На цьому етапі було прийнято законодавчі акти, зокрема: Закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій», «Про єдиний митний тариф», «Про режим іноземного інвестування», Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та ін. [3].

Дещо інші часові межі розвитку зовнішньоекономічної діяльності окреслює М. В. Площик. Він виокремлює чотири етапи розвитку зовнішньоекономічної діяльності. На думку науковця, перший етап охоплює період від дореволюційних часів (приблизно з Х ст.) до 1918 р. Саме в цей період виникли зародки зовнішньоекономічної діяльності: розвивались торговельні відносини, які виникали між Київською державою та іноземними державами. Другий етап охоплює період з 1918–1986 рр. Відбувається повна

монополія держави на здійснення зовнішньоекономічної діяльності. На думку автора, третій етап розвитку зовнішньоекономічної діяльності припадає на 1987–1991 рр. – відбувається ліквідація державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність, що сприяє докорінній перебудові у сфері управління зовнішньоекономічною діяльністю. Четвертий етап охоплює часові межі з 1991 р. по 2008 р., тобто з моменту проголошення незалежності України до її вступу у Світову організацію торгівлі. Саме цей період, на думку науковця, найважливіший для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, адже тоді було прийнято важливі законодавчі акти, які здійснили неабиякий вплив на формування і розвиток інституту зовнішньоекономічної діяльності [10, с. 47–50].

Дослідження історичних етапів розвитку зовнішньоекономічної діяльності також відображені у праці Ф. Ю. Андрійчука. На думку науковця, перший (1918–1987 рр.) і другий періоди (1987–1991 рр.) розвитку зовнішньоекономічної діяльності потрібно об'єднати і вважати одним радянським періодом. Також автор вважає, що третій період, який охоплює проміжок часу з 1991 р. і до сьогодні, потрібно поділити на декілька етапів, а саме: перше десятиріччя (1991–2000 рр.), друге десятиріччя (2001–2010 рр.). Такий поділ він аргументує тим, що період розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні з 1991 р. до сьогодні не був однорідним ні за глибиною, ні за швидкістю розвитку [11].

Підсумовуючи всі наукові публікації, вважаємо, що такий поділ зовнішньоекономічної діяльності на вищезазначені етапи не є повністю достатнім та вичерпним, а отже, потребує доповнення. Тому доречно виокремити наступні п'ять етапів формування зовнішньоекономічної діяльності в Україні, що відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Етапи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Назва етапу	Часові межі	Характеристика
Перший	X ст. – початок XX ст.	виникнення та розвиток торговельних відносин як форми зовнішньоекономічної діяльності
Другий	1918–1991 рр.	повна монополія держави на здійснення зовнішньоекономічної діяльності
Третій	1991–2008 рр.	розпочато процес приєднання України, а також її вступ до Світової організації торгівлі (СОТ)
Четвертий	2008 р. – червень 2014 р.	підписання політичної та економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС)
П'ятий	липень 2014р. – донині	політика інтеграції України в Європейський Союз (ЄС)

Джерело: розроблено автором.

Перший етап виникнення зовнішньоекономічної діяльності охоплює період від X ст. до початку XX ст. (X ст. – поч. XX ст.).

Саме в цей період формуються перші зародки зовнішньоекономічної діяльності, що проявляються у формі торговельних відносин. Про те, що такий тип відносин існував ще до початку зародження Київської Русі згадується у праці Михайла Грушевського «Ілюстрована історія України» [12, с. 37]. Частково погодившись із таким твердженням, вважаємо, що торговельні відносини як форма зовнішньоекономічної діяльності сформувались під час існування Київської держави, адже саме цей період характеризувався виникненням торговельних зв'язків із балтійськими країнами,

Північним Причорномор'ям, племенами Середньої та Східної Європи тощо. Київська Русь була могутньою державою і київські князі всіляко старались підтримувати цей статус, створюючи сприятливі умови для розвитку торговельних відносин з країнами-сусідами, а також всіляко намагались підтримувати українських купців. Основними товарами, що відправлялись на експорт, були такі: хутро, мед, сіль, хліб, ліс, шкури тварин, а ввозились прянощі, тканини, золоті та срібні вироби, вироби з дорогоцінним камінням тощо.

Як зазначають у своїй праці «Шляхами віків: довідник з історії України» М. Котляр та С. Кульчицький, після смерті сина Володимира Мономаха Київська держава, яка виглядала сильною та могутньою, почала розпадатись на дрібні князівства. Саме цей період в історії України вчені-історики називають періодом феодальної роздробленості. Його пережили багато народів і держав Європи, він характеризувався нескінченними війнами за престолі між київськими князями, проте, на нашу думку, в результаті таких подій Київська держава зміцніла, стала федеративною монархією. Щодо торговельних відносин, то вони розвивались і зміцнювали роль держави на політичній арені. З другої половини XIV ст. велика частина території України опинилась під владою Польського королівства та Литовського князівства. В цей час на українських землях встановлюється жорсткий контроль не тільки зі сторони місцевих феодалів, а й з польських магнатів та шляхти. Вони гальмували не тільки соціально економічний розвиток української держави, а й негативно впливали на культурне та релігійне життя держави. Необхідно зазначити, що до середини XVI ст. в Україні встановлюється кріпосне право, селян позбавляють будь-яких громадянських прав і вони стають повністю залежними від феодалів. Останні починають створювати власні великі господарства (фільварки), які також охоплювали общинні землі. Це сприяло розвитку землеробства, зокрема збільшилися обсяги виробництва зерна, яке експортували Чорним морем до Туреччини, Італії, Франції, Греції, Англії. Також за кордоном великим попитом користувалися українська сіль, мед, насіння льону, віск, риба та інші види сільськогосподарської продукції, а також вироби з дерева [13, с. 57].

З огляду на те, що цей етап охоплює великі часові межі, на нашу думку, в ньому доцільно було б виокремити такі підетапи розвитку зовнішньоекономічної діяльності:

1. Період Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (X– XIV ст.).
2. Період Литовсько-Руської держави (кінець XIV–XVI ст.).
3. Період Речі Посполитої та Козаччини (середина XVI – середина XVII ст.).
4. Період Гетьманщини (друга половина XVII – друга половина XVIII ст.).
5. Українські землі в складі Австрійської та Російської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.).

Кожен із зазначених вище підетапів характеризувався розвитком торговельних відносин як форми зовнішньоекономічних зв'язків. Торговельні відносини займали вагомe місце в процесі виникнення зовнішньоекономічної діяльності, а також суттєво вплинули на формування української державності загалом.

Проналізувавши цей період, можна стверджувати, що в розвитку київської держави відбулися позитивні зміни: створювалися і розвивалися нові міста, що сприяло розвитку торговельних відносин. Через Західну Україну проходили найбільші торговельні шляхи між Сходом та Європою. Все це сприяло соціально-

економічному розвитку держави, а також створювало підґрунтя для формування та розвитку експортно-імпортних операцій, що служило відправною точкою виникнення зовнішньоекономічної діяльності.

Другий етап має охоплювати епоху радянських часів та період перебудови (1918–1991 рр.).

Цей період характеризувався повною монополією держави на здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Протягом 1918–1921 рр. більшовицький режим зробив спробу комунізувати виробництво, сподіваючись на те, що зможе контролювати процес виробництва, його обсяги, а також матиме можливість визначати: кому і в якій кількості поставляти виготовлену продукцію. 11 січня 1919 р. було ухвалено декрет «Про порядок націоналізації підприємств» і вже найближчим часом були націоналізовані підприємства металургійної промисловості, машинобудування, а також цукрової промисловості. Приблизно в цей час було запроваджено продовольчу розверстку селянських господарств. Її суть полягала в тому, що селян зобов'язали здавати за встановленою ціною «залишки» товарної продукції, зокрема зерна. Держава встановлювала не лише ціну, а й кількість продукції, яку необхідно віддати. Дещо мала змінитись ситуація у 1921–1929 рр., у період Нової економічної політики, коли допускалась приватна власність. Необхідно зазначити, що Україна посідала важливе місце у зовнішній торгівлі СРСР. Все це призводило до того, що держава мала тотальний контроль над всіма галузями промисловості, здійснювала повний контроль над зовнішньоекономічною діяльністю, визначала перелік галузей, які мають право брати участь у зовнішньоекономічних операціях, для підприємств окремих галузей встановлювався перелік дозволів та ліцензій для заняття даним видом діяльності. Щодо експорту, то СРСР здебільшого вивозила сировину, а не готові вироби. Водночас у багатьох державах світу створювались спеціальні установи та організації (торгові палати), які спеціалізувались на вивченні потреб світового ринку, в Радянському Союзі їх не було. Єдиними структурами, що сприяли розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, були консульські представництва Союзу за кордоном та офіційні державні установи з питань зовнішньої торгівлі. Проте їхній вплив на формування і розвиток зовнішньоторговельних відносин був незначним, хоча вони були наділені повноваженнями співпраці з країнами-партнерами і їхня діяльність мала суто рекомендаційний характер.

Незважаючи на те, що цей етап характеризувався повною монополією радянської держави на всі сфери життя, на нашу думку, окремої уваги заслуговує період з 1918 р. по 1919 р. – це роки існування Західно-української Народної Республіки (ЗУНР), яку було створено на території Західної України з центром у Львові. Саме створення ЗУНР дало змогу сформувати сприятливі умови для розвитку української державності, а саме: гарантування прав і свобод громадян, національну та соціальну рівність населення, державну мову – українську, створення приватних українських гімназій тощо. За часів існування ЗУНР було ініційовано проведення аграрної та соціальної реформ, відбудову промисловості тощо. Проте, незважаючи на позитивні сторони, ЗУНР проіснувала недовго.

Аналізуючи цей проміжок часу можна чітко стверджувати, що держава будь-яким чином намагалась контролювати всі зовнішньоекономічні зв'язки, не створювала

сприятливих умов для функціонування приватних підприємств, економіка була милітаризованою тощо.

Третій етап має охоплювати період з моменту проголошення незалежності України до моменту її вступу до Світової організації торгівлі (1991–2008 рр.).

Світова організація торгівлі (далі СОТ) – це міжнародна організація, мета діяльності якої – створення сприятливих міжнародних правових умов для здійснення торгівлі між країнами-учасницями, яка ґрунтується на принципах вільної торгівлі та режиму найбільшого сприяння. Вона стала правонаступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (далі ГААТ) у 1995 р., після чого її інколи називають ГААТ/СОТ. Процес приєднання України до СОТ розпочався ще у грудні 1993 р., коли Уряд нашої держави направив офіційну заяву до Секретаріату Генеральної угоди з тарифів і торгівлі про намір вступити до ГААТ. 5 лютого 2008 р. під час засідання Генеральної Ради СОТ було підписано Протокол про вступ України до цієї організації. 10 квітня 2008 р. Верховна Рада України ратифікувала протокол про вступ України до Світової організації торгівлі, за це проголосувало 411 народних обранців, а вже 16 травня 2008 р. наша держава офіційно стала 152-ою учасницею СОТ. Саме з цього моменту розпочинається новий виток у розвитку державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України.

Під час підготовчого етапу до вступу в СОТ було проведено дослідження, що мали визначити переваги та недоліки цього союзу. З моменту вступу до цієї організації пройшло вже тринадцять років, проте результати досліджень все ще актуальні сьогодні.

Для адаптації окремих норм і положень СОТ Україні було надано 5 років перехідного періоду. Цей термін був наданий нашій державі для того, щоб вона виконала зобов'язання, які взяла на себе перед вступом до Світової організації.

До основних переваг, що отримала Україна від вступу в СОТ, належать такі:

- можливість доступу на світові ринки товарів і послуг як рівноправного партнера, що значною мірою сприяло розширенню можливостей експортерів, сприяло збільшенню доходів виробників, надходжень у бюджет і тим самим призвело до покращення рівня життя населення загалом;

- споживачі отримали ширший вибір товарів та послуг;

- за рахунок зовнішньої конкуренції розпочався ефективний розвиток вітчизняного виробництва, що сприяло підвищенню якості вітчизняної продукції і дало можливість конкурувати з імпортними товарами;

- посилення авторитету України в міжнародній економічній арені;

- прийняття законодавчих актів необхідних для адаптації економіки України відповідно до вимог СОТ, зокрема: податкового, митного, кримінального, цивільного, процесуального кодексів;

- ухвалення законів про захист національного товаровиробника відповідно до розгляду торгових спорів СОТ;

- скасування квот СОТ на експорт української металургійної продукції до Європейського Союзу;

- вдосконалення митного законодавства, оновлення та модернізація Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності;

• створення умов для боротьби з корупцією, що сприяє надходженню іноземних інвестицій тощо.

Членство в СОТ Україні, крім економічних переваг, завдяки ліберальному веденню торгівлі позитивно вплинуло на політичну й соціальну ситуацію в країні, воно повністю змінило структуру ринку, сприяло підвищенню зайнятості населення та покращенню рівня його життя. Україна як учасник отримала право брати участь раунді багатосторонніх переговорів, що започаткований Кабінетом Міністрів у м. Доха. Необхідно зазначити, що ставши учасником СОТ, Україна розпочала переговори щодо укладення угод з Європейським Союзом, Європейською Асоціацією вільної торгівлі, Канадою, Ізраїлем, Туреччиною тощо.

Проте крім значних переваг і здобутків від вступу в СОТ, Україна також отримала недоліки та ризики, зокрема:

- дискримінація України з боку сильних держав-учасниць;
- загострення конкуренції на зовнішньому ринку;
- зменшення золотовалютних резервів у зв'язку із збільшенням обсягу імпортованої продукції;
- необхідність зниження або повне скасування мита на імпорт товарів;
- відмова від державних дотацій промисловості та сільського господарства;
- збільшення імпортозалежності тощо.

Аналізуючи цей період, можна стверджувати, що Україна отримала значно більше переваг від вступу СОТ, ніж недоліків. Завдяки членству в СОТ вона набула статус країни з ринковою економікою.

Четвертий етап має охоплювати період з моменту вступу України до СОТ і до підписання економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (2008 – червень 2014 рр.).

Характерною ознакою цього періоду є перспектива членства України в Європейському Союзі (далі ЄС). Прагнення стати членом ЄС – це одне з першочергових завдань нашої держави з моменту здобуття нею незалежності. Варто зазначити, що початок україно-європейських переговорів відбувся ще в 1992 р., коли розпочався процес приєднання України до СОТ. За два роки, 14 червня 1994 р. між Україною та ЄС було підписано Угоду про партнерство та співпрацю. З цього часу прийнято вважати, що основна зовнішньополітична мета України – це набуття в довгостроковій перспективі повноправного членства в ЄС.

Угода «Про партнерство та співробітництво» набула чинності у 1998 р. і завершилась у 2008 р. Перший саміт Україна – ЄС відбувся в Києві у вересні 1997 р. Під час другого саміту, що відбувся у Відні в жовтні 1998 р. Україна вперше заявила про бажання отримати асоційоване членство в ЄС.

З 1994 по 2005 рр. політика держави була направлена на посилення інтересу з боку обох сторін щодо поглиблення діалогу стосовно інтеграції України в ЄС та вихід відносин на новий рівень стратегічного партнерства. Проте протягом цього часу мало що було зроблено, оскільки прагнення і дії української влади не завжди збігалися. В цей період часу політика України була орієнтована на Росію, яка мала значний вплив на економіку України, оскільки все ще була основним торговим партнером та постачальником природного газу і викопних носіїв.

Проте, незважаючи на недоліки, члени Європейського парламенту (майже одногосно) у січні 2005 р. ухвалили рішення підтримати його пропозицію про встановлення тісніших зв'язків з Україною у зв'язку із перспективою членства в ЄС. У березні 2007 р. Україна та ЄС розпочали діяльність над створенням угоди про асоціацію, яка мала охоплювати ширші межі співпраці, зокрема покращення політичного діалогу між нашою державою та країнами-учасницями ЄС, а також мала сприяти створенню більш тісного економічного співробітництва. Можна стверджувати, що це було вагомим кроком на шляху до вступу України в ЄС. 21 березня 2014 р. було підписано політичну частину угоди про асоціацію. В результаті цього з квітня цього року тимчасово були скасовані митні збори на український експорт. Економічну частину Угоди про асоціацію було підписано в червні 2014 р. Угода ратифікована всіма країнами-учасницями ЄС.

П'ятий етап має охоплювати період після підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС і до нині (липень 2014 р. – донині).

Підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС – одна з найважливіших подій в історії сучасної незалежної України. Державна політика інтеграції України до ЄС впливає на всі сфери життя суспільства. Перспектива членства в ЄС є важливим додатковим стимулом, а також стимулом до проведення внутрішніх реформ. Завдяки членству в ЄС розглядається можливість виходу України на світовий ринок у статусі держави з позитивним політичним та економічним іміджем.

Вважаємо, що інтеграція України до ЄС буде важливим кроком на шляху модернізації економіки, підвищення конкурентоспроможності національного товаровиробника, залученню іноземних інвестицій, а також надасть можливість для створення спільного економічного простору, який охопить не лише торгівлю товарами, а й торгівлю послугами. Вступ нашої держави до ЄС сприятиме також підвищенню рівня життя і добробуту населення. Також членство в ЄС сприятиме зміцненню національної безпеки України.

Важливим позитивним аспектом для нашої держави буде можливість проведення реформи в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального захисту. Європейська інтеграція України створить умови, що сприятимуть технологічному оновленню українського виробництва. Технології, що використовуються на українських підприємствах застарілі та потребують оновлення, і саме співпраця з ЄС допоможе їх модернізувати.

Членство в ЄС надасть Україні статус сильного і важливого суб'єкта політичних відносин.

Вважаємо, що крім позитивних факторів, європейська інтеграція України може мати для нашої держави і багато негативних наслідків. На нашу думку, до найбільш вагомих належать такі:

- часткова втрата суверенітету;
- погіршення взаємин із країнами СНД;
- втрата конкурентоспроможності деяких галузей;
- встановлення квот для окремих видів товарів;
- підвищення цін відповідно до європейського рівня;
- переміщення на територію України шкідливих виробництв;

- у зв'язку із відкритістю кордонів можлива незаконна міграція робочої сили;
- зменшення надходжень до бюджету;
- зниження експорту товарів та послуг певних галузей тощо.

На нашу думку, тема інтеграції України в ЄС досліджена не в повному обсязі, оскільки питання щодо вступу України в ЄС все ще відкрите. Протягом останніх років все більше науковців, економістів та політиків ставлять запитання: чи настільки важливим для України є курс на європейську інтеграцію, чи не занадто важким буде для нас процес адаптації до норм і стандартів, якими керується європейське суспільство? Адже важливо: щоби в гонитві за кращим життям ми не втратили себе, щоб залишилися суверенною, незалежною державою, в якій існує верховенство права та свобода слова.

На сьогодні основним документом, що надає чітке трактування поняття зовнішньоекономічної діяльності, є Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», згідно з яким зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [14].

По-іншому трактує поняття зовнішньоекономічної діяльності Господарський Кодекс України. У ньому наведено таке визначення: «зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, зазначеним у частині першій статті 139 цього Кодексу, та/або робочою силою» [15].

Як бачимо, в чинному законодавстві немає єдиного чіткого визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності. У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зазначено, що цей вид діяльності має ґрунтуватись на взаємовідносинах між суб'єктами господарської діяльності України та іноземними суб'єктами господарювання. Якщо брати визначення Господарського Кодексу України, то в ньому взагалі не зазначено, які сторони мають бути суб'єктами господарювання. Згідно із Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» допускається, що зовнішньоекономічна діяльність може провадиться без перетину кордону, в той час як в Господарському Кодексі України чітко зазначено, що необхідною умовою для здійснення господарської діяльності є перетин митного кордону України.

У зв'язку відсутністю єдиного трактування поняття зовнішньоекономічної діяльності в чинному законодавстві, існує безліч її визначень у науковій літературі, які містять ряд відмінностей.

Так, наприклад, А. П. Баскаков надає таке визначення зовнішньоекономічної діяльності:

– діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України із суб'єктами ЗЕД інших країн, що виникає у процесі виробництва, реалізації, розподілу та споживання продукції на основі взаємної вигоди;

– система економічних відносин, яка виникає внаслідок руху товарних і фінансових ресурсів [2].

В. Покровська вважає, що зовнішньоекономічну діяльність можна визначити як сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-

комерційних функцій підприємства, пов'язаних з його виходом на зовнішній ринок та участю в зовнішньоекономічних операціях [8, с. 259].

На думку Л. Швайки, зовнішньоекономічна діяльність – це сукупність відносин суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарювання, побудованих на принципах взаємної вигоди, еквівалентного обміну і дотримання положень міжнародного права. Л. Швайка вважає, що зовнішньоекономічна діяльність – це сукупність відносин суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарювання, побудованих на принципах взаємної вигоди, еквівалентного обміну і дотримання положень міжнародного права [9, с. 315].

Я. Леонов утворює зовнішньоекономічну діяльність, як форму господарювання, яка виходить за межі національних кордонів і пов'язана із залученням до багаторічного циклу економічних відносин різнонаціональних їхніх суб'єктів [4].

О. Є. Новіков та Т. Ш. Садридінєв вважають, що зовнішньоекономічна діяльність – це важливий і потужний фактор економічного зростання і розвитку кожної країни (національний аспект зовнішньоекономічної діяльності); спосіб включення економіки кожної країни до системи світового господарства, а отже, і до процесів міжнародного поділу праці та міжнародної кооперації, що особливо актуально в умовах зростаючих тенденцій до глобалізації (регіональний, глобальний аспект зовнішньоекономічної діяльності) [6, с. 184].

На думку І. Багрової зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що ґрунтується на взаємовідносинах між ними і може здійснюватися як на території України, так і за її межами [1].

Я. П. Машталір, Г. М. Дроздова розглядають зовнішньоекономічну діяльність як сукупність зовнішньоекономічних операцій у сфері господарської діяльності, які здійснює підприємство з метою отримання прибутку через створення та реалізацію конкурентних переваг внаслідок виходу на світовий ринок [5].

На нашу думку, зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність між суб'єктами господарської діяльності України та суб'єктами господарської діяльності іноземних держав, що потребує обов'язкового перетину кордону України, а також спрямована на отримання матеріальної вигоди в процесі її здійснення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши історичні, літературні та наукові видання можна зробити такі висновки:

Зовнішньоекономічна діяльність у своєму розвитку пройшла чотири етапи:
перший етап – період з X століття до початку XX століття (X – поч. XX ст.)
другий етап – епоха радянських часів та період перебудови (1918–1991 рр.);
третій етап – період з моменту проголошення незалежності України до моменту її вступу до Світової організації торгівлі (1991–2008 рр.);

четвертий етап – період з моменту вступу України до СОТ і моменту підписання економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (2008 р. – червень 2014 р.).

п'ятий етап – період після підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС і донині (липень 2014 р. – донині).

2. Нині немає чіткого визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності. Проте більшість науковців вважають, що зовнішньоекономічна діяльність базується на взаємовідносинах між суб'єктами господарювання як України, так і іноземних держав, а також спрямована на отримання матеріальної вигоди. Нечіткість формулювання поняття зовнішньоекономічної діяльності впливає на визначення суб'єкта господарювання, що безпосередньо бере участь у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. На нашу думку, зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність, що здійснюється між суб'єктами господарської діяльності України та суб'єктами господарської діяльності іноземних держав, що потребує обов'язкового перетину кордону України, а також спрямована на отримання матеріальної вигоди в процесі її здійснення.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на розкриття проблем обліку та аналізу зовнішньоекономічної діяльності.

Література

1. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : підруч. ; Багрова І. В., Редіна Н. І., Власюк В. Є., Гетьман О. О. Київ : Центр навч. літ-ри, 2004. 580 с.
2. Баскаков Андрей Петрович. Формирование организационно-экономического механизма управления внешнеэкономической деятельностью промышленных предприятий : дис. канд. экон. наук : 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством. Саратов, 2006. 210 с.
3. Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2002. 171 с.
4. Леонов Я. В. Організаційно-економічний механізм інноваційного розвитку підприємств водопостачання : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Харків, 2008. 22 с.
5. Машталір Я. П. Механізм управління зовнішньоекономічною діяльністю машинобудівного підприємства : автореф. дис. ... канд. экон. наук спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (машинобудування). Хмельницький, 2009. 23 с.
6. Новіков О. Є., Садридінов Т. Ш. Систематизація наукових поглядів щодо визначення сутності терміна «зовнішньоекономічна діяльність». *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 2. С. 183–186
7. Письмаченко Л. М. Державне управління зовнішньо-торгівельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : моногр. Донецьк : Тов. «Юго-Восток, Лтд», 2008. 366 с.
8. Покровская В. В. Международные коммерческие операции и их регламентация. Москва : ИНФРА, 1996. 336 с.
9. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 435 с.
10. Площик М. В. Історичний аспект розвитку державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Агроевіт*. 2011. № 13–14.

11. Андрійчук Ф. Ю. Етапи розвитку системи фінансування зовнішньоекономічної діяльності. *Ефективна економіка*. 2010. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_10_16.
12. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Репринтне відтворення видання 1913 р. Київ, 1990. 524 с.
13. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. Київ : Україна, 1993. 380 с.
14. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959–XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12>
15. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

References

1. Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstv (2004): pidruch. [Foreign economic activity of enterprises: textbook]; Bahrova, I. V., Riedina, N. I., Vlasiuk ,V. Ye., Hetman, O. O. K.: Tsentr navch. lit-ry. 580 p. [in Ukrainian].
2. Baskakov, Andrei Petrovych (2006). Formyrovanye orhanyzatsyonno-ekonomycheskoho mekhanyzma upravleniya vneshneekonomycheskoi deiatelnosti promyshlennykh predpriyatiy: dys. kand. ekon. nauk: 08.00.05 – ekonomyka y upravlenye narodnym khoziaistvom [Formation of the organizational and economic mechanism for managing the foreign economic activity of industrial enterprises: dis. cand. econom. Sciences: 08.00.05 - economics and management of the national economy]. Saratov. 210 p. [in Russian].
3. Drozdova, H. M. (2002). Menedzhment zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva: navch. posib. [Management of foreign economic activity of the enterprise: textbook. way]. K.: TsUL. 171 p. [in Ukrainian].
4. Leonov, Ya. V. (2008). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv vodopostachannia: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti) [Organizational and economic mechanism of innovative development of water supply enterprises: author's ref. dis. ... cand. econ. Sciences: 08.00.04 - economics and management of enterprises (by types of economic activity)]. Kh. 22 p. [in Ukrainian].
5. Mashtalir, Ya. P. (2009). Mekhanizm upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu mashynobudivnoho pidpriemstva : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk spets. 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (mashynobuduvannia) [Mechanism of management of foreign economic activity of machine-building enterprise: author's ref. dis. ... cand. econ. Science Special 08.00.04 - economics and management of enterprises (mechanical engineering)]. Khmelnytskyi. 23 p. [in Ukrainian].
6. Novikov, O. Ye., Sadridinov T. Sh. (2014). Systematyzatsiia naukovykh pohliadiv shchodo vyznachennia sutnosti termina “zovnishnoekonomichna diialnist” [Systematization of scientific views on the definition of the essence of the term “foreign economic activity”]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu - Bulletin of Khmelnytsky National University*, 2, 183-186 [in Ukrainian].

7. Pismachenko, L. M. (2008). Derzhavne upravlinnia zovnishno-torhivelnoiu diialnistiu v Ukraini: rehuliuвання ta kontrol: monohr. [State management of foreign trade in Ukraine: regulation and control: monograph.]. Donetsk: Tov. «luho-Vostok, Ltd». 366 p. [in Ukrainian].
8. Pokrovskaya, V. V. (1996). Mezhdunarodnye kommercheskiye operatsyy u ykh rehlamentatsiya [International commercial transactions and their regulation]. M.: YNFRA. 336 p. [in Russian].
9. Shvaika, L. A. (2006). Derzhavne rehuliuвання ekonomiky: navch. posib. [State regulation of the economy: textbook. way]. K.: Znannia. 435 p. [in Ukrainian].
10. Ploshchuk, M. V. (2011). Istorychnyi aspekt rozvytku derzhavnoho rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti v Ukraini [Historical aspect of development of state regulation of foreign economic activity in Ukraine]. *Ahrosvit – Agroworld*, 13-14 [in Ukrainian].
11. Andriichuk, F. Yu. (2010). Etapy rozvytku systemy finansuvannya zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Stages of development of the system of financing foreign economic activity]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 10. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_10_16 [in Ukrainian].
12. Hrushevskiy, M. (1990). Iliustrovana istoriia Ukrainy. Repryntne vidtvorennia vydannia 1913 r. [Illustrated history of Ukraine. Reprint reproduction of the edition of 1913]. K. 524 p. [in Ukrainian].
13. Kotliar, M., Kulchytskyi S. (1993). Shliakhamy vikiv: Dovidnyk z istorii Ukrainy [Through the Ages: A Handbook of Ukrainian History]. K.: Ukraina – Ukraine. 380 p. [in Ukrainian].
14. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist (1991). Zakon Ukrainy vid 16 kvitnia 1991 r. № 959-KhII [On foreign economic activity. Law of Ukraine of April 16, 1991 № 959-XII]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12> [in Ukrainian].
15. Hospodarskyi kodeks Ukrainy (2003), vid 16 sichnia 2003 r. [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003 № 436-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].

Статтю отримано 25 жовтня 2021 р.
Article received October 25, 2021

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

UDC 005.95/96

JEL classification: M14

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.102>

Олексій ЛЮЛЬОВ,

доктор економічних наук,
завідувач кафедри маркетингу Сумського державного університету
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007 Україна,
e-mail: alex_lyulev@econ.sumdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4865-7306>

Тетяна ПІМОНЕНКО,

докторка економічних наук,
доцентка кафедри маркетингу Сумського державного університету
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007 Україна,
e-mail: tetyana_pimonenko@econ.sumdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6442-3684>

Євгенія ЗЯБІНА,

кандидатка економічних наук
фахівець кафедри маркетингу Сумського державного університету
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007 Україна,
e-mail: e.ziabina@econ.sumdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0832-7932>

Евелін Кума Осеї ОВУСУ,

аспірантка кафедри маркетингу Сумського державного університету,
вул. Р.-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна,
e-mail: osei.owusu@aspd.sumdu.edu.ua

Едвард ОВУСУ,

аспірант кафедри маркетингу Сумського державного університету, вул. Р.-
Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна,
e-mail: edward.owusu@aspd.sumdu.edu.ua

© Олексій Люльов, Тетяна Пімоненко, Євгенія Зябіна, Евелін Кума Осеї Овусу, Едвард Овусу, 2021.

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УПРАВЛІННІ ТРУДОВИМИ РЕСУРСАМИ

Люльов О., Пімоненко Т., Зябіна Є., Овусу Е. К., Овусу Е. Корпоративна соціальна відповідальність в управлінні трудовими ресурсами. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 102–115. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.102>

Lyulyov, O., Pimonenko, T., Ziabina, Ye., Owusu E. K., Owusu E. (2021). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist v upravlinni trudovymy resursamy. [Corporate social responsibility in human resource management]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 102–115. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.102>

Анотація

Вступ. Корпоративна соціальна відповідальність в управлінні трудовими ресурсами на сьогодні залишається дискусійною темою серед вітчизняних та закордонних науковців. Адже й досі не відомо загально прийнятого підходу до оцінювання рівня корпоративної соціальної відповідальності, а також емпіричного підтвердження взаємозв'язку між корпоративною соціальною відповідальністю та ефективністю управління трудовими ресурсами.

Метою дослідження є визначення місця корпоративної соціальної відповідальності в управлінні трудовими ресурсами як бізнес-орієнтованого підходу для підвищення ефективності функціонування підприємства з урахуванням основних принципів Цілей Сталого Розвитку.

Методи дослідження. Для аналізу публікаційної активності з досліджуваної тематики застосовано бенчмаркінг-інструменти Google Tools, вибірку даних згенеровано з наукометричної бази даних Scopus. Крім цього, для аналізу використано статистичні дані Державної служби статистики України та глобальної мережі UN Global Compact. Компаративний аналіз застосовано в процесі дослідження ключових показників, які впливають на рівень корпоративної соціальної відповідальності на мікро- та макрорівнях.

Результати. Отримані дані підтвердили гіпотезу про сильний щільний зв'язок між досліджуваними категоріями – корпоративна соціальна відповідальність та управління трудовими ресурсами. Це дало змогу зробити висновок про доцільність пошуку дієвих інструментів стимулювання впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності у діяльність підприємства. Результати дослідження свідчать, що це сприятиме досягненню індикативних Цілей Сталого Розвитку та формуванню нової корпоративної культури в країні.

Перспективи. Надалі доцільно проводити наукові дослідження щодо визначення коінтеграції між рівнями корпоративної соціальної відповідальності та ефективності управління трудовими ресурсами, а також формування та удосконалення методів оцінювання рівня ефективності корпоративної соціальної відповідальності в управлінні трудовими ресурсами.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, управління трудовими ресурсами, цілі сталого розвитку, соціально відповідальний бізнес.

Формул: 0, рис.: 3, табл.: 2, бібл.: 33.

Lyulyov Oleksii,

Ds (Economics), Head of Department of Marketing,
Sumy State University, 2 Rymkogo-Korsakova st., 40007 Sumy, Ukraine,
e-mail: alex_lyulev@econ.sumdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4865-7306>

Pimonenko Tetyana,

Ds (Economics), Associate Professor of Department of Marketing,
Sumy State University, 2 Rymkogo-Korsakova st., 40007 Sumy, Ukraine,
e-mail: tetyana_pimonenko@econ.sumdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6442-3684>

Ziabina Yevheniia,

PhD (Economics), Specialist of Department of Marketing,
Sumy State University, 2 Rymkogo-Korsakova st., 40007 Sumy, Ukraine
e-mail: e.ziabina@econ.sumdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0832-7932>

Osei Owusu Evelyn Kumah,

PhD student, Department of Marketing,
Sumy State University, 2 Rymkogo-Korsakova st., 40007 Sumy, Ukraine
e-mail: osei.owusu@aspd.sumdu.edu.ua

Edward Owusu,

PhD student, Department of Marketing,
Sumy State University, 2 Rymkogo-Korsakova st., 40007 Sumy, Ukraine
e-mail: edward.owusu@aspd.sumdu.edu.ua

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

Abstract

Introduction. *Corporate social responsibility in human resource management today remains a topic of discussion among domestic and foreign scientists. After all, there are still no generally accepted methods for assessing the level of corporate social responsibility, as well as a proven relationship between corporate social responsibility and effective management of human resources.*

The aim of the study is to determine the place of corporate social responsibility in human resource management as a business-oriented approach to achieve high results in achieving the Sustainable Development Goals.

Research methods. *Google Tools were used to analyze the publication activity on the research topic and the data sample was generated from the scientometric database Scopus. Statistics from the State Statistics Service of Ukraine and the UN Global Compact*

were used. Comparative analysis was used in the study of key indicators that affect the level of corporate social responsibility at the micro and macro levels.

Results. The obtained data confirmed the hypothesis of a strong close relationship between the studied phenomena - corporate social responsibility and human resource management. This led to the conclusion that increasing the level of corporate social responsibility in human resource management will allow to more effectively implement the key Sustainable Development Goals and to form a new corporate culture in the country.

Perspectives. Requires further research into the level of the relationship between corporate social responsibility and human resource management, as well as the formation and improvement of methods for assessing the level of effectiveness of corporate social responsibility in human resource management.

Keywords: corporate social responsibility, human resources management, sustainable development goals, socially responsible business.

Formulas: 0, fig.: 3, tabl.: 2, bibl.: 33.

JEL classification: M14

Постановка проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень у сфері корпоративної соціальної відповідальності, детального вивчення взаємозв'язку між корпоративною соціальною відповідальністю та управлінням трудовими ресурсами в умовах пандемії та досягнень стратегічних Цілей Сталого Розвитку все ще немає.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню корпоративної соціальної відповідальності в управлінні трудовими ресурсами активну увагу приділяють як зарубіжні [20, 22], так і вітчизняні науковці [18, 23]. Так, вони розглядають основні аспекти розвитку корпоративної соціальної відповідальності в контексті впровадження екологічного управління на промислових підприємствах [27, 33]. Також активно досліджено питання впливу корпоративної соціальної відповідальності на фінансові показники компаній [2, 10, 13, 21].

На основі проведеного бібліометричного аналізу виявлено тринадцять кластерів, водночас кластер «інновації» й кластер «корпоративна соціальна відповідальність та екологічний менеджмент» [6] щільно пов'язані, що доводить неможливість ефективного впровадження корпоративної соціально-екологічної відповідальності без налагодженої системи імплементації інноваційних технологій на підприємстві [19, 26].

У дослідженнях [8, 12] встановлено, що корпоративна соціальна безвідповідальність є потужним фактором, який негативно впливає на лояльність споживачів та вартість бренду загалом. Наукова спільнота розглядає можливість позитивного впливу корпоративної соціальної відповідальності в управлінні трудовими ресурсами на імідж, корпоративну стійкість й репутацію компанії [1, 4, 31, 32]. Науковці розглянули вплив в умовах глобалізаційних процесів, заходів щодо впровадження корпоративної соціально-екологічної відповідальності на формування конкурентного потенціалу компанії [9, 11, 29, 30]. Низка вчених розглядають корпоративну соціальну відповідальність як невід'ємний інструмент у забезпеченні сталого розвитку як на рівні компаній, так і на рівні країн [5, 14, 15, 17, 28].

На основі систематизації наукових досліджень виявлено, що актуальними є аналіз розвитку корпоративної соціальної відповідальності в управлінні трудовими ресурсами [3, 7].

Метою дослідження є визначення місця корпоративної соціальної відповідальності в управлінні трудовими ресурсами як бізнес-орієнтованого підходу для підвищення ефективності діяльності підприємства з урахуванням принципів сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні корпоративна соціальна відповідальність в управлінні трудовими ресурсами – це один із бізнес-орієнтованих дієвих підходів, що дає змогу підвищити ефективність функціонування компанії та її інвестиційну привабливість. З метою детального дослідження взаємозв'язку корпоративної соціальної відповідальності й управління трудовими ресурсами проведено бібліометричний аналіз.

З використанням інструментарію Google Trends досліджено динаміку пошукових запитів у світі за ключовими термінами «Corporate social responsibility» та «Human resource management» у період з 2006–2020 рр. в категорії «Бізнес та промисловість». Дослідження виявило загалом 3397 запитів за ключовим терміном «Corporate social responsibility» та майже вдвічі більше – 6130 запитів за ключовим терміном «Human resource management» (рис. 1).

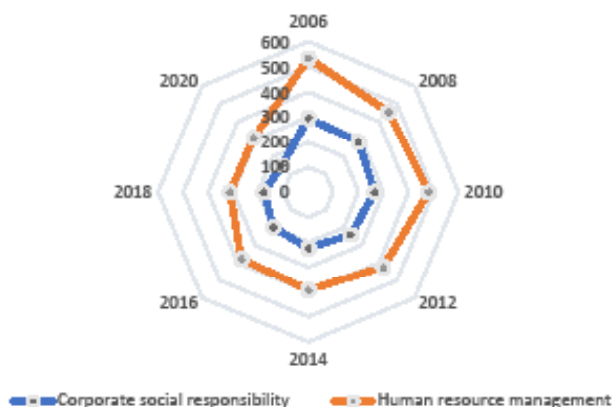

Рис. 1. Динаміка пошукових запитів у світі за ключовими термінами «Corporate social responsibility» та «Human resource management» протягом 2006–2020 рр.

Джерело: розроблено автором на основі даних Google Trends.

З огляду на отримані результати, які відображені на рис. 1, можемо зробити висновок щодо зростання рівня зацікавленості користувачів Інтернету щодо пошуку досліджуваних понять. Виявлено збіг трендів між визначеними пошуковими запитами.

Відповідно до отриманих результатів виявлено країни, у яких найвищий рівень зацікавленості Інтернет-користувачів у пошуку питань щодо корпоративної соціальної відповідальності, а саме: Італія, Іспанія, Франція, Колумбія, Данія, Швеція, Швейцарія, Австрія, Гонконг та інші.

У процесі бібліометричного аналізу за ключовими термінами «Corporate social responsibility» та «Human resource management» наукометричної бази Scopus було

виявлено країни-лідери за публікаційною активністю, зокрема США (45 публікацій), Іспанія (39 публікацій), Великобританія (32 публікації), Китай (30 публікацій) та інші, водночас від України – лише 2 публікації.

Для бібліометричного аналізу взаємозв'язку між категоріями «корпоративна соціальна відповідальність» та «управління трудовими ресурсами» використано дані наукометричних баз даних Scopus, на їх основі відібрано 353 наукові публікації за ключовими темами «Corporate social responsibility» та «Human resource management». Відповідні публікації датуються від 2005 р., зокрема варто звернути увагу на зростання публікаційної активності з 2008 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка публікаційної активності за ключовими термінами «Corporate social responsibility» та «Human resource management» за 2008–2021 рр.

Рік	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021*
Кількість публікацій	10	10	21	15	15	15	24	15	23	32	36	43	42	52

*Примітка: дані станом на 1 серпня 2021 р.

Джерело: розроблено автором на основі даних наукометричної бази Scopus.

Станом на 1 серпня 2021 р. (52 публікації) зафіксовано пік публікаційної активності з окресленої проблематики, хоча звітний рік ще не закінчився. Це зумовлено насамперед актуальністю дослідження корпоративної соціальної відповідальності в управлінні трудовим ресурсами та реалізацією соціально відповідального бізнесу в світі.

Нині сфера бізнесу долучається до курсу підтримки та впровадження Цілей Сталого Розвитку. Зокрема, за даними глобальної мережі UN Global Compact [16], в середині 2021 р. вже 162 країни приєдналися до мережі Глобального договору, у т. ч. Україна. Водночас 14 351 компанія стала учасником мережі Глобального договору за ключовими Цілями Сталого Розвитку та презентовано 84 831 публічний звіт. Зокрема, 84 українські компанії стали учасниками відповідної мережі (рис. 2).

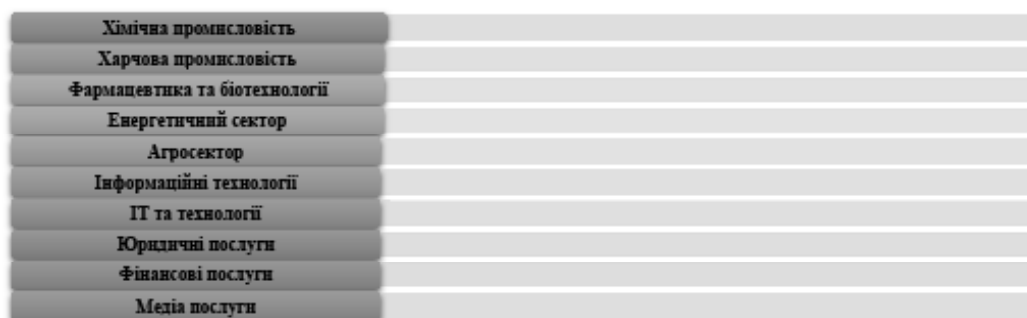

Рис. 2. Українські компанії за ключовими сферами діяльності, які є учасниками глобальної мережі UN Global Compact, 2021 рік

Джерело: розроблено автором на основі даних глобальної мережі UN Global Compact [16].

Згідно з рис. 2, активно розвивається корпоративна соціальна відповідальність в управлінні трудовими ресурсами саме у сферах медіа, ІТ, харчовій та хімічній промисловості. Необхідно зазначити, що активно долучаються заклади вищої освіти та громадські організації. Відповідні ініціативи сприяють розвитку політики корпоративної соціальної відповідальності не лише в бізнесі, а й в освіті. Це позитивно впливає на досягнення ключових таргетів Цілей Сталого Розвитку.

Результати узагальнення наукового доробку засвідчили, що наукова спільнота не прийняла єдиного уніфікованого підходу до оцінювання рівня корпоративної соціальної відповідальності. Зазначимо, що традиційно для аналізу рівня корпоративної соціальної відповідальності використовують такі показники (на рівні держави, регіону або підприємства), як:

- обсяг витрати на оплату праці;
- обсяг витрат на соціальні заходи;
- загальні витрати на розвиток інноваційної діяльності;
- обсяг залучених капітальних інвестицій;
- прибуток до оподаткування;
- обсяги податкових надходжень (табл. 2).

Таблиця 2

Показники господарської діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання, пов'язані з корпоративною соціальною відповідальністю, млн грн

Показники	Роки						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Витрати на оплату праці суб'єктів господарювання	323135	303594,4	335832,6	405349,3	528275,8	675368,3	826164,3
	116404	108191	111315	88335,2	114505	148966	178445
Загальний обсяг витрат за напрямками інноваційної діяльності промислових підприємств	9562,6	7695,9	13813,7	23229,5	9117,5	12180,1	15276,7
Капітальні інвестиції	226271,1	187066,4	223245,9	297684,7	381513,7	494527,9	540434,4
Прибуток до оподаткування підприємств	115268,8	233624,7	387652,3	443012,1	593168,2	668893,5	869642,1
Податкові надходження	353968,1	367511,9	507635,9	650781,7	828158,8	986348,5	1070321,8

Джерело: розроблено автором на основі даних Державної служби статистики [24].

Згідно з табл. 2 простежуються позитивні тенденції зростання показників господарської діяльності в Україні за 2013–2019 рр. Результати компаративного аналізу засвідчили, що порівняно з 2013 р. у 2019 р. значення всіх показників зросли майже у 2-3 рази. Однак необхідно враховувати інфляційні процеси в країні та демографічну ситуацію (стосується витрат на оплату праці та витрат на соціальні

заходи). Загалом важко зробити висновок щодо рівня ефективності корпоративної соціальної відповідальності лише на основі лінійного аналізу показників господарської діяльності.

Зазначимо, що в дисертаційній роботі Є. Коваленка запропоновано методику розрахунку інтегрального індексу рівня ефективності управління корпоративною соціальною відповідальністю [25]. Основною особливістю цього методу є розрахунок інтегрального індексу рівня ефективності управління корпоративною соціальною відповідальністю за регіонами на основі 31-го показника господарської діяльності. В результаті цього науковець здійснив ранжування областей України за інтегральним рівнем корпоративної соціальної відповідальності (рис. 3).

Рис. 3. Ранжування регіонів України за інтегральним індексом рівня управління корпоративною соціальною відповідальністю

Джерело: розроблено авторами на основі розрахунків [25].

Відповідно до результатів групування можна зробити висновок, що найбільша кількість областей (11 областей) з незадовільним станом управління корпоративною соціальною відповідальністю. Це свідчить, що рівень інтегрального індексу рівня управління корпоративною соціальною відповідальністю становить від 0,4 до 0,2. Також необхідно виокремити області (Луганська, Чернівецька та Кіровоградська) з катастрофічним станом управління корпоративною соціальною відповідальністю. Це обумовлює необхідність розвитку та впровадження інноваційних технологій виробництва та управління на підприємствах відповідно до основних принципів корпоративної соціальної відповідальності.

Висновки. Отримані результати бібліометричного аналізу показує високий рівень зацікавленості в досліджуваній сфері як в Україні, так і в інших країнах світу. Ця динаміка вказує на актуальність та необхідність подальших наукових досліджень щодо вивчення сутності корпоративної соціальної відповідальності в управлінні трудовими ресурсами. З огляду на результати рівня інтегрального показника корпоративної відповідальності за регіонами України компанії та уряд загалом мають провести комплексну роботу для залучення додаткових інвестицій в країну та розвитку регіонів шляхом відбудови нових інноваційних підприємств.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Надалі доцільно проводити наукові дослідження щодо визначення коінтеграції між рівнями корпоративної соціальної відповідальності та ефективності управління трудовими ресурсами, а також формування та удосконалення методів оцінювання рівня ефективності корпоративної соціальної відповідальності та виявлення напрямів підвищення ефективності управління трудовими ресурсами.

Фінансування. Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках НДР, що профінансовані загальним фондом державного бюджету МОНУ (0121U100469, 0121U100468).

Література

1. Advantage, C. (2020). Corporate Social Responsibility. *CSR and Socially Responsible Investing Strategies in Transitioning and Emerging Economies*, 65.
2. Al-Khonain, S., Al-Adeem, K. (2020). Corporate Governance and Financial Reporting Quality: Preliminary Evidence from Saudi Arabia. *Financial Markets, Institutions and Risks*, 4 (1), 109–116. DOI: [http://doi.org/10.21272/fmir.4\(1\).109-116.2020](http://doi.org/10.21272/fmir.4(1).109-116.2020)
3. Alkubaisy, A. (2020). Corporate Social Responsibility Practice in the Gulf Cooperation Council Countries amidst the COVID-19 Pandemic. *Business Ethics and Leadership*, 4 (4), 99–104. DOI: [https://doi.org/10.21272/bel.4\(4\).99-104.2020](https://doi.org/10.21272/bel.4(4).99-104.2020)
4. Balaraman, P. (2017). Qualitative Review of Ethics from Religion, Culture and Corporate Scandals. *SocioEconomic Challenges*, 1 (4), 82–94. DOI: [https://doi.org/10.21272sec.1\(4\).82-94.2017](https://doi.org/10.21272sec.1(4).82-94.2017)
5. Biewendt, M., Blaschke, F., Böhnert, A. (2020). An Evaluation Of Corporate Sustainability In Context Of The Jevons. *SocioEconomic Challenges*, 4 (3), 46–65. DOI: [https://doi.org/10.21272/sec.4\(3\).46-65.2020](https://doi.org/10.21272/sec.4(3).46-65.2020)
6. Bilan, Y. V., Pimonenko, T. V., Starchenko, L. V. Sustainable business models for innovation and success: Bibliometric analysis. *Paper presented at the E3S Web of Conferences*, 159. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904037>
7. Buhaisi, I., Damagh Al Z. (2021). Corporate Governance And Its Effect On Professional Performance In Palestinian Private Universities, In Light Of Quality, Accreditation, And Classification Requirements. *SocioEconomic Challenges*, 5 (3), 51–60. DOI: [https://doi.org/10.21272/sec.5\(3\).51-60.2021](https://doi.org/10.21272/sec.5(3).51-60.2021)
8. Celma, D., Martínez-García, E., & Coenders, G. (2014). Corporate Social Responsibility in Human Resource Management: An analysis of common practices and their determinants in Spain *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 21 (2), 82–99.
9. Fadyeyeva, V. (2019). Corporate Social Responsibility as the Basis of Innovative Development of Modern Companies: Literature Review and Empirical Study from Ukraine. *Marketing and Management of Innovations*, 2, 52–61. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2019.2-05>
10. Hakobyan, N., Khachatryan, A., Vardanyan, N., Chortok, Y., & Starchenko, L. (2019). The Implementation of Corporate Social and Environmental Responsibility Practices into Competitive Strategy of the Company. *Marketing and Management of Innovations*, 2, 42–51. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2019.2-04>

11. Husnain, M., Syed, F, Akhtar, W., & Usman, M. (2020). Effects of Brand Hate on Brand Equity: The Role of Corporate Social Irresponsibility and Similar Competitor Offer. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 75–86. <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.3-06>
12. Khadidja, Z., Gachi, F. (2021). The integration of the corporate social responsibility (CSR) in the Algerian banks. *Financial Markets, Institutions and Risks*, 5(3), 39–44. [https://doi.org/10.21272/fmir.5\(3\).39-44.2021](https://doi.org/10.21272/fmir.5(3).39-44.2021)
13. Kurian, G. A. (2021). Relevance of Social Responsibility in the Pandemic Era – An Indian Perspective. *Business Ethics and Leadership*, 5 (3), 79–86. [https://doi.org/10.21272/bel.5\(3\).79-86.2021](https://doi.org/10.21272/bel.5(3).79-86.2021)
14. Miller, A.D. (2020). A Hidden Danger to Our Children’s Classrooms within Educational Leadership & Peering Practices. *Business Ethics and Leadership*, 4(4), 28–55. [https://doi.org/10.21272/bel.4\(4\).28-55.2020](https://doi.org/10.21272/bel.4(4).28-55.2020)
15. Participants of the UN Global Compact – Ukraine. URL: <https://globalcompact.org.ua/>
16. Soudi, N. (2020). IT Knowledge Management: Extending Principals of CSR. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 192–199. <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.1-15>
17. Syhyda, L., Srovnalíková, P., & Onda, A. (2020). Estimation of quality of medical care. *Health Economics and Management Review*, 1(1), 93–105. <https://doi.org/10.21272/hem.2020.1-09>
18. Szostek, D. (2021). Innovations in Human Resource Management: Impact of Demographic Characteristics, Quality of Interpersonal Relationships on Counterproductive Work Behaviours. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 11–20. <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.1-01>
19. Tenytska, T., Myroshnychenko, Iu., & Lomia, K. (2020). Conflict management system in health care. *Health Economics and Management Review*, 1(2), 61–69. <https://doi.org/10.21272/hem.2020.2-07>
20. Tommaso, F. D., Gulinelli, A. (2019). Corporate Governance and Economic Performance: The Limit of Short Termism. *Financial Markets, Institutions and Risks*, 3(4), 49–61. [http://doi.org/10.21272/fmir.3\(4\).49-61.2019](http://doi.org/10.21272/fmir.3(4).49-61.2019)
21. Voegtlin, C., & Greenwood, M. (2016). *Corporate social responsibility and human resource management: A systematic review and conceptual analysis*. *Human Resource Management Review*, 26(3), 181–197. doi:10.1016/j.hrmr.2015.12.003
22. Ziabina, Ye., Kwilinski, A. & Belik, T. (2021). HR management in private medical institutions. *Health Economics and Management Review*, 2 (1), 30–36. URL: <https://doi.org/10.21272/hem.2021.1-03>
23. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
24. Коваленко, Є. В. Організаційно-економічний механізм управління корпоративною соціальною відповідальністю. *Вісник СумДУ. Серія : Економіка*. 2016. № 3. С. 27–38.
25. Летуновська Н. Є. Роль соціальних інновацій у діяльності вітчизняних підприємств. *Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам’яті проф. Балацького О.*

- Ф., м. Суми, 24–26 квіт. 2013 р.; заг. ред. О. В. Прокопенко. Суми : СумДУ, 2013. Т. 2. С. 125–126.
26. Летуновська Н. Є. Управління ефективністю соціальної інфраструктури промислових підприємств у сучасних умовах. *Економічний вісник Донбасу*. 2014. № 1. С. 139–147.
27. Макаренко І. О., Бондар А. В., Гончаренко О. С., Єльнікова Ю. В., Євдокимова А. В., Жиглей І. В., ... & Шевчук В. О. (2020). Корпоративна соціально-екологічна відповідальність та партнерство стейкхолдерів задля сталого розвитку : моногр. ; за заг. ред. І. О. Макаренко. Суми : СумДУ, 2020. 260 с.
28. Пімоненко Т. В. Корпоративний сектор України: тенденції розвитку та особливості впливу на довкілля. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2011. № 1. С. 43–47.
29. Пімоненко Т. В., Чигрин О. Ю. Теоретико-прикладні аспекти мотивації екологічно орієнтованого корпоративного управління. *Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону : моногр. ; за заг. ред. О. В. Прокопенко*. Суми: СумДУ, 2012. С. 480–492.
30. Сагер Л. Ю. Моделювання та оптимізація процесу управління внутрішніми комунікаціями підприємства: методичний підхід. *Науковий вісник УжНУ. Серія : Економіка*. 2017. № 2 (50). С. 218–222.
31. Сагер Л. Ю. Управління внутрішніми комунікаціями підприємств: теорія, методика, практика : моногр. Київ : Центр навчальної літератури, 2017. 196 с.
32. Чигрин О. Ю., Пімоненко Т. В. Еколого-економічні аспекти впровадження сучасних інструментів екополітики в корпоративному секторі. *Зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 602–614.

References

1. Advantage, C. (2020). Corporate Social Responsibility. *CSR and Socially Responsible Investing Strategies in Transitioning and Emerging Economies*, 65 [in English].
2. Al-Khonain, S., Al-Adeem, K. (2020). Corporate Governance and Financial Reporting Quality: Preliminary Evidence from Saudi Arabia. *Financial Markets, Institutions and Risks*, 4 (1), 109-116. DOI: [http://doi.org/10.21272/fmir.4\(1\).109-116.2020](http://doi.org/10.21272/fmir.4(1).109-116.2020) [in English].
3. Alkubaisy, A. (2020). Corporate Social Responsibility Practice in the Gulf Cooperation Council Countries amidst the COVID-19 Pandemic. *Business Ethics and Leadership*, 4 (4), 99-104. DOI: [https://doi.org/10.21272/bel.4\(4\).99-104.2020](https://doi.org/10.21272/bel.4(4).99-104.2020) [in English].
4. Balaraman, P. (2017). Qualitative Review of Ethics from Religion, Culture and Corporate Scandals. *SocioEconomic Challenges*, 1 (4), 82-94. DOI: [https://doi.org/10.21272/sec.1\(4\).82-94.2017](https://doi.org/10.21272/sec.1(4).82-94.2017) [in English].
5. Biewendt, M., Blaschke, F., Böhnert, A. (2020). An Evaluation Of Corporate Sustainability In Context Of The Jevons. *SocioEconomic Challenges*, 4 (3), 46-65. DOI: [https://doi.org/10.21272/sec.4\(3\).46-65.2020](https://doi.org/10.21272/sec.4(3).46-65.2020) [in English].

6. Bilan Y. V., Pimonenko T. V., Starchenko L. V. Sustainable business models for innovation and success : Bibliometric analysis. Paper presented at the E3S Web of Conferences, 159. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904037> [in English].
7. Buhaisi, I., Damagh Al Z. (2021). Corporate Governance And Its Effect On Professional Performance In Palestinian Private Universities, In Light Of Quality, Accreditation, And Classification Requirements. *SocioEconomic Challenges*, 5 (3), 51-60. DOI: [https://doi.org/10.21272/sec.5\(3\).51-60.2021](https://doi.org/10.21272/sec.5(3).51-60.2021) [in English].
8. Celma, D., Martínez-García, E., & Coenders, G. (2014). Corporate social responsibility in human resource management: An analysis of common practices and their determinants in Spain. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 21 (2), 82-99 [in English].
9. Fadyeyeva, V. (2019). Corporate Social Responsibility as the Basis of Innovative Development of Modern Companies: Literature Review and Empirical Study from Ukraine. *Marketing and Management of Innovations*, 2, 52-61. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.2-05> [in English].
10. Hakobyan, N., Khachatryan, A., Vardanyan, N., Chortok, Y., & Starchenko, L. (2019). The Implementation of Corporate Social and Environmental Responsibility Practices into Competitive Strategy of the Company. *Marketing and Management of Innovations*, 2, 42-51. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.2-04> [in English].
11. Husnain, M., Syed, F, Akhtar, W., & Usman, M. (2020). Effects of Brand Hate on Brand Equity: The Role of Corporate Social Irresponsibility and Similar Competitor Offer. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 75-86. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.3-06> [in English].
12. Khadidja, Z., Gachi, F. (2021). The integration of the corporate social responsibility (CSR) in the Algerian banks. *Financial Markets, Institutions and Risks*, 5 (3), 39-44. DOI: [https://doi.org/10.21272/fmir.5\(3\).39-44.2021](https://doi.org/10.21272/fmir.5(3).39-44.2021) [in English].
13. Kurian, G.A. (2021). Relevance of Social Responsibility in the Pandemic Era – An Indian Perspective. *Business Ethics and Leadership*, 5 (3), 79-86. DOI: [https://doi.org/10.21272/bel.5\(3\).79-86.2021](https://doi.org/10.21272/bel.5(3).79-86.2021) [in English].
14. Miller, A.D. (2020). A Hidden Danger to Our Children’s Classrooms within Educational Leadership & Peering Practices. *Business Ethics and Leadership*, 4 (4), 28-55. DOI: [https://doi.org/10.21272/bel.4\(4\).28-55.2020](https://doi.org/10.21272/bel.4(4).28-55.2020) [in English].
15. Participants of the UN Global Compact – Ukraine. URL: <https://globalcompact.org.ua/> [in English].
16. Soudi, N. (2020). IT Knowledge Management: Extending Principals of CSR. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 192-199. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.1-15> [in English].
17. Syhyda, L., Srovnalíková, P., & Onda, A. (2020). Estimation of quality of medical care. *Health Economics and Management Review*, 1 (1), 93-105. DOI: <https://doi.org/10.21272/hem.2020.1-09> [in English].
18. Szostek, D. (2021). Innovations in Human Resource Management: Impact of Demographic Characteristics, Quality of Interpersonal Relationships on Counterproductive Work Behaviours. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 11-20. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.1-01> [in English].

19. Tenytska, T., Myroshnychenko, I., & Lomia, K. (2020). Conflict management system in health care. *Health Economics and Management Review*, 1 (2), 61-69. DOI: <https://doi.org/10.21272/hem.2020.2-07> [in English].
20. Tommaso, F. D., Gulinelli, A. (2019). Corporate Governance and Economic Performance: The Limit of Short Termism. *Financial Markets, Institutions and Risks*, 3 (4), 49-61. DOI: [http://doi.org/10.21272/fmir.3\(4\).49-61.2019](http://doi.org/10.21272/fmir.3(4).49-61.2019) [in English].
21. Voegtlin, C., & Greenwood, M. (2016). *Corporate social responsibility and human resource management: A systematic review and conceptual analysis*. *Human Resource Management Review*, 26 (3), 181–197. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2015.12.003> [in English].
22. Ziabina, Ye., Kwilinski, A. & Belik, T. (2021). HR management in private medical institutions. *Health Economics and Management Review*, 2 (1), 30-36. DOI: <https://doi.org/10.21272/hem.2021.1-03> [in English].
23. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
24. Kovalenko, E. V. (2016). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia korporatyvnoiu sotsialnoiu vidpovidalnostiu [Organizational and economic mechanism of corporate social responsibility management]. *Visnyk SumDU. Seriya "Ekonomika" – Bulletin of SSU. Series "Economics"*, 3, 27-38 [in Ukrainian].
25. Letunovskaya, N. E. (2013). Rol sotsialnykh innovatsii u diialnosti vitchyznianykh pidpriemstv [The role of social innovations in the activities of domestic enterprises]. *Ekonomichni problemy staloho rozvytku: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї pamiaty prof. Balatskoho O. F., m. Sumy, 24-26 kvitnia 2013 r.; zah. red. O.V. Prokopenko – Economic problems of sustainable development: materials of the International Scientific and Practical Conference devoted to the memory of prof. Balatsky O.F., Sumy, April 24-26, 2013; Zag. Ed. O.V. Prokopenko. Sumy: SumDU, 2013. T. 2. P. 125-126.* [in Ukrainian].
26. Letunovskaya N. E. (2014). Upravlinnia efektyvnistiu sotsialnoi infrastruktury promyslovykh pidpriemstv u suchasnykh umovakh [Management of efficiency of social infrastructure of industrial enterprises in modern conditions]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbass*, 1, 139-147 [in Ukrainian].
27. Makarenko, I. O., Bondar, A. V., Goncharenko, O. S., Yelnikova, Yu. V., Evdokimova, A. V., Zhigley, I. V., ... & Shevchuk, V. O. (2020). Korporatyvna sotsialno-ekolohichna vidpovidalnist ta partnerstvo steikholderiv zadlia staloho rozvytku: monohr.; za zah. red. I. O. Makarenko [Corporate social and environmental responsibility and partnership of stakeholders for sustainable development: monogr.; per zag. Ed. I.O. Makarenko]. Sumy: SSU. 260 p. [in Ukrainian].
28. Pimonenko, T. V. (2011). Korporatyvnyi sektor Ukrainy: tendentsii rozvytku ta osoblyvosti vplyvu na dovkilia [Corporate sector of Ukraine: development trends and features of environmental impact]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, 1, 43–47 [in Ukrainian].
29. Pimonenko, T. V., Pimonenko, T. V. (2012). Teoretyko-prykladni aspekty motyvatsii ekolohichno orientovanoho korporatyvnoho upravlinnia. *Sotsialno-ekonomichna*

- motyvatsiia innovatsiinoho rozvytku rehionu: monohr.; za zah. red. O. V. Prokopenko [Theoretical and applied aspects of motivation of ecologically oriented corporate governance. Socio-economic motivation of innovative development of the region: monograph.; for general. ed. O. V. Prokopenko]. Sumy: Sumy State University, 480-492 [in Ukrainian].
30. Sager, L. Yu. Modeliuvannia ta optymizatsiia protsesu upravlinnia vnutrishnimy komunikatsiiamy pidpriemstva: metodychnyi pidkhid [Modeling and optimization of the process of managing internal communications of the enterprise: a methodological approach]. *Naukovyi visnyk UzhNU Seria: Ekonomika – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Economics*, 2 (50), 218–222 [in Ukrainian].
 31. Sager, L.Yu. (2017). *Upravlinnia vnutrishnimy komunikatsiiamy pidpriemstv: teoriia, metodyka, praktyka: monohr.* [Management of internal communications of enterprises: theory, methods, practice: monograph.]. K.: Vyd-vo “Tsentri navchalnoi literatury” – Kyiv: Publishing House “Center for Educational Literature”, 196 p. [in Ukrainian].
 32. Chigrin, O. Yu., & Pimonenko, T. V. (2011). Ekoloho-ekonomichni aspekty vprovadzhennia suchasnykh instrumentiv ekopolityky v korporatyvnomu sektori [Ecological and economic aspects of introduction of modern instruments of ecopolitics in the corporate sector]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine*, (1), 602-614 [in Ukrainian].

Статтю отримано 2 листопада 2021 р.
Article received November 2, 2021.

UDC 338.47:316.324.8 (477):330.11

JEL classification: D64, I15, L96, O52

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.116>

Олександр ЖМАЙ,

старший викладач кафедри менеджменту та інновацій,
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна
e-mail: za@onu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5276-3462>

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ВКЛАД МОБІЛЬНИХ ОПЕРАТОРІВ УКРАЇНИ У ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ПОШИРЕННЯ COVID-19

Жмай О. Корпоративна соціальна відповідальність: вклад мобільних операторів України у подоланні наслідків поширення COVID-19. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 116–128. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.116>

Zhmay, O. (2021). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: vklad mobilnykh operatoriv Ukrainy u podolanni naslidkiv poshyrennia COVID-19. [Corporate social responsibility: the contribution of Ukrainian mobile operators to overcoming the consequences of the spread of COVID-19]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 116–128. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.116>

Анотація

Вступ. Виклики для бізнесу, спричинені пандемією коронавірусу COVID-19, стимулювали компанії миттєво реагувати на ситуацію та впроваджувати нові КСВ-проекти для підтримки громади. Усі компанії діють по-різному: надають преференції лікарям, виділяють кошти на закупівлю обладнання, організують дистанційну роботу тощо. Водночас майже нерозкрито питання щодо особливостей та відмінностей між різними галузями та в середині однієї галузі.

Метою дослідження є аналіз діяльності компаній мобільного зв'язку України в сфері корпоративної соціальної відповідальності. Також досліджується внесок компаній у подолання наслідків пандемії, які дії були прийняті та в яких напрямках.

Методи. Для досягнення поставленої мети використовувались загальнонаукові й спеціальні методи, а саме: методи теоретичного узагальнення, систематизації, аналіз та синтез, економіко-статистичні методи збору та обробки інформації, а також метод логічного узагальнення – для формулювання висновків.

Результати. Описана поточна ситуація в соціальній та економічній сферах України. Проводиться аналіз індустрії мобільного зв'язку в Україні як однієї з ключових під час віддаленої роботи і самоізоляції, вивчаються місткість ринку і

потреби споживачів. Були досліджені практики та заходи корпоративної соціальної відповідальності, які впровадили головні компанії цієї галузі як до коронакризи, так і в 2020 р.

Перспективи. З одного боку, варто дослідити, як буде розвиватися корпоративна соціальна відповідальність у компаніях, що працюють у сфері мобільного зв'язку. Адже їхнє зовнішнє середовище також змінюється, і проблеми, спричинені появою COVID-19, ще не подолані. З іншого боку, аналогічний аналіз компаній інших галузей дасть змогу виявити, хто дійсно готовий змінюватися та пристосовуватися до нових обставин, а хто поступово буде втрачати свої ринкові позиції.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність (КСВ); пандемія; коронавірус (COVID-19); ринок мобільного зв'язку; мобільні оператори; мобільний зв'язок; телекомунікації; абоненти; корпоративна соціальна діяльність; соціально відповідальні практики; стейкхолдери.

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 19.

Aleksandr ZHMAI,

Senior Lecturer Department of Management and Innovation,

Odessa I. I. Mechnikov National University,

2 Dvoryanskaya str., Odessa, 65082, Ukraine,

e-mail: za@onu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5276-3462>

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY: THE CONTRIBUTION OF UKRAINIAN MOBILE OPERATORS TO OVERCOMING THE CONSEQUENCES OF THE SPREAD OF COVID-19

Annotation

Introduction. *The business challenges posed by the COVID-19 coronavirus pandemic have prompted companies to respond immediately to the situation and implement new CSR projects to support the community. All companies act differently: they give preferences to doctors, allocate funds for the purchase of equipment, organize remote work et cetera. At the same time, the question of the peculiarities and differences between different industries and within one industry remains almost unsolved.*

The purpose of this study is to analyze the activities of mobile companies in Ukraine in the field of corporate social responsibility. The contribution of companies in overcoming the consequences of the pandemic, what actions were taken and in what directions is also studied.

Methods. To achieve this goal, general and special methods were used, namely: theoretical generalization, systematization, analysis and synthesis, economic and statistical methods of collecting and processing information, as well as the method of logical generalization - to draw conclusions.

Results. The current situation in the social and economic spheres of Ukraine is described. The analysis of the mobile communication industry in Ukraine as one of the key

ones in remote work and self-isolation is carried out, the market capacity and consumer needs are studied. The practices and measures of corporate social responsibility, which were implemented by key companies in this industry both in the years before the coronary crisis and in 2020, were studied.

Prospects. *On the one hand, it is worth investigating how corporate social responsibility will develop in companies operating in the field of mobile communications. After all, their external environment is also changing, and the problems caused by the emergence of COVID-19 have not yet been overcome. On the other hand, a similar analysis of companies in other industries will reveal who is really ready to change and adapt to new circumstances, and who will gradually lose their market positions.*

Keywords: *corporate social responsibility (CSR); pandemic; coronavirus (COVID-19); mobile communications market; mobile operators; mobile communications; telecommunications; subscribers; corporate social activities; socially responsible practitioners; stakeholders.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 19.

JEL classification: D64, I15, L96, O52.

Постановка проблеми. В кінці 2019 р. в провінції Ухань в Китаї був зафіксований перший випадок зараження новим видом вірусу COVID-19. За короткий термін цей вірус поширився по всьому світу. Для запобігання поширенню коронавірусу уряди багатьох країн ввели обмежувальні заходи, такі як: заборона масових заходів, закриття розважальних закладів, переведення людей на дистанційний режим роботи, обмеження пересування громадян як закордон, так і в середині країни, введення комендантської години, припинення виробництва на невизначені терміни і т. д. Обмеження, викликані карантинном, змінили спосіб життя людей, що вплинуло на розвиток як світової економіки, так і економіки окремих країн.

Не оминула ця доля й Україну. Але, як і в інших країнах, на допомогу людям і владі прийшов бізнес. Як зазначає експерт з питань корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) Марина Саприкіна, це явище вже отримало назву «невідкладна соціальна відповідальність» [1]. Виклики для бізнесу, спричинені пандемією коронавірусу COVID-19, стимулювали компанії миттєво реагувати на ситуацію та впроваджувати нові КСВ-проекти для підтримки громади.

Так, центр «Розвиток КСВ» на своєму сайті створив перелік більше 300 організацій, які у різний спосіб допомагають долати цю загальносвітову проблему [2]. Усі компанії діють по-різному: надають преференції лікарям, виділяють кошти на закупівлю обладнання, організують дистанційну роботу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти соціальної відповідальності бізнесу досліджували представники західної економічної школи, такі як С. Адамс, Р. Барнетт, Х. Боуен, Т. Веблен, К. Девіс, П. Друкер, А. Керолл, А. Крейн, Т. Левітт, А. Окойе, М. Фрідман.

Вітчизняна економічна наука почала приділяти увагу цій проблематиці в період ринкової трансформації. Розробкою питань у цій сфері займалися І. Ворончак, А. Гоголюк, А. Зінченко, С. Куц, А. Колот, С. Летенко, К. Мамонов, А. Місько, Н. Ненашев, Т. Черната.

Різні аспекти ринку мобільного зв'язку України досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Болгов, В. Гранатуров, Л. Зубко, Л. Лазоренко, Н. Маргіта, С. Пономаренко, Я. Сапега, С. Усик, О. Цундер та ін.

Виокремлення недослідженої частини загальної проблеми. Протягом останнього року багато говорилось про те, як бізнес допомагає долати наслідки, спричинені розповсюдженням коронавірусу. Водночас ще майже нерозкрито питання щодо особливостей та відмінностей між різними галузями та в середині однієї галузі.

Мета статті. Мета дослідження – аналіз діяльності компаній мобільного зв'язку України в сфері корпоративної соціальної відповідальності. Також досліджується внесок компаній у подолання наслідків пандемії, які заходи було вжито та в яких напрямках.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні людство зіштовхнулося з небувалим викликом: глобальна пандемія, спричинена вірусом COVID-19, зламала всі плани, практично припинила нормальне функціонування економік, змусила спрямувати всі сучасні ресурси на боротьбу з небезпечною інфекцією. Фактично це перший серйозний глобальний виклик людству в XXI ст. Він має свою специфіку не тільки як загроза здоров'ю людей, але тягне важко прогнозовані наслідки для суспільства, економічної ситуації на світовому та локальних ринках, вимагає оперативного законотворчого оформлення прийнятих урядами протиепідемічних зусиль, врешті-решт – створює пряму загрозу глобалізації як вектору світового розвитку.

Швидке поширення нової коронавірусної інфекції COVID-19 призвело до зрушень соціальної організації товариств. Вірус став тригером до впровадження і подальшого розвитку управлінських та освітніх технологій, він змінив поведінкові і споживчі практики людей. Фактично коронавірус, проявивши себе як соціальний феномен, показав, що зовнішні неполітичні ризики можуть бути ключовим фактором для сучасного стратегічного й економічного планування і цілком здатні якісно трансформувати суспільство і його соціальні традиції. Тому вкрай важливо оцінити можливі наслідки, зокрема трансформацію споживчих, поведінкових, соціокультурних і ціннісних практик людей [3].

Згідно зі Звітом про реагування UNICEF на COVID-19 в Україні [4], понад 50 000 медичних працівників отримали вичерпний консультативний посібник ЮНІСЕФ про те, як спілкуватися з пацієнтами про COVID-19. Посібник призначений для популяризації позитивної поведінки, зменшення тривоги та дискримінації. Крім цього, прямі сесії ЮНІСЕФ для волонтерів про поведінку в галузі охорони здоров'я та мобілізацію волонтерів для системи охорони здоров'я охопили 720 000 людей в Інтернеті.

У такій ситуації вкрай важливою виявляється сфера мобільного зв'язку та Інтернету. Саме завдяки постійному та якісному зв'язку люди мають можливість оперативно реагувати на зміни та виклики, які виникають внаслідок COVID-19. В умовах карантину – це майже єдина можливість взаємодіяти з іншими.

В сучасних умовах ринок мобільного зв'язку України стрімко розвивається та змінюється. Водночас йому характерні такі особливості, як технологічна відсталість гравців та наявність загальноекономічних бар'єрів розвитку. Висока динаміка ринку виходить з необхідності операторів регулярно удосконалювати вже наявні послуги

та впроваджувати нові для максимального задоволення потреб користувачів. Тому можна говорити про доволі високу мінливість цієї галузі [5].

Окрім голосової телефонії, до якої входять як дзвінки в мережі, так і поза нею, до мобільного зв'язку також належать послуги передачі текстових і мультимедійних повідомлень (SMS, MMS), передача даних та Інтернет (вузькосмуговий доступ), а також роумінг (вихідний та вхідний). Зазначимо, що протягом останніх років кількість послуг телефонії та передачі текстових і мультимедійних повідомлень знижується. Очевидно, що розвиток нових технологій, зокрема виникнення різноманітних месенджерів, призвів до того, що послуги, які раніше були звичними, стають деякою мірою застарілими та незручними для користування. Так, відбувається поступова відмова від текстових повідомлень на користь голосових. Комунікації у текстовому форматі переважно залишаються актуальними для бізнес-користувачів [6].

З 2010 по 2019 рр. обсяг ринку мобільного зв'язку в Україні виріс з 24 млрд грн до 41,9 млрд грн (приблизно на 74,2%). Порівняно з 2018 р. обсяг ринку зріс на 19,7% [7]. У 2020 р. загальний дохід збільшився ще на 12,1% та становив 46,9 млрд грн [8].

За даними дослідження Офісу ефективного регулювання (BRDO) «Зелена книга. Ринок голосових телекомунікаційних послуг» [9], яке було проведено в листопаді 2020 р., найбільш поширеним видом зв'язку в Україні у побуті є голосовий зв'язок. Так, за 2019 р. послуги голосового зв'язку принесли мобільним операторам 12,6 млрд грн доходу, а кількість активних ідентифікаційних карток перевищила 52 млн.

Український ринок рухомого зв'язку дуже насичений, що надзвичайно посилює значущість і роль інструментів, що використовують мобільні оператори для збільшення своєї конкурентоспроможності. Особливістю цього ринку насамперед є те, що цінова конкуренція не визначальна, а на перший план виходять інноваційність та диверсифікованість пакета послуг.

Основними компаніями, які працюють сьогодні на ринку мобільного зв'язку України, є три підприємства: ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ Україна» та ТОВ «Lifecell». Частка основних телекомунікаційних компаній за доходом від наданих послуг мобільного зв'язку в 2018 р. становить 98,8% [10].

У 2020 р. відбулося скорочення телекомунікаційних мереж операторів рухомого (мобільного) зв'язку ТОВ «Інтертелеком» та ТОВ «ТриМоб». Так, на початок року оператор ТОВ «ТриМоб» повернув майже весь наявний радіочастотний ресурс державі, залишивши у власному використанні лише радіочастотний ресурс для м. Києва. Внаслідок цього майже повністю скоротилась мережа 3G оператора, але водночас було забезпечено надання телекомунікаційних послуг споживачам з використанням національного роумінгу. Оператор ТОВ «Інтертелеком» з вересня 2020 р. обмежив надання послуг у таких областях України: Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Рівненській, Чернівецькій, Донецькій та Луганській [8].

Найбільшим оператором телекомунікацій України є компанія «Київстар», яка була заснована ще в 1994 р. За цей час вона забезпечила понад 50 млрд грн надходжень до держбюджету у вигляді податків та обов'язкових платежів і майже 35 млрд грн інвестицій у розвиток телеком-інфраструктури України [11].

Як зазначається на офіційному сайті, «Київстар» приділяє значну увагу соціальній відповідальності бізнесу і реалізує проекти, що спрямовані на розвиток України:

1. «Зроби свій внесок» – всеукраїнський соціально-освітній проект у рамках глобальної програми «Make Your Mark», що реалізується міжнародною групою VEON. Ця ініціатива має на меті підтримку талановитих школярів, студентів-програмістів, стартаперів і молодих підприємців. Також передбачена підтримка українських школярів, які показали найкращі результати у таких дисциплінах, як природничі науки, технології (в т. ч. інформаційні), інженерія, робототехніка та математика;

2. Radar TECh – це технологічний кластер, що є частиною інноваційно-креативного центру ВДНГ. Його головна мета – створення екосистеми, це передусім буде сприяти реалізації ідей, зростанню та розвитку секторів економіки України;

3. Kyivstar Business Hub. Метою цього проекту є розвиток у молоді духу підприємництва та технологічних навичок. З ним також пов'язана ініціатива «Зроби свій внесок», яка була запропонована для створення та розвитку молоддю програмних продуктів, які побудовані на мобільних технологіях і є соціально значущими;

4. Ініціативи, спрямовані на формування культури користування мобільним зв'язком та безпечне користування інтернетом дітьми;

5. Системна допомога підшефним закладам для дітей-інвалідів та геріатричним центрам;

6. Активна участь у волонтерських програмах та ін. [11].

На жаль, компанія не надає нефінансової звітності, але на сайті є інформація про наявні заходи в рамках корпоративної соціальної відповідальності.

ПрАТ «ВФ Україна» (до 26 квітня 2010 р. – ЗАТ «Український мобільний зв'язок», до 27 травня 2017 р. ПрАТ «МТС Україна») – це другий за обсягом оператор мобільного зв'язку в Україні. Підприємство є дочірньою структурою російського ПАТ «МТС» (через голландську компанію Preludium B.V.). У різні роки компанія надавала послуги під такими брендами: «UMC», «SIM-SIM», «Jeans», «Ecotel» та «МТС». Після підписання у жовтні 2015 р. угоди про співпрацю з Vodafone Group plc підприємство отримує право на використання бренду «Vodafone» на території України [5].

На сайті компанії у розділі «Соціальна відповідальність» зазначено лише дві ініціативи [12]:

– «Добра справа у подарунок». Ця програма реалізується за рахунок коштів, які кожного року виділяються на сувеніри та подарунки для партнерів і клієнтів, а також бонусів, що обмінюють клієнти за програмою лояльності Vodafone Bonus. Це дає змогу допомагати дітям з малозабезпечених сімей, які потребують термінової життєво важливої операції. Завдяки цьому проекту допомога надається дітям, які потребують кардіологічного втручання (операції з усунення вроджених вад серця). Також забезпечується післяопераційна реабілітація до повного відновлення дитини;

– Vodafone Smart Routes. В рамках цієї ініціативи були впроваджені інноваційні пішохідні туристичні маршрути в різних містах України за допомогою кам'яних табличок з QR-кодами. Вони розміщені біля культурних та історичних пам'яток, а кам'яні стрілки вказують напрямок до наступної локації, таким чином утворюючи цілісний унікальний маршрут. Проект охоплює Київ, Чернівці, Полтаву, Львів, Херсон та Ужгород.

«Lifecell» (лайфселл, до 2016: «life:»)) – третій за величиною оператор мобільного зв'язку в Україні, заснований у 2005 р. Як зазначається на сайті компанії [13], з 2009 р. «Lifecell» щорічно публікує нефінансові звіти про свої результати у сфері корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку. На жаль, останній соціальний звіт компанії вийшов у 2018 р. Він підготовлений відповідно до вимог міжнародного стандарту звітності Global Reporting Initiative (GRI) «основного варіанта» («core») четвертої версії G4 та десяти принципів Глобального Договору ООН (United Nations Global Compact). Три основні напрямки («Економіка», «Суспільство» та «Довкілля») містять такі ініціативи:

- Еко-практики в офісах компанії (дотримання державних екологічних та санітарних норм і стандартів у процесі здійснення закупівель);
 - компанія керується принципами «зеленого офісу», застосовує двосторонній друк, заохочує співробітників до електронного навчання;
 - розгортання мереж інтернету речей (компанія першою в Україні розгорнула мережі інтернету речей стандартів LoRaWAN та NB-IoT);
 - «Lifecell» став партнером Форуму 451oE у Львові (Smart City), де провідні міжнародні експерти ділилися своїм досвідом реалізації рішень для «розумних» міст з керівниками міських адміністрацій з усієї України. Спікери компанії презентували розробки для розвитку міст, розповівши, зокрема, про можливості IoT-мережі, яку оператор розгорнув у Києві та Львові в партнерстві з компанією IoT-Ukraine;
 - розвиток технологічної освіти (lifecell вже кілька років поспіль реалізовує ініціативу «lifecell університети», в рамках якої оператор відкриває навчальні телеком-лабораторії в провідних ЗВО України. Такі лабораторії дають змогу студентам спеціальностей, пов'язаних з телекомунікацією, набути необхідні практичні навички, а ринку мобільного зв'язку України – отримати сучасних кваліфікованих спеціалістів) та ін.

Таким чином, ми бачимо, що усі основні гравці ринку мобільного зв'язку в Україні здійснюють заходи, спрямовані на вирішення проблем стейкхолдерів. Але, за даними дослідження Офісу ефективного регулювання [9], проблеми та потреби споживачів послуг цих компаній дещо відрізняються від запропонованих заходів:

- цінова недоступність голосових послуг у фіксованому місці для окремих категорій споживачів;
- недоступність на окремих територіях послуг голосового зв'язку;
- додаткові витрати споживачів, пов'язані з дзвінками на інші мережі;
- відсутність простих і дієвих інструментів захисту прав та інтересів споживачів; спам;
- подорожчання послуг мобільного зв'язку через сплату збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- неможливість абонента фіксованого телефонного зв'язку зберегти абонентський номер у разі зміни оператора.

Як зазначається у тому самому дослідженні, лише перші три проблеми мають позитивну динаміку вирішення, а всі інші проблеми не вирішуються. Отже, питання щодо актуальності так би мовити «операційної», «повсякденної» корпоративної соціальної відповідальності цих компаній все ще відкрите.

У 2020 р. ситуація змінилася. Світова епідемія коронавірусу поставила нові виклики перед усіма країнами, у т. ч. перед Україною. Це стимулювало компанії змінювати пріоритети та мобілізувати свої ресурси для підтримки громади.

На думку керівника Центру «Розвиток КСВ» Марини Саприкіної, «суспільство сьогодні чекає на допомогу від бізнесу і максимально довіряє саме бізнесу». Вона вважає, що найближчим часом компанії матимуть лише один пріоритет у сфері КСВ – це боротьба з COVID-19. Інші, додаткові активності (висадка дерев, сортування сміття тощо), можливо, відбуватимуться вже після карантину, коли будуть переглянуті стратегії [14]. З огляду на це очевидно, що основні пріоритети для компаній – це допомога суспільству та громадам / лікарням, співробітникам та постачальникам.

У березні Американська торгова палата в Україні та компанія Deloitte провели опитування, в якому взяли участь 104 представники з 96 українських організацій [15]. У результаті було виявлено, що підприємства готові відгукнутись та допомагати суспільству у боротьбі з коронавірусом (64% компаній), у т. ч. надавати матеріальну допомогу (близько 33%).

За даними дослідження Porter Novelli COVID-19 Tracker [16], в Америці ситуація приблизно така сама. Так, близько третини американців більше вірить у здатність бізнесу створити рішення для боротьби з пандемією коронавірусу, ніж у те, що це можуть зробити інші організації, у т. ч. уряд та некомерційні установи. Також 68% опитуваних вважають, що найкращим для компаній буде:

- надавати продукти чи послуги для допомоги;
- впровадження політики щодо захисту здоров'я та безпеки власних працівників;
- забезпечення того, щоб їх власні працівники продовжували отримувати гроші та пільги.

У травні 2020 р. Центр «Розвиток КСВ» на своєму сайті створив «Каталог дій компаній в умовах пандемії» [2]. Наразі там присутні й представники сфери мобільного зв'язку. Так, «Київстар» виділив близько 30 млн гривень на закупівлю медичного обладнання та засобів захисту для лікарів. Зокрема, сім українських лікарень у різних регіонах України отримали 10 апаратів ШВЛ Savina 300 Select та 20 моніторів пацієнта Vista 120. Інша частина допомоги була спрямована на витратні матеріали, що забезпечать роботу обладнання протягом року, та засоби особистого захисту для українських медиків [17].

Перед цим компанія вже інвестувала 30 млн грн на реалізацію ініціатив, з підтримки українців у період карантину. Зокрема, було нараховано 150 гривень на бонусні рахунки 50 тис. медиків, забезпечені безкоштовні дзвінки на номери державних гарячих ліній та нетарифікований доступ до офіційних інформаційних ресурсів, безкоштовні консультації лікарів у додатку «Доктор онлайн», спеціальні нарахування для абонентів, що перебували в роумінгу, допомога бізнес-клієнтам щодо впровадження системи віддаленого офісу та пільгові пропозиції для них, а також багато іншого.

Більша частина співробітників в організації працює дистанційно. Фізично на своїх робочих місцях залишалися лише ті спеціалісти, присутність яких була вкрай важливою для функціонування мобільного оператора. Для них були організовані спеціальні умови праці та вжиті посилені заходи профілактики.

Компанія «Vodafone» виділила 33 млн грн, завдяки чому було придбано 5 апаратів ШВЛ для лікарень Києва, Харкова, Житомира, Львова та Луцька. Інші частина коштів була направлена на покупку систем тестування і захисту для медиків. Також група компаній NEQSOL Holding, до складу якої входить телеком-оператор «Vodafone» Україна, ухвалила рішення виділити 1 мільйон доларів на боротьбу з коронавірусом в Україні [18].

Для підтримки українців, що залишилися вдома в період карантину, «Vodafone» надав безкоштовний безлімітний доступ до популярних месенджерів і соціальних мереж Online Pass, а також доступи без доплати до різних розважально-освітніх сервісів, які належать компанії. А з 1 квітня компанія почала нараховувати медичним працівникам по 10 ГБ мобільного інтернету і 1000 хвилин для дзвінків на номери всіх операторів в Україні (в т. ч. міські мережі).

Оператор «Lifecell» вважає, що соціально відповідальний бізнес, держава та суспільство повинні об'єднувати максимум зусиль для боротьби з коронавірусом. Тому ще в березні 2020 р. компанія перевела усі свої офіси на віддалену роботу, залишивши заробітну плату та пільги працівників у повному обсязі. А працівників, які безпосередньо займаються технічним обслуговуванням мережі, було забезпечено засобами захисту: рукавичками, масками, санітайзерами [19].

Для полегшення життя абонентів під час дотримання соціальної дистанції «Lifecell» запропонував такі послуги:

- можливість проводити групові відеодзвінки в месенджері ViP;
- функцію керування кількома номерами у застосунку «Мій lifecell»;
- безкоштовну доставку SIM-карт та віддалену покупку eSIM;
- ViP SOS пакет – для абонентів, що не мають можливості поповнити мобільний рахунок;
- сервіси для дітей та ін.

Також «Lifecell» придбав 2 апарати ШВЛ для українських центрів боротьби з COVID-19: Білоцерківської міської лікарні №3 (опорної лікарні Київщини) та Уманської міської лікарні. Загальна вартість двох апаратів ШВЛ склала 1 млн 50 тис. грн.

Ще однією ініціативою стало безкоштовне нарахування 20 ГБ інтернету та 1500 хвилин для дзвінків на міські та мобільні номери по Україні для більш ніж 12000 медичних працівників (лікарів та медперсоналу), що були зареєстровані в медичних інформаційних системах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Після проведеного аналізу ми бачимо, що хоча корпоративна соціальна діяльність в Україні, зокрема в галузі мобільного зв'язку, активно розвивається, в цій сфері також наявність проблеми. По-перше, це невідповідність проблем і потреб, про які говорять споживачі цих послуг, та заходів, що вживають компанії. З цієї позиції можна стверджувати, що КСВ компаній «Київстар», «Vodafone» та «Lifecell» є неефективною. По-друге, часто компанії видають за корпоративну соціальну відповідальність дотримання норм чинного законодавства або діяльність, яка є їх безпосереднім обов'язком. Це призводить до підміни понять: компанії роблять це, тому що повинні, інакше їх буде покарано, і не роблять додатковий вклад у життя стейкхолдерів. Але у випадку з COVID-19 ситуація

дещо інша. Компанії переважно дійсно вживали ті заходи, які були вкрай необхідні для зацікавлених сторін як у середині компанії, так і зовні.

З огляду на це можна зробити висновок, що криза, спричинена коронавірусом, дійсно змінила не тільки економічне середовище, а й соціальне і психологічне. Компанії почали більше усвідомлювати, що чим більш тісний зв'язок вони мають з ринком та чим більший їхній заробіток, тим більша їхня відповідальність.

Не лише компаніям сфери мобільного зв'язку, а й усім, що функціонують на ринку України, необхідно задуматись: чи достатній вклад вони роблять у розвиток усього суспільства? Через недостатній рівень розуміння життя людей та байдужість до їхніх проблем існує велика вірогідність втратити як наявних та потенційних клієнтів, так і партнерів, постачальників та навіть своїх співробітників.

У перспективі, з одного боку, варто дослідити, як буде розвиватись корпоративна соціальна відповідальність у компаніях, що працюють у сфері мобільного зв'язку. Адже їхнє зовнішнє середовище також змінюється, а проблеми, спричинені появою COVID-19, ще не подолані. З іншого боку, аналогічний аналіз компаній інших галузей дасть змогу виявити, хто дійсно готовий змінюватися та пристосовуватися до нових обставин, а хто поступово буде втрачати свої ринкові позиції.

Література

1. Багаті втрачають, бідні страждають... Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/bagati-vtrachayut-bidni-strazhdayut> (дата звернення: 04.12.2020).
2. Каталог дій компаній для боротьби з COVID-19 | CSR Ukraine. URL: <https://csr-ukraine.org/covid-19/> (дата звернення: 04.12.2020).
3. Ярмак О. В., Панова Е. М., Маранчак А. Г., Савина З. С. Коронавирус как социальный драйвер трансформации повседневности. *Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки*. 2020. № 3. С. 27–35. DOI: 10.18522/2687-0770-2020-3-27-35.
4. UNICEF Ukraine COVID-19 Flash Report (2020, September 15). URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/8791/file/UNICEF%20Ukraine%20COVID-19%20Flash%20Report%2015%20September%202020.pdf> (дата звернення: 04.12.2020).
5. Болгов В. Є., Рязанов М. Р. Ринок мобільного зв'язку України: тенденції, проблеми та перспективи. *Економіка і організація управління*. № 2 (26). 2017. С. 50–55.
6. Хрустальова В. В., Кононенко Є. В. Ринок послуг мобільного зв'язку України: тенденції та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 1. С. 37–41. DOI: 10.32702/2306_6814.2019.1.37.
7. За 10 років український ринок мобільного зв'язку зріс майже вдвічі. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/economics/telecom/obsyag-ukrajinskogo-rinku-mobilnogo-zv-yazku-za-ostanni-10-rokiv-zris-na-74-do-41-9-mlrd-grn-u-2019-roci-doslidzhennya-novini-11226911.html> (дата звернення: 04.12.2020).

8. Звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2020 рік. URL: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/9626/Zvit_NKRZI_za_2020.pdf (дата звернення 14.07.2021).
9. Зелена книга. Ринок голосових телекомунікаційних послуг. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/75/1d/35/4d/regulation.gov.ua_Green%20book_Voice%20Telecommunication%20Services%20Market.pdf (дата звернення: 04.12.2020).
10. Орлова Н. В., Костюк А. О. Конкурентна структура ринку мобільного зв'язку України: чи неминуча олігополія? *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Т. 19. Вип. 1 (44). 2020. С. 223–240. DOI: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.1\(44\).198365](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.1(44).198365).
11. Київстар. URL: <https://kyivstar.ua> (дата звернення: 04.12.2020).
12. Vodafone Україна. URL: <https://www.vodafone.ua> (дата звернення: 04.12.2020).
13. Lifecell Україна. URL: <https://www.lifecell.ua> (дата звернення: 04.12.2020).
14. Суспільство сьогодні максимально довіряє саме бізнесу | CSR Ukraine. URL: <https://csr-ukraine.org/articles/marina-saprikina-dlya-zhurnalu-biznes/> (дата звернення: 04.12.2020).
15. Бізнес готовий надавати допомогу суспільству. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2020/acc-and-deloitte-covid19-second-research.html?nc=1> (дата звернення: 04.12.2020).
16. Porter Novelli COVID-19 Tracker. URL: <https://www.porternovelli.com/wp-content/uploads/2020/04/Porter-Novelli-COVID-19-Tracker.pdf> (дата звернення: 04.12.2020).
17. Кейс компанії Київстар | CSR Ukraine. URL: <https://csr-ukraine.org/keys-kompanii-kiivstar/> (дата звернення: 04.12.2020).
18. Кейс компанії Vodafone | CSR Ukraine. URL: <https://csr-ukraine.org/keys-kompanii-vodafone/> (дата звернення: 04.12.2020).
19. Кейс компанії lifecell | CSR Ukraine. URL: <https://csr-ukraine.org/keys-kompanii-lifecell/> (дата звернення: 04.12.2020).

References

1. Bahati vtrachaiut, bidni strazhdaiut [The rich lose, the poor suffer]. (2020). Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/bagati-vtrachayut-bidni-strazhdayut>. [in Ukrainian].
2. Katalog dii kompanii dlia borotby z COVID-19 [Catalog of actions of companies to combat COVID-19]. (2020). Retrieved from: <https://csr-ukraine.org/covid-19/> [in Ukrainian].
3. Yarmak O. V., Panova E. M., Maranchak A. G., Savina Z. S. (2020). Koronavirus kak soczial'ny`j drajver transformaczii povsednevnosti [Coronavirus as a social driver of everyday life transformation]. *Izvestiya vy`sshikh uchebny`kh zavedenij. Severo-Kavkazskij region. Obshhestvenny`e nauki – News of higher educational institutions. North Caucasus region. Social sciences*, 3, 27-35. Retrieved from DOI: 10.18522/2687-0770-2020-3-27-35 [in Russian].

4. UNICEF Ukraine COVID-19 Flash Report (2020, September 15). Retrieved from: <https://www.unicef.org/ukraine/media/8791/file/UNICEF%20Ukraine%20COVID-19%20Flash%20Report%2015%20September%202020.pdf>.
5. Bolhov V. Ye., Riazanov M. R. Rynok mobilnoho zviazku Ukrainy: tendentsii, problemy ta perspektyvy [Ukrainian mobile communication market: trends, problems and perspectives]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia - Economics and Organization Management*, 2 (26), 50-55. [in Ukrainian].
6. Khrustalova V. V., Kononenko Ye. V. (2019). Rynok posluh mobilnoho zviazku Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Market of mobile communication services Ukrainian: trends and prospects of development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 1, 37-41. Retrieved from DOI: 10.32702/2306_6814.2019.1.37. [in Ukrainian].
7. Za 10 rokiv ukrainskyi rynek mobilnoho zviazku zris maizhe u dvichi [In 10 years, the Ukrainian mobile market has almost doubled]. (2020). Retrieved from: <https://www.unian.ua/economics/telecom/obsyag-ukrajinskogo-rinku-mobilnogo-zv-yazku-za-ostanni-10-rokiv-zris-na-74-do-41-9-mlrd-grn-u-2019-roci-doslidzhennya-novini-11226911.html> [in Ukrainian].
8. Zvit pro robotu Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi zviazku ta informatyzatsii za 2020 rik [Report on the work of the National commission for the state regulation of communications and informatization]/ Retrieved from: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/9626/Zvit_NKRZI_za_2020.pdf [in Ukrainian].
9. Zelena knyha. Rynok holosovykh telekomunikatsiinykh posluh [Green Paper. Voice telecommunication services market]. (2020). Retrieved from: https://cdn.regulation.gov.ua/75/1d/35/4d/regulation.gov.ua_Green%20book_Voice%20Telecommunication%20Services%20Market.pdf [in Ukrainian].
10. Orlova N. V., Kostiuk A. O. (2020). Konkurentna struktura rynku mobilnoho zviazku Ukrainy: chy nemynucha olihopoliiia? [Competitive structure of Ukrainian mobile communication market: is oligopoly unavoidable?] *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia - Market economy: modern management theory and practice*, v ol. 19, issue 1 (44), 223-240. Retrieved from DOI: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.1\(44\).198365](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.1(44).198365). [in Ukrainian].
11. Kyivstar [Kyivstar]. Retrieved from <https://kyivstar.ua> [in Ukrainian].
12. Vodafone [Vodafone]. Retrieved from <https://www.vodafone.ua> [in Ukrainian].
13. Lifecell [Lifecell]. Retrieved from <https://www.lifecell.ua> [in Ukrainian].
14. Suspilstvo sohodni maksimalno doviriiae same biznesu [Today's society trusts business as much as possible]. (2020). Retrieved from: <https://csr-ukraine.org/articles/marina-saprikina-dlya-zhurnalu-biznes/> [in Ukrainian].
15. Biznes hotovyi nadavaty dopomohu suspilstvu [Business is ready to help society]. (2020). Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2020/acc-and-deloitte-covid19-second-research.html/?nc=1> [in Ukrainian].
16. Porter Novelli COVID-19 Tracker. (2020). Retrieved from: <https://www.porternovelli.com/wp-content/uploads/2020/04/Porter-Novelli-COVID-19-Tracker.pdf>.

17. Keis kompanii Kyivstar [Kyivstar case]. (2020). Retrieved from: <https://csr-ukraine.org/keys-kompanii-kiivstar/>. [in Ukrainian].
18. Keis kompanii Vodafone [Vodafone case]. (2020). Retrieved from: <https://csr-ukraine.org/keys-kompanii-vodafone/>. [in Ukrainian].
19. Keis kompanii lifecell [lifecell case]. (2020). Retrieved from: <https://csr-ukraine.org/keys-kompanii-lifecell/>. [in Ukrainian].

Статтю отримано 29 серпня 2021 р.

Article received August 29, 2021.

UDC 338.48

JEL classification: P11, P17, P48, M21, Z32.

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.129>

Тетяна ЗАХАРОВА,

асистент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
готельно-ресторанної справи та туризму
Вінницький національний аграрний університет,
вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, Україна,
zakharovatet@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5736-8346>

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХОДІВ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Захарова Т. Оцінка ефективності заходів щодо вдосконалення управління підприємствами туристичної галузі в умовах євроінтеграції. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 129–142. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.129>

Zakharova, T. (2021). Otsinka efektyvnosti zakhodiv shchodo vdoskonalennia upravlinnia pidpriemstvamy turystychnoi haluzi v umovakh yevrointehratsii. [Evaluation of the effectiveness of measures to improve the management of tourism enterprises in the context of eurointegration]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 129–142. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.129>

Анотація

Вступ. Для кожної окремої країни туризм відіграє важливу роль у стимулюванні економічного розвитку не тільки безпосередньо туристичної галузі, а й суміжних галузей, а також інших галузей економіки. Туризм позитивно впливає на рівень зайнятості населення, на споживчий попит та рівень валютних надходжень. Роль туризму для розвитку національної економіки важко переоцінити, водночас туристична галузь має об'єктивні передумови свого розвитку, що склалися на підставі історичних, географічних, культурних та економічних чинників.

Мета. У дослідженні обґрунтовано ефективність заходів щодо вдосконалення управління підприємствами туристичної галузі в умовах євроінтеграції.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі методи дослідження, як: емпіричні – вивчення та аналіз галузі; спостереження, узагальнення, порівняння.

Результати. На основі аналізу виявлено проблеми щодо розроблення теоретичних та прикладних досліджень у напрямку формування та розвитку туристичної галузі в Україні. Матеріали роботи ґрунтуються на наукових працях

© Тетяна Захарова, 2021.

провідних вітчизняних і зарубіжних учених, законодавчих актах, нормативних документах. Управління туристичною галуззю в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції вимагає пошуку нетрадиційних підходів і нових поглядів, впровадження європейських норм і стандартів, тобто удосконалення методів управління туристичною галуззю, розробку й оцінку моделей розвитку сфери туризму в системі державного і регіонального економічного розвитку. Проаналізовано сучасні реалії в Україні та виявлено необхідність створення оптимальних, раціональних та вигідних умов розвитку. Визначено особливості розвитку туристичної галузі, що спрямовано на виявлення можливостей та завад подальшого її розвитку на довгостроковій основі. Для того, щоби прогнозувати ефективність діяльності, розглянуто підприємство туристичної галузі, для якого запропоновано використовувати авторегресійних моделі, які допомагають визначити наявність автокореляційної залежності з n -лагами запізнення купівельній активності споживачів туристичних послуг. Установлено, що стабільний розвиток туризму можливо на умовах співробітництва держави та бізнесу. Це необхідно для розробки та реалізації програм, які будуть урахувувати специфіку туристичної галузі.

Перспективи. В контексті формування якісно нової інституційної площини розвитку економіки знань необхідні ґрунтовні подальші дослідження, оскільки розвиток туристичної галузі в Україні за умов глобалізації та євроінтеграції потребує актуалізації видів туристичної діяльності, здійснення інтеграції з міжнародними лідерами туристичної галузі, запровадження світового досвіду із задоволення попиту споживачів галузі.

Ключові слова: туристична галузь; ефективність; потенціал; авторегресійна модель; політика розвитку туризму; купівельна активність.

Формули: 4, **рис.:** 7, **табл.:** 2, **бібл.:** 11.

Tetiana ZAKHAROVA,

Assistant of the Department of Management of Foreign Economic Activity,
Hotel and Restaurant Business and Tourism
Vinnytsia National Agrarian University
Sonyachna str. 3, Vinnytsia, 21008, Ukraine,
e-mail: zakharovatet@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5736-8346>

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF MEASURES TO IMPROVE THE MANAGEMENT OF TOURISM ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF EUROINTEGRATION

Abstract

Introduction. For each individual country, tourism plays an important role in stimulating economic development, not only directly in the tourism industry but also in related industries and other sectors of the economy. Tourism has a positive impact on employment, consumer demand and foreign exchange earnings. The role of tourism in the development of the national economy cannot be overemphasized, however, the tourism industry has objective

prerequisites for its development based on historical, geographical, cultural and economic factors.

Purpose of the research. *The study aims at demonstrating the effectiveness of measures to improve the management of tourism enterprises in the context of Euro-European integration.*

Research method. *The research methods used to achieve the objectives were: empirical - industry research and analysis; observation, generalization, comparison.*

Results. *On the basis of the researches there were found problems concerning development of theoretical and applied researches in the direction of formation and development of tourist industry in Ukraine. Materials of work are based on scientific works of leading domestic and foreign scientists, legislative acts, normative documents. Management of the tourism industry in Ukraine in the conditions of globalization and European integration requires search for innovative approaches and new views, introduction of European norms and standards, i.e. improvement of the methods of management of the tourist industry, development and evaluation of models of development of tourism sphere in the system of state and regional economic development. Modern realities in Ukraine were analyzed and the necessity to create optimal, rational and profitable conditions of development was revealed.*

The peculiarities of the tourism industry development are defined, which is aimed at identifying opportunities and future development of the tourism industry on a long-term basis. In order to predict the effectiveness of the article the company of the tourist industry for which it is proposed to use auto-progressive models, which help to determine the presence of autocorrelation with the n-flags of late purchase activity of consumers of tourist services. It is established that stable development of tourism is possible on the conditions of cooperation between the state and business. This is necessary for the development and implementation of programs that will be used to cover the specific nature of the tourism industry.

Perspectives. *In the context of building a qualitatively new institutional framework for the development of the knowledge economy, substantial further research is required. Since the development of the tourism sector in Ukraine in the context of globalization and Euro-European integration requires the updating of types of tourism activity and the implementation of integration with international tourism industry leaders, Introduction of the already existing world experience in meeting the demand of the industry consumers.*

Keywords: *tourism industry, efficiency, potential, autoregression model, tourism policy, purchasing activity.*

Formulas: 4 , **fig.:** 7, **tabl.:** 2 , **bibl.:** 11.

JEL classification: P11, P17, P48, M21, Z32.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економічних відносин, у якому глобалізаційні процеси відбуваються у всіх сферах світового господарства, охопив також туристичну галузь. На сьогодні туризм є невід'ємним компонентом економічного потенціалу у світі, він сприяє позитивним змінам у соціально-економічному житті. До 2018 р. туристична галузь була найбільш перспективною галуззю, оскільки вона дає можливості творчого та нестандартного мислення. Якщо раніше популярністю

користувалися лише визначні пам'ятки певної місцевості, то сьогодні вони не здивують туристів. На заміну традиційним формам туристичних подорожей приходять сучасні, нові та неординарні, які дозволяють задовольнити побажання та потреби майже всіх категорій подорожніх. Але пандемія коронавірусу спричинила глобальну кризу та завдала значної шкоди туристичній галузі.

На тенденції розвитку туристичної індустрії вплинули не тільки прямі обмеження (впровадження карантинних заходів, закриття кордонів), а й опосередковані – заходи, які пов'язані з туризмом: ресторанний бізнес, транспортні перевезення, санаторно-лікувальні і медичні послуги тощо. Тобто туристична галузь взаємодіє з багатьма елементами, коли негаразди в одному з них можуть суттєво впливати на загальну ефективність.

Залучення до світового туристичного простору України вимагає нових підходів в організації та управлінні туристичним бізнесом. Інтеграція в існуючі міжнародні туристичні процеси та конкуренція на світовому туристичному ринку можливі лише за допомогою використання усіх можливостей країни та регіонів, а також їхніх ресурсів. Необхідно залучати окремих підприємства різних видів діяльності через ефективне застосування інновацій у галузі туризму, реалізацію основних положень стратегії сталого розвитку та інвестицій. Актуальність дослідження та оцінювання ефективності заходів щодо вдосконалення управління підприємствами туристичної галузі наразі посідає одне з перших місць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо вдосконалення управління підприємствами туристичної галузі вже впродовж кількох десятиліть перебувають у центрі уваги науковців: Л. Агафоновой, В. Азара, В. Безносюка, П. Гамана, М. Біржакова, Є. Богданова, І. Валентюк, Д. Боуена, Р. Браймера, М. Волошина, В. Євдокименка, Т. Кисельова, І. Зоріна, М. Крачила, Р. Ларіна, Дж. Суорбрукера, О. Любіцевої, В. Федорченка, Н. Раскіна, Д. Флетчера, В. Цибуха та ін.

Мета дослідження. Аналіз ефективності заходів щодо вдосконалення управління підприємствами туристичної галузі в умовах євроінтеграції.

Основні результати дослідження. Україна в сучасних умовах євроінтеграційного процесу переживає важливий етап у сучасних умовах ринку. Інтеграційні процеси вже сьогодні суттєво впливають на розвиток та розбудову нашої держави. Пришвидшується розвиток науки й освіти, медицини й соціального забезпечення, відбувається загальне технологічне зростання. Вхідження України в єдиний економічний та політичний простір з ЄС в майбутньому дасть змогу Україні стати потужною європейською державою із сильною армією, розвиненою інфраструктурою центром наукових досягнень тощо [1].

Європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки України, подолання відсталості в залученні технологічних інновацій, гарантія надходження іноземних інвестицій та новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності підприємств як сфери виробництва, так і сфери послуг, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС [2]. Участь у процесі європейської інтеграції – це насамперед процес глибокого проникнення інститутів ЄС (законодавства, норм і

правил ведення бізнесу, кращих практик тощо) в українську економіку. У такій ролі ЄС виступає переважно як фактор впливу на внутрішні процеси.

В євроінтеграційному процесі важливим є ефективне управління підприємством. Воно охоплює такі напрямки: стратегічне управління; планування; управління персоналом; управління виробництвом; управління маркетингом; управління фінансами; управління інвестиціями. В роботі ми розглянемо деякі підсистеми управління (планування, управління виробництвом, фінансами), які, на нашу думку, актуальні для сьогодення.

Для ефективного планування своєї діяльності, певного прогнозу необхідно проаналізувати як зовнішнє середовище, так і внутрішнє. На основі зібраної інформації можна зробити правильний прогноз.

Розпочнемо з зовнішнього середовища, проаналізуємо ринок. У державному бюджеті 2021 р. на туристичну галузь виділено 100 млн грн. Згідно з інформацією, опублікованою Укрінформ, Верховна Рада України 15 грудня 2020 р. погодила Державний бюджет 2021-го року, в якому передбачила надходження доходів на рівні 1 трлн 92 млрд грн, та видатки 1 трлн 328 млрд грн, а дефіцит бюджету 5,5% ВВП. Державним бюджетом прогнозовано зростання ВВП на рівні 4,6%, споживчу інфляцію на рівні 7,3%, та рівень держборгу щодо ВВП закладено 64,6%. Середньорічний курс американського долара у 2021 р., згідно з яким розрахований державний бюджет, становить 29,1 грн за 1 дол. США [9].

З метою прискорення темпів розвитку та зростання ефективності туристичної галузі, необхідно вирішити певні проблеми, які потребують державної підтримки та регулювання. Основними чинниками, що стримують розвиток туристичної сфери в Україні, є такі: недоліки регіонального регулювання галузі туризму; недостатність рекламної інформації щодо України за кордоном; недостатній рівень кваліфікації персоналу туристичної сфери; пандемія в країні та світі [3]. Всім відомо, що пандемія вплинула на туристичну галузь. Через пандемію коронавірусу в 2020 р. туристична галузь України недоотримала приблизно 60 млрд грн. Таку інформацію повідомила глава Держагентства розвитку туризму України Мар'яна Олесків під час прес-конференції «Оцінка впливу COVID-19 на готельну індустрію України», яка відбулась 20 січня 2021 р. Світові втрати туристичної галузі становлять приблизно 800 млрд дол. США, серед яких майже 60 млрд грн – це збитки, які зазнала туристична галузь України у 2020 р.

За оцінками фахівців та міжнародних організацій, криза туристичної галузі, пов'язана з пандемією, триватиме приблизно до кінця 2023 р. Цю інформацію було озвучено міністром культури та інформаційної політики Олександром Ткаченком в ході виступу на форумі «Україна 30. Коронавірус: виклики та відповіді» [9].

За офіційною статистикою, туризм не посідає значне місце в загальній економіці України, оскільки становить близько 3–4% від ВВП [9], на відміну від європейських країн, де в середньому на туризм припадає 10% ВВП, і країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, де ця частка сягає 50,2% [10]. Хоча, за останніми розрахунками внутрішніх експертів міжнародних структур (ВТО, ЮНВТО), частка туризму в Україні становить близько 9% ВВП [9].

Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації, близько 900 млн осіб щорічно подорожує. Якщо порівнювати ситуацію в Україні з іншими країнами світу, то згідно зі статистичними даними кількість туристів у середині країни збільшилась, що є позитивною тенденцією [4]. Враховуючи таку тенденцію та обставини, в яких опинилась галузь, терміново необхідно створювати умови для розвитку туристичного бізнесу в середині нашої країни, що дасть змогу повністю задовольняти потреби найбільш вибагливих споживачів. У таких умовах необхідно не тільки мати туристичний потенціал, а й більш інтенсивно розвивати зовнішньоекономічну діяльність.

Найбільші туроператори України відображено на рис. 1.

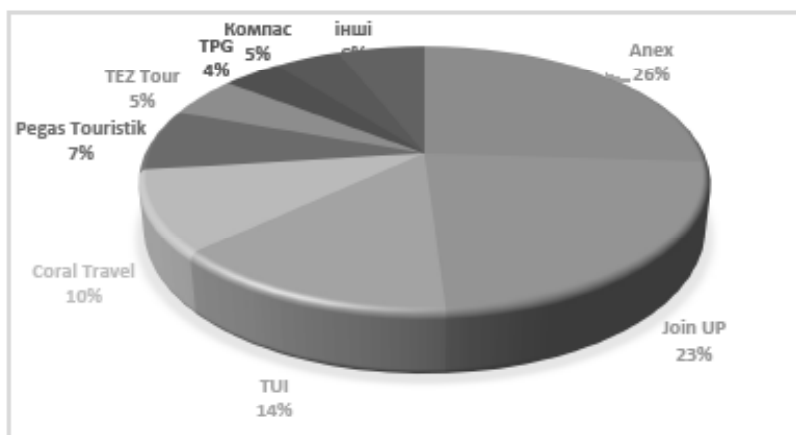

Рис. 1. Розподіл ринку між туроператорами України, 2020 рік
Джерело: розроблено на основі [7].

Зменшення кількості туристів, які відвідують нашу країну, призводить до створення негативного сальдо. Переважна більшість українських туроператорів роблять акцент на наданні виїзних турів, тобто вони переважно не займаються обслуговуванням іноземних туристів в нашій країні та взаємодією з міжнародними туроператорами [5]. З огляду на це кількість осіб, що виїжджають відпочивати за межі країни, значно перевищує кількість тих, що відвідують країну. Такий підхід ведення бізнесу в цій галузі негативно впливає на формування бюджету нашої країни.

Сьогодні, розуміючи ситуацію в країні, туристичні компанії мають розробляти тури відповідно до ділового туризму, туризму-події та дослідницького туризму. Тури мають бути не лише оздоровчо-рекреаційні, екскурсійні, а й спортивні, професійно-прикладні [8].

У сучасному світі набуває популярності дотримання здорового способу життя. Це створює передумови для розвитку в Україні туристичних компаній, які спрямовуватимуть свою діяльність на оздоровлення клієнтів, поновлення їхньої працездатності та розвитку фізичної підготовки. Зорієнтувавши свої послуги на спортивний напрямок відпочинку, варто приділити увагу на створення відповідних спеціалізованих занять за видами спорту, проведення спортивних змагань, які використовували би природні ресурси. Професійно-прикладний напрямок буде цікавий для людей, які не тільки

ставляють за мету відпочинок, а й хочуть пізнати щось нове, здобути нові навички та знання у сфері туризму, наприклад екскурсовода чи інструктора [6].

Державне агентство розвитку туризму України провело аналіз даних щодо перетину українського кордону іноземними громадянами. Згідно з оприлюдненою інформацією кількість іноземців, що відвідали територію нашої країни у 2020 р., становила 3 382 097 осіб. Порівнюючи ці дані з 2019 р., коли Україну відвідало 13 709 562 іноземних громадян, потік іноземних громадян скоротився у чотири рази [8].

Таблиця 1

Динаміка туристичних потоків України, осіб.

Показники	Роки					Відхилення (+/-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість туристів, яких обслуговували туроператори та турагенти, усього	2019576	2549606	2806426	4557447	6132097	4112521
у тому числі:						
в'їзні (іноземні) туристи	15159	35071	39605	75945	86840	71681
виїзні туристи	1647390	2060974	2289854	4024703	5524866	3877476
внутрішні туристи	357027	453561	476967	456799	520391	163364

Джерело: розроблено на основі [8-9].

Відповідно до отриманих даних (табл. 1) можна зробити висновок, що протягом 2015–2019 рр. кількість туристів, яких обслуговували туроператори та турагенти, зросла на 4,1 млн осіб. Відповідно кількість іноземних туристів, які відвідали Україну, збільшилась на 71,7 тис. осіб, а туристів, які виїжджали за кордон, – на 3,9 млн осіб. Внутрішні туристичні потоки у 2019 р. зросли на 163,4 тис. осіб порівняно з 2015 р., що свідчить про зростання попиту на внутрішній туризм, як пріоритетної форми туризму.

В 2020 р. Україну найбільше відвідували особи, що прибули з:

1. Молдови – понад 930 тисяч осіб, показник у 4 рази менший, ніж було у 2019 р.;
2. Білорусі – близько 464 тисяч, що в 5 разів менше;
3. Росії – понад 390 тисяч, кількість відвідувачів скоротилась у 5,4 разу;
4. Румунії – 229 тисяч, що у 3 рази менше, ніж у 2019 р.;
5. Туреччини – 149 тисяч, кількість вдвічі зменшилась [7].

Однією з головних причин ефективного розвитку туристичної індустрії в Україні протягом останніх років є слабка туристична інфраструктура [5]. Тобто створення нових залізничних та авіарейсів буде стимулювати розвиток важливих туристичних локацій [11].

Згідно з офіційною інформацією у 2020 р. через пункти пропуску державного кордону України сухопутним шляхом прибуло понад два з половиною мільйони осіб, морським шляхом – понад 122 тис. осіб, повітряним сполученням – приблизно 703 тис. осіб.

Загальний потік перевезень в аеропортах України у 2020 р. становив 8,66 млн. пасажирів, що у 2,8 разу менше, ніж у 2019 р. Через карантинні обмеження

перетину державного кордону суттєво зменшились міжнародні перельоти. У 2020 р. кількість пасажирів зменшилась на 7,6 млн осіб. 39 % перельотів становили подорожі чартерними літаками. Обсяг усіх перевезень регулярними рейсами у минулому році зменшився у 3,5 разу. Проте чартерні перевезення зменшились лише у 2 рази [9].

Таблиця 2

Обсяг пасажирських перевезень в аеропортах України, тис. пасажирів

Роки	2018		2019		2020	
Обсяг пасажирських перевезень в аеропортах України	20545,4		24334,5		8664,8	
	Регулярні рейси	Чартерні Рейси	Регулярні рейси	Чартерні Рейси	Регулярні рейси	Чартерні Рейси
в т. ч. міжнародні рейси	13658,7	4698,8	16530,2	5463,9	4627,2	3001,7
внутрішні	2152,4	35,5	2302,8	37,6	1016,8	19,1

Джерело: розроблено на основі [9].

Згідно з інформацією від АТ «Укрзалізниця», залізничним транспортом міжнародного сполучення в Україні за 2020 р. кількість пасажирів зменшилась майже на 17 млн осіб. Порівняно з попереднім роком ця цифра майже втричі менша.

Обсяг пасажирських перевезень за 2018–2020 рр. відображено діаграмою на рис. 2.

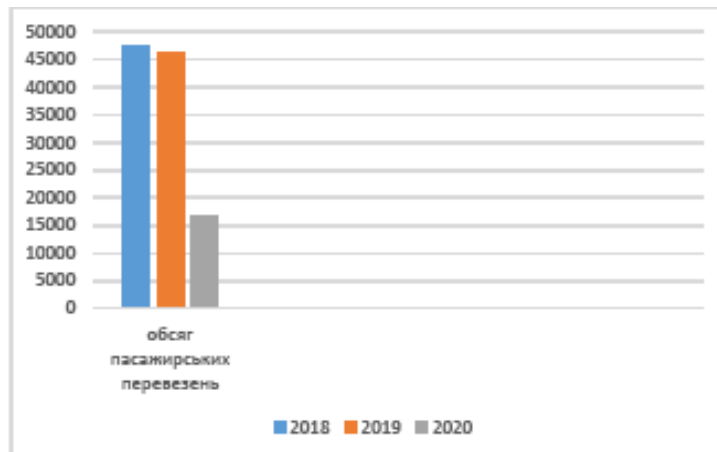

Рис. 2. Обсяг пасажирських перевезень, за інформацією АТ «Укрзалізниця»
Джерело: розроблено на основі [1-6].

В Україні є значний потенціал для розвитку туристичного бізнесу. Нинішній владі та учасникам туристичної галузі України необхідно зрозуміти, що туризм у сучасних умовах може позитивно вплинути на соціально-економічний стан країни, він стимулюватиме надважливі галузі економіки. А результатом цього стане зміцнення позитивного іміджу України [5, с. 74].

До недавнього часу ситуація з COVID-19 для українських громадян обмежувала вибір відпочинку за кордоном, що значно збільшувало потік туристів на внутрішньому ринку туристичних послуг. Така ситуація зобов'язувала суб'єктів туристичної галузі посилювати позиції внутрішнього туризму, а саме: розвивати в країні тематичний туризм, який передбачає розвиток сільського зеленого, культурно-пізнавального туризму та їхніх різновидів [2, с. 40].

Концепція управління має бути планом дій для стратегічного планування розвитку туристичної галузі та суміжних з нею галузей економіки, з відповідним коригуванням державних програм розвитку туризму. Основними цілями концепції управління розвитку туристичної привабливості територій є забезпечення умов для вирішення проблем розвитку туристичної галузі для підвищення її конкурентоспроможності у місцевому, регіональному та світовому контекстах. На сьогодні зі зменшенням випадків коронавірусу необхідно залучати кошти в рекламну кампанію підприємств туристичного бізнесу як зовнішнього, так і внутрішнього туризму.

Щоб адаптувати вітчизняний туризм до європейських вимог, необхідно не тільки розвивати транспортні коридори та туристичну інфраструктуру, а й контролювати якість туристичних послуг, які надаються клієнту, асортимент конкурентоздатних на світовому ринку туристичних продуктів, розвивати туристичні регіони й туристичні зони екологічного та сільського (зеленого) туризму і туристичні міста.

Для ефективного управління підприємством туристичної галузі в умовах євроінтеграційного процесу необхідно прогнозувати та планувати свою діяльність. Для аналізу було обрано туристичне підприємство ТОВ «Замрій». З огляду на те, що на підприємстві високий рівень професіоналізму працівників, налагоджений потік фінансів з надання туристичних послуг, пропонуємо дослідити купівельну активність споживачів, яку застосовують багато підприємств євроінтеграційного процесу. Для прогнозування ефективності діяльності використаємо авторегресійні моделі, які допомагають визначити наявність автокореляційної залежності з n -лагами запізнення купівельної активності споживачів туристичних послуг. Використаємо критерій Дарбіна-Уотсона d_p . [6]:

$$d_p = \frac{\sum_{t=1}^{n-1} (y_{t-1} - y_t)^2}{\sum_{t=1}^n y_t^2}$$

1

де y_{t-1} – показник у попередньому періоді;

y_t – показник у звітному періоді.

Емпіричні значення порівнюються з табличними верхньою d_v і нижньою d_n межами критерія:

- $d_p < d_n$ – ряд містить автокореляцію;
- $d_p < d_v$ – ряд не містить автокореляцію;
- $d_n < d_p < d_v$ – необхідні подальші дослідження.

Для розрахунку візьмемо показники з фінансової звітності підприємства. Усі необхідні розрахунки проведено в Excel (рис. 3).

t	y _t	y _{t-1}	y _{t-1} - y _{t-2}	y _{t-2}	d _t
1					
2	35645	35340	59025	1270566025	1
3	36448	35645	644809	1328456704	1
4	35840	36448	369664	1384565600	1
5	35742	35840	8604	662650564	1
6	45287	45742	34976	2678174569	1
7	45220	45587	134689	2044848400	1
8	45286	45220	4264	2050621794	1
9	35256	35286	82506	3227523296	1
10	35309	35256	74529	1246725481	1
11		140111	140144	1437201	1,31944+10
12					
13		0,9001		y _{t-1}	37790,3333
14		0,88		y _{t-2}	37793,7778
15		1,32		R _{t=1}	0,99799651
16				t _p	41,7333686

Рис. 3. Розрахунок показників для перевірки гіпотези про наявність автокореляційної залежності

Джерело: розроблено автором на основі фінансової звітності.

З рис. 3 видно, що $d_p < d_n$ ($0,0051 < 0,88$), тому гіпотеза про наявність автокореляції не відхиляється. Далі перевіримо на значущість визначених даних за критерієм Стюдента t_p .

Перевірка гіпотези про наявність автокореляції з лагом в один крок, тобто при $l=1$. Для цього розраховується парний коефіцієнт автокореляції (рис. 4).

t	y _t	y _{t-1}	y _{t-1} - y _{t-2}	y _{t-2}	R _{t=1}	t _p
1						
2	35645	35340	59025	1270566025		
3	36448	35645	644809	1328456704		
4	35840	36448	369664	1384565600		
5	35742	35840	8604	662650564		
6	45287	45742	34976	2678174569		
7	45220	45587	134689	2044848400		
8	45286	45220	4264	2050621794		
9	35256	35286	82506	3227523296		
10	35309	35256	74529	1246725481		
11		140111	140144	1437201		
12						
13		0,9001		y _{t-1}	37790,3333	
14		0,88		y _{t-2}	37793,7778	
15		1,32		R _{t=1}	0,99799651	

Рис. 4. Розрахунок парного коефіцієнта автокореляції для першого лага

Джерело: розроблено автором на основі фінансової звітності.

З рис. 4 видно, що $R_{l=1} = 0,9$. Перевіримо його статистичну достовірність за допомогою t-критерію Стюдента [10] (рис. 5). Емпіричні значення порівнюються з табличними t_{α} з числом ступенів свободи $m=n-1-2$ і заданому рівні статистичної достовірності.

t	y _t	y _{t-1}	y _{t-1} - y _{t-2}	y _{t-2}	R _{t=1}	t _p
1						
2	35645	35340	59025	1270566025		
3	36448	35645	644809	1328456704		
4	35840	36448	369664	1384565600		
5	35742	35840	8604	662650564		
6	45287	45742	34976	2678174569		
7	45220	45587	134689	2044848400		
8	45286	45220	4264	2050621794		
9	35256	35286	82506	3227523296		
10	35309	35256	74529	1246725481		
11		140111	140144	1437201		
12						
13		0,9001		y _{t-1}	37790,3333	
14		0,88		y _{t-2}	37793,7778	
15		1,32		R _{t=1}	0,99799651	

Рис. 5. Розрахунок статистичної достовірності парного коефіцієнта автокореляції з лагом в 1 крок

Джерело: розроблено автором на основі фінансової звітності.

Як бачимо, $t_p < t_a$, тому гіпотеза про наявність автокореляції з лагом в 1 крок не підтвердилася, для цього розраховуємо аналогічно парний коефіцієнт автокореляції для лага в 2 кроки $R_{1=2}$, а також у три кроки, щоб визначити, з якою періодичністю необхідно аналізувати та підраховувати ефективність діяльності підприємства.

t	y _t	y _{t-2}	y _{t-2} ²	y _t × y _{t-2}	y _{t-2} - y _{t-3}	y _{t-2} ² - y _{t-3} ²
3	1648	2642	7.000-09	4368710,5	6029480,5	3.635E-03
4	3240	2648	7.005-09	8581742,5	2750756,5	1.322E-09
5	3242	2580	6.656-09	8366917,5	15031980,5	6.770E-03
6	4577	4573	2.081E-08	2094741,7	6684747,7	2.081E-08
7	4523	4587	2.093E-08	2073708,2	3804788,2	2.073E-08
8	4328	4320	1.867E-08	1870755	5000728,0	1.867E-08
9	3005	3526	1.243E-08	106048,8	7801410,8	1.243E-08
10	1529	3546	1.257E-08	540770,5	6881180,5	1.257E-08
Всього	304488	304804	1.194E-10	55610905,2	54152015,2	1.195E-10
y _{t-2}	380746,5					
y _{t-2} ²	145000,5					
R ₁₌₂	0,998000519					
Σ	3808881,725					
mean	2,448911851					

Рис. 6. Розрахунок парного коефіцієнта автокореляції з лагом в 2 кроки і його статистичної достовірності

Джерело: розроблено автором на основі фінансової звітності.

З рис. 6 видно, що гіпотеза про наявність автокореляції з лагом в 3 кроки (3 квартали) підтверджується, тоді необхідно розраховувати 3-факторну авторегресійну модель такого вигляду (2) [6]:

$$y_t = a_0 + a_1 \times y_{t-1} + a_2 \times y_{t-2} + a_3 \times y_{t-3} \quad 2$$

Для розрахунку використаємо програму Excel за МНК (рис. 7).

Результати регресії				
Множність R	0,998000519			
Коефіцієнт детермінації	0,996001038			
Стандартна помилка	15,1384952			
Число спостережень	4			
Економічні показники				
	α ₀	α ₁	α ₂	α ₃
Константа	3.214810,30	1,00000000	0,00000000	0,00000000
Середнє	3.207671,00	1,00000000	0,00000000	0,00000000
Діапазон	4.214810,30			
Коефіцієнти регресії та статистичні показники				
Коефіцієнт	157,36312	817,53374	1,63740365	0,3380081
Стандартна помилка	10,2566802	13,847711	0,4486194	0,1142794
Т-критерій	0,1534709	0,2491404	2,2902281	0,3660702
С-критерій	0,0000000	0,0000000	0,0000000	0,0000000
Р-значення	0,8844444	0,6444444	0,0000000	0,6444444
Стандартна помилка	0,1534709	0,2491404	0,4486194	0,1142794
Т-критерій	0,1534709	0,2491404	2,2902281	0,3660702
С-критерій	0,0000000	0,0000000	0,0000000	0,0000000
Р-значення	0,8844444	0,6444444	0,0000000	0,6444444

Рис. 7. Розрахунок рівняння авторегресійної моделі для купівельної активності туристичної фірми

Джерело: розроблено автором на основі фінансової звітності.

Рівняння авторегресійної моделі матиме вигляд:

Перевіряємо її статистичну точність на основі відносної помилки апроксимації ϵ_{vidn} , яке повинно становити менше 15%, так як це засвідчує статистичну точність моделі (3) [5, с. 74].

$$E_{\text{вдтн}} = \left(\sum_{t=3}^n \frac{|y_t - \hat{y}_t|}{y_t} \right) : (n - 1) \times 100 = 0,1778: 6 \times 100 = 2,96. \quad 3$$

Перевіримо також статистичну достовірність за F-критерієм (4) [4]:

$$F_p = \frac{R_{t=3}^2}{1 - R_{t=3}^2} \times \left(\frac{n - l - m}{m - 1} \right) = \frac{0,75}{1 - 0,75} \times \frac{10 - 3 - 2}{2 - 1} = 6,27 \quad 4$$

$$F_{\alpha}(\alpha = 0,05 \quad V_1 = m - 1 = 1 \quad V_2 = n - l - m = 5) = 4,06.$$

$F_p > F_{\alpha}$ тобто з ймовірністю 0,95 можна стверджувати, що рівняння статистично достовірне. На основі цієї моделі можна зробити прогнозування купівельної активності за допомогою множинної регресії в Excel.

За допомогою такої моделі можна визначити, як реагує купівельна активність на різні фактори, що дає змогу зробити висновки щодо ефективності застосованих заходів на туристичний бізнес. З проведеного аналізу очевидно, що, незважаючи на труднощі, які існують сьогодні в туристичній галузі, підприємства можуть застосовувати різні заходи для покращення свого становища, при цьому застосовувати планування діяльності на основі прогнозування. Також спрямувати зусилля на формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей та перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу; залучати внутрішні і зовнішні інвестиції в розвиток регіонів; створювати системні та комплексні передумови для сталого розвитку туристичної індустрії; прогнозувати купівельну спроможність споживачів; далі вивчати міжнародного досвіду управління в сфері туризму, ролі недержавного сектору, питань випереджувального розвитку та механізмів стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в контексті євроінтеграційних процесів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Україна має значні потенційні можливості для динамічного розвитку туристичної індустрії й відповідної інтеграції у світовий туристичний простір. З урахуванням досліджень купівельної спроможності можемо виявити періодичність та динамічність прибутку за певний період. Зростання купівельної спроможності тільки збільшить частку бізнес-туристів в Україні та приблизить підприємство до надання тільки якісних послуг з вимогами міжнародних стандартів. Євроінтеграційні процеси, що відбуваються сьогодні, відіграють важливу роль у формуванні нового покоління бізнесменів та політиків, які все частіше беруть участь у міжнародних конгресах і форумах за кордоном не тільки як слухачі, а й як спікери.

У контексті формування якісно нової інституційної площини розвитку економіки знань потребують ґрунтовних подальших досліджень. Так як, розвиток туристичної галузі в Україні за умов глобалізації та євроінтеграції потребує актуалізації видів туристичної діяльності, здійснення інтеграції з міжнародними лідерами туристичної галузі, запровадження вже існуючого світового досвіду із задоволення попиту споживачів галузі.

Література

1. Міністерство інфраструктури України. Євроінтеграція. URL: <https://mtu.gov.ua/timeline/Evrointegraciya.html> (дата звернення: 10.04.2021)
2. Копець Г. Р., Кулиняк І. Я. Сучасні напрями розвитку підприємств у сфері туризму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Проблеми економіки та управління.* 2020. Вип. 4. № 2. С. 37–48.
3. Демків Ю. М., Стукач Т. М. Українська туристична галузь у світовому середовищі: адаптація за умов впливу глобальної міжнародної кризи COVID-19. *Бізнес-навігатор.* 2020. Вип. 4. С. 18–25.
4. Transnational corp. URL: orations in the global world economic environment. URL: <https://ac.els-cdn.com/S187704281631120X/1> (дата звернення: 11.03.2021)
5. Прокопишин-Рашкевич Л. М., Шадурська Б. О., Петрович Й. М. Індустрія туризму в Україні: перспективні напрями та виклики сучасності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Проблеми економіки та управління.* 2020. Т. 4. № 1. С. 72–82.
6. Brussels, Europe's best choice for business tourism. URL: <http://www.investinbrussels.com/en/index.cfm/news-events/news/brussels-europee28099s-best-choice-for-business-tourism> (дата звернення: 22.04.2021)
7. Про розвиток туристичної галузі України. URL: <http://narodna.pravda.com.ua/travel/5b5f15f4d5bbb/> (дата звернення: 18.02.2021).
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.04.2021)
9. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization). URL: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals> (дата звернення: 11.03.2021)
10. Обозна А. О. Аналіз стану розвитку вітчизняної туристичної галузі у відповідності з міжнародними рекомендаціями статистичних показників. *Ефективна економіка.* 2019. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7153> (дата звернення: 24.04.2021)
11. Марченко О. А. Концептуальні засади регіонального розвитку туристичної індустрії. *Економіка і суспільство.* 2017. № 10. С. 454–458.

References

1. Ministerstvo infrastruktura Ukrainy. Evroinegraciya. Retrieved from: <https://mtu.gov.ua/timeline/Evrointegraciya.html> [in Ukrainian]
2. Kopets, H. R., and Kulyniak, I. Ya. (2020) Suchasni napriamy rozvytku pidprijemstv u sferi turyzmu v Ukraini [Modern Directions of Tourism Enterprises Development in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhniky». Serii «Problemy ekonomiky ta upravlinnia»*, vol. 4, no. 2. 37-48 [in Ukrainian].
3. Demkiv, Yu. M., and Stukach, T. M. (2020) Ukrainska turystychna haluz u svitovomu seredovyschi: adaptatsiia za umov vplyvu hlobalnoi mizhnarodnoi kryzy COVID-19 [Ukrainian Tourism Industry in the World Environment: Adaptation to the Global International Crisis COVID-19]. *Biznes-navihator*, no. 4, 18-25 [in Ukrainian].

4. Transnational corp. URL: orations in the global world economic environment. Retrieved from: <https://ac.els-cdn.com/S187704281631120X/1> [in English].
5. Prokopyshyn-Rashkevych, L. M., Shadurska, B. O., and Petrovych, I. M. (2020) Industriia turizmu v Ukraini: perspektyvni napriamy ta vyklyky suchasnosti [Tourism Industry in Ukraine: Prospective Directions and Challenges of Modernity]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya «Problemy ekonomiky ta upravlinnia»*, vol. 4, no. 1, 72-82 [in Ukrainian].
6. Brussels, Europe's best choice for business tourism. Retrieved from: <http://www.investinbrussels.com/en/index.cfm/news-events/news/brussels-europee28099s-best-choice-for-business-tourism> [in English]
7. Pro rozvytok turystychnoyi haluzi Ukrayiny [On the development of the tourism industry of Ukraine]. Retrieved from: <http://narodna.prawda.com.ua/travel/5b5f15f4d5bbb/> [in Ukrainian].
8. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Ofitsiynyy sayt Vsesvitn'oyi turystychnoyi orhanizatsiyi [Official site of the World Tourism Organization (UNWTO World Tourism Organization)]. Retrieved from: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals> [in Ukrainian].
10. Obozna A. O. (2019) Analiz stanu rozvytku vitchyznyanoyi turystychnoyi haluzi u vidpovidnosti z mizhnarodnyimi rekomendatsiyamy statystychnykh pokaznykiv [Analysis of the state of development of the domestic tourism industry in accordance with international recommendations of statistical indicators]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7153> [in Ukrainian].
11. Marchenko O. A. (2017) Kontseptual'ni zasady rehional'noho rozvytku turystychnoyi industriyi [Conceptual bases of regional development of the tourist industry]. *Ekonomika i suspil'stvo – Economy and society*, 10, pp. 454–458 [in Ukrainian].

Статтю отримано 29 жовтня 2021 р.

Article received October 29, 2021.

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

UDC 657.1:005

JEL classification: M41

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.143>

Віта СЕМАНЮК,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 5а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: v.Semaniuk@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7010-9923>

Андрій ПАПІНКО,

аспірант кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 5а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: a.papinko@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8515-9376>

ОБЛІКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ІТ-ГАЛУЗИ

Семанюк В., Папінко А. Облікове обґрунтування доцільності оптимізації бізнес-процесів в підприємствах ІТ-галузі. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 143–155. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.143>

Semaniuk, V., Papinko, A. (2021). Oblikove obgruntuvannia dotsilnosti optymizatsii biznes-protsesiv v pidpriemstvakh IT-haluzi [Accounting substantiation of expenditure of optimization of business processes in it-industry enterprises]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 143–155. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.143>

© Віта Семанюк, Андрій Папінко, 2021.

Анотація

Вступ. Релевантна інформація про всі аспекти ведення бізнесу, його зовнішнє та внутрішнє середовище є основою прийняття ефективних управлінських рішень. ІТ-бізнес характеризується індивідуалістичним підходом до кожного проекту, а тому бізнес-процеси в ІТ-галузі мають певні особливості, що вимагають постійної оптимізації та реінжинірингу. В управлінському обліку, де інформація створюється на чіткій методологічній основі за принципами достовірності, можна відслідковувати усі факти господарської діяльності у їхньому взаємозв'язку та обґрунтовувати доцільність оптимізації бізнес-процесів.

Мета дослідження. Метою дослідження є вивчення особливостей ведення бізнесу в ІТ-галузі, опис та класифікація можливих і доцільних бізнес-процесів на ІТ-підприємствах, розробка методів аналізу ефективності бізнес-процесів та обґрунтування доцільності їхньої оптимізації засобами управлінського обліку. Об'єктом дослідження є бізнес-процеси підприємств ІТ-галузі, а предметом – можливість облікового обґрунтування необхідності їхньої оптимізації в динамічних умовах функціонування бізнесу.

Методи дослідження. Підґрунтям дослідження є сучасна теорія процесного управління, поряд з якою використовувалися методи теоретичного узагальнення, монографічний метод, економіко-математичні методи та методи моделювання, формалізації та експертного оцінювання. Для аналізу ефективності та обґрунтування доцільності оптимізації бізнес-процесів в ІТ-бізнесі застосовано методи якісного та кількісного аналізу.

Результати. Вивчено суть бізнес-процесів на підприємствах ІТ-галузі, проаналізовано особливості та специфіку їх функціонування, запропоновано систему інформаційного та організаційного супроводу й облікового обґрунтування доцільності оптимізації бізнес-процесів. За допомогою методів факторного аналізу виявлено умови досягнення ефективності бізнес-процесів, методами аналізу ієрархій розроблено облікову систему формування кількісної і якісної інформації про потребу оптимізації бізнес-процесів для досягнення їхньої ефективності з урахуванням чинників зовнішнього середовища.

Перспективи. Перспективами використання результатів цього дослідження є розробка методичних порад оптимізації бізнес-процесів на підприємствах ІТ-бізнесу на основі створення інформації про них у підсистемі управлінського обліку та використання стратегічного аналізу з метою врахування можливостей та загроз навколишнього середовища. Подальші дослідження цієї тематики можуть бути зосереджені на кількісному оцінюванні бізнес-процесів та розробці кількісних та якісних показників їх опису.

Ключові слова: управлінський облік, облікова інформація, інформаційні ресурси, реінжиніринг, адаптація, конкурентне середовище, інформаційний супровід, організаційний механізм, управління, бізнес-процеси, моделювання.

Формули: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 21

Vita SEMANIUK,

Ds (Economics), Associate Professor,
Professor of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
st. Lvivska, 5a, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: v.Semaniuk@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7010-9923>

Andriy PAPINKO,

PhD student of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
st. Lvivska, 5a, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: a.papinko@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8515-9376>

ACCOUNTING SUBSTANTIATION OF EXPENDITURE OF OPTIMIZATION OF BUSINESS PROCESSES IN IT-INDUSTRY ENTERPRISES

Abstract

Introduction. *Relevant information about all aspects of doing business, its external and internal environment is the basis for effective management decisions. IT business is characterized by an individualistic approach to each project, and therefore business processes in the IT industry have certain features that require constant optimization and reengineering. In management accounting, where information is created on a clear methodological basis on the principles of reliability, you can track all the facts of economic activity in their relationship and justify the feasibility of optimizing business processes.*

Goal. *The study aims to study the features of doing business in the IT industry, description and classification of possible and appropriate business processes in IT companies, development of methods for analyzing the effectiveness of business processes and justification of their optimization by management accounting. The object of research is the business processes of IT companies, and the subject - the possibility of accounting justification for the need to optimize them in the dynamic conditions of business.*

Research methods. *The research is based on the modern theory of process control, along with which the methods of theoretical generalization, monographic method, economic-mathematical methods and modelling methods, methods of formalization and expert evaluations were used. For the analysis of efficiency and substantiation of expediency of optimization of business processes in IT business methods of their qualitative and quantitative analysis are applied.*

Results. *The essence of business processes in the enterprises of the IT branch is studied, features and specifics of their functioning are analyzed, the system of information and organizational support and the accounting substantiation of expediency of optimization of business processes is offered. Methods of factor analysis revealed the conditions for achieving the efficiency of business processes, methods of analysis of hierarchies developed an accounting system for the formation of quantitative and qualitative information about the*

need to optimize business processes to achieve their effectiveness taking into account environmental factors.

Perspectives. *Prospects for using the results of this study are the development of guidelines for optimizing business processes in IT enterprises based on the creation of information about them in the subsystem of management accounting and the use of strategic analysis to take into account opportunities and threats to the environment. Further research on this topic may focus on quantifying business processes and developing quantitative and qualitative indicators of their effectiveness.*

Keywords: *management accounting, accounting information, accounting information resources, reengineering, adaptation, competitive sphere, informational securing, organizational mechanism, administration, business processes, business model, modeling.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 21.

JEL classification: M41.

Актуальність теми. Процес ефективного управління підприємством у своїй логіці неможливий без інформаційного супроводу та релевантної інформації, котру отримують з різних джерел. Водночас найбільшою довірою користується інформація, створена на чіткій методологічній основі, на принципах достовірності і безперервності. Незважаючи на множинність методів аналізу діяльності ІТ-компанії, в літературі описано особливості фінансового обліку в ІТ-бізнесі, проте питання управлінських потреб недостатньо досліджене. З точки зору управління доцільно отримувати цілісну картину бізнесу для можливостей широкої перспективи в часовому та ціннісному вимірі, розуміння ракурс-оцінки та можливостей зміни ціннісних та мисленевих підходів до управлінського процесу.

Система управлінського обліку дає змогу отримувати інформацію та запропонувати варіанти прийняття рішень за всіма бізнес-процесами. Оскільки ІТ-бізнес характеризується специфічними технологіями виробничих проєктів, управління бізнес-процесами вимагає постійного моніторингу, контролю та координації, а питання щодо їхнього аналізу та оцінювання дуже актуальні.

Методика. Для вирішення зазначених проблем в ІТ-бізнесі ми оцінюємо управлінські потреби щодо моніторингу, оцінювання, виконання, контролю та планування і пропонуємо систему створення інформації в управлінському обліку за всіма бізнес-процесами з метою оцінювання їхньої ефективності та потреби в оптимізації чи реінжинірингу. З цією метою досліджуємо специфічні технологічні процеси ІТ-виробництва та пропонуємо облікове вирішення проблеми моніторингу робіт та їх результатів, залучення ресурсів (серед яких найважливішими є нематеріальні ресурси) та визначення ефективності бізнес-процесів і обґрунтування потреби їхньої оптимізації / реінжинірингу. В системі управлінського обліку пропонуємо формувати інформацію та візуалізувати бізнес-процеси на різних рівнях ієрархічної абстракції з використанням облікових методик, технологій та принципів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. ІТ-бізнес, розвиток масштабів якого зростає, став об'єктом пильного спостереження та досліджень учених різних галузей. Питаннями облікового відображення діяльності ІТ-компаній займалися О. А. Лаговська, Г. Л. Лоскогріх [1], І. М. Вигівська, О. В. Камінська, А. О. Умінська [2],

І. В. Старостіна [3], І. А. Воляннюк [4], О. Л. Біляченко [5], І. В. Первій [6, 7], особливості управлінського обліку в ІТ-компаніях вивчали Е. В. Шаповал, Д. В. Тулинова [8], Г. Л. Лоскогріх [9] та ін.

Вплив Індустрії 4.0 на економічних агентів загалом та ІТ-бізнес зокрема, а також результати й переваги використання більш оптимізованого виробничого процесу досліджено у статті Е. Г. Марґерітаї, А. М. Брасціні [10]. Інтенсивну адаптивну систему управління бізнес-процесами описують Х. Кір та Н. Ердоган виокремлюючи агентні та технологічні інформаційні моделі, що дають змогу досягти маневреності управління та підвищує адаптивність процесів [11]. Методології вибору відповідної блокчейн-платформи для вирішення галузевих або корпоративних проблем, де блокчейн забезпечує правдоподібне рішення для розробки корпоративної інформаційної системи, пропонують С. Нанаяккара, М. Родріго, С. Перера, Г. Уерасурія, А. Нійазі [12].

Ліу К., Фенг Г., Жао К., Уанг У. для побудови реалістичної інформаційної системи запропонували метод оптимізації на основі процесів для мінімізації проблем якості даних, доводячи вплив вузлів роботи даних і структур потоку даних на поширення і накопичення проблеми якості даних [13]. Термін «якість даних» використовується для характеристики невідповідностей між поглядом на світ, наданим інформаційною системою, і реальністю світу [14]. Такі невідповідності часто зумовлені трьома типами помилок даних: неточність, неповнота і неточність класифікації, або помилкове включення об'єкта до невласливої йому групи чи класу (inaccuracy, incompleteness, and mismembership), що відбувається в разі нехтування показниками відображення якості даних у сфері інформаційних систем [14, 15].

У статті Н. І. Бойко розглянуто процес створення ІТ-проекту, що дає змогу врахувати загальні стратегічні цілі розвитку, об'єднання та формування моделі для експлуатації системи підтримки прийняття рішень, а також проаналізовано методику інтелектуального аналізу даних за допомогою OLAP-кубів [16].

Мета дослідження полягає у вивченні бізнес-процесів ІТ-підприємств, створенні інформації про них у системі управлінського обліку та обліковому обґрунтуванні доцільності оптимізації бізнес-процесів на підприємствах ІТ-галузі.

Виклад основного матеріалу. В умовах динамічного зовнішнього середовища існує потреба постійного вдосконалення бізнесу для успішного функціонування на ринку, яка може вирішуватися через оптимізацію бізнес-процесів, їх реорганізацію та адаптацію до змінного і динамічного середовища. Ефективність підприємств ІТ-бізнесу залежить від їхньої гнучкості та адаптивності до змін в інформаційному суспільстві, де всі економічні та соціальні процеси розвиваються під впливом діджиталізації, а інформація стає основним ресурсом бізнесу за умов відповідного рівня автоматизації бізнес-процесів. Та навіть в умовах тотальної цифровізації оптимізація бізнес-процесів тільки на основі технологічних рішень та класичних методів управління не буде ефективною, адже потрібно враховувати різні аспекти бізнес-середовища, серед яких соціальні, політичні, інституційні та форс-мажорні фактори.

У системі обліку існує можливість створити консолідовану інтелектуальну систему формування інформації для управління бізнес-процесами та на її основі визначати не

лише потреби у їхньому реінжинірингу, а й показувати такі можливості та прогнозувати їх результати.

Підсистема управлінського обліку має можливості для моделювання бізнес-процесів з урахуванням корпоративних інтересів, технологічних можливостей, усіх вагомих факторів ризику та різних чинників впливу через формування інформаційного поля бізнесу [17]. Це дасть змогу здійснювати прогнозування, планування, оцінювання ризиків, загроз та можливостей від оптимізації існуючих бізнес-процесів в ІТ підприємствах. Опитування, проведене Experian [18], доводить, що більшість менеджерів вважають інформацію важливим ресурсом для створення можливостей розвитку, зростання та уникнення загроз у майбутньому, оскільки хаотичність інформаційних процесів та низька якість інформаційних ресурсів створюють ризики прийняття нерелевантних та неефективних управлінських рішень. У цьому аспекті Г. Кліер, А. Шчіллер, Г. Вагнер довели, що проблеми з якістю даних перешкоджають компаніям отримати найкраще їх значення [19].

Деу Д., С. Кумар С. детально описали проблему розподілу ресурсів для контролю якості даних інформаційної системи та запропонували «мережу Data-Quality-Petri» для опису процесу, за допомогою якого проблема якості даних генерується, поширюється і нагромаджується в інформаційній системі [15].

Бізнес-процеси на підприємствах ІТ-галузі мають певну специфіку, а тому їх оптимізація є основою ефективного управління та організації бізнесу і супроводжується такими проблемами, як індивідуальний та нематеріальний характер праці, проблеми у швидкому моральному старінні обладнання, низька синергія та зростання ентропії через індивідуальний характер та замкнутість окремих проектів тощо.

Процесний підхід особливо актуальний в ІТ-галузі, адже специфіка надання послуг перетворює компанію на сукупність виконуваних процесів. В ІТ-бізнесі – це дії (послуги), які пов'язані між собою і, використовуючи вхідні ресурси, створюють певну цінність для замовника / споживача. Стандарт ДСТУ ISO 9000:2007 визначає процес як «сукупність взаємопов'язаних або взаємодіючих робіт (операцій), що перетворює входи на виходи», а проєкт (project) як «унікальний процес, який складається із сукупності скоординованих і контрольованих дій з датами початку та закінчення, що його виконують задля досягнення цілі, яка відповідає конкретним вимогам, і який має обмеження щодо строку, вартості та ресурсів». [20]. У разі побудови процесів в ІТ-бізнесі ми маємо справу з процесами, які в сукупності забезпечують виконання / реалізацію певних проєктів, а тому на вході цих проєктів ми маємо запити (побажання, вимоги) замовників щодо основних параметрів та результатів проєкту. З огляду на таку особливість бізнесу критеріями ефективності проєктів є вивчення задоволеності замовника і трактування бізнес-процесу з точки зору облікових працівників як «чорну скриньку», де відбуваються певні дії чи процеси у часі, створюючи додану вартість.

ІТ-компанії характеризуються двома типами: продуктові і аутсорсингові, що суттєво впливає на організацію бізнесу. Аутсорсингові компанії будують свої бізнес-процеси спрощено, кожен проєкт розглядається як окремий бізнес-процес з виділеними ресурсами. Продуктові компанії мають складну систему бізнес-процесів, використовуючи свої ресурси в кожному з них. Для виконання проєктів компанії на вході отримують інформацію (технічні вимоги) від замовника і залучають обладнання,

матеріали, організаційні та інтелектуальні ресурси у певних комбінаціях для реалізації проектів. Саме через часто індивідуальний характер кожного проекту та обмеженість ресурсів компанії особливої актуальності набуває проблема оптимізації бізнес-процесів для отримання якнайкращого результату діяльності. Жоден бізнес-процес в ІТ-компаніях не обмежується одним відділом, та й відділи у такому разі – це умовна назва. Основне завдання облікового персоналу – побудувати зв'язок між виконавцями, ресурсами та підрозділами і запропонувати оптимальну схему організації та комбінації задіяних ресурсів для збільшення оперативності виконання проектів, їхньої ефективності і прибутковості.

В усіх організаційних структурах виділяються процеси управління, виробничі або основні процеси, сервісні або допоміжні процеси, супутні та розвиваючі, які часто є структурованими або неструктурованими, а окремі з них постійні та змінні.

Основні бізнес-процеси в ІТ-компанії такі:

- створення автоматизованих систем управління та обліку;
- автоматизація виробничих, складських, збутових, логістичних процесів;
- інтеграція інформаційних полів виробничих, соціальних та інших систем;
- виробництво застосунків, прикладних програм, індивідуальних рішень;
- навчання, стажування, атестація та сертифікація кадрів;
- рекрутингові та маркетингові бізнес-процеси.

Кількість і склад бізнес-процесів суттєво відрізняється у кожній ІТ-компанії, а від їхніх оптимальних комбінацій, якості та ефективності залежить прибутковість та конкурентоздатність бізнесу.

З цією метою в системі управлінського обліку доцільно використовувати технології Process Mining. «З точки зору концепції процесного управління організацією (Business Process Management) бізнес-процеси трактуються як особливі ресурси підприємства, що безперервно адаптуються до постійних змін, а тому вимагають вивчення, моніторингу та моделювання за допомогою формальних нотацій, використання програмного забезпечення для симуляції, моніторингу, моделювання та аналізу бізнес-процесів, динамічного перестроювання моделей бізнес-процесів силами персоналу і засобами програмних систем» [20].

Відомими схемами виокремлення бізнес-процесів є Концепція ланцюга вартості (Value Chain), Модель IBL (The International Business Language), 13-факторна модель Американського центру якості і продуктивності (American Productivity and Quality Center). Виокремлюючи бізнес-процеси за такими типовими схемами, ІТ-компанії розуміють, що необхідно часто проводити їх реорганізацію та оптимізацію, а також детальний перелік показників, які описують усі процеси. Однак сьогодні, крім вимірних факторів, підприємства мають звернути увагу на слабоструктуровані фактори, що визначаються (концепція сталого розвитку, концепція якості, соціальна відповідальність бізнесу, маркетинг цінності тощо).

З метою формування інформації про бізнес-процеси управлінський облік в ІТ-бізнесі будується на таких принципах, як: трактування підприємства як сукупності частково регламентованих процесів; вхідні параметри бізнес-процесу залежать від потреби замовників, ресурсів власників та можливостей виконавців; ключові показники

ефективності бізнес-процесів потребують технічного, фінансового, людського, часового виміру.

Згідно з цими принципами виокремлюємо такі етапи створення підсистеми управлінського обліку бізнес-процесів на ІТ-підприємствах.

1. Підготовчий етап, який передбачає детальне вивчення підприємства та виокремлення його наявних процесів (перелік, класифікація, час виконання, ресурси, оцінювання видів робіт та їх ефективності).

2. Розробка критеріїв і показників ефективності. З метою обґрунтування доцільності оптимізації бізнес-процесів у системі управлінського обліку можна здійснити їх аналіз та моделювання, що дасть можливість виявити проблеми та неефективне використання ресурсів і надати рекомендації щодо удосконалення (оптимізації) бізнес-процесів.

3. Моніторинг та аналіз ефективності наявних процесів, пропозиції щодо їхньої оптимізації.

Потреба у гнучкості часто вимагає компромісу з економічними показниками, а створення інформації на принципах послідовності і достовірності в системі управлінського обліку дасть змогу вчасно реагувати на зміни, визначати першочергові завдання та обґрунтовувати потребу в оптимізації процесів у режимі реального часу та економії масштабу. Формування інформації в системі управлінського обліку дасть змогу уникнути деформуючих трансформацій окремих процесів та різних динамічних коливань ключових показників ефективності бізнесу. Щоб чітко розуміти, чи є потреба в оптимізації кожного процесу, система управлінського обліку може формувати показники, які демонструватимуть у реальному часі зростання вартості бізнесу та його реальний стан.

Основний показник, який сигналізуватиме про необхідність оптимізації / реінжинірингу бізнес-процесів у своїй структурі, враховуватиме коефіцієнтний вимір розміру бізнесу, продуктову модель компанії, зростання / зниження ефективності, вплив зовнішнього середовища.

Щодо чіткого визначення процесу, який потребує оптимізації, то для кожного з таких процесів потрібно розраховувати інтегральний показник, який містить інформацію про ефективність використання ресурсів, показники якості, кількісні фінансові показники.

Управлінський облік дає змогу формувати інформаційні потоки про бізнес-процеси на всіх рівнях ієрархії, з урахуванням багатофакторного впливу на діяльність бізнесу та особливостей організації і управління. На ринку відомі спеціалізовані та неспеціалізовані системи обліку та аналізу бізнес-процесів: BPM (Business Process Management), BPMS (Business Process Management System), BPMN (Business Process Model and Notation), BPEL (Business Process Executable Language), BPML (Business Process Modeling Language), BPI (Business Process Integration), BPSS (Business Process Specification Schema), BI (Business Intelligence), BMM (Business Motivation Model), BPDM (Business Process Definition Metamodel), BPMM (Business Process Maturity Model).

«Система управлінського обліку є частиною інформаційного поля підприємства. Облікова система дає можливість відображати економічну реальність не лише в одному зрізі (вартісному), а й враховуючи виміри у просторі, часі, якості тощо, таким чином повністю відображаючи реальні процеси, що відбуваються в економічній

сфері підприємства. Оскільки процеси управління підприємством ґрунтуються на використанні менеджерами всіх рівнів релевантної інформації, то інформаційне поле через систему управління вступає у взаємодію з матеріальними структурами, змінюючи їх і змінюючись під їхнім впливом, створюючи інформацію відповідно до основної мети функціонування підприємства та потреб менеджменту» [17].

В інформаційному полі формуються і взаємодіють інформаційні потоки про діяльність компанії, які впорядковуються системою обліку у єдиний інформаційний лад (внутрішнє та зовнішнє інформаційні поля, невпорядковані інформаційні потоки, які впливають на поведінку суб'єктів господарювання).

Впроваджуючи методiku управлінського обліку для оптимізації бізнес-процесів в інформаційному полі, формують єдину систему метрик, яка дає змогу аналізувати діяльність усіх підрозділів і проектів за індивідуальними параметрами, показуючи вартісний вимір процесу і чинники не фінансового впливу на нього (час виконання проекту, ефективність виконавців) в режимі онлайн.

Для оптимізації процесів обсяг моніторингових показників має бути достатнім, але не надмірним. Можливо, доцільно переорієнтуватися на вдосконалення бізнес-процесів, які створюють додану вартість. У такому разі доцільно використовувати методiku Теорії обмежень (ТОС) або Кібернетичну модель фірми Стаффорда Біра, а для аналізу факторів впливу на ефективність процесу – факторний аналіз та методи ланцюгових підстановок.

Виокремлюємо абсолютні та відносні показники для аналізу бізнес-процесів. Серед них обов'язкові такі: рентабельність, ресурсомісткість, дохідність капіталу. Кореляційно-регресійний аналіз дасть змогу виявити вплив усіх чинників на результативний показник.

Кількісні показники є основою прийняття управлінських рішень щодо оптимізації бізнес-процесів. Для ІТ-підприємств пропонуємо формувати такі кількісні показники, як фінансові показники проекту, показники якості продукту / послуги, час виконання проекту, вклад основних виконавців тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Використання запропонованої технології створення інформації про бізнес-процеси в ІТ-компанії шляхом її генерації підсистемою управлінського обліку дасть змогу в режимі реального часу робити висновок про ефективність бізнес-процесів, приймати рішення про те, коли і як оптимізувати окремі процеси, дасть управлінцям, за потреби, оптимізувати їх. Саме підсистема управлінського обліку спроможна створювати інформацію з урахуванням специфіки бізнесу та окремих проектів, пропонувати варіанти прийняття рішень та комбінацій, що необхідні для певного набору проектів, визначати слабкі та сильні сторони окремих бізнес-процесів під час їх моделювання, обґрунтовувати доцільність оптимізації бізнес-процесів тощо. Побудова процесів управління на основі таких методик дає змогу уникнути кризи зростання, ефективно управляти бізнес-процесами, удосконалювати їх та оптимізувати.

Подальшого вивчення та обґрунтування потребує методика створення інформації про бізнес-процеси та облікового обґрунтування доцільності їх оптимізації для транснаціональних ІТ-компаній, які оперують значними масивами даних, володіють

людськими, матеріальними та нематеріальними ресурсами, співпрацюють з багатьма замовниками та партнерами.

Література

1. Лаговська О. А., Лоскоріх Г. Л. Формування облікової політики ІТ-підприємств. *Modern Economics*. 2020. № 19. С. 108–113. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-18](https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-18)
2. Вигівська І. М., Камінська О. В., Умінська А. О. Особливості обліку витрат в ІТ-компаніях. *Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. м. Житомир*, 16–18 трав. 2018 р. Житомир : ЖДТУ. 2018. С. 195.
3. Старостина І. В. Особенности учета доходов в компаниях по оказанию услуг в области информационных технологий. *Евразийский Научный Журнал*. 2016. № 6. URL: <http://journalpro.ru/articles/osobennosti-ucheta-dokhodov-v-kompaniyakh-ro-okazaniyu-uslug-v-oblasti-informatsionnykh-tekhnologiy/>
4. Воляннюк І. Особливості бухобліку в ІТ-компаніях. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100004441-osoblivosti-bukhobliku-v-it-kompaniyakh>
5. Біляченко О. Л. Бухгалтерський облік і контроль операцій з програмним забезпеченням : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). Житомир, 2011. 21 с.
6. Первій І. В. Аналіз сучасних проблем обліково-аналітичного забезпечення створення комп'ютерних програм. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2014. Вип. 3. С. 277–289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2014_3_23
7. Первій І. В. Класифікація комп'ютерних програм для потреб бухгалтерського обліку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка*. 2015. Вип. 1 (2). С. 406–409. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuues_2015_1\(2\)_82](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuues_2015_1(2)_82)
8. Шаповал Е. В., Тулинова Д. В. Особенности управленческого учета в ИТ-компаниях. *Вестник ГУУ*. 2014. № 10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-upravlencheskogo-ucheta-v-it-kompaniyah>
9. Лоскоріх Г. Л. (2021). Особливості організації управлінського обліку на ІТ-підприємствах. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2021. 1 (48). С. 20–25. DOI: <https://doi.org/10.26642/pbo-2021-48-20-25>
10. Emanuele Gabriel Margherita, Alessio Maria Braccini (2021). Managing industry 4.0 automation for fair ethical business development: A single case study. *Technological Forecasting and Social Change*. Vol. 172. 2021. 121048. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121048>
11. Huseyin Kir, Nadia Erdogan. A knowledge-intensive adaptive business process management framework. *Information Systems*. Vol. 95. 2021. 101639. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.is.2020.101639>
12. Samudaya Nanayakkara, M. N. N. Rodrigo, Srinath Perera, G. T. Weerasuriya, Amer A. Hijazi. A methodology for selection of a Blockchain platform to develop

- an enterprise system. *Journal of Industrial Information Integration*. Vol. 23. 2021. 100215. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jii.2021.100215>
13. Qi Liu, Gengzhong Feng, Xi Zhao, Wenlong Wang. Minimizing the data quality problem of information systems: A process-based method. *Decision Support Systems*. Vol. 137. 2020. 113381. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.dss.2020.113381>
 14. A. Parsian, S. Sarkar, V.S. Jacob. Assessing data quality for information products: impact of selection, projection, and cartesian product. *Manag. Sci.*, 50. pp. 967–982. DOI: <https://doi.org/10.1287/mnsc.1040.0237>
 15. D. Dey, S. Kumar. Data quality of query results with generalized selection conditions. *Oper. Res.* 61 (2013), pp. 17–31. DOI: <https://doi.org/10.1287/opre.1120.1128>
 16. Бойко Н. І. Багатовимірне подання даних для управління ІТ-проектами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Інформаційні системи та мережі: зб. наук. праць. 2015. № 814. С. 387–394.
 17. Семанюк В. З. Інформаційна теорія обліку в постіндустріальному суспільстві : моногр. Тернопіль : THEU, 2018. 392 с.
 18. Schutz, T. (2018). The 2018 Global Data Management Benchmark Report. *Experian Data Quality*, Boston. (2018). URL: <https://www.edq.com/globalassets/white-papers/2018-global-data-management-benchmark-report.pdf>
 19. Heinrich, B., Klier, M., Schiller, A., Wagner, G. (2018). Assessing data quality – a probability-based metric for semantic consistency. *Decis. Support. Syst.* 110 (2018), pp. 95–106. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.dss.2018.03.011>
 20. ДСТУ ISO 9000:2007. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Київ : ДП «УкрНДНЦ». 2016. URL: https://dbn.at.ua/_id/11/1128_432_iso9000-1-.pdf
 21. Business Process Management, BPM. URL: <https://www.it.ua/knowledge-base/technology-innovation/business-process-management-bpm>

References

1. Lagovska, Olena & Loskorikh, Gabriella (2020). Formuvannya oblikovoi polityky IT-pidpriemstv [Formation of Accounting Policy in IT Enterprises]. *Modern Economics*, 19, 108-113. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-18](https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-18) [in Ukrainian].
2. Vyhivska, I. M., Kaminska, O. V., Uminska, A. O. (2018). Osoblyvosti obliku vytrat v IT-kompaniyakh [Features of cost accounting in IT companies]. Tezy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi on-line konferentsii aspirantiv, molodykh uchenykh ta studentiv, prysviachenoї Dniu nauky, m. Zhytomyr, 16-18 travnia 2018 r. Zhytomyr: ZhDTU, 2018. P. 195 [in Ukrainian].
3. Starostyna, Y. V. (2016). Osobennosti ucheta dokhodov v kompaniyakh po okazaniyu uslug v oblasti ynformatsyonnykh tekhnolohyi [Features of income accounting in companies providing information technology services]. *Evrasyyskiy Nauchnyi Zhurnal*, 6. Retrieved from: <http://journalpro.ru/articles/osobennosti-ucheta-dokhodov-v-kompaniyakh-po-okazaniyu-uslug-v-oblasti-informatsionnykh-tekhnologiy/> [in Russian].

4. Volianiuk, I. (2018). Osoblyvosti bukhobliku v IT-kompaniiakh [Features of accounting in IT companies]. Retrieved from: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100004441-osoblivosti-bukhobliku-v-it-kompaniyakh> [in Ukrainian].
5. Biliachenko, O. L. (2011). Bukhhalterskyi oblik i kontrol operatsii z prohramnym zabezpechenniam : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: spets. 08.00.09 "Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)" [Accounting and control of software transactions]. Zhytomyr, 2011. 21 p. [in Ukrainian].
6. Pervii I. V. (2014). Analiz suchasnykh problem oblikovo-analitychnoho zabezpechennia stvorennia kompiuternykh prohram [Analysis of modern problems of accounting and analytical support for the creation of computer programs]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhgalter skoho obliku, kontroliu i analizu - Problems of theories and methodology of bukhhalter accounting, control and analysis*, 3, 277-289. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2014_3_23 [in Ukrainian].
7. Pervii I. V. (2015). Klasyfikatsiia kompiuternykh prohram dlia potreb bukhgalter skoho obliku [Classification of computer programs for accounting purposes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia : Ekonomika - Scientific university of Uzhhorod University. series : Economics*. 2015. Вип. 1 (2). С. 406-409. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2015_1\(2\)__82](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2015_1(2)__82) [in Ukrainian].
8. Shapoval, E. V., Tulynova, D. V. (2014). Osobennosti upravlencheskoho ucheta v YT-kompaniyakh [Features of management accounting in IT companies]. *Vestnyk HUU – The Herald HUU*. 2014. № 10. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-upravlencheskogo-ucheta-v-it-kompaniyah> [in Russian].
9. Loskorikh , H. L. (2021). Osoblyvosti orhanizatsii upravlinskoho obliku na IT-pidpriemstvakh [Features of the organization of management accounting at IT enterprises]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhgalter skoho obliku, kontroliu i analizu - Problems of theories and methodology of bukhhalter accounting, control and analysis*, 1 (48), 20-25. DOI: <https://doi.org/10.26642/pbo-2021-48-20-25> [in Ukrainian].
10. Emanuele Gabriel Margherita, Alessio Maria Braccini. (2021). Managing industry 4.0 automation for fair ethical business development: A single case study. *Technological Forecasting and Social Change*. Vol. 172. 2021. 121048. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121048> [in English].
11. Huseyin Kir, Nadia Erdogan. (2021). A knowledge-intensive adaptive business process management framework. *Information Systems*. Vol. 95. 101639. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.is.2020.101639> [in English].
12. Samudaya Nanayakkara, M. N. N. Rodrigo, Srinath Perera, G. T. Weerasuriya, Amer A. Hijazi. (2021). A methodology for selection of a Blockchain platform to develop an enterprise system. *Journal of Industrial Information Integration*. Vol. 23. 100215. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jii.2021.100215> [in English].
13. Qi Liu, Gengzhong Feng, Xi Zhao, Wenlong Wang. (2020). Minimizing the data quality problem of information systems: A process-based method. *Decision Support Systems*. Volume 137. 2020. 113381. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.dss.2020.113381> [in English].

14. Parssian, A., Sarkar, S., Jacob, V. S. (2004). Assessing data quality for information products: impact of selection, projection, and cartesian product. *Manag. Sci.*, 50 (2004), pp. 967-982. DOI: <https://doi.org/10.1287/mnsc.1040.0237> [in English].
15. Dey, D., Kumar, S. (2013). Data quality of query results with generalized selection conditions. *Oper. Res.*, 61, 17-31. DOI: <https://doi.org/10.1287/opre.1120.1128> [in English].
16. Boiko, N. I. (2015). Bahatovymirne podannia danykh dla upravlinnia IT-proektamy [Multidimensional data representation for IT project management]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Seriya: Informatsiini systemy ta merezhi : zbirnyk naukovykh prats - National University "Lviv Polytechnic". Series: information system and networks: collection of scientific prats*, 814, 387-394 [in Ukrainian].
17. Semaniuk, V. Z. Informacijna teoriya obliku v postindustrial`nomu suspil`stvi: monograf. [Information theory of accounting in post-industrial society]. Ternopil: TNEU, 2018. 392 p. [in Ukrainian].
18. Schutz, T. (2018). The 2018 Global Data Management Benchmark Report. Experian Data Quality, Boston. Retrieved from: <https://www.edq.com/globalassets/white-papers/2018-global-data-management-benchmark-report.pdf> [in English].
19. Heinrich, B., Klier, M., Schiller, A., Wagner, G. (2018). Assessing data quality – a probability-based metric for semantic consistency. *Decision Support Systems*, 110. pp. 95-106. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.dss.2018.03.011> [in English].
20. DSTU ISO 9000:2007 (2016). Systemy upravlinnia yakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv [Quality management and quality assurance. Concepts and terminology]. Kyiv DP «UkrNDNTs». Retrieved from: https://dbn.at.ua/_ld/11/1128_432_iso9000-1-.pdf [in Ukrainian].
21. Business Process Management, BPM. Retrieved from: <https://www.it.ua/knowledge-base/technology-innovation/business-process-management-bpm> [in English].

Статтю отримано 03 листопада 2021 р.

Article received November 03, 2021.

UDC 657.6:008

JEL classification: M41, M42, D24

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.156>

Volodymyr MURAVSKYI,

Ds (Economics), Associate Professor,
Professor at the Department of Accounting and Taxation,
Western Ukrainian National University;
st. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: vavanm@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6423-9059

Nadiia KHOMA,

Candidate of Physico-Mathematical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economic Cybernetics and Informatics,
Western Ukrainian National University;
st. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: nadiiakhoma@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2981-0296

Larysa KHOKHLOVA,

Candidate of Physico-Mathematical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Mathematics and Methods of Teaching,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University;
st. Maxyma Kryvonosa 2, Ternopil, 46027, Ukraine,
e-mail: larysa_khokhlova@tnpu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9818-1051

Liu CHENGYU,

PhD student of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
Intermediate accountant, Lecturer,
Nanchang Institute of Science and Technology,
Nanchang City, Jiangxi Province, China,
e-mail: 1657426641@qq.com
ORCID ID: 0000-0002-0572-9322

**OPEN DOCUMENT FLOW BASED ON BLOCKCHANE TECHNOLOGY
FOR CYBER SECURITY OF THE ACCOUNTING SYSTEM**

Muravskiy, V., Khoma, N., Khokhlova, L., Liu Chengyu. (2021). Vidkrytyi dokumentoobih na osnovi tekhnolohii blokchein dlia kiberzakhystu systemy obliku. [Open document

© Volodymyr Muravskiy, Nadiia Khoma, Larysa Khokhlova, Liu Chengyu, 2021.

flow based on blockchain technology for cyber security of the accounting system]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 156–170. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.156>

Муравський В., Хома Н., Хохлова Л., Лю Чен'ю. Відкритий документообіг на основі технології блокчейн для кіберзахисту системи обліку. *Вісник Економіки*. 2021. Вип. 4. С. 156–170. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.156>

Abstract

Introduction. *To ensure cyber protection, the company's management resorts to isolating accounting information containing trade secrets from other information flows. However, confidential document management attracts significant attention from internal users and outsiders in order to gain unauthorized access. Due to active cyber threats, the isolation practice in the implementation of electronic information communications is ineffective for cybersecurity, which requires the development of new methods documentation and document circulation at the enterprise.*

The purpose of the article is to study the benefits of open document management of enterprises based on blockchain technology to abandon the isolation of information flows in order to ensure cybersecurity of enterprises.

Methods. *In the process of researching the disadvantages and advantages of isolation and open document management, general theoretical(empirical, logical and historical) methods of cognition of reality are used. The research is based on scientific methods of disclosing the economic processes, facts and phenomena from the standpoint of accounting and cybersecurity of enterprises. The information base of the article is selected historical documents on the development of blockchain technology, scientific works of scientists on block-chain structuring of accounting information, etc.*

Results. *The fundamental principles of blockchain technology in the conditions of its use for the organization of cybersecurity of accounting information are formed. The expediency of refusing to isolate information in favor of open document management in terms of maintaining trade secrets of the enterprise is substantiated. The method of documenting and document circulation on the principles of block-chain structuring of the database, which determines the order of fragmentation and recombination of accounting information at the internal and external levels of electronic communications, is studied. The procedure for using the electronic key system to gain access to confidential accounting information in accordance with the information needs of users and their classification in the enterprise management system.*

Perspectives. *In order to organize cybersecurity of enterprises, it is important to improve the methodology of implementation of other elements of the method of accounting in the process of automated information processing, which requires further research.*

Keywords: *accounting, cybersecurity, blockchain, document flow, cyber risks of accounting information.*

Formula: 0; fig. : 2; tab. : 1; bibl. : 24.

JEL classification: M41, M42, D24

Introduction. In order to ensure cybersecurity, business management, regardless of the size of the business, resorts to isolating confidential information from other information flows. Corporate associations create a separate confidential document management service. For this purpose, use specialized software for processing, movement and storage of confidential documents isolated from the general document management system. Employees who handle information containing trade secrets are prohibited from using media and the Internet for personal purposes in the workplace. Temporal and semantic regulations of information processing are introduced. In particular, it regulates the time of access and content of information, access to which must be limited.

In addition to the above approaches to cybersecurity of information, document management is protected, as proved by V. A. Shpak, based on the implementation of additional rules:

- personal responsibility of employees for the preservation of the media and the secrecy of information;
- restriction of business necessity of access of personnel to documents, cases and databases;
- strict regulation of the procedure for working with documents, files and databases for all categories of staff [1].

However, the isolation approach to documentation and document management does not guarantee effective cybersecurity of the enterprise. Separate credential databases are attracting the attention of cybercriminals. There is also always an insider influence on cybersecurity, which is realized through the possible recruitment of employees by third parties. Insiders with access to confidential information may pass it on to cybercriminals. Another option is to secretly embed malicious software in the system of confidential document management for the purpose of information espionage by regular officials. As a result, there are cyber threats to the isolated information flows of enterprises. Therefore, to ensure effective cybersecurity, it is necessary to study new formats of documentation and document management.

Analysis of research and problem statement. Scientists have studied various aspects of the use of blockchain technology in accounting. For example, Bansal S. K., Batra R. Jain N. [2] and Bonson E., Bednarova M. [3] investigated promising trends in accounting development; O’Leary D. E. – technology architecture with the definition of flows of accounting information [4]; Rindasu S. M. - benefits and threats to accounting [5]; Cai C. W. – the ability to implement a triple account [6]; Coyne J. G. and McMickle P. L. – overcoming organizational barriers to accounting [7]; Sarkar S. – transformation of knowledge, skills and professional skills of accounting professionals [8]; Karajovic M., Kim H. M. and Laskowski M. – a new way of structuring accounting information [9]; Sheldon M.D. [10] and Sinha S. [11] – threats to the accounting profession; Kokina J., Mancha R. and Pachamanova D. – threats to the accounting system [12].

There are also studies on the use of blockchain technology to improve information systems that are informationally related to accounting: Schmitz J. and Leoni G. – prospects for the development of audit and other types of control [13]; Kozlowski S. – permanent audit with the formation of the control ecosystem of the enterprise [14]; Liu M., Wu K. and Xu J. – synergetic relationship of accounting and auditing [15]; Gomaa A. A., Gomaa M. I.

and Stampone A. – implementation of ERP systems and the role of accounting information in enterprise management [16]; Tan B. S. and Low K. Y. – formation of databases for the purposes of different user groups [17]; Wu J., Xiong F. and Li C. – the relationship with other types of computer and communication technology for variable information users [18] and other scientists.

In the scientific space there are generalizing and review works concerning the application of blockchain technology in accounting. In particular, Pimentel Erica and Bouliann Emilio identified seven main areas of implementation of blockchain structuring of accounting information: the future of accounting, accounting functions, audit and control procedures, the display of cryptocurrencies in enterprise reporting, training of accounting professionals, administrative management, taxation. Scientists summarize the need to establish parity between theoretical research and practical developments on the implementation of blockchain technology in accounting [19].

Alsaqa Zeyad Hashim, Hussein Ali Ibrahim and Mohammed Mahmood Saddam concluded that the use of blockchain technology radically changes the accounting information system in the enterprise. In other words, the use of the principles of chain-block structuring of accounting information is impossible in the traditional accounting system, and requires a radical improvement of methodology, methodology and organization of accounting [20].

Tiron Tudor Adriana, Deliu Delia, Farcane Nicoleta and Donțu Adelina explored the main obstacles to the introduction of blockchain technology in accounting and auditing organizations. Scientists have identified the unwillingness of enterprises to innovate as the main organizational constraint on the use of innovative technologies and formed a method of SWOT-analysis of the use of blockchain technology for various accounting and auditing organizations. There are also seven promising areas of research on the implementation of blockchain technology in accounting practice: ensuring information transparency and accessibility; formation of start-up contracts between participants of contractual relations; participation of accounting specialists in the formation of the blockchain ecosystem; optimization of daily operation of accounting staff; providing training and retraining on activities with innovative technologies; transformation of accounting and auditing professions; institutional changes and improvements of regulatory and legal support [21].

Intensification of scientific research on the peculiarities of the use of blockchain technology for accounting purposes took place in 2018. The most relevant research on the implementation of accounting and auditing functions in terms of block-chain structuring of information. The problem of formation of primary and reporting documents and training and retraining of accounting specialists in the conditions of implementation of the newest computer and communication technologies has appeared as unpopular research objects. The peak of activity in the formation of global scientific thought on the accounting aspect of the implementation of blockchain technology was in 2021, due to significant public attention to cryptographic assets (Fig. 1).

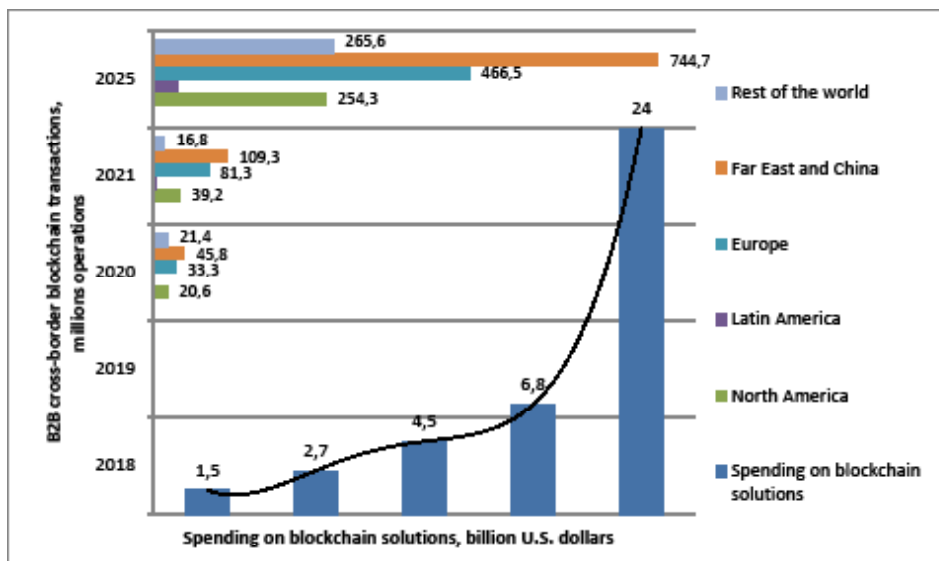

Fig. 1. Popularization of blockchain technology in 2018–2025
 Source: formed on the basis of [22; 23].

Investment in blockchain technology is expected to increase from \$ 4.5 billion to \$ 6.8 billion in 2021, and will reach \$ 24 billion in 2025. The number of information operations using the principles of block-chain structuring of information is increasing in each of the geographical regions. The leaders in the introduction of blockchain technology are the countries of the Far East and China and Europe, which is confirmed by the nationality of researchers in the field of blockchain structuring of information.

However, scientists in the field of accounting and related research and application areas have paid inadequate attention to the possibilities of using blockchain technology to ensure cybersecurity of accounting information.

Summarizing the work of scientists in the field of blockchain technology, it is possible to systematize its fundamental principles for positioning the possibility of cybersecurity of information in table. 1.

Table 1

Principles of blockchain technology in terms of cybersecurity of accounting information

№ s / n	Fundamental principle	Implementation for purposes cybersecurity accounting information
1.	Fragmentation	Division of accounting information into separate fragments (blocks), which separately have no value for cyber attackers
2.	Mutual complement	Each block complements other blocks of information through a chain combination. When creating a new block, data about it is entered into all other related blocks, which prevents the fictitious appearance of new credentials

continuation of table 1

3.	Scalability	New blocks and modules can be added to the database without restrictions, which facilitates the use of unified cybersecurity systems for accounting information in all enterprises, regardless of business size, legal form or other organizational factors.
4.	Duplication	Each block can be duplicated in other storage locations, allowing you to recover accidentally lost or destroyed credentials
5.	Chronology	A chronological list of changes in accounting information is maintained, which allows to detect unauthorized actions that led to deviations from the reference sample
6.	Confidentiality	All accounting information processing operations are performed outside of official or government services, which makes it impossible to control and track the actions of accounting or management professionals.
7.	Distribution	Accounting information is placed in a distributed database, in which each of the fragments can be stored on many directly unrelated technical devices that are not owned by the enterprise. Cyber threats to software and hardware are impossible.
8.	Accessibility	Credentials are stored in public cloud databases, which prevents cybercriminals from blocking access
9.	Openness	The technology is open to use, making it popular in the financial, commercial, fiscal, administrative and, most importantly, security sectors.

Source: systemized and improved by the author.

In the scientific search for prospects for cybersecurity of enterprises based on the use of blockchain technology in accounting, it is necessary to focus on its fundamental principles: fragmentation, complementarity, scalability, duplication, chronology, confidentiality, distribution, accessibility, openness of accounting information processing. Adherence to and disclosure of the above principles is a necessary prerequisite for achieving the goal of the scientific article.

The purpose of the article is to study the benefits of open document management of enterprises based on blockchain technology to abandon the isolation of information flows in order to ensure cybersecurity of enterprises.

Research results. Most of the documents in the information cycle of enterprises are of accounting origin. Accounting generates primary economic information. Documentation of economic processes and phenomena is a primary element of the method of accounting. Therefore, economic data collected and documented are called «primary». Primary documentation is the initial stage of processing accounting information. Cybersecurity of the entire information system of the enterprise depends on the reliability and reliability of the information contained in the primary documents.

Cyber threats to paper documentation and document management have traditionally been positioned as internal malicious manipulation of employees or accidental errors. Another source of external receipt of unreliable documents are the company's counterparties, which may change the credentials for a certain economic gain. Instead, in the conditions of transition to electronic documentation and document circulation, external cyber threats of the enterprise become more active. Primary credentials become a valuable information resource and, accordingly, the object of cyberattacks.

In traditional document management with elements of isolation of accounting information, it is mandatory to regulate the path of the document from sender to recipient. Potential recipients of credentials generate information requests and send them to the database. From the general information array is a selection of indicators that are useful and necessary for a particular type of stakeholders. Restricting access to confidential documents is important to ensure cybersecurity. Dosing of accounting information takes place through a system of filters that select and block documents on the way to the recipient. That is, the stakeholder receives information in accordance with information requests and access rights. The initiator of the information process in terms of traditional document management at the enterprise are users of accounting information, which is detrimental to the timeliness and security of accounting.

Instead, the organization of document flow based on blockchain technology minimizes the need to regulate information flows. The fact of occurrence of a financial and economic phenomenon or event and its reflection in the primary documents triggers a further information process. Based on the study of information preferences of stakeholders, identification of the right of access to trade secrets, job descriptions, an automated management system is able to cluster and distribute information. The documented array of credentials at the time of its occurrence and fixation in the accounting system can be automatically sent to the target user.

Accounting information is promptly received by the stakeholder, who is responsible for its processing or requires a full information resource for timely management decisions. The time criteria for processing accounting information are optimized. Unlike traditional document management, documented data with a small time lag is transmitted simultaneously for further processing or consumption. In the system of electronic document management, it is advisable to provide a method of controlling the feedback to the accounting information received by stakeholders. It is necessary to control the fact that the user receives primary data, their processing by officials, the availability of appropriate management decisions to adjust the activities of the business entity, etc. Errors are impossible when controlling feedback; information duplication;

With blockchain technology, accounting information is fragmented into numerous components, which can be duplicated with the accumulation in different blocks and supplemented for future integration into a single set. Each piece of information can be stored on various technical devices or cloud information processing services. With the use of blockchain structuring information, the need for additional means of cyber security of the enterprise disappears.

Enterprise cybersecurity based on blockchain technology is implemented through fragmentation and random distribution of accounting information immediately at the time of its documentation. After collection, the primary data are broken down into separate information arrays, directly unrelated to each other. Additionally, it is possible to encrypt information and write to a distributed cloud environment. Each piece of credentials does not carry a semantic load. Only the end user integrates the elements of accounting information into a single information model, which can be useful and valuable for further use. Fragmented credentials can be open because without further aggregation it has no informational value for cybercriminals. The need for the organization of isolated document management systems decreases,

Through the use of blockchain technology, reliable security protection of business communications is implemented. Documentary support of business relationships requires effective cyber defense in order to prevent the manifestation of cyber threats. Documents entered by the counterparty must be fragmented and encrypted when entered into a single database. Contractual relations contracted in the documents are protected from third-party changes. Unconditional changes by the parties to the business relationship are also impossible. It is expedient to control the fulfillment of contractual obligations on the basis of monitoring of primary documents on realization of material values (works, services) and monetary transactions.

To implement cyber protection of accounting information between counterparties by mutual agreement, it is advisable to use a single cloud document management service. In other words, all parties to the contractual relationship choose the Internet platform for joint paperwork for the execution and execution of commercial agreements. It is advisable to integrate cloud document management services into the internal information systems of enterprises. As a result, the original design or incoming receipt of electronic copies of documents are recorded simultaneously in two databases: each company and the information association of contracting companies. Promising in the context of the digital economy is also the information integration of all counterparties into a single database of electronic document management based on blockchain technology.

Blockchain technology detects arrays of information that have been the object of internal or external cyberattacks. For example, on the basis of monitoring the history of changes in certain documents and comparing them with reference samples, it is advisable to identify persons - violators of the information regime. Instead, the fact of the appearance of unauthorized external changes in the information environment of the enterprise, which differ from similar information arrays from other sources, may be evidence of cyber intervention. The detected incident, which took place in violation of the time, information and legal regulations, should be regarded as a cyberattack. In case of loss, distortion or destruction of information fragments by attackers, their automatic recovery from the distributed database is possible.

Chain-block structuring of accounting information simplifies the process of archival storage of documents. The distributed database of credentials should be placed in a network of interconnected cloud services, which ensures the availability of archival information for users. Cloud archiving of electronic documents on a network of interconnected servers guarantees their storage, round-the-clock access and cyber security. At the request of stakeholders, disparate arrays of archival accounting information are removed from electronic archives and recombined to display the document in the traditional form as a set of certain details. Such stakeholders can be both internal users of information (accounting or management specialists) and external – controlling or fiscal institutions.

To access electronic documents, a system of digital signatures is used, which is already actively used for fiscal purposes and to obtain various government administrative services. The use of electronic keys should take place in two stages: the formation of primary documents and their recovery from a distributed database. After collecting the credentials, it is advisable to digitally sign the persons responsible for the formation of primary documents, which provides control of information authorship. Then there is the

fragmentation and encryption of accounting information, which after reaching the target consumer is recombined to the original form. To gain access, the user of the recovered information also uses a personalized digital signature, which is evidence of the fact of information processing or consumption.

It is advisable to restrict the access rights of stakeholders to the credential database by setting the validity period of electronic keys. The need to organize cybersecurity encourages frequent changes in the digital signature of staff. The need to reissue digital signatures encourages stakeholders to update security discipline. Each user is forced to apply to the issuer for a new electronic key, which facilitates permanent control and verification of stakeholders. The company's management has an effective method of controlling the legality of the use of electronic formats for verification of a person trying to gain access to confidential information.

Through the use of electronic key systems, users gain access to the dosed amount of information within the open document flow. The proposed information scheme of open document management based on blockchain technology is shown in Fig. 2.

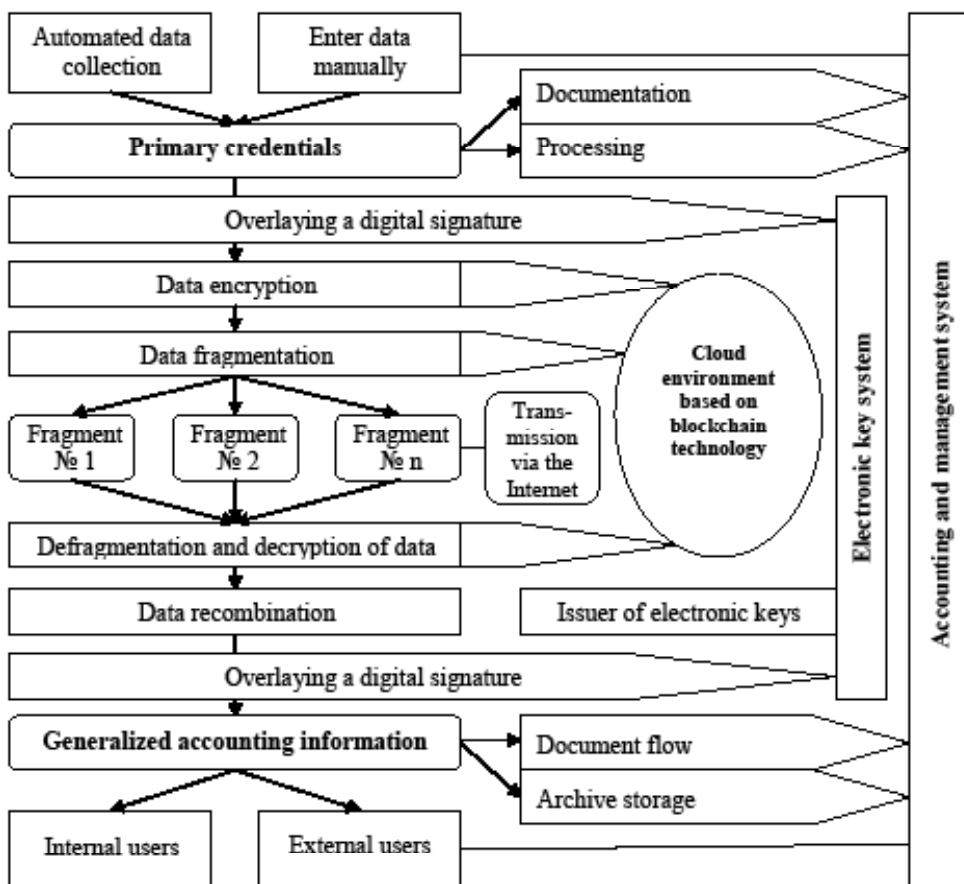

Fig. 2. Information scheme of open document flow based on blockchain technology
 Source: developed by the author.

Implementation of electronic documentation and document management based on the principles of data openness using blockchain technology is the main organization of cybersecurity in all enterprises, regardless of ownership, business size, etc. The rejection of isolation practices in the organization of information exchange in the business environment of enterprises is an element of the formation of an open national economy. The circulation of accounting information in terms of effective cybersecurity at the internal and external levels is an incentive for further development of new technologies in the financial and economic sphere («fintech industry»). Further implementation of computer and communication technologies with the development of effective methods of cybersecurity of information helps to avoid obstacles to the further development of the digital economy and information society. Consequently,

Conclusions. Traditional electronic document management in accounting has a number of functional limitations, which is the cause of cybersecurity vulnerabilities of enterprises. To implement effective internal and external electronic communications, it is advisable to implement blockchain technology in document management, which meets modern requirements for cybersecurity of enterprises. The fact of collecting primary data initiates the start of further information processes of processing and distribution of accounting information. Documented data using blockchain technology is fragmented, encrypted and sent in dosed form to internal and external users in accordance with the information needs and access rights to trade secrets. The permissive mode of accounting information processing should be implemented using a system of digital signatures and cloud placement of distributed databases.

The use of blockchain technology in electronic documentation and document management provides: fragmentation, complementarity, scalability, duplication, chronology, confidentiality, distribution, accessibility, openness of accounting information processing, which is the basis for effective cybersecurity of the enterprise. The organization of cybersecurity in the conditions of distributed structuring of the accounting information promotes openness of document circulation at the enterprise that reduces need for application of isolating information practices. The openness of information exchange using blockchain technology for cybersecurity of information minimizes organizational constraints in the formation of the digital economy and creates favorable conditions for the progressive innovative development of social formation.

Література

1. Шпак В. А. Організація захисту облікової інформації. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації*. 2015. № 2. С. 181–187.
2. Bansal, S. K., Batra, R., Jain, N. (2018). Blockchain and the future of accounting. *The Management Accountant Journal*, 6, 60–66.
3. Bonson E., Bednarova, M. (2019). Blockchain and its implications for accounting and auditing. *Meditari Accountancy Research*. Vol. 27, № 5, pp. 725–740. DOI: <https://doi.org/10.1108/MEDAR-11-2018-0406>.
4. O'Leary, D. E. (2017). Configuring blockchain architectures for transaction information in blockchain consortiums: the case of accounting and supply chain

- systems. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*. Vol. 24, № 4, pp. 138–147. DOI: <https://doi.org/10.1002/isaf.1417>.
5. Rindasu, S. M. (2019). Blockchain in accounting: trick or treat? *Quality Access to Success*. Vol. 20, № 170, pp. 143–147.
 6. Cai, C. W. (2021). Triple-entry accounting with blockchain: how far have we come? *Accounting Finance*. DOI: <https://doi.org/10.1111/acfi.12556>
 7. Coyne J. G., McMickle, P. L. (2017). Can Blockchains serve an accounting purpose. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. Vol. 14, № 2, pp. 101–111. DOI: <https://doi.org/10.2308/jeta-51910>.
 8. Sarkar, S. (2018). Blockchain accounting the disruption ahead. *The Management Accountant Journal*, 6, 73–78.
 9. Karajovic, M., Kim, H. M., Laskowski, M. (2019). Thinking outside the block: projected phases of Blockchain integration in the accounting industry. *Australian Accounting Review*. Vol. 29, № 2, pp. 319–330. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2984126>
 10. Sheldon, M. D. (2019). Using Blockchain to aggregate and share misconduct issues across the accounting profession. *Current Issues in Auditing*. Vol. 12, № 2, pp. 27–35. DOI: <https://doi.org/10.2308/ciia-52184>
 11. Sinha, S. (2019). Blockchain – opportunities and challenges for accounting professionals. *Journal of Corporate Accounting and Finance*. Vol. 31, pp. 65–67. DOI: <https://doi.org/10.1002/jcaf.22430>.
 12. Kokina, J., Mancha, R., Pachamanova, D. (2017). Blockchain: emergent industry adoption and implications for accounting. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. Vol. 14. № 2, pp. 91–100. DOI: <https://doi.org/10.2308/jeta-51911>.
 13. Schmitz, J. and Leoni, G. (2019). Accounting and auditing at the time of Blockchain technology: a research agenda. *The Management Accountant Journal*. Vol. 29. № 2, pp. 331–342. DOI: <https://doi.org/10.1111/auar.12286>
 14. Kozlowski, S. (2018). An audit ecosystem to support Blockchain-based accounting and assurance book continuous auditing: theory and application. *Continuous Auditing: Theory and Application (Rutgers Studies in Accounting Analytics)*, Emerald Publishing, Bingley, pp. 299–313. DOI: <https://doi.org/10.1108/978-1-78743-413-420181015>
 15. Liu M., Wu K. and Xu J. (2019). How will Blockchain technology impact auditing and accounting: permissionless vs. permissioned Blockchain, *Current Issues in Auditing*. 2019. Vol. 13. №. 2, pp. 19–29. DOI: <https://doi.org/10.2308/ciia-52540>
 16. Gomaa A. A., Gomaa M. I., Stampone A. A. (2019). transaction on the Blockchain: an AIS perspective, intro case to explain transactions on the ERP and the role of the internal and external auditor, *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. Vol. 16, № 1, pp. 47–64. DOI: <https://doi.org/10.2308/jeta-52412>
 17. Tan B.S., Low K.Y. Blockchain as the database engine in the accounting system, *Australian Accounting Review*. 2019. Vol. 29. №. 2, pp. 312–318. DOI: <https://doi.org/10.1111/auar.12278>

18. Wu J., Xiong F., Li C. (2019). Application of internet of Things and blockchain technologies to improve accounting, *IEEE Access*, 20, pp. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2930637>
19. Pimentel, E., Bouliann, E. (2019). Blockchain in Accounting Research and Practice: Current Trends and Future Opportunities. *Accounting Perspectives*, 19 (3), pp. 325–361. DOI: <https://doi.org/1111/1911-3838.12239>
20. Alsaqa Zeyad H., Hussein A. I. & Mohammed Mahmood S. (2020). The Impact of Blockchain on Accounting Information Systems. *Journal of Information Technology Management*, 11, pp. 62–80. DOI: <https://doi.org/10.22059/jitm.2019.74301>
21. Tiron Tudor A., Deliu D., Farcane N., Donțu A. Managing change with and through blockchain in accountancy organizations: a systematic literature review. *Journal of Organizational Change Management*. ahead-of-print. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1108/JOCM-10-2020-0302>
22. Worldwide spending on blockchain solutions from 2017 to 2025. Statista. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/800426/worldwide-blockchain-solutions-spending/>
23. B2B cross-border transactions on blockchain in various regions worldwide in 2020 with forecasts from 2021 to 2025. Statista. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/1228825/b2b-cross-border-transactions-on-blockchain-worldwide/>
24. Zadorozhny, Z., Muravskiy, V. V., Shevchuk, O. A., Sudyn, Y. A.. Management accounting of the settlements with contractors in innovative environment of business communications. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. 2. pp. 103–112. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-09>.

References

1. Shpak, V. A. (2015). Organization of protection of accounting information. *Accounting, analysis and audit: problems of theory, methodology, organization*, 2, 181–187 [in Ukrainian].
2. Bansal, S. K., Batra, R., Jain, N. (2018). Blockchain and the future of accounting. *The Management Accountant Journal*, 6, 60–66 [in English].
3. Bonson, E., Bednarova, M. (2019). Blockchain and its implications for accounting and auditing. *Meditari Accountancy Research*. Vol. 27, No. 5, 725–740. DOI: <https://doi.org/10.1108/MEDAR-11-2018-0406>
4. O’Leary, D.E. (2017). Configuring blockchain architectures for transaction information in blockchain consortiums: the case of accounting and supply chain systems. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*. Vol. 24, No. 4, 138–147. DOI: <https://doi.org/10.1002/isaf.1417>
5. Rindasu, S.M. (2019). Blockchain in accounting: trick or treat? *Quality Access to Success*. Vol. 20, No. 170, 143–147.
6. Cai, C. W. (2021). Triple-entry accounting with blockchain: how far have we come? *Accounting Finance*. DOI: <https://doi.org/10.1111/acfi.12556>
7. Coyne, J. G., McMickle, P. L. (2017). Can Blockchains serve an accounting purpose. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. Vol. 14, No. 2, 101–111. DOI: <https://doi.org/10.2308/jeta-51910>

8. Sarkar, S. (2018). Blockchain accounting the disruption ahead. *The Management Accountant Journal*, 6, 73-78.
9. Karajovic, M., Kim, H. M., Laskowski, M. (2019). Thinking outside the block: projected phases of Blockchain integration in the accounting industry. *Australian Accounting Review*. Vol. 29, No. 2, 319-330. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2984126>
10. Sheldon, M. D. (2018). Using Blockchain to aggregate and share misconduct issues across the accounting profession. *Current Issues in Auditing*. Vol. 12, No. 2, 27-35. DOI: <https://doi.org/10.2308/ciia-52184>
11. Sinha, S. (2020). Blockchain – opportunities and challenges for accounting professionals. *Journal of Corporate Accounting and Finance* 31, 65-67. DOI: <https://doi.org/10.1002/jcaf.22430>
12. Kokina, J., Mancha, R., Pachamanova, D. (2017). Blockchain: emergent industry adoption and implications for accounting. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. Vol. 14 No. 2, 91-100. DOI: <https://doi.org/10.2308/jeta-51911>
13. Schmitz, J., Leoni, G. (2019). Accounting and auditing at the time of Blockchain technology: a research agenda. *The Management Accountant Journal*. Vol. 29 No. 2, 331-342. DOI: <https://doi.org/10.1111/auar.12286>
14. Kozlowski, S. (2018). An audit ecosystem to support Blockchain-based accounting and assurance book continuous auditing: theory and application. *Continuous Auditing: Theory and Application (Rutgers Studies in Accounting Analytics)*, Emerald Publishing, Bingley, 299-313. DOI: <https://doi.org/10.1108/978-1-78743-413-420181015>
15. Liu, M., Wu, K., Xu, J. (2019). How will Blockchain technology impact auditing and accounting: permissionless vs. permissioned Blockchain. *Current Issues in Auditing*. Vol. 13, No. 2, 19-29. DOI: <https://doi.org/10.2308/ciia-52540>
16. Gomaa, A.A., Gomaa, M.I., Stampone, A. (2019). A transaction on the Blockchain: an AIS perspective, intro case to explain transactions on the ERP and the role of the internal and external auditor. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. Vol. 16, No. 1, 47-64. DOI: <https://doi.org/10.2308/jeta-52412>
17. Tan, B.S., Low, K.Y. (2019). Blockchain as the database engine in the accounting system. *Australian Accounting Review*. Vol. 29 No. 2, 312-318. DOI: <https://doi.org/10.1111/auar.12278>
18. Wu, J., Xiong, F., Li, C. (2019). Application of internet of Things and blockchain technologies to improve accounting. *IEEE Access*, 20, 1-10. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2930637>
19. Pimentel, E., Bouliann, E. (2020). Blockchain in Accounting Research and Practice: Current Trends and Future Opportunities. *Accounting Perspectives*, 19 (3), 325–361. DOI: <https://doi.org/10.1111/1911-3838.12239>
20. Alsaqa Zeyad, H., Hussein, A. I., Mohammed Mahmood, S. (2020). The Impact of Blockchain on Accounting Information Systems. *Journal of Information Technology Management*, 11, 62-80. DOI: <https://doi.org/10.22059/jitm.2019.74301>
21. Tiron Tudor, A., Deliu, D., Farcane, N., Donțu, A. (2021). Managing change with and through blockchain in accountancy organizations: a systematic literature review.

- Journal of Organizational Change Management.* ahead-of-print. DOI: <https://doi.org/10.1108/JOCM-10-2020-0302>
22. Worldwide spending on blockchain solutions from 2017 to 2025. Statista. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/800426/worldwide-blockchain-solutions-spending/>
23. B2B cross-border transactions on blockchain in various regions worldwide in 2020 with forecasts from 2021 to 2025. *Statista*. DOI: <https://www.statista.com/statistics/1228825/b2b-cross-border-transactions-on-blockchain-worldwide/>
24. Zadorozhny, Z., Muravskiy, V. V., Shevchuk, O. A., Sudyn, Y. A. (2018). Management accounting of the settlements with contractors in innovative environment of business communications. *Marketing and Management of Innovations*, 2, 103-112. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-09>

Володимир МУРАВСЬКИЙ,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: vvmur@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6423-9059>

Надія ХОМА,

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики та інформатики
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: nadiiakhoma@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2981-0296

Лариса ХОХЛОВА,

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри математики та методики її навчання,
Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка,
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, Україна,
e-mail: larysa_khokhlova@tnpu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9818-1051

Лю Чен'юй,

аспірант кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
практикуючий бухгалтер, викладач,
Нанчанський науково-технічний інститут,
Нанчан, провінція Цзянсі, Китай,
e-mail: 1657426641@qq.com
ORCID ID: 0000-0002-0572-9322

ВІДКРИТИЙ ДОКУМЕНТООБІГ НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙН ДЛЯ КІБЕРЗАХИСТУ СИСТЕМИ ОБЛІКУ

Анотація

Вступ. Для забезпечення кіберзахисту менеджмент підприємства вдається до ізоляції облікової інформації, що містить комерційну таємницю, від інших інформаційних потоків. Проте конфіденційний документообіг привертає значну увагу внутрішніх користувачів та зовнішніх осіб з метою отримання несанкціонованого доступу. Унаслідок активних кіберзагроз ізоляційна практика в реалізації електронних інформаційних комунікацій є недієвою для цілей кібербезпеки, що потребує розробки нових методик документування й документообігу на підприємстві.

Мета статті полягає у дослідженні переваг відкритого документообігу підприємств на основі технології блокчейн для відмови від ізоляційних інформаційних потоків з метою забезпечення кіберзахисту підприємств.

Методи. У процесі дослідження недоліків й переваг ізоляційного та відкритого документообігу використані загальнотеоретичні (емпіричні, логічні та історичні) методичні прийоми пізнання дійсності. Дослідження базуються на основі концептуальних методів абстрактного вивчення економічних процесів, фактів та явищ з позиції бухгалтерського обліку та кібербезпеки підприємств. Інформаційною базою статті обрано історичні документи щодо розвитку технології блокчейн, наукові праці учених щодо блоково-ланцюгового структурування облікової інформації тощо.

Результати. Сформовано фундаментальні принципи технології блокчейн в умовах її використання для організації кіберзахисту облікової інформації. Обґрунтовано доцільність відмови від ізоляції інформації на користь відкритого документообігу в умовах збереження комерційної таємниці підприємства. Досліджено методика документування та документообігу на принципах блоково-ланцюгового структурування бази даних, що визначає порядок фрагментування та рекомбінації облікової інформації на внутрішньому та зовнішньому рівнях електронних комунікацій. Встановлено порядок використання системи електронних ключів для отримання доступу до конфіденційної облікової інформації відповідно до інформаційних потреб користувачів та їхньої класифікації у системі управління підприємством.

Перспективи. З метою організації кібербезпеки підприємств важливим є удосконалення методики реалізації інших елементів методу бухгалтерського обліку у процесі автоматизованої обробки інформації, що потребує подальших наукових досліджень.

Ключові слова: облік, кібербезпека, блокчейн, документообіг, кіберризики облікової інформації.

Формули: 0; **рис.:** 2; **табл.:** 1; **бібл.:** 24.

Статтю отримано 13 вересня 2021 р.

Article received September 13, 2021.

UDC 657. 421.3

JEL classification: M 40; M 41

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.171>

Валентина ЯСИШЕНА,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економіки, обліку та оподаткування,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету,
вул. Гонти, 37, м. Вінниця, 21000, Україна,
e-mail: valentyna.yasyshena@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3214-3877>

Віктор ПИЛЯВЕЦЬ,

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки, обліку та оподаткування,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету,
вул. Гонти, 37, м. Вінниця, 21000, Україна,
e-mail: viktorpilavets@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8622-0220>

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ВНУТРІШНЬОГО ГУДВІЛА

Ясишена В., Пилявець В. Особливості обліку внутрішнього гудвілу. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 171–186. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.171>

Yasyshena, V., Pyliavets, V. (2021). Osoblyvosti obliku vnutrishnoho hudvilu [Features of accounting of internal goodwill]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 171–186. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.171>

Анотація

Вступ. Неможливість достовірно встановити вартість підприємств пов'язана з відсутністю методів об'єктивного оцінювання нематеріальної складової підприємства, тобто внутрішнього гудвіла. Внутрішній гудвіл належить до специфічних об'єктів, що пов'язано зі складністю його ідентифікації й оцінювання, а також з встановленням достовірності визнання отримання економічних вигод від його використання. Це загострює актуальність ведення поточного обліку внутрішнього гудвіла на підприємстві.

Мета дослідження. Систематизація й удосконалення методичних підходів обліку внутрішнього гудвіла, які варто враховувати для обґрунтування науково-прикладних засад під час оцінювання вартості компанії.

© Валентина Ясишена, Віктор Пилявець, 2021.

Методи дослідження. Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вчених з питань дослідження гудвіла, інтелектуальних активів. Методологічною базою дослідження є загальнонаукові методи (абстрагування, порівняння, узагальнення, групування, систематизації, аналізу, синтезу) – для удосконалення методичних підходів обліку внутрішнього гудвіла. Схематичний метод – для узагальнення нематеріальних ресурсів компанії і зв'язку між ними в обліку та розкриття впливу нематеріальних та інтелектуальних активів на торговельну марку (бренд) і вартість компанії. Абстрактно-логічний метод – для формулювання висновків дослідження.

Результати. Обґрунтовано необхідність відокремлення в обліку понять зовнішнього і внутрішнього гудвіла та проведено їх порівняльний аналіз за відповідними ознаками. Визначено вплив нематеріальних ресурсів на вартість підприємства в системі фінансового й управлінського обліку з встановленням взаємозв'язків між ними. Обґрунтовано необхідність відображення внутрішнього гудвіла під час всієї поточної діяльності компанії у вигляді необлікованих нематеріальних активів з віднесенням до відповідної групи інтелектуальних активів на аналітичних рахунках у системі фінансового й управлінського обліку підприємства. Обґрунтовано необхідність ведення обліку інтелектуального капіталу, що формується на підприємстві з відкриттям відповідних субрахунків. Розкрито методіку обліку, що дасть змогу обліковувати інтелектуальний капітал за зовнішнім і внутрішнім гудвілом з метою уникнення заниження реальної вартості підприємства та не суперечитиме принципам повного відображення й балансового узагальнення.

Перспективи. На нормативно-законодавчому рівні необхідно розробляти методіку для визнання, оцінювання, документування, обліку і відображення у фінансовій звітності об'єктів, що входять до внутрішнього гудвіла для їх відображення в системі фінансового обліку.

Ключові слова: нематеріальні активи, внутрішній гудвіл, зовнішній гудвіл, інтелектуальні активи, інтелектуальний капітал, облік, фінансова звітність.

Формули: 0, рис.: 2, табл.: 1, бібл.: 15.

Valentyna YASYSHENA,

D.Sc., Associate Professor, Professor of the Department of Economics,
Accounting and Taxation,
Vinnytsia Education and Research Institute of Economy,
West Ukrainian National University
e-mail: valentyna.yasyshena@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3214-3877>

Viktor PYLIAVETS,

Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Economics,
Accounting and Taxation,
Vinnytsia Education and Research Institute of Economy,
West Ukrainian National University

e-mail: viktorpilavets@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8622-0220>

FEATURES OF ACCOUNTING OF INTERNAL GOODWILL

Abstract

Introduction. *The inability to reliably determine the value of enterprises is due to the lack of methods of objective assessment of the intangible component of the enterprise, i.e. internal goodwill. Internal goodwill is one of the specific objects that is difficult to identify and evaluate, as well as to establish the reliability of the recognition of the economic benefits of its use. This exacerbates the relevance of current accounting of domestic goodwill in the enterprise.*

Purpose. *Systematization and improvement of methodological approaches to accounting for internal goodwill, which should be taken into account to substantiate the scientific and applied principles in assessing the value of the company.*

Methods. *The theoretical basis of the study is the scientific work of scientists on the study of goodwill, intellectual assets. The methodological basis of the study is general scientific methods (abstraction, comparison, generalization, grouping, systematization, analysis, synthesis) - to improve methodological approaches to accounting for internal goodwill. Schematic method is to summarize the intangible resources of the company and the relationship between them in accounting and disclosure of the impact of intangible and intellectual assets on the brand (brand) and value of the company. Abstract-logical method is to formulate research conclusions.*

Results. *The necessity of separating the concepts of external and internal goodwill in the accounting is substantiated and their comparative analysis is carried out on the relevant grounds. The influence of intangible resources on the value of the enterprise in the system of financial and management accounting with the establishment of relationships between them is identified. The necessity of reflection of internal goodwill during all current activity of the company in the form of unaccounted intangible assets with assignment to the corresponding group of intellectual assets on analytical accounts in the system of financial and administrative accounting of the enterprise is substantiated. The necessity of keeping records of intellectual capital formed at the enterprise with the opening of relevant sub-accounts is substantiated. The method of accounting is revealed, which will allow to account for intellectual capital on external and internal goodwill in order to avoid underestimation of the real value of the enterprise and will not contradict the principles of full coverage and balance sheet.*

Discussion. *At the regulatory level, it is necessary to develop methods for the recognition, evaluation, documentation, accounting and reflection in the financial statements of items included in the internal goodwill for their reflection in the financial accounting system.*

Keywords: *intangible assets, internal goodwill, external goodwill, intellectual assets, intellectual capital, accounting, financial reporting.*

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 1, bibl.: 15.

JEL classification: M 40; M 41.

Постановка проблеми. Нині серед передових компаній світу відмічено тенденцію, яка полягає у тому, що загальна вартість компанії містить високий показник нематеріальної складової. Значна частина цієї нематеріальної складової зафіксована з нерозкритою вартістю. Варто зауважити, що вартість окремих компаній безпідставно завищується через спекуляції, що відбуваються на фондових біржах. Неможливість достовірно встановити вартість підприємств пов'язана з відсутністю методів об'єктивного оцінювання нематеріальної складової підприємства, тобто внутрішнього гудвіла. Внутрішній гудвіл належить до специфічних об'єктів, що пов'язано зі складністю його ідентифікації й оцінювання, а також із встановленням достовірності визнання отримання економічних вигод від його використання. Нині доцільно визнати необхідність капіталізації внутрішнього гудвіла з відображенням його в балансі. Відображення внутрішнього гудвіла в поточному обліку суб'єкта господарювання дасть змогу зменшити різницю між його балансовою і ринковою вартістю. Ця проблема назріла і має бути вирішена на нормативно-законодавчому рівні. Зазначене актуалізує проведення досліджень з удосконалення методики обліку внутрішнього гудвіла для ефективного функціонування обліково-аналітичної системи підприємства, що загалом має і загальносуспільне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні й практичні питання обліку гудвіла і відображення його у фінансовій звітності досліджували в своїх працях провідні вітчизняні й зарубіжні економісти.

Питання гудвіла як об'єкта бухгалтерського обліку, його сутності та класифікації були в центрі уваги дослідження В. О. Вакуна [2]. Г. В. Уманців досліджувала економічну природу внутрішнього гудвіла, тобто тих нематеріальних складових, що створюють вартість підприємства, а також проблеми їх оцінювання та відображення в обліку [12]. В. В. Травін розглянув особливості організації бухгалтерського обліку внутрішнього гудвіла як вияв соціального капіталу на мікроекономічному рівні [11]. М. І. Бондар досліджував питання визнання гудвіла в процесі придбання підприємства з метою його відображення в обліку [1, с. 529]. З. В. Задорожний, Ю. А. Судин розкрили особливості та методiku відображення витрат на формування внутрішнього гудвіла в системі бухгалтерського обліку і їх вплив на стратегічні управлінські рішення підприємства [6]. В. М. Діба запропонував відображення внутрішнього гудвілу в бухгалтерському обліку, застосувавши підхід, який передбачає капіталізацію гудвіла без амортизації, але з періодичним тестуванням щодо можливого знецінення [5, с. 299]. Х. Пінг, Бао Ді обґрунтували важливість оцінювання гудвіла протягом поточної діяльності компанії [13]. М. Тірні вказував на необхідність ідентифікації складових гудвіла [14]. А. О. Касич, М. Г. Плахотнікова досліджували ідентифікацію проблемних аспектів обліку гудвіла на підприємствах, з урахуванням змісту вітчизняних принципів обліку гудвіла та їх порівнянням із міжнародними стандартами, висунули пропозицій щодо удосконалення обліку й аналізу гудвіла [7]. Ю. А. Гороховець вивчала напрями адаптації облікової системи в частині нематеріальних активів (далі – НМА) до змін в економіці, у т. ч. перегляд концепції гудвіла [4].

Проте, незважаючи на вагомий внесок вчених і високий науковий рівень досліджень стосовно зазначеної проблеми, чимало аспектів щодо розкриття методики обліку внутрішнього гудвілу потребують проведення подальших розробок у цьому напрямі.

Мета дослідження – систематизація й удосконалення методичних підходів обліку внутрішнього гудвіла, які потрібно враховувати для обґрунтування науково-прикладних засад під час оцінювання вартості компанії. Для досягнення мети було поставлено такі завдання: проаналізувати поняття «гудвіл» за юридичним, економічним і бухгалтерським підходами і сформулювати авторське трактування внутрішнього гудвіла; встановити відмінні ознаки внутрішнього та зовнішнього гудвіла; узагальнити нематеріальні ресурси компанії і вказати зв'язок між ними в обліку; розкрити загальну методику обліку внутрішнього гудвіла через виокремлення субрахунків і аналітичних рахунків; розкрити вплив НМА та інтелектуальних активів на торговельну марку (бренд) і вартість компанії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення поняття «гудвіл» зафіксовано у 1571 р. Перша судова справа, пов'язана з визначенням та оцінюванням гудвіла слухалась в Англії у 1620 р. [8, с. 7–8]. В перекладі з англійської гудвіл (goodwill) трактується як «добра воля», тобто надання добровільної згоди покупця заплатити продавцю за щось відоме обом сторонам, але не відображене у звітності.

Еволюція поняття гудвіла розкривається на основі трьох основних підходів, що зазначаються в науковій літературі до його розуміння, а саме: юридичного, економічного і бухгалтерського.

За юридичним підходом, як зазначає В. О. Вакун, «гудвіл – це сукупність виняткових і невиняткових майнових прав на нематеріальний актив. Критерієм ідентифікації в такому разі виступає наявність права власності на нього. Важливою особливістю є також віддільність та невіддільність від юридичної чи фізичної особи» [2].

Також дискусійним є питання щодо можливості відділення або невідділення гудвіла від підприємства. На сьогодні думки вчених різняться щодо однозначного підходу стосовно цього питання. Отже, існує підхід, що гудвіл не можна відокремити від суб'єкта господарювання, і навпаки – він підлягає ідентифікації та класифікації [8, с. 12].

У Цивільному кодексі України (ч. 1 ст. 201) до особистих немайнових благ, які охороняються цивільним законодавством, віднесено ділову репутацію. У вітчизняних законодавчих документах гудвіл розкривається як вартість ділової репутації суб'єкта господарювання. Це нематеріальне благо юридичної особи, що формується на основі суспільної або громадської оцінки, яка враховує комплекс різних заходів, до яких входить престижність торговельної марки, лідерські позиції на ринку, ділові якості тощо.

Відповідно до економічного підходу, під гудвілом розуміють сукупність нематеріальних чинників (активів), наявність яких забезпечує конкурентні переваги для підприємств і дає можливість отримувати додатковий дохід [10].

М. І. Бондар вказує на те, що за економічним підходом під гудвілом (відповідно і під внутрішньогенерованим) варто розуміти окремі активи (кваліфікація персоналу, технології, високий рівень менеджменту й ін.) [1, с. 529].

Згідно економічним підходом гудвіл варто розуміти, як сукупність неідентифікованих і неоцінених нематеріальних ресурсів підприємства. Відповідно до цього підходу гудвіл має бути відображеним в обліку протягом всього періоду існування суб'єкта господарювання через його властивість впливати на фінансовий результат діяльності.

Цей підхід допускає визнання гудвіла не тільки під час придбання підприємства, а й протягом його поточної діяльності (внутрішній гудвіл).

Відповідно до бухгалтерського підходу гудвіл визнається тільки під час придбання підприємства, консолідації звітності та в процесі приватизації (корпоратизації) підприємств державного, комунального секторів. Бухгалтерський підхід щодо розкриття і трактування гудвіла відповідно до чинного законодавства регулюється П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств». Гудвіл буде оцінюватися як перевищення ринкової вартості підприємства над його балансовою вартістю. Під час підрахунку можна отримати як позитивний, так і негативний результат. Відповідно позитивна різниця буде визнана гудвілом і віднесена до активів компанії, а негативна – як гудвіл не визнається, а отже, відноситься до складу доходів.

М. Тірні зазначає, що нематеріальні цінності такого типу, як гудвіл є мотиваційним фактором у прийнятті рішення про придбання. Саме гудвіл вказує на надмірну прибутковість компанії. Всі нематеріальні активи, придбані у бізнес-поєднаннях, яких позначають, як гудвіл, потрібно ідентифікувати, оцінити та розкрити, а не зазначати однією сумою у фінансовій звітності [14].

На думку Х. Пінг, Бао Ді, необхідно періодично оцінювати гудвіл протягом нормального бізнес-періоду заради підтримання та вдосконалення комерційного добробуту підприємств, а не лише тоді, коли передаються права на активи або інвестуються як акції [13].

Погоджуємося з авторами щодо необхідності ведення обліку внутрішнього гудвіла через виокремлення його складових. Це дасть змогу окреслити сильні сторони підприємства під час його діяльності, а також за необхідності продажу.

Запропоновано під внутрішнім гудвілом розуміти сукупність інтелектуальних активів (людських, клієнтських, організаційних, соціальних, екологічних, персонального внутрішнього гудвілу керівника, НМА пов'язаних з контрактами), економічних та інших переваг суб'єкта господарювання, що впливають на ефективність ведення його бізнесу і конкурентоспроможність, використовується в поточній діяльності з метою отримання майбутніх вигод і додаткових прибутків [15, с. 200].

З огляду на те, що внутрішній і зовнішній гудвіл мають спільні ознаки, потребують виокремлення аспекти, які вказують на різницю між ними. Розкриття порівняльної характеристики дасть змогу глибше вникнути в сутність кожного з них (табл. 1).

Для чіткого розуміння природи гудвіла поняття «внутрішній гудвіл» і «зовнішній гудвіл» необхідно розрізняти з урахуванням відмінностей, що наведено в табл. 1. Зовнішній гудвіл буде розраховуватися за правилами бухгалтерського обліку, а внутрішній є показником управлінського обліку.

Таблиця 1

Відмінні ознаки внутрішнього і зовнішнього гудвіла

№ з/п	Назва ознаки	Внутрішній гудвіл	Зовнішній гудвіл
1.	Відображення в системі бухгалтерського обліку і фінансовій звітності	Не відображається	Відображається

продовження таблиці 1

2.	Відображення у внутрішньогосподарській звітності	Відображається	Рішення адміністрації
3.	Сфера використання	Впливає на прийняття рішень менеджерами в поточній діяльності підприємства, необхідний для встановлення попередньої вартості компанії	Дає змогу оцінити різницю між ринковою і балансовою вартістю компанії під час її продажу
4.	Облікові вимірники (способи відображення інформації)	Грошова одиниця, години, штатні одиниці, якісні показники	Грошова одиниця
5.	Користувачі інформації	Внутрішні і менеджери	Внутрішні і зовнішні користувачі
6.	Методи і методика обліку	Обирається підприємством самостійно	Визначено П(С)БО
7.	Методи оцінювання	Обирається підприємством самостійно	Визначено П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств»
8.	Обов'язковість ведення обліку	Рішення адміністрації	За наявності такого активу є обов'язковим згідно із законодавством
9.	Точність інформації	Наявність приблизних оцінок	Зафіксований показник у фінансовій звітності
10.	Деталізація даних	Відповідні групи інтелектуальних активів, економічних та інших переваг	Узагальнений показник
11.	Спосіб виникнення	У процесі поточної діяльності підприємства	Під час придбання підприємства, консолідації звітності та у процесі приватизації (корпоратизації) підприємств державного, комунального секторів
12.	Агенти оцінювання	Внутрішні	Зовнішні
13.	Відкритість даних	Комерційна таємниця	Широкий доступ

Джерело: узагальнено і доповнено авторами.

Поки що нормативно-законодавчих документів щодо відображення внутрішнього гудвіла у фінансовому обліку не розроблено. Через невідпрацьованість методики фінансового обліку внутрішнього гудвілу загалом і за його складовими неможливо оцінити ринкову вартість підприємства під час його поточної діяльності, що негативно впливає на управління вартістю і діяльністю компанії. На перспективу обліковувати внутрішній гудвіл доречно не тільки у фінансовому, а й в управлінському обліку.

На рис. 1 узагальнено нематеріальні ресурси підприємства та наведено взаємозв'язок між ними в системі фінансового й управлінського обліку.

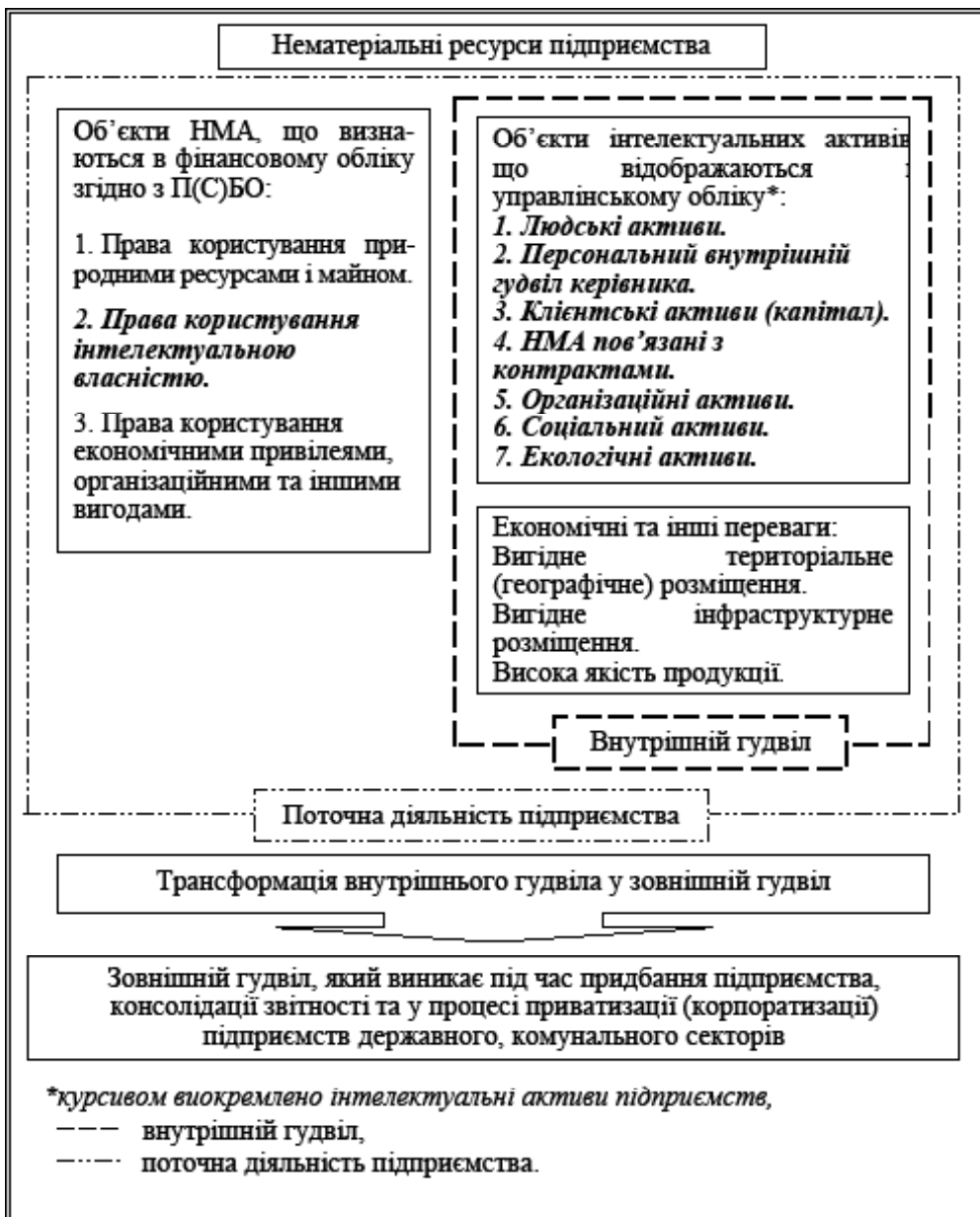

Рис. 1. Структура і взаємозв'язок складових нематеріальних ресурсів підприємства в фінансовому й управлінському обліку

Джерело: розроблено авторами.

Нематеріальні ресурси підприємства можуть бути об'єднані в такі групи:

- 1) об'єкти НМА, що визнаються в фінансовому обліку згідно з П(С)БО;
- 2) об'єкти інтелектуальних активів, що відображаються в управлінському обліку;

3) інтелектуальні активи підприємства, що визнаються в фінансовому обліку згідно з П(С)БО (права користування інтелектуальною власністю) та інтелектуальні активи, що відображаються в управлінському обліку;

4) внутрішній гудвіл, що складається з об'єктів інтелектуальних активів, які відображаються в управлінському обліку й економічних та інших переваг;

5) зовнішній гудвіл, що виникає під час придбання підприємства, консолідації звітності та в процесі приватизації (корпоратизації) підприємств державного, комунального секторів.

Внутрішній гудвіл наявний протягом поточної діяльності підприємства і формується на основі складених всіх інтелектуальних активів, а також економічних та інших переваг, що не обліковуються в бухгалтерському обліку. Він має бути об'єктом управління за своїми складовими.

Для обліку об'єктів (рис. 1), що належать до інтелектуального капіталу і формують внутрішній гудвіл, необхідно відкрити відповідні аналітичні рахунки, залишки за якими визначатимуть загальну вартість внутрішнього гудвіла.

До внутрішнього гудвіла можуть бути залучені інтелектуальні активи за їх видами, які доречно обліковувати на субрахунку 192 «Внутрішній гудвіл». Відкриття аналітичних рахунків, що входять до внутрішнього гудвіла, наведено на прикладі підприємств харчової промисловості. Їх групування відповідатиме групі інтелектуальних активів і буде пов'язано з Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій, а саме: людські активи (192.1 «Людські активи»); персональний внутрішній гудвіл керівника (192.2 «Персональний внутрішній гудвіл керівника»); клієнтські активи (192.31 «Клієнтські активи. Постачальники», 192.32 «Клієнтські активи. Покупці», 192.33 «Клієнтські активи. Потенційні покупці»); НМА, пов'язані з контрактами (192.41 «Договори про відмову від конкуренції», 192.42 «Договори про конфіденційність», 192.43 «Сприятливі трудові договори», 192.44 «Сприятливі договори страхування», 192.45 «Договори з постачальниками», 192.46 «Договори з покупцями»); організаційні активи (192.51 «Власнорозроблене програмне забезпечення», 192.52 «Організаційні активи. Маркетингові», 192.53 «Сертифікат відповідності продукції», 192.54 «Незапатентовані технології», 192.55 «Незапатентовані рецепти»); соціальні активи (192.6 «Соціальні активи»); екологічні активи (192.71 «Екологічний аудит», 192.72 «Екологічні інноваційні технології», 192.73 «Екологічні заходи») [15, с. 201].

Такий підхід вимагає внесення змін до форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)», у частині окремого відображення зовнішнього і внутрішнього гудвіла. Зовнішній гудвіл варто розкривати в статті 1060, а внутрішній гудвіл – у статті 1055. Також потрібно внести уточнення в Розділ 1 Приміток до річної фінансової звітності через включення рядка 095 «Внутрішній гудвіл».

З метою розвитку обліку внутрішнього гудвіла в фінансовому обліку до рахунка 42 «Додатковий капітал» необхідно відкрити субрахунки 426 «Інтелектуальний капітал по зовнішньому гудвілу», 427 «Інтелектуальний капітал по внутрішньому гудвілу» для ведення обліку інтелектуального капіталу – де за кредитом цього субрахунка буде відображатися приріст інтелектуального капіталу, що формується на підприємстві, а

за дебетом – списання інтелектуальних активів, яких припиняють використовувати на підприємстві.

Введення субрахунка 426 «Інтелектуальний капітал по зовнішньому гудвілу» доцільне в процесі купівлі або приєднанні іншого підприємства. У такому разі необхідно відобразити на балансі отримані активи і зобов'язання та визначити отриманий інтелектуальний капітал. Ця операція в обліку буде відображена за дебетом субрахунка 191 «Зовнішній гудвіл» і кредитом субрахунка 426 «Інтелектуальний капітал по зовнішньому гудвілу». Інтелектуальний капітал за зовнішнім гудвілом може визначатися за методикою обліку інтелектуальних активів за основними його складовими (людські активи; персональний внутрішній гудвіл керівника; клієнтські активи; НМА, пов'язані з контрактами; організаційні активи; соціальні активи; екологічні активи). Паралельно підприємство може вести облік внутрішнього гудвіла, який у пасиві балансу буде зафіксований як інтелектуальний капітал за внутрішнім гудвілом.

Формування внутрішнього гудвіла відобразатиметься за дебетом субрахунка 192 «Внутрішній гудвіл» та кредитом субрахунка 427 «Інтелектуальний капітал по внутрішньому гудвілу». Це зумовлено тим, що підприємство протягом певного періоду несе витрати на створення інтелектуальних активів. Під час створення інтелектуального капіталу в обліку такі операції відображаються за дебетом рахунків 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», 94 «Інші витрати операційної діяльності» та кредитом рахунків 65 «Розрахунки за страхуванням», 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 68 «Розрахунки за іншими операціями», що у результаті зменшуватиме базу оподаткування і, відповідно, прибуток підприємства протягом певного періоду, хоча фактично витрати на створення інтелектуальних активів призведуть до збільшення внутрішнього гудвіла підприємства і відповідно – його вартості. Тут виникає протиріччя, що потребує усунення для відображення реальної вартості підприємства через врахування інтелектуальних активів, які в сукупності становлять внутрішній гудвіл.

Врахування цієї пропозиції у фінансовому обліку не призведе до зменшення реальної вартості підприємства та не суперечитиме принципу повного розкриття інформації під час її відображення у фінансовій звітності. Відповідно у фінансовій звітності буде відображена інформація (про фактичні господарські операції), яка може вплинути на рішення, що приймаються на її основі. Вплив інформації про внутрішній гудвіл (інтелектуальні активи) на управлінські рішення, у т. ч. стратегічні – безперечний. Принцип балансового узагальнення, який розкривається через впорядкування об'єктів обліку і узагальнення інформації про факти господарської діяльності також буде збережено. Відповідно, відображення внутрішнього гудвіла на рахунку 19 «Гудвіл» – збільшуватиме підсумок Розділу 1 активу балансу «Необоротні активи», а відображення інтелектуального капіталу на рахунку 42 «Додатковий капітал» – збільшуватиме підсумок Розділу 1 пасиву балансу «Власний капітал». Така методика обліку дасть змогу фіксувати зростання вартості підприємства. За відомим на сьогодні підходом подібні операції списуються протягом звітного періоду на витрати підприємства, чим зменшують прибуток, що не призводить до зростання вартості підприємства.

За рахунок взаємодії сукупності всіх складових НМА, що відображаються в фінансовому обліку, та інтелектуальних активів, які формують внутрішній гудвіл і розкриваються в управлінському обліку, виникає синергетичний ефект, що впливає на внутрішнє і зовнішнє середовище.

Вплив НМА й інтелектуальних активів на торговельну марку (бренд) і вартість підприємства наведено на рис. 2.

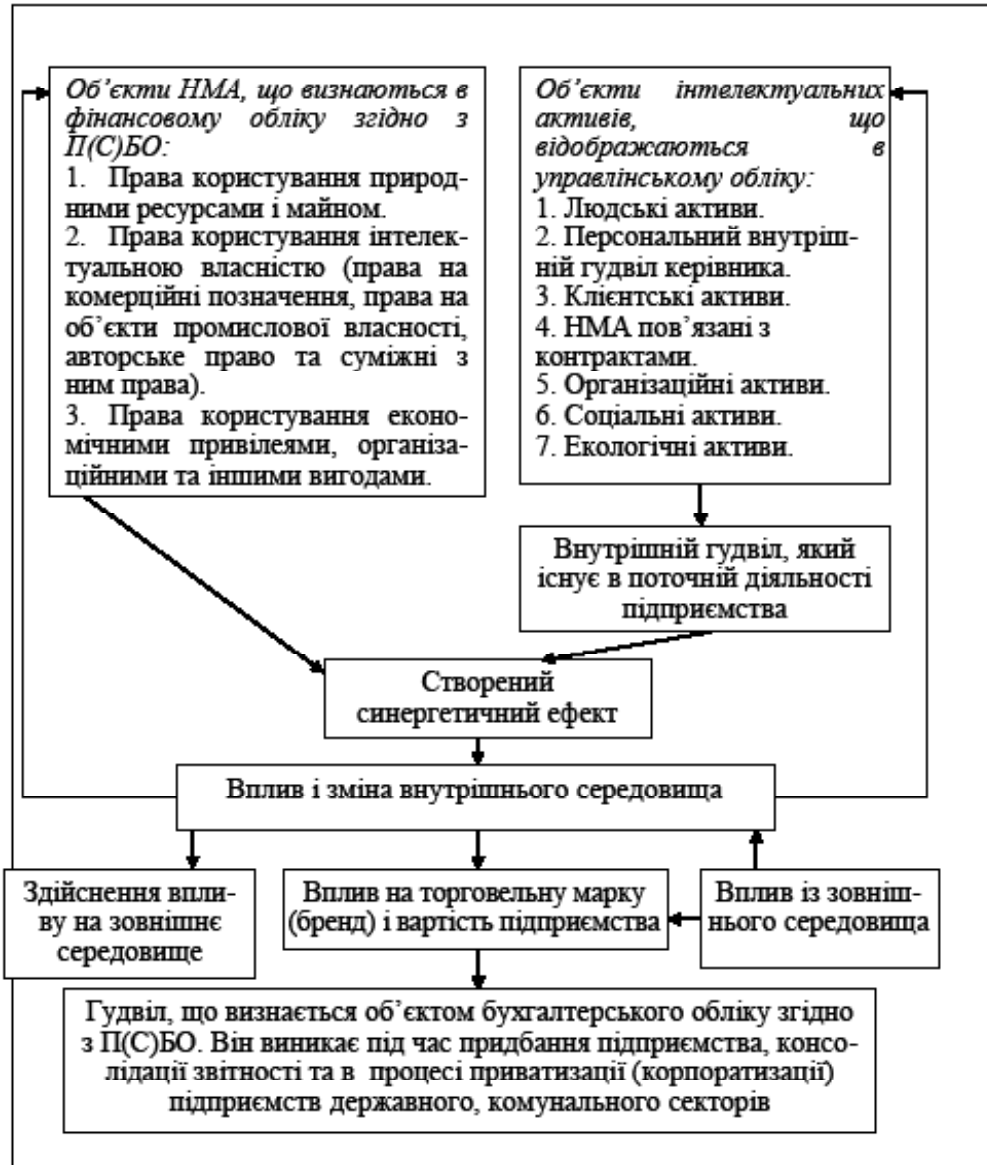

Рис. 2. Вплив НМА й інтелектуальних активів на торговельну марку (бренд) і вартість підприємства

Джерело: розроблено авторами.

У процесі використання людських активів необхідно враховувати, що знання і зусилля команди фахівців у процесі їхньої взаємодії можуть посилюватися.

Внутрішнє середовище підприємства змінюється під час господарської діяльності і взаємодії сукупності користувачів (власників, менеджерів, працівників), що базується на використанні інформації управлінського обліку, яка відображається у внутрішній документації і звітності. У зв'язку з використанням сукупності нематеріальних ресурсів підприємства відбуваються такі зміни у внутрішньому середовищі: накопичення інформації про інтелектуальні активи в управлінському обліку, що потребує посилення аналітичної роботи; зміна мікроклімату в колективі; підвищення мотивації працівників щодо здобуття нових знань (підвищення кваліфікації працівників, їхня участь у тренінгах, семінарах); підвищення рівня соціальної захищеності працівників; зростання соціальної мотивації; підвищення особистої репутації керівника і персоналу.

Оскільки суб'єкти господарювання не можуть бути ізольованими від зовнішнього середовища, то протягом своєї господарської діяльності вони взаємодіють з учасниками економічних відносин. Вплив на зовнішнє середовище суб'єктів господарювання формують окремі групи агентів, зокрема споживачі, покупці, клієнти, постачальники, підрядники, партнери по бізнесу, замовники, конкуренти, владні структури, банківські установи, громадські організації, місцеві жителі. Зазвичай зовнішні користувачі не мають доступу до внутрішньої документації і звітності, але у деяких випадках вони можуть потребувати такої інформації. До прикладу, під час перевірок податкових органів, на запит банку в процесі надання кредиту або в разі шахрайського заволодіння внутрішньою інформацією конкурентами. Нині виникає потреба в її отриманні для обґрунтування відповідних заходів. Належне інформування користувачів зовнішнього середовища про результати своєї діяльності (наприклад, про екологічні, соціальні активи) є необхідною умовою зміцнення іміджу компанії. Підтримка підприємством освітніх, спортивних, культурних заходів і участь у вирішенні екологічних проблем з одночасним і належним розкриттям інформації може позитивно вплинути на рейтинг торговельної марки (бренду), а отже, на вартість підприємства.

Особливе місце у системі управлінського обліку займає інформація про нематеріальні ресурси, що стосується взаємодії з конкурентами і виходить з підприємства в зовнішнє середовище. Небажаний витік такої інформації може завдати серйозних збитків компанії, знизити її вартість. Відповідно в процесі поступлення із зовнішнього середовища інформації про високі стандарти якості виробленої конкурентами продукції або їх інноваційні підходи щодо використання своїх інтелектуальних активів, підприємство отримує реальний стимул до підвищення власних стандартів і впровадження новітніх підходів до розвитку інтелектуальних активів.

Загалом діяльність підприємства не може прямо впливати на зовнішнє середовище, але ведення управлінського обліку НМА й інших інтелектуальних активів та вчасне проведення аналітичних процедур щодо ефективного використання, контролю і їх захисту дає змогу встановити і передбачити ситуації, які є важливими або загрозливими для підприємства. Це дасть можливість вчасно обрати відповідний варіант дій для використання, збереження, розвитку НМА й інтелектуальних активів.

Підвищення ефективності і правильне управління НМА й внутрішнім гудвілом підприємства, взаємодія внутрішнього і зовнішнього середовища впливають на торговельну марку (бренд) і вартість підприємства. Зазначені вище процеси, що відбуваються протягом життєвого циклу підприємства, під час його продажу формують гудвіл.

Управління внутрішнім гудвілом має супроводжуватися оцінюванням слабких і сильних сторін підприємства для посилення або утримання ринкових позицій на внутрішніх і зовнішніх ринках. Необхідно постійно аналізувати рівень внутрішнього гудвіла, а на методологічному рівні займатися пошуком варіантів визнання цих об'єктів обліку із забезпеченням їхнього нормативно-законодавчого захисту. Загалом свідомий пошук і розуміння джерел формування і зростання внутрішнього гудвіла сприяє обґрунтуванню заходів, спрямованих на зростання популяризації торговельної марки (бренду), підвищення ділової репутації компанії та її ринкової вартості. Дослідження динаміки внутрішнього гудвіла необхідно здійснювати протягом всього життєвого циклу підприємства, що передбачає ведення внутрішньої документації і складання управлінської звітності про внутрішній гудвіл у розрізі його складових. Також інформація про внутрішній гудвіл, що розкривається в управлінському обліку, може бути використана для складання Звіту про управління.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Необхідно розрізняти поняття «внутрішній гудвіл» і «зовнішній гудвіл» для відокремлення їх в обліку. Хоча вони мають спільні ознаки, між внутрішнім і зовнішнім гудвілом наявна різниця, яка стосується: відображення в системі бухгалтерського обліку і фінансовій звітності; відображення у внутрішньогосподарській звітності; сфери використання; облікових вимірників (способів розкриття інформації); користувачів інформації; методів і методики обліку; методів оцінювання; обов'язковості ведення обліку; точності інформації; деталізації даних; способу виникнення; агентів оцінювання; відкритості даних.

Для встановлення впливу нематеріальних ресурсів на вартість підприємства їх узагальнено в системі фінансового й управлінського обліку з поділом на п'ять груп та наведено взаємозв'язок між ними.

Через наявність внутрішнього гудвіла під час всієї поточної діяльності компанії у вигляді необлікованих нематеріальних активів необхідно окремо відображати його й деякі аналітичні рахунки до нього в системі фінансового й управлінського обліку підприємства. Аналітичні рахунки варто відносити до відповідної групи інтелектуальних активів, що буде пов'язано з Планом рахунків бухгалтерського обліку. Для ведення обліку інтелектуального капіталу, що формується на підприємстві, до рахунка 42 «Додатковий капітал» рекомендовано відкрити субрахунки для обліку інтелектуального капіталу за зовнішнім і внутрішнім гудвілом, що дасть змогу уникнути зменшення реальної вартості підприємства та не суперечитиме принципу повного відображення інформації під час її відображення у фінансовій звітності. Принцип балансового узагальнення також буде збережено. На перспективу згідно з чинним законодавством необхідно розробляти методики для визнання й обліку об'єктів, що нині входять до внутрішнього гудвіла та відображаються тільки в управлінському обліку, в систему фінансового обліку.

На нормативно-законодавчому рівні необхідно розробляти методики для визнання, оцінювання, документування, обліку і відображення у фінансовій звітності об'єктів, що входять до внутрішнього гудвілу, для їх відображення в системі фінансового обліку.

Література

1. Бондар М. І. Визнання гудвілу при придбанні підприємства з метою його відображення в обліку. *Формування ринкової економіки* : наук. зб. / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [відп. ред. О. О. Беляєв]. Київ, 2010. Вип. 24. С. 528–536.
2. Вакун В. О. Гудвіл як об'єкт бухгалтерського обліку: сутність, класифікація, шляхи розвитку. *Інноваційна економіка*. 2011. № 5. С. 135–141.
3. Голов С. Ф., Костюченко В. М., Кулага О. М. Трансформація фінансової звітності українських підприємств у фінансову звітність за міжнародними стандартами : метод. посіб. / Федер. проф. бухгалтерів і аудиторів України. 4-е вид. Київ : ФПБАУ, 2013. 267 с.
4. Гороховець Ю. А. Облік і аналіз нематеріальних активів в системі вартісно-орієнтованого управління : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / ДССУ «Нац. акад. статистики, обліку та аудиту». Київ, 2018.
5. Диба В. М. Облік та аналіз нематеріальних активів в умовах інституційних змін: теорія і методологія : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 / КНЕУ. Київ, 2017.
6. Задорожний З.-М. В., Судин Ю. А. Витрати на формування внутрішнього гудвілу як об'єкт формування управлінського обліку. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 3 (15). С. 90–95.
7. Касич А. О., Плахотнікова М. Г. Гудвіл підприємства: сутність та обліково-аналітичне забезпечення у практиці українських і зарубіжних підприємств. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4620> (дата звернення: 16.12.2021).
8. Корчемлюк А. І., Литвинчук І. Л., Циганенко Г. В. Гудвіл корпоративних підприємств : моногр. / [наук. ред. Є. І. Ходаківський]. Житомир, 2013. 160 с.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств». Затверджено Наказом МФУ від 07.07.1999 № 163. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750> (дата звернення: 16.12.2021).
10. Соколов Я. В., Пятков М. П. Гудвилл: «новая» категория бухгалтерского учета. *Бухгалтерский учет*. 1997. № 2. С. 46.
11. Травін В. В. Особливості організації бухгалтерського обліку внутрішнього гудвілу як прояву соціального капіталу на мікроекономічному рівні. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 2 (52). С. 197–201.
12. Уманців Г. Внутрішній гудвіл підприємства: економічна природа, проблеми оцінки та обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2006. № 9. С. 20–23.
13. Ping H. D., Bao D. Valuating goodwill of cultural enterprises using wavelet neural network. *International journal of u- and e-Service. Science and Technology*. 2014. Vol. 7, 4. P. 147–158.
14. Tearney M. G. Accounting for Goodwill: a realistic approach. *The Jourof Accountancy*. 1973. July. P. 41–45.

15. Zadorozhnyi Z.-M., Yasyshena V., Muravskiy V., Ometsinska I. Evolution of accounting for intangible assets and its transformation to international requirements. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*. 2021. № 5 (40). P. 191–201.

References

1. Bondar, M. I. (2010). Vyznannia hudvilu pry prydbanni pidprijemstva z metoiu yoho vidobrazhennia v obliku [Recognition of goodwill when acquiring an entity for the purpose of accounting for it]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky - Formation of a market economy* (ed. by O. O. Bieliaiev), 24, 528–536 [in Ukrainian].
2. Vakun, V. O. (2011). Hudvil yak ob'ekt bukhhalterskoho obliku: sutnist, klasyfikatsiia, shliakhy rozvytku [Goodwill as an object of accounting: essence, classification, ways of development]. *Innovatsiina ekonomika - Innovative economy*, 5, 135–141 [in Ukrainian].
3. Holov, S. F., Kostiuhenko, V. M., & Kulaha, O. M. (2013). Transformatsiia finansovoi zvitnosti ukraïnskykh pidprijemstv u finansovu zvitnist za mizhnarodnymy standartamy [Transformation of the financial statements of Ukrainian enterprises into financial statements according to international standards]. Kyiv: FPBAU [in Ukrainian].
4. Horokhovets, Yu. A. (2018). Oblik i analiz nematerialnykh aktyviv v systemi vartisno-orientovanoho upravlinnia [Accounting and analysis of intangible assets in the system of cost-oriented management] (Candidate dissertation). Kyiv: Natsionalna akademiia statystyky, obliku ta audytu.
5. Dyba, V. M. (2017). Oblik ta analiz nematerialnykh aktyviv v umovakh insty-tutsiinykh zmin: teoriia i metodolohiia [Accounting and analysis of intangible assets in the context of institutional change: theory and methodology] (Doctoral dissertation). Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet.
6. Zadorozhnyi, Z.-M. V. & Sudyn, Yu. A. (2018). Vytraty na formuvannia vnutrishnoho hudvilu yak ob'ekt formuvannia upravlinskoho obliku [Costs for the formation of internal goodwill as an object of formation of management accounting]. *Naukovyi visnyk Polissia - Scientific Bulletin of Polissya*, 3 (15), 90–95 [in Ukrainian].
7. Kasych, A. O. & Plakhotnikova, M. H. (2015). Hudvil pidprijemstva: sutnist ta oblikovo-analitychne zabezpechennia u praktytsi ukraïnskykh i zarubizhnykh pidprijemstv [Goodwill enterprises: the essence and accounting and analytical support in the practice of Ukrainian and foreign enterprises]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 12. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4620> [in Ukrainian].
8. Korchemliuk, A. I., Lytvynchuk, I. L., Tsyhanenko & H. V. (2013). Hudvil korporatyvnykh pidprijemstv [Goodwill of corporate enterprises] (ed. by Ye. I. Khodakivskiy). Zhytomyr.
9. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 19 «Obiednannia pidprijemstv»: zatverdzheno nakazom MFU vid 07.07.1999 r. № 163 [National accounting standard 19 Business combinations: from July 7th 1999, No. 163]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99> [in Ukrainian].

10. Sokolov, Ya. V. & Pyatov, M. P. (1997). Gudvill: «novaya» kategoriya buhgalterskogo ucheta [Goodwill: the «new» category of accounting]. *Buhgalterskiy uchet – Accounting*, 2, 46 [in Russian].
11. Travin, V. V. (2010). Osoblyvosti orhanizatsii bukhhalterskoho obliku vnutrishnoho hudvilu yak proiavu sotsialnoho kapitalu na mikroekonomichnomu rivni [Features of internal goodwill accounting as a manifestation of social capital at the microeconomic level]. *Visnyk ZhDTU – ZhSTU Bulletin*, 2 (52), 197–201 [in Ukrainian].
12. Umantsiv, H. V. (2006). Vnutrishnii hudvil pidpriemstva: ekonomichna pryroda, problemy otsinky ta obliku [Internal goodwill of the enterprise: economic nature, problems of valuation and accounting]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and Auditing*, 9, 20–23 [in Ukrainian].
13. Ping, H. D. & Bao, Di (2014). Valuating goodwill of cultural enterprises using wavelet neural network. *International journal of u- and e-Service. Science and Technology*. Vol. 7, No. 4, 147-158 [in English].
14. Tearney, M.G. (1973). Accounting for Goodwill: a realistic approach. *The Jourof Accountancy*. July, 41-45 [in English].
15. Zadorozhnyi, Z.-M., Yasysheha, V., Muravskiy, V. & Ometsinska, I. (2021). Evolution of accounting for intangible assets and its transformation to international requirements. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 5 (40), 191-201 [in English].

Статтю отримано 21 жовтня 2021 р.
Article received October 21, 2021.

УДК 336.645.3: 657.422.1: 69.005

JEL classification: G32, H22, I31, L74, M40

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.187>

Уляна ІВАСЕЧКО,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: u.ivasechko@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3317-2306>

Марія ГУМЕННА-ДЕРІЙ,

кандидат економічних наук,
докторантка кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: m.derii@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0901-0080>

Василь ДЕРІЙ,

доктор економічних наук, професор,
кафедра обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: v.derii@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3600-4121>

**ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ЯК ВАЖЕЛІ
СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА: ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ**

Івасечко У., Гуменна-Дерій М., Дерій В. (2021). Фінансові ресурси підприємств будівельної галузі як важелі соціального партнерства: облік та оподаткування. *Вісник економіки*, 4, 187–210. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.187>

Ivasechko, U., Gumenna-Derii, M., Derii, V. (2021). Finansovi resursy pidpryemstv budivelnoi haluzi yak vazheli sotsialnoho partnerstva: oblik ta opodatkuvannia [Financial resources of construction companies as levers of social partnership: accounting and taxation]. *Visnyk Ekonomiky – The Herald of Economics*, 4, 187–210. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.187>

Анотація

Вступ. Нині виникає потреба у запровадженні належного механізму взаємозв'язків між приватним сектором та державними органами, які мають бути спрямовані на © Уляна Івасечко, Марія Гуменна-Дерій, Василь Дерій, 2021.

поліпшення стану соціального партнерства шляхом залучення фінансових ресурсів підприємницьких структур будівництва, що мають соціальне спрямування. Для кращого використання фінансових ресурсів необхідно забезпечити правильний та своєчасний облік та контроль, що визначило актуальність дослідження.

Мета дослідження полягає у розкритті суті і значення фінансових ресурсів для розвитку соціального партнерства та відображення цих ресурсів у системі обліку й оподаткуванні підприємств будівельної галузі.

Методи дослідження базуються на діалектичному методі розуміння проблем використання фінансових ресурсів підприємств будівельної галузі й особливостей їх обліку й оподаткування; системному підході до усвідомлення важливості соціального партнерства для соціально-економічного розвитку України шляхом застосування методів аналізу, синтезу та зіставлення економічних показників; використання позитивного досвіду низки будівельних підприємств для вдосконалення обліку й оподаткування стосовно усієї будівельної галузі.

Результати. Розкрито суть і стан соціального партнерства в підприємствах будівельної галузі. З'ясовано суть понять «соціальні фінанси», «фінансові ресурси» та «фінансові ресурси підприємств». Визначено проблеми синтетичного і аналітичного обліку, звітності та оподаткування виплат працівникам (у т. ч. добровільних виплат). Наведено низку бухгалтерських проведення з нарахування нецільової та цільової допомоги, допомог на оздоровлення і поховання, поворотної та безповоротної фінансової допомоги, погашення позик, вихідної допомоги тощо. Підтримано та розвинуто низку пропозицій науковців і практиків зі створення у закладах охорони здоров'я «Положення про прийом, облік і використання благодійних внесків й пожертвувань від фізичних та юридичних осіб» з відповідними розділами; структури робочого плану рахунків підприємств будівельної галузі в частині синтетичного рахунка 66 «Розрахунки за виплатами працівникам» та модифікації «Розрахунково-платіжної відомості працівника»; відображення інформації щодо виплат працівникам за МСФЗ в новому розділі «Виплати працівникам» форми № 5 «Примітки до річної фінансової звітності» за 6 показниками: цільове і нецільове забезпечення, фінансові та вихідні допомоги, допомоги на поховання, додаткові блага і т. п.

Перспективи. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на поліпшення якості та ефективності обліку і оподаткування операцій, що пов'язані із підвищенням соціальної відповідальності бізнесу як важливої умови зміцнення його конкурентних переваг та сприяння сталому розвитку економіки.

Ключові слова: облік, оподаткування, організація обліку, фінансові ресурси, добровільні допомоги працівникам, будівельна галузь, підприємства, соціальне партнерство.

Формули: 0, **рис.:** 1, **табл.:** 4, **бібл.:** 30.

Uliana IVASECHKO,

PhD (Economics), Associate Professor
of the Department of Accounting and Taxation,

West Ukrainian National University,
11a Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: u.ivasechko@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3317-2306>

Mariia GUMENNA-DERII,
PhD (Economics), Postdoctoral student
of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
11a Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: gkulyna@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0901-0080>

Vasyl DERII,
Ds (Economics), Professor,
Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
11a Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: v.derii@wunu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3600-4121>

FINANCIAL RESOURCES OF CONSTRUCTION COMPANIES AS LEVERS OF SOCIAL PARTNERSHIP: ACCOUNTING AND TAXATION

Abstract

Introduction. *Currently, there is a need to introduce an appropriate mechanism of interconnections between the private sector and government agencies, which should be aimed at improving the state of social partnership by attracting financial resources of socially oriented entrepreneurial construction structures. The study's relevance was assessed by a better use of financial resources to ensure correct and timely accounting and management.*

Purpose. *The purpose of the study is to reveal the essence and importance of financial resources for the development of social partnership and to reflect these resources in the system of accounting and taxation of enterprises of the construction industry.*

Methods. *Research methods are based on a dialectical method of understanding the problems of using the financial resources of enterprises of the construction industry and the peculiarities of their accounting and taxation; a systematic approach to awareness of the importance of social partnership for the socio-economic development of Ukraine through the use of methods of analysis, synthesis and comparison of economic indicators; using the positive experience of a number of construction enterprises to improve accounting and taxation for the entire construction industry.*

Results. *The essence and state of social partnership in the enterprises of the construction industry are disclosed. The essence of the concepts of "social finance", "financial resources" and "financial resources of enterprises" is clarified. The problems of synthetic and analytical accounting, reporting and taxation of employee benefits (including voluntary payments) are identified. A number of accounting conducts on accrual of non-*

targeted and targeted assistance, assistance for recovery and burial, return and irrevocable financial assistance, repayment of loans, severance payments, etc. are presented. A number of proposals of scientists and practitioners have been supported and developed. They are "Regulations on the reception, accounting and use of charitable contributions and donations from individuals and legal entities" in health care institutions with the relevant sections; structure of the working plan of accounts of enterprises of the construction industry in terms of synthetic account 66 "Payments for payments to employees" and modifications of the "Settlement and payment information of the employee"; displaying information on ifrs employee benefits in the new section "Employee Benefits" form No. 5 "Notes to the annual financial statements" for 6 indicators: targeted and non-targeted provision, financial and severance assistance, burial allowance, additional benefits, etc.

Prospects. *Further scientific research should be directed to improving the quality and efficiency of accounting and taxation of transactions related to increasing the social responsibility of business. This is an important condition for strengthening its competitive advantages and promoting sustainable economic development.*

Keywords: *accounting, taxation, organization of accounting, financial resources, voluntary assistance to employees, construction industry, enterprises, social partnership.*

Formulas: 0, **fig.:** 1, **tab.:** 4, **bibl.:** 30.

JEL classification: G32, H22, I31, L74, M40.

Постановка проблеми. В Україні створено, на нашу думку, вдалу систему загальнообов'язкового державного соціального страхування, систему соціальних допомог та виплат громадянам. Вони функціонують за рахунок грошових фондів, що формуються завдяки сплаті страхових внесків роботодавців, громадян, а також за рахунок бюджетних та інших джерел, передбачених чинним законодавством. Водночас в умовах сучасної євроінтеграції актуальним стає налагодження механізмів соціального партнерства.

Серед суб'єктів підприємницької діяльності будівельної галузі стосовно розподілу фінансових ресурсів, окрім механізмів для здійснення поточних витрат і витрат на розвиток виробництва та на виконання фінансових зобов'язань, актуалізуються механізми економічного стимулювання працівників шляхом утримання і розвитку об'єктів невиробничої сфери, споживання, нагромадження у спеціалізовані резервні фонди. Поширеними інструментами захисту та мотивації працівників будівельної галузі є надання різноманітних допомог з наявних фінансових ресурсів роботодавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціального партнерства, соціальних фінансів та використання фінансових ресурсів, благодійних внесків та допомог, а також обліку, звітності й оподаткування виплат (у т. ч. добровільних допомог) працівникам підприємств будівельної галузі України відображені у працях К. Безверхого [1], І. Вигівської [2], О. Височана [3], Н. Воськало [4], О. Гайдаржийської [5], Ю. Гайдученко [6], Г. Герасименко [7], І. Жиглей [8], С. Зубілевич [10; 11], Т. Карпової [12], О. Кравченко [13], В. Леня [14], Г. Миронової [15], С. Михайлової [16], В. Попової [17], Ю. Сафонова [18], А. Сороченко [19], В. Татарінова [20], Л. В. Чижевської [21], Ю. О. Юрченко [22], О. Ярмолюк [23] та ін. Ці автори зробили певний внесок у досліджуванні в цій статті проблеми, проте деякі питання залишилися

поза їхньою увагою, що дало змогу розвинути їхні ідеї або започаткувати нові, базуючись на їх наукових засадах.

Мета статті полягає в обґрунтуванні ролі соціального партнерства в забезпеченні соціально-економічного поступу держави та відображенні практики й проблематики його реалізації в Україні через механізми використання фінансових ресурсів підприємств будівельної галузі й особливостей їх обліку і оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Соціальне партнерство в Україні, на жаль, мало розвинене і потребує докорінних реформ. Проте воно вкрай потрібне нашому суспільству, державі та усім верствам населення України. Так, Ю. Гайдученко, І. Рядинська стверджують, що: «Реформування системи соціального партнерства в Україні слід вважати однією з провідних тем, які здатні розвивати суспільство зсередини, скріплювати зв'язки між різними верствами населення, а також ефективно впливати на політику, економіку та створювати суспільну злагоду» [6, с. 22–23].

Щодо підприємств будівельної галузі України, то, на наш погляд, їхня участь у соціальному партнерстві лише починає формуватись. Соціальне партнерство може стосуватись безпосередньо будівельних підприємств, їхніх дочірних підприємств, працівників та підприємств-партнерів (замовників, підрядників, субпідрядників, постачальників, орендарів, орендоздавачів), місцевих громад, замовників будівництва, підприємств (організацій, закладів) невиробничої сфери (закладів охорони здоров'я, освіти, культури, мистецтва, спорту, релігійних організацій) тощо. У разі виникнення потреби в соціальному партнерстві, сторони, зацікавлені у ньому, повинні узаконити свої відносини відповідною угодою і нотаріально засвідчити її, щоб угода набула цінності юридичного документа.

У статті Т. С. Карпової йдеться про соціальне партнерство як основу взаємовигідного співробітництва бізнесу та держави. Автор пише: «Узагальнюючи точки зору економістів на взаємини в рамках соціального партнерства, можна виділити основні особливості даної категорії: системний, взаємовигідний і добровільний характер; інтеграцію соціального партнерства в соціальну сферу життя суспільства; взаємозв'язок соціального партнерства і соціальної відповідальності; багаторівневність і інформаційну відкритість соціального партнерства... Соціальне партнерство і соціальна відповідальність стає одним з найважливіших факторів, які впливають на бізнес-діяльність. Тому кожному підприємству рекомендується стати більш відповідальним із соціальної точки зору, застосовуючи міжнародний стандарт ISO 26000, і впроваджуючи соціально відповідальну поведінку в існуючі організаційні стратегії, системи, практики і процеси» [12, с. 72, 76].

Погоджуємося, що із твердженням, що соціальне партнерство має супроводжуватись соціальною відповідальністю з боку підприємницьких структур. Соціальна відповідальність будівельного бізнесу проявляється в тому, де він будує; чи є відповідні офіційні дозволи на початок будівництва; чи земельна ділянка під будівельним майданчиком викуплена або перебуває в тимчасовій оренді; чи не порушені норми прав на інтелектуальну власність, прав власності на нерухоме майно, земельного, екологічного законодавства України; для кого здійснюється певне будівництво; які суми коштів, коли та від кого залучені до процесу будівництва; які

потенційні ризики можуть бути пов'язані із даним об'єктом будівництва, які перспективи його успішного завершення та введення в експлуатацію і т. д.

Погоджуємось з думкою А. Сороченко про актуальність і доцільність ухвалення Закону України «Про соціальне партнерство», який мав би містити: «1) визначення поняття «соціальне партнерство»; 2) перелік характерних ознак, принципів, форм, основних напрямлень державної політики в галузі соціального партнерства; 3) сторони соціального партнерства; 4) відповідальність сторін; 5) вимоги до угод та колективних договорів соціального партнерства, змісту, форми, порядку укладення, зміни тощо» [19, с. 103]. Мають рацію і В. В. Татарінов, С. В. Татарінов, А. В. Івко, які доводять, що «соціальне партнерство можна вважати ефективним механізмом розвитку малого підприємництва в Україні та провідним елементом у зміцненні економіки. З метою посилення впливу соціального партнерства на розвиток малого бізнесу в Україні доцільним є розвиток державою інституцій соціального партнерства» [20, с. 138].

Своєчасною, на наш погляд, є пропозиція щодо запровадження у науковий обіг терміна «соціальні фінанси». Зокрема, Г. Герасименко, теоретично обґрунтувавши поняття «соціальні фінанси» у контексті розвитку організацій «третього сектору», зазначає: «... соціальні фінанси – це система фінансового забезпечення та розподілу, що має на меті підтримку соціально-підприємницьких підходів до вирішення сучасних суспільних проблем, протистояння викликам, що пов'язані зі станом навколишнього середовища» [7, с. 191]. На завершення своєї статті, авторка робить висновок, з яким ми погоджуємось: «Саме ринок соціальних фінансів, завдяки своїй соціальній місії та фокусуванню на інтересах споживачів, дозволить трансформувати найважливіші суспільні послуги та забезпечити ефективні результати як для сьогодення, так і в довгостроковій перспективі. Відповідно, пошук ефективних стратегій протистояння сучасним викликам, що стримують розвиток даного сектора (брак ресурсів, висока сегментованість та відсутність координаційного механізму, несталість розвитку), є актуальним завданням подальших розвідок» [7, с. 193].

Заслуговують на увагу думки Ю. М. Сафонова і М. М. Патинської щодо диференційних ознак понять «фінансові ресурси», «фінансові ресурси підприємств», а також їхні власні визначення цих понять. Зокрема, ці науковці зазначають: «Проаналізувавши різні точки зору щодо визначення поняття «фінансові ресурси», окреслимо його диференційні ознаки: 1) економічна категорія, що становить матеріальну основу фінансів; 2) грошова форма коштів; 3) перебувають у фондовій і нефондовій формах; 4) виражають відношення власності; 5) мають певне місце та джерело створення (механізм формування); 6) мають цільове призначення; 7) виражають фінансовий результат процесу відтворення; 8) є показником соціально-економічного розвитку; 9) їх формування й використання регламентується законодавчо-нормативними актами» [18, с. 3]. А далі таке: «Фінансові ресурси підприємств – це частина коштів із власних, залучених та позикових джерел у фондовій і не фондовій формах, що перебувають у розпорядженні підприємства і призначені для забезпечення безперервності розширеного відтворення, виконання фінансових зобов'язань, економічного стимулювання працівників підприємства, задоволення соціальних потреб» [18, с. 3].

Фінансові ресурси будівельних підприємств – це переважно кошти тих, хто є замовником будівництва, позики банку і власний капітал самих українських будівельних підприємств, доля якого лише 2,3–3,0% в пасивах їхніх балансів [26, с. 409].

О. Завадська стверджує, що «в світі концепція корпоративної соціальної відповідальності з кожним роком набуває все більшої актуальності. Для багатьох міжнародних та вітчизняних компаній вона навіть стає частиною бізнес-стратегії» [9, с. 244]. А отже, розподіл фінансових ресурсів підприємств будівельної галузі на виплати (у тому числі добровільні допомоги) працівникам набуває нової економічної ролі як провідного важеля соціального партнерства в Україні.

Дуже важливо, щоб розпорядження і управління фінансовими ресурсами підприємств будівельної галузі України здійснювалось ефективно, без втручання у цей процес представників державних та / або місцевих органів управління. Ю. О. Юрченко розкриває суть і функціональне призначення фінансової стратегії будівельних підприємств: «Фінансову стратегію будівельного підприємства можна визначити як комплексний довгостроковий план організації будівельним підприємством системної діяльності по досягненню його фінансових цілей шляхом формування, розподілу (перерозподілу) та використання фінансових ресурсів. За своїм функціональним призначенням фінансова стратегія спрямована на максимізацію вартості будівельного підприємства шляхом ефективного розпорядження і комплексного проактивного управління його фінансовими ресурсами» [22, с. 233].

У сучасній Україні розвинуті різні види та форми збирання внесків (створення фондів) і надання державної, соціальної (благодійної, гуманітарної, добровільних виплат допомоги суб'єктами підприємницької діяльності) допомоги. Зокрема, І. Вигівська, Г. Хоменко розробили «матрицю та відповідний алгоритм управління ризиками підприємств при наданні благодійної допомоги військовослужбовцям з місць військових конфліктів, сім'ям поранених і загиблих в зоні АТО (на території проведення ООС)» [2, с. 18]. О. Височан характеризує особливості облікового відображення благодійної допомоги у неприбуткових небюджетних організаціях та стверджує, що «... Облікове відображення благодійної та гуманітарної допомоги не має суттєвих відмінностей для благодійних організацій. Проте з метою оподаткування важливим є поділ на цільову та нецільову благодійну допомогу, оскільки остання підлягає оподаткуванню податком на прибуток на загальних підставах» [3, с. 144]. Л. В. Чижевська, Д. С. Осіпчук розкривають міжнародний (МСФЗ) та національний підходи до нормативного регулювання обліку державної допомоги. Вони констатують, що «... на цьому етапі розвитку економічних зв'язків європейські законотворці вважають важливим попередній та постійний поточний контроль за державною допомогою. Українське законодавство у сфері регулювання державної допомоги є порівняно новим. Деякі положення міжнародного стандарту фінансової звітності та відповідного національного стандарту бухгалтерського обліку потребують подальшої конвергенції та гармонізації» [21, с. 67].

Вартий уваги усіх осіб, хто безпосередньо причетний до управління сферою охорони здоров'я, а також представників органів контролю і правоохоронних органів, погляд Г. Миронової, яка зазначає, що у закладах охорони здоров'я необхідно створити «Положення про прийом, облік і використання благодійних внесків й пожертвувань від

фізичних та юридичних осіб» з такими розділами «нормативно-правове забезпечення благодійної діяльності закладу; види та форми її здійснення; механізм надання й оформлення благодійної допомоги; відповідальність за порушення законодавства про благодійництво; звітність про використання благодійних коштів. ... Найпоширенішим порушенням у цій сфері є використання благодійних внесків не за тими напрямками, які були визначені благодійником, або ж не на першочергові потреби (якщо конкретної вказівки благодійника не було). Наприклад, коли за наявності простроченої кредиторської заборгованості з поточних видатків (як варіант – за спожиті комунальні послуги) благодійні кошти були витрачені на капітальний ремонт, придбання розкішних меблів, авто чи комп'ютерів» [15].

Найбільше учених присвятили свої наукові пошуки проблемам обліку, звітності й оподаткування виплат працівникам (зокрема заробітної плати), їхньої мотивації до праці. Зокрема, К. В. Безверхий цікавиться питаннями виплат працівникам підприємств у контексті соціальної складової фінансової звітності. Він висловлює власну «авторську пропозицію щодо цього, детально розмежовуючи виплати працівникам на короткострокові та довгострокові. Він також наводить алгоритм заповнення запропонованого розділу – «XVI. Виплати працівникам»» [1, с. 40]. На думку О. Гайдаржійської та А. Степанюк у кожному підприємстві має бути «розроблений і затверджений робочий план рахунків, у якому передбачені субрахунки за видами виплат, термінами їх здійснення, видами зобов'язань, елементами витрат та джерелами» [5, с. 44–45]. Аналогічні пропозиції наявні в наукових статтях С. Я. Зубілевич та її співавторів.

І. В. Жиглей довела «доцільність застосування системи мотивації на підприємстві у зв'язку з тим, що комплекс мотиваційних заходів забезпечує не лише зростання доходів працівників при невиправданому низькому рівні заробітної плати та диспропорціях в оплаті праці в межах одного суб'єкта господарювання, а й призводить до зростання продуктивності праці та покращення фінансових результатів в цілому» [8, с. 66].

О. В. Кравченко, Т. С. Сидорук визначають економічну сутність та показують вітчизняну і міжнародну практику обліку виплат працівникам. Ці науковці зазначають, що «... для вітчизняної облікової практики можна використовувати такі виплати: компенсація за періоди відсутності (додаткова відпустка за вислугу років, оплачувана академічна відпустка тощо); виплати з нагоди ювілеїв або інші виплати за вислугу років; виплати у зв'язку з тривалою непрацездатністю; виплати премії, які підлягають сплаті після дванадцяти місяців з дати закінчення періоду, у якому працівники надають відповідні послуги; відстрочені компенсації, сплачені після дванадцяти місяців з дати закінчення періоду, у якому вони зроблені» [13, с. 178]. В. С. Лень, М. Н. Штупун розкривають поняття, структуру та питання облікового відображення виплат працівникам. Ці науковці вважають, що «для отримання достовірної інформації для управління та складання внутрішньої і зовнішньої (фінансової та з корпоративної соціальної відповідальності) звітності за виплатами працівникам на кожному підприємстві повинен бути розроблений і затверджений робочий план рахунків, у якому передбачені субрахунки за видами виплат, термінами їх здійснення, видами зобов'язань, за елементами витрат та джерелами» [14, с. 272].

В. Д. Попова, Ю. І. Колотило виокремлюють основні проблеми облікового забезпечення розрахунків за виплатами працівникам: «проблеми документування операцій з нарахування заробітної плати та утримань із неї; проблеми визнання та оцінки зобов'язань, що виникають при нарахуванні заробітної плати, утримань з неї; проблеми поділу виплат працівникам на види; проблеми організації синтетичного та аналітичного обліку розрахунків за виплатами працівникам на бухгалтерських рахунках; проблеми малої інформативності фінансової звітності щодо розрахунків за виплатами працівникам; проблеми узгодженості форм фінансової, податкової, спеціальної та статистичної звітності щодо розрахунків за виплатами працівникам» [17, с. 719–720].

С. О. Михайловина, досліджуючи питання організації обліку та відображення інформації про виплати працівникам у звітності підприємства, зазначає таке: «Характеризуючи сучасний стан організації обліку виплат працівникам на підприємствах, варто зазначити, що нині ця ділянка обліку потребує більш детального дослідження для формування цілісної і ефективної системи розрахунків. Актуальність питання оплати праці, яка має відтворювальну і стимулюючу функції, на фоні зростання соціально-економічної кризи в країні є беззаперечною. Крім того, постійні зміни правової та організаційної бази обліку вимагають від сучасного бухгалтера своєчасного здійснення уточнень як у порядку обліку, так і при відображенні інформації про виплати працівникам у звітності підприємства» [16, с. 126].

Справді, як показує практика ведення бухгалтерського (фінансового) обліку, нинішні бухгалтери, на жаль, змушені значну частину свого робочого та понадурочного часу приділяти вивченню постійних змін у нормативно-правовій базі обліку, звітності й оподаткування та їх застосуванню у своїй практичній діяльності.

О. Ф. Ярмолюк, досліджуючи удосконалення облікового забезпечення управління виплатами працівникам підприємства, зазначає: «Аналіз змісту документації з обліку виплат працівникам встановив недостатню інформативність Розрахунково-платіжної відомості працівника, тому запропоновано модифікувати зазначений документ шляхом введення додаткового стовпця з кодами ознак оподатковуваних доходів. Це дасть змогу скоординувати здійснювані виплати працівникам з ознаками оподаткування таких виплат податком з доходів фізичних осіб, і, тим самим, сприятиме уникненню помилок у проведенні утримань податку» [23, с. 9]. Н. Воськало, В. Воськало пропонують розрахунок середньої заробітної плати в Україні «проводити за даними Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь фізичних осіб, і утриманого з них податку у зв'язку з найбільш повною інформацією, яка у ньому наводиться» [4, с. 18].

С. Я. Зубілевич, Н. М. Веюк зазначають, що «... аналітичний облік виплат працівникам за рахунком 66 «Розрахунки за виплатами працівникам» повинен враховувати усі джерела їх формування (витрати підприємства, забезпечення, кошти загальнодержавного соціального страхування), структуру виплат за законодавством (основна та додаткова оплата праці, заохочувальні та компенсаційні виплати), категорії персоналу, конкретні працівники» [10, с. 126].

С. Я. Зубілевич, В. А. Підгрушний досліджують розкриття інформації про виплати працівникам органів місцевого самоврядування в контексті децентралізації

державних фінансів. На їхню думку, в момент формування номенклатури обліку виплат працівникам «... слід керуватись таким: система бухгалтерського обліку є багатоцільовою та повинна забезпечити інформацією керівництво суб'єкта господарювання, головного розпорядника бюджетних коштів, контролюючі органи, громадськість; слід інтегрувати чинні вимоги до бюджетної та фінансової звітності; під час виплат працівникам одночасно виникають витрати та поточні зобов'язання» [11, с. 32].

Дослідження практики діяльності підприємств будівельної галузі показали, що їх вкладення до формування системи соціального партнерства в Україні полягають, крім соціальної відповідальності, у правомірній та своєчасній сплаті податків і зборів за результатами своєї діяльності, які є поповненнями до державного бюджету різних рівнів і підлягають розподілу на суспільні потреби, у т. ч. на соціальні заходи; у добровільній участі будівельних підприємств у соціальних програмах та заходах у межах власної політики маркетингу та на правах благодійницької діяльності; а також у наданні суб'єктами господарювання добровільних допомог, матеріальних та фінансових мотиваційних виплат своїм працівникам, залежно від специфіки діяльності підприємства та системи розподілу його фінансових ресурсів. Останні можуть бути одноразовими або мати систематичний характер і входити до складу соціального пакета працівника, що прописується у трудовому або колективному договорах (табл. 1).

Таблиця 1

Зайнятість населення України за видами економічної діяльності та стан укладання колективних договорів за 2020 рік

Вид економічної діяльності	Зайнятість населення за видами економічної діяльності	Кількість укладених та зареєстрованих колективних договорів, од. відсотків до загальної кількості працівників	Стан укладання колективних договорів за видами економічної діяльності		
	тис.		Кількість працівників, охоплених колективними договорами		відсотків до облікової кількості штатних працівників
			тис.	тис.	
Сільське, лісове та рибне господарство	2721,2	17,10	3513	240,5	64,7
Промисловість	2358,6	14,82	5279	1407,8	77,6
Будівництво	664,4	4,17	1052	70,5	36,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3648,7	22,93	1757	299,3	36,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	975,2	6,13	1444	484,8	76,4

продовження таблиці 1

Тимчасове розміщування й організація харчування	285,4	1,79	222	15,6	24,1
Інформація та телекомунікації	283,7	1,78	436	54,5	51,5
Фінансова та страхова діяльність	212,5	1,34	196	93,4	49,2
Операції з нерухомим майном	251,2	1,58	678	26,3	36,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	418,2	2,63	1494	130	63,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	304,6	1,91	1043	82,1	49,4
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	901,9	5,67	6349	341	78,6
Освіта	1394,9	8,76	20698	1233,9	89,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	935,4	5,88	4042	778,4	90,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	196	1,23	2639	100,2	72
Інші види економічної діяльності	363,4	2,28	283	9,2	38,3

Джерело: розраховано за даними [26, с. 52, 64].

Дані табл. 1 свідчать про те, що у 2020 р. у сфері будівництва було зайнято 664,4 тис. осіб, що становить 4,17% до загальної кількості працівників України за всіма видами економічної діяльності. Там укладено 1052 колективних договори, якими охоплено 70,5 тис. працівників, або 36,8% до облікової кількості штатних працівників будівельних підприємств. На жаль, цей відсоток значно нижчий, ніж у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (90,3%), освіти (89,3%), промисловості (77,6%), транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (76,4%) тощо. Звідси висновок, що у сфері будівництва недостатньо уваги приділяють питанню укладання колективних договорів, а відповідно не сприяють захисту прав працівників на працю, її охорону, належне облаштування робочих місць та відпочинок працівників. Таких заходів потребують особливо ті працівники, що безпосередньо зайняті на будівельних майданчиках і здійснюють внутрішні роботи у новобудовах.

Система добровільних виплат працівникам, які не належать до фонду оплати праці суб'єктів підприємницької діяльності будівельної галузі, широка та розгалужена. Крім того, здійснюють такі виплати не лише для потреб працівників, а й для їх родичів першого ступеня споріднення. З метою систематизації видів добровільних виплат працівникам та об'єктивного визначення їх місця у системі обліку суб'єкта господарювання, розглянемо їх з точки зору податкового законодавства.

Отож, статтями Податкового кодексу України передбачені: цільова та нецільова матеріальні допомоги (ст. 170.7 ПКУ), фінансова допомога, надана на поворотній чи

безповоротній основі (14.1.257 ПКУ), вихідна допомога (ст. 165.1.1 ПКУ), допомога на поховання (ст. 165.1.22. ПКУ) та інші додаткові блага (ст. 14.1.47 ПКУ) [24].

Цільовою вважається допомога, що надається згідно зі встановленими умовами і напрямками її витрачання, а нецільовою є допомога, яка не обмежена відповідними умовами або напрямами фінансування. Надають такі допомоги за заявами працівників, де зазначають причини їхнього звернення, та за наказом (розпорядженням) керівника підприємства.

Основними видами цільової матеріальної допомоги для працівників підприємств будівельної галузі є компенсація вартості послуг із лікування та реабілітації, у розмірах, які не перекриваються виплатами з бюджетів і фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування; допомога працівнику, що проводить наукове дослідження або розробку з метою відшкодування вартості обладнання, матеріалів та інших витрат (окрім виплат сум заробітної плати, додаткових благ, інших витрат для індивідуальних потреб) за умови, якщо результати даних досліджень або розробок оприлюднюються і не є предметом патентування; забезпечення участі спортсмена-аматора в спортивних змаганнях, придбання спортивної форми та харчування в процесі змагань, інше. Серед вище наведених видів цільового фінансування, як найбільш поширений, слід виокремити допомогу на лікування та медичне обслуговування.

Цільову допомогу надають не безпосередньо працівнику грошовими коштами, а шляхом безготівкового перерахунку закладу, котрий за рахунок цих коштів має надати одержувачу допомоги вказані у договорі послуги чи товарно-матеріальні цінності. Таку допомогу треба використати протягом терміну, зазначеного в умовах її надання, але він не повинен бути більшим за 12 календарних місяців, що настали після місяця її отримання. Якщо сума допомоги не використана у зазначений термін і не повернута благодійнику, її потрібно додати до загальної суми річного оподаткованого доходу її одержувача.

У системі бухгалтерського обліку будівельних підприємств нарахування нецільової та цільової допомоги за рахунок коштів роботодавця відображають записом: дебет субрахунка 949 «Інші витрати операційної діяльності» і кредит субрахунку 663 «Розрахунки за іншими виплатами» [25].

Заслуговує на увагу допомога на оздоровлення працівників згідно з чинним колективним або трудовим договором чи ухваленим «Положенням про оплату праці в підприємстві». Цю допомогу може отримати кожен працівник центрального офісу підприємства або його структурних підрозділів у разі надання йому щорічної відпустки. Вона є систематичною. Згідно із пунктом 2.3.3 «Інструкції зі статистики заробітної плати» її відносять до фонду оплати праці підприємства, як інші заохочувальні та компенсаційні виплати [27].

У бухгалтерському обліку нарахування допомоги на оздоровлення відображають записом: дебет відповідного субрахунка для обліку витрат (зі складу синтетичних рахунків 23 «Виробництво», 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут») і кредит субрахунка 661 «Розрахунки за заробітною платою». Допомогу можуть надавати за наявності заяви від працівника чи без неї (у разі регламентування цього внутрішніми стандартами підприємства) але обов'язково за наказом керівника [25].

Поширеним видом допомоги для працівників від будівельного підприємства є допомога на поховання. Згідно з пунктом 1.22 статті 165 Податкового кодексу України [24], такою допомогою вважають кошти чи вартість майна або послуг, наданих як допомога на поховання члена сім'ї працівника чи на поховання померлого самого працівника підприємством за його останнім місцем роботи (зокрема перед виходом на пенсію) в сумі, яка не більша за подвійний розмір суми, що визначена у пункті 4.1 статті 169 ПКУ. В 2021 р. неоподатковувана сума допомоги на поховання дорівнює 6360 грн.

У бухгалтерському обліку виплату допомоги на поховання, як правило, відображають записами у дебет субрахунку 949 «Інші витрати операційної діяльності» і кредит субрахунку 663 «Розрахунки за іншими виплатами» [25].

Будівельне підприємство може надати своєму працівнику поворотну та безповоротну фінансову допомогу.

Поворотну фінансову допомогу варто розглядати як суму коштів, яку отримує працівник у користування за договором, що не передбачає нарахування відсотків або надання інших видів компенсацій у формі плати за користування цими коштами, та має бути обов'язково повернута підприємству [24].

Надання поворотної фінансової допомоги підприємством будівельної галузі своїм працівникам відбувається за договором позики. Суму поворотної фінансової допомоги у системі бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання відображають як поточну дебіторську заборгованість записом у дебеті субрахунку 377 «Розрахунки з іншими дебіторами». У разі, коли допомогу надають на термін більший за один рік, її обліковують на субрахунку 183 «Інша дебіторська заборгованість». Довгострокову дебіторську заборгованість відображають у балансі за її теперішньою вартістю. Для обчислення вартості застосовують метод дисконтування. Погашення позики відображають записом: кредит субрахунків 377 «Розрахунки з іншими дебіторами» (183 «Інша дебіторська заборгованість») і дебет субрахунків 301 «Готівка в національній валюті» та 311 «Поточні рахунки в національній валюті» [25].

Безповоротною фінансовою допомогою вважають суму коштів, що передана працівникові за договорами дарування, іншими аналогічними договорами чи без їх укладення [24]. Згідно зі ст. 717 Цивільного кодексу України, надання допомоги, як правило, здійснюють за договором про надання безповоротної фінансової допомоги, що за своєю суттю близький до договору дарування [29].

У кореспонденції рахунків суму перерахованих працівнику коштів відображають на субрахунку 685 «Розрахунки з іншими кредиторами». Щоби провести списання суми допомоги, використовують субрахунки 949 «Інші витрати операційної діяльності» та 977 «Інші витрати звичайної діяльності» [25].

У разі припинення трудового договору працівника, зокрема під час виходу його на пенсію, працівнику можуть виплачувати вихідну допомогу. Норми її виплати регламентовані ст. 44 Кодексу законів про працю [30]. Водночас деякі підприємства будівельної галузі надають своїм працівникам додаткову вихідну допомогу як додаткове грошове заохочення. Умови такої виплати можна передбачити у колективному або трудовому договорах.

У системі бухгалтерському обліку нарахування вихідної допомоги відображають записом: дебет субрахунка 949 «Інші витрати операційної діяльності» і кредит субрахунка 663 «Розрахунки за іншими виплатами» [25].

Усі кошти, матеріальні чи нематеріальні цінності, послуги та інші види доходу у вигляді безоплатно отриманих товарів (робіт, послуг), що підприємства будівельної галузі надають своїм працівникам, якщо такий дохід не є заробітною платою, не пов'язаний з виконанням обов'язків трудового найму, не є винагородою за цивільно-правовими договорами з фізичними особами і якщо такі виплати не можна ідентифікувати як описані вище види допомог працівникам, з точки зору податкового законодавства трактуються як додаткові блага. Їх вартість визначають за правилами звичайної ціни, а також суми знижки звичайної ціни (вартості) товарів (робіт, послуг), індивідуально призначеної для такого платника податку. Поширеними видами додаткових благ у практиці суб'єктів господарювання будівельної галузі є компенсація оренди житла під час працевлаштування іногородніх висококваліфікованих спеціалістів, компенсація вартості пального під час експлуатації власного автомобіля або вартості проїзду у громадському транспорті (якщо вони не здійснюються в межах відрядження), надання спеціалізованого робочого одягу для працівників, подарунків за результатами внутрішніх рейтингів компанії, індивідуальне страхування певних категорій працівників тощо.

Види допомоги працівникам будівельних підприємств, умови їх оподаткування податком з доходів фізичних осіб, військовим збором та єдиним соціальним внеском, а також умови відображення їх у Додатку 4ДФ за принципом ознаки доходу ми систематизували у табл. 2.

Таблиця 2

Види добровільних допомог працівникам, умови їх оподаткування та відображення у Додатку 4ДФ

№ з/п	Вид допомоги	Утримання ПДФО та ВЗ	Нарахування ЄСВ	Умови виплати й оподаткування (рядок в Додатку 4ДФ)
1.	Допомога цільового характеру:			
	За умов дотримання цільового призначення і наявності підтвердних документів	Ні	Ні	Перераховують на рахунок закладу охорони здоров'я та установ реабілітації для компенсації вартості платних послуг для працівника (169)
2.	Допомога нецільового характеру:			
	У сумі, що не перевищує розмір неоподаткованої допомоги	Ні	Ні	Неоподатковуваний розмір допомоги у 2021 р. – 3180 грн. сукупно на рік (169)
	У сумі, що перевищує розмір неоподаткованої допомоги	Так		Сума перевищення неоподаткованого розміру допомоги підлягає оподаткуванню (169)

продовження таблиці 2

Допомога на лікування та медичне обслуговування:				
3.	За наявності підтверджувальних документів	Ні	Ні	Розмір допомоги не обмежується (143)
	За відсутності підтверджувальних документів	Так		Підлягає оподаткуванню як інший оподатковуваний грошовий дохід (127)
Поворотна фінансова допомога:				
4.	Передбачена умовами договору	Ні	Ні	Після закінчення строку позовної давності неповернена допомога вважається безповоротною фінансовою допомогою (197)
Безповоротна фінансова допомога:				
5.	Передбачена умовами договору	Так	Ні	Підлягає оподаткуванню як додаткове благо (126)
Вихідна допомога:				
6.	У разі, коли допомога не передбачена чинним законодавством	Так	Ні	Не належить до фонду оплати праці (127)
Допомога на поховання:				
7.	у сумі, що не перевищує неоподатковуваний розмір	Ні	Ні	Розмір неоподаткованої допомоги у 2021 році – 6360 грн. ((146)
	у сумі, що перевищує неоподатковуваний розмір	Так		Підлягає оподаткуванню як інший оподатковуваний грошовий дохід (127)
Додаткові блага:				
8.	За умов наявності підтверджувальних документів	Так	Ні	Підлягає оподаткуванню як інший оподатковуваний грошовий дохід (126)

Джерело: розроблено авторами.

Нині у фінансовій звітності не передбачено форм та статей, які деталізували би інформацію про виплати працівникам і добровільні допомоги від роботодавця як їх частини. О. Ф. Ярмолук, досліджуючи облікове забезпечення управління виплатами працівникам підприємства, доводить «необхідність нагромадження інформації про виплати працівникам на рахунках обліку за видами виплат та термінами їх здійснення у складі зобов'язань, соціальних виплат та витрат за елементами у розрізі трудових та цивільно-правових відносин» [23, с. 9]. К. В. Безверхий пропонує доповнити форму № 5 «Примітки до річної фінансової звітності» розділом «Виплати працівникам» за відповідними категоріями працівників з метою інформаційного забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання [1, с. 36–40].

Погоджуємось з думками цих науковців та вважаємо доречним доповнення зазначеного розділу за 6 показниками: цільове і нецільове забезпечення, фінансові та вихідні допомоги, допомоги на поховання, додаткові блага. Для повноти інформації пропонуємо акумулювати інформацію і за центрами відповідальності, прийнятими у

підприємстві (цех, склад, бухгалтерія, реклама, охорона тощо), де задіяні працівники, які отримали виплати не передбачені фондом оплати праці, так як за центрами відповідальності формуються і центри затрат суб'єктів господарювання (табл. 3).

Таблиця 3

Відображення інформації щодо добровільних виплат працівникам у формі № 5 «Примітки до річної фінансової звітності»

XVI Добровільні допомоги працівникам та додаткові блага					
Назва показників	Код рядка	Центри відповідальності			
1. Цільове забезпечення	1600				
2. Нецільове забезпечення	1610				
3. Фінансові допомоги	1620				
4. Вихідні допомоги	1630				
5. Допомоги на поховання	1640				
6. Додаткові блага	1650				

Джерело: розроблено авторами.

Звичайно, чинне законодавство на сьогодні дає змогу суб'єктам підприємницької діяльності при складанні Форми № 5 «Примітки до річної фінансової звітності» подати актуальну, на їхній погляд, деталізацію інформації щодо результатів їхньої діяльності та розкрити власні спеціалізовані статті затрат у Заяві до приміток до річної фінансової звітності. Але на практиці не всі суб'єкти господарювання, які надають добровільні допомоги працівникам, виокремлюють їх у окремі статті затрат, тому доповнення форми запропонованим розділом дасть змогу акумулювати інформацію про добровільне фінансування фізичних осіб і побачити його частку на загальнодержавному рівні.

З цією метою у статистичній звітності Звіт з праці № 1-ПВ (квартальна) пропонуємо додати додаткові статті до розділу VI. Витрати на утримання робочої сили, що не входять до складу фонду оплати праці. Зокрема, це витрати підприємства на: 1) цільове забезпечення працівників, з них: допомога на лікування та медичне обслуговування; 2) нецільове забезпечення працівників; 3) фінансові допомоги працівникам на поворотній основі; 4) фінансові допомоги працівникам на безповоротній основі; 5) вихідні допомоги; 6) допомоги на поховання; 7) додаткові блага для працівників; 8) інші види допомоги (табл. 4).

Таблиця 4

Розділ VI. Витрати на утримання робочої сили, що не входять до складу фонду оплати праці за _____ рік

Назва показників	Код рядка	Усього по підприємству, включно з даними по структурних підрозділах
А	Б	1

продовження таблиці 4

----	----	---
1. Витрати підприємства на цільове забезпечення працівників, з них допомога на лікування та медичне обслуговування	9080 9090	
2. Витрати підприємства на нецільове забезпечення працівників	9100	
3. Витрати підприємства на фінансові допомоги працівникам на поворотній основі	9110	
4. Витрати підприємства на фінансові допомоги працівникам на безповоротній основі	9120	
5. Витрати підприємства на вихідні допомоги	9130	
6. Витрати підприємства на допомоги на поховання	9140	
7. Витрати підприємства на додаткові блага для працівників	9150	
8. Витрати підприємств на інші види допомоги (що не передбачено рядками 9080-9150)	9160	

Джерело: розроблено авторами.

Важливою умовою формування соціального партнерства в Україні є ефективна взаємодія сторін, які зацікавлені у його становленні та розвитку. На рівні держави для фізичних осіб, крім норм трудового та цивільного законодавства, передбачені соціальні норми і нормативи та соціальні гарантії. Проте вкладення підприємств будівельної галузі – роботодавців на добровільних засадах також займає вагому частку в системі забезпечення працівників. Для заохочення суб'єктів господарювання у розподілі власних фінансових ресурсів на такі проекти на рівні законодавства доречно було надавати певні гарантії для підприємств. Такими гарантіями можуть безвідсоткові або зі зниженою ставкою державні кредити на розвиток бізнесу, дотації цільового призначення, зниження частки податку на прибуток тощо.

Для поліпшення якості та швидкості отримання узагальненої аналітичної інформації про добровільні виплати працівникам підприємств будівельної галузі України за показниками, наведеними у табл. 3, можна використати напрацювання С. Я. Зубілевич і В. А. Підгрушного. Ці автори наводять «ознаки класифікації використані для побудови облікової номенклатури виплат працівникам Бродівської районної ради за трьома групами ознак: 1) за потребами бюджетної звітності; 2) для потреб управлінського обліку і внутрішнього контролю; 3) для потреб фінансової звітності» з деталізацією відповідних ознак у кожній групі [11, с. 32–33]. Для підприємств будівельної галузі України, як вважаємо, найбільше підходять друга та третя група ознак.

Друга група ознак «Для потреб управлінського обліку і внутрішнього контролю» може передбачати такі аналітичні рахунки відповідного порядку (з нашою проекцією на сферу будівництва): «1) за складовими виплат працівникам; 2) за структурними підрозділами (об'єктами будівництва, центрами витрат, доходів, прибутку, інвестицій тощо); 3) за категоріями персоналу (виробничий, адміністративно-управлінський, допоміжний та обслуговуючий персонал); 4) за працівниками (табельний номер або ідентифікаційний код); 5) за формою виплат (готівкою та / або через карткові рахунки); 6) нарахування та утримання, сума до видачі» [11, с. 33]. Третя група ознак «Для потреб фінансової звітності» може передбачати такі аналітичні рахунки відповідного

порядку: «1) за обмінними та необмінними операціями; 2) за елементами операційних витрат; 3) за об'єктами обліку (витрати, кредиторська та дебіторська заборгованості)» [11, с. 33].

Фінансові ресурси підприємств будівельної галузі є одними з провідних важелів у забезпеченні ефективного налагодження та успішного функціонування соціального партнерства в Україні. Без правильної постановки обліку, звітності й оподаткування фінансових ресурсів, підприємства будівельної галузі України не можуть досягати визначених перед ними цілей, постійно отримувати прибутки від операційної діяльності і раціонально їх розподіляти та використовувати.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На конкурентоспроможність та платоспроможність підприємств будівельної галузі значною мірою впливає рівень організації й ефективності використання фінансових ресурсів. Ринкові умови господарювання сприяли не лише підвищенню ролі фінансових ресурсів у економічній діяльності підприємств будівельної галузі, а й встановленню для них основного місця у системі господарювання. Фінансові ресурси у підприємствах будівельної галузі необхідно так використовувати, щоб їх вистачило і на виробничі потреби, і на підтримку соціальних запитів своїх працівників (у т. ч. на добровільні їм допомоги). Кожному будівельному підприємству варто щороку планувати і знаходити фінансові ресурси для виплат (у т. ч. добровільних допомог) своїм працівникам, проте тут має бути відповідне обмеження сум коштів, що зорієнтоване на фактичні дані про ці допомоги за попередні роки та кількість працівників, обсяги економічної діяльності будівельного підприємства у звітному році. Водночас держава має надавати податкові пільги та дотації для суб'єктів підприємницької діяльності, які частину власних фінансових ресурсів розподіляють і використовують на соціальні проекти, заходи.

Майбутні дослідження у цьому напрямку мають бути спрямовані на питання оптимізації сум виплат працівникам (у т. ч. добровільних допомог), виходячи із величини та структури фінансових ресурсів будівельного підприємства, що виділяються на вирішення соціальних проблем своїх працівників і підтримку позитивного іміджу такого підприємства в очах громадськості та на розвиток дієвої системи соціального партнерства через налаштування механізмів дотацій для податкових агентів, які беруть участь у соціальній підтримці фізичних осіб.

Література

1. Безверхий К. Виплати працівникам підприємства за МСФЗ в контексті соціальної складової фінансової звітності. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. № 7. С. 35–41.
2. Вигівська І. М., Хоменко Г. М. Облікові аспекти управління ризиками надання благодійної допомоги в умовах гібридної війни. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2018. Вип. 3. С. 13–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2018_3_4
3. Височан О. О. Особливості облікового відображення благодійної допомоги у неприбуткових небюджетних організаціях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи

- становлення і проблеми розвитку. 2014. № 794. С. 11–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_794_21
4. Воськало Н. М., Воськало В. І. Теоретичні та методологічні основи розрахунків за виплатами працівникам. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 2 (13). С. 239–244.
 5. Гайдаржийська О. М., Степанюк А. О. Відображення інформації про виплати працівникам у звітності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 21, ч. 1. 2018. С. 41–45.
 6. Гайдученко Ю. О., Рядинська І. А. Соціальне партнерство як інструмент формування соціальної відповідальності. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Економіка*. 2017. Вип. 17. С. 15–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_eko_2017_17_4
 7. Герасименко Г. Соціальні фінанси: теоретичне обґрунтування поняття у контексті розвитку організацій «третього сектору». *Світ фінансів*. 2012. № 3. С. 188–194.
 8. Жиглей І. В. Облікове забезпечення заходів, пов'язаних з підвищенням мотивації праці, в світлі П(С)БО 26 «Виплати працівникам». *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2017. № 3 (49). С. 60–67. URL: [https://doi.org/10.26642/jen-2009-3\(49\)-60-67](https://doi.org/10.26642/jen-2009-3(49)-60-67)
 9. Завадська О. М. Соціальне партнерство як запорука розвитку бізнесу та суспільства. *Економічний форум*. 2019. № 2. С. 243–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2019_2_39
 10. Зубілевич С. Я., Вежук Н. М. Удосконалення методики аналітичного обліку виплат працівникам на підприємствах України. *Молодий вчений*. 2014. № 6 (1). С. 124–127. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_6\(1\)_33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_6(1)_33).
 11. Зубілевич С. Я., Підгрушний В. А. Розкриття інформації про виплати працівникам органів місцевого самоврядування в контексті децентралізації державних фінансів. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія : Економічні науки*. 2018. Вип. 2. С. 27–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuvgr_ekon_2018_2_6
 12. Карпова Т. С. Соціальне партнерство як основа взаємовигідного співробітництва бізнесу та держави. *Modern economics*. 2017. № 3. С. 69–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2017_3_10
 13. Кравченко О. В., Сидорук Т. С. Виплати працівникам: економічна сутність, вітчизняна та міжнародна практика обліку. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 38. С. 174–180
 14. Лень В. С., Штупун М. П. Виплати працівникам: поняття, структура та облік. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. № 2 (2). 2015. С. 266–274.
 15. Миронова Г. Благодійні внески пацієнтів – вихід по мінному полю. *Ваше здоров'я. Всеукраїнська медична газета*. 2018. 23 березня. URL: <https://www.vz.kiev.ua/blagodijni-vnesky-patsiyentiv-vyhid-po-minnomu-polyu/>

16. Михайловина С. О. Організація обліку та відображення інформації про виплати працівникам у звітності підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 11. Ч. 4. 2015. С. 126–129.
17. Попова В. Д., Колотило Ю. І. Облік оплати праці: проблеми та напрями удосконалення облікового забезпечення управління персоналом. *Молодий вчений*. 2019. № 10 (74). С. 714–721.
18. Сафонов Ю. М., Патинська М. М. Концептуальні аспекти управління фінансовими ресурсами установи соціального спрямування. *Ефективна економіка: електронний журнал*. 2015. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4366>
19. Сороченко А. В. Соціальне партнерство в Україні: проблеми запровадження. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 3. С. 98–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_3_16
20. Татарінов В. В., Татарінов В. С., Івко А. В. Соціальне партнерство як фактор розвитку малого бізнесу в Україні. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2019. № 1. С. 138–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ever_2019_1_13
21. Чижевська Л. В., Осіпчук Д. С. Нормативне регулювання обліку державної допомоги: міжнародний (МСФЗ) та національний підходи. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2020. Вип. 2 (46). С. 61–69.
22. Юрченко Ю. О. Роль фінансової стратегії будівельних підприємств. *Сучасні проблеми економіки та фінансів : зб. наук. праць КНЕУ*. URL: ir.kneu.ua/bitstream/handle/2010/31903/SPEF_2018_126.pdf?sequence=1&isAllowed=y
23. Ярмолюк О. Ф. Удосконалення облікового забезпечення управління виплатами працівникам підприємства. *Ефективна економіка: електронний журнал*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2947&p=1>
24. Податковий кодекс України, ухвалений Верховною Радою України 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page32#Text>
25. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text>
26. Статистичний щорічник України за 2020 рік. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf
27. Інструкція зі статистики заробітної плати, затверджена наказом Державного комітету статистики України від 13 січня 2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text>
28. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 08 жовтня 1999 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text>
29. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

30. Кодекс законів про працю України, затверджений Законом від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII, документ № 322-08 чинний, поточна редакція – Редакція від 24.11.2021, підстава – 1150-IX № 322-08 від 14 серпня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

References

1. Bezverkhyi, K. (2015). Vyplaty pratsivnykam pidpriemstva za MSFZ v konteksti sotsialnoi skladovoi finansovoi zvitnosti [Payments to employees under IFRS in the context of social component the of financial reporting]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and auditing*, 7, 35-41 [in Ukrainian].
2. Vyhivska, I. M., Khomenko, H. M. (2018). Oblikovi aspekty upravlinnia ryzykamy nadання blahodiinoi dopomohy v umovakh hibrydnoi viiny [Accounting aspects of risk management of charitable assistance in a hybrid war]. *Problemy teorii ta metodologii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*, 3, 13-19. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2018_3_4 [in Ukrainian].
3. Vysochan, O. O. (2014). Osoblyvosti oblikovoho vidobrazhennia blahodiinoi dopomohy u neprybutkovykh nebiudzhethnykh orhanizatsiiakh [Features of accounting for charitable assistance in non-profit non-budgetary organizations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Menedzhment ta fepidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*, 794, 139-144. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_794_21 [in Ukrainian].
4. Voskalo, N. M., Voskalo, V. I. (2018). Teoretychni ta metodolohichni osnovy rozrakhunkiv za vyplatamy pratsivnykam [Theoretical and methodological bases of calculations of payments to employees]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 2 (13), 239-244 [in Ukrainian].
5. Haidarzhyska, O. M., Stepaniuk, A. O. (2018). Vidobrazhennia informatsii pro vyplaty pratsivnykam u zvitnosti pidpriemstva [Display of information on payments to employees in the reporting of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*. Issue 21, part 1. P. 41-45 [in Ukrainian].
6. Haiduchenko, Yu. O., Riadynska, I. A. (2017). Sotsialne partnerstvo yak instrument formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti [Social partnership as a tool for the formation of social responsibility]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Ekonomika – Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after GS Skovoroda. Economy*, 17, 15-24. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_eko_2017_17_4 [in Ukrainian].

7. Herasymenko, H. (2012). Sotsialni finansy: teoretychne obhruntuvannia poniattia u konteksti rozvytku orhanizatsii «tretogo sektoru» [Social finance: theoretical justification of the concept in the context of the development of «third sector» organizations]. *Svit finansiv – The world of finance*, 3, 188-194 [in Ukrainian].
8. Zhyhlei, I. V. (2017). Oblikove zabezpechennia zakhodiv, poviazanykh z pidvyschenniam motyvatsii pratsi, v svitli P(S)BO 26 «Vyplaty pratsivnykam» [Accounting support for measures related to increasing work motivation in the light of UAS 26 “Employee benefits”]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnogo universytetu. Seria: Ekonomichni nauky – Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Series: Economic Sciences*, 3 (49), 60-67 [in Ukrainian].
9. Zavadska, O. M. (2019). Sotsialne partnerstvo yak zaporuka rozvytku biznesu ta suspilstva [Social partnership as a guarantee of business and society development]. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, 2, 243-246. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2019_2_39 [in Ukrainian].
10. Zubilevykh, S. Ya., Veiuk, N. M. (2014). Udoskonalennia metodyky analitychnoho obliku vyplat pratsivnykam na pidpriemstvakh Ukrainy [Improving the methodology of analytical accounting of payments to employees at Ukrainian enterprises]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 6 (1), 124-127. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_6\(1\)__33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_6(1)__33) [in Ukrainian].
11. Zubilevykh, S. Ya., Pidhrushnyi, V. A. (2018). Rozkryttia informatsii pro vyplaty pratsivnykam orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v konteksti detsentralizatsii derzhavnykh finansiv [Disclosure of information on payments to employees of local governments in the context of decentralization of public finances]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu vodnogo hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Seria: Ekonomichni nauky – Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences. Series: Economic Sciences*, 2, 27-38. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnugvp_ekon_2018_2_6 [in Ukrainian].
12. Karpova, T. S. (2017). Sotsialne partnerstvo yak osnova vzaiemovyhidnogo spivrobotnytstva biznesu ta derzhavy [Social partnership as a basis for mutually beneficial cooperation between business and the state]. *Modern economics*, 3, 69-77. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2017_3_10 [in Ukrainian].
13. Kravchenko, O. V., Sydoruk, T. S. (2014). Vyplaty pratsivnykam: ekonomichna sutnist, vitchyzniana ta mizhnarodna praktyka obliku [Payments to employees: economic essence, domestic and international accounting practice]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy – Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine*, 38, 174-180 [in Ukrainian].
14. Len, V. S., Shtupun, M. P. (2015). Vyplaty pratsivnykam: poniattia, struktura ta oblik [Employee benefits: concept, structure and accounting]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 2 (2), 266-274 [in Ukrainian].
15. Myronova, H. (2018). Blahodiini vnesky patsiientiv – vykhid po minnomu poliui [Charitable contributions of patients - exit to the minefield]. *Vashe zdorovia. Vseukrainska medychna hazeta – Your health. All-Ukrainian medical newspaper*,

- 23 bereznia – 23 March. Retrieved from: <https://www.vz.kiev.ua/blagodijni-vnesky-patsiyentiv-vyhid-po-minnomu-polyu/> [in Ukrainian].
16. Mykhailovyna, S. O. (2015). Orhanizatsiia obliku ta vidobrazhennia informatsii pro vyplaty pratsivnykam u zvitnosti pidpryiemstva [Organization of accounting and display of information on payments to employees in the reporting of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*. Issue 11. Part 4. P. 126-129 [in Ukrainian].
 17. Popova, V. D., Kolotylo, Yu. I. (2019). Oblik oplaty pratsi: problemy ta napriamy udoskonalennia oblikovoho zabezpechennia upravlinnia personalom [Remuneration accounting: problems and areas of improvement of accounting support for personnel management]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 10 (74), 714-721 [in Ukrainian].
 18. Safonov, Yu. M., Patynska, M. M. (2015). Kontseptualni aspekty upravlinnia finansovymy resursamy ustanovy sotsialnoho spriamuvannia [Conceptual aspects of financial resources management of a social institution]. *Efektivna ekonomika: elektronnyi zhurnal – Efficient economy: an electronic journal*, 10. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4366> [in Ukrainian].
 19. Sorochenko, A. V. (2018). Sotsialne partnerstvo v Ukraini: problemy zaprovadzhennia [Social partnership in Ukraine: problems of implementation]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 98-105. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_3_16 [in Ukrainian].
 20. Tatarinov, V. V., Tatarinov, V. S., Ivko, A. V. (2019). Sotsialne partnerstvo yak faktor rozvytku maloho biznesu v Ukraini [Social partnership as a factor in the development of small business in Ukraine]. *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku – European vector of economic development*, 1, 138-154. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ever_2019_1_13 [in Ukrainian].
 21. Chyzhevska, L. V., Osipchuk, D. S. (2020). Normatyvne rehuliuвання obliku derzhavnoi dopomohy: mizhnarodnyi (MSFZ) ta natsionalnyi pidkhody [Regulatory regulation of state aid accounting: international (IFRS) and national approaches]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*, 2 (46), 61-69 [in Ukrainian].
 22. Iurchenko, Yu. O. Rol finansovoi stratehii budivelnnykh pidpryiemstv [The role of financial strategy of construction companies]. *Suchasni problemy ekonomiky ta finansiv: zb. nauk. prats KNEU – Modern problems of economics and finance: coll. of scientific works KNEU*. Retrieved from: ir.kneu.ua/bitstream/handle/2010/31903/SPEF_2018_126.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
 23. Iarmoliuk, O. F. (2014). Udoskonalennia oblikovoho zabezpechennia upravlinnia vyplatamy pratsivnykam pidpryiemstva [Improving the accounting support for the management of payments to employees of the enterprise]. *Efektivna ekonomika: elektronnyi zhurnal – Efficient economy: an electronic journal*, 4. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2947&p=1> [in Ukrainian].
 24. Podatkovi kodeks Ukrainy, ukhvalenyi Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 02 hrudnia 2010 r. № 2755-VI [Tax Code of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine

- on December 2, 2010 № 2755-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page32#Text> [in Ukrainian].
25. Instruksiiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii, zatverdzhena nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30 lystopada 1999 r. № 291 [Instruction on the application of the Chart of Accounts for accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations, approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine of November 30, 1999 № 291]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> [in Ukrainian].
 26. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2020 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2020]. Retrieved from: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf
 27. Instruksiiia zi statystyky zarobitnoi platy, zatverdzhena nakazom Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy vid 13 sichnia 2004 r. № 5 [Instruction on Wage Statistics, approved by the order of the State Statistics Committee of Ukraine of January 13, 2004 № 5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text> [in Ukrainian].
 28. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 10 «Debitorska zaborhovanist», zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 08 zhovtnia 1999 r. № 237 [Regulation (standard) of accounting 10 “Accounts receivable”, approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine of October 8, 1999 № 237]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> [in Ukrainian].
 29. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
 30. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy, zatverdzhenyi Zakonom vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII, dokument № 322-08 chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 24.11.2021, pidstava – 1150-IX № 322-08 vid 14 serpnia 2021 r. [Code of Labor Laws of Ukraine, approved by Law of December 10, 1971 № 322-VIII, document № 322-08 valid, current version – Edition of 24.11.2021, basis – 1150-IX № 322-08 of August 14, 2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

Статтю отримано 28 жовтня 2021 р.

Article received October 28, 2021

UDC 657.28

JEL classification: M41

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.211>

Ірина НАЗАРОВА,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: niyya2016@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8942-3998

ЕВОЛЮЦІЯ ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У ЗДІЙСНЕННІ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

Назарова І. Еволюція обліково-інформаційних систем у здійсненні безготівкових розрахунків. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 211–224. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.211>

Nazarova, I. (2021). Evoliutsiia oblikovo-informatsiinykh system u zdiisnenni bezgotivkovykh rozrakhunkiv [Evolution of accounting and information systems cashless payments]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 211–224. DOI: <https://doi.org/10.35755/visnyk2021.04.211>

Анотація

Вступ. Нові умови господарювання все більше націлюють суспільство до мінімізації готівкових розрахунків. Це пов'язано з певними позитивними тенденціями у розвитку безконтактного бізнесу та застосування безготівкових платіжних систем, а також із зумовленими пандемією загрозами. Такі процеси потребують впровадження відповідних обліково-інформаційних систем для електронної бездокументної фіксації операцій, визнання та відображення в обліку і звітності розрахункових операцій, певних гарантій щодо збереження платіжних засобів та контролю за їх ефективним використанням.

Мета. Метою статті є дослідження еволюції обліково-інформаційних систем у здійсненні безготівкових розрахунків на міжнародному та вітчизняному ринках надання платіжних послуг, теоретичне обґрунтування дефініції «безготівкові розрахунки» та розробка пропозицій щодо їх впорядкування.

Методи. У процесі дослідження використано такі методи: системний підхід до вивчення господарських процесів, елементи теорії наукового пізнання, діалектичний метод – для визначення сутності безготівкових розрахунків; історичний – для дослідження еволюції безготівкових розрахунків; аналітичний – для оцінювання сучасних інформаційних систем організації та обліку безготівкових розрахунків.

© Ірина Назарова, 2021.

Результати. Дослідження еволюції системи безготівкових грошових розрахунків довело, що вона завжди розвивалася випереджаючими темпами порівняно з її відображенням у системі бухгалтерського обліку. На постійні зміни та новації має вчасно реагувати обліково-інформаційна система підприємств та корпорацій. Зокрема, необхідно удосконалити та нормативно затвердити елементи понятійного апарату безготівкових розрахунків для визнання безготівковими платежів з використанням банківських платіжних карток, електронних грошей та інших новітніх інструментів здійснення розрахункових операцій, а також розробити порядок їх реєстрації на рахунках бухгалтерського обліку, відображення в облікових реєстрах і звітності підприємств.

Перспективи. Технологічний прогрес та пандемія стали рушійною силою переходу суспільства до розширення безконтактного, безготівкового режиму розрахунків. Постійно удосконалюються і надалі будуть запроваджуватися нові технології дистанційного банківського та небанківського платіжного обслуговування. Такому прогресу мають відповідати обліково-інформаційні системи щодо задоволення бізнесу і суспільства повною та об'єктивною інформацією.

Ключові слова: розрахунки, облік, безготівкові розрахунки, обліково-інформаційні системи, безконтактні платіжні системи, дистанційне банківське обслуговування, клієнт-банк, інтернет-банкінг, мобільний банкінг, еквайринг.

Формули: 0; рис.: 1; табл.: 0; бібл.: 19.

Iryna NAZAROVA,

PhD, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,

West Ukrainian National University,

st. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine,

e-mail: niyya2016@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8942-3998

EVOLUTION OF ACCOUNTING AND INFORMATION SYSTEMS IN CASHLESS PAYMENTS

Abstract

Introduction. Digitalization of the market economy creates conditions for minimizing cash payments. The abandonment from cash payments is justified by positive trends in: distancing e-commerce, the use of cashless payment systems and pandemic changes in socio-economic processes. Changes in the cash payments methods require the introduction of accounting and information systems for electronic recording of money operations, accounting and reporting of payment transactions, guarantees for the safety and control of cashless money.

Purpose. The aim of the article is to research the evolution of accounting and information systems in the implementation of cashless payments in international and domestic markets

for payment services, theoretical justification of the definition of «cashless payments» and develop proposals for their streamlining.

Method. *Methods of scientific research are: systematic approach to the study of economic processes, elements of the theory of scientific knowledge, dialectical method - to determine the essence of cashless payments; historical - to research the evolution of cashless payments; analytical - to assess modern information systems for the organization and accounting of cashless payments.*

Results. *The research of the cashless payments evolution shown the permanence changes in the methods of conducting money transactions. The accounting and information system of enterprises and corporations must timely respond on innovative transformations. The article improves and regulates the elements of the conceptual apparatus for cashless payments using bank payment cards, electronic money and other modern payment methods for the developing of their registration and reflection in accounting and reporting.*

Perspectives. *Technological progress and the COVID-19 pandemic have become the driving force of society's transition to expanding the cashless payment regime. Technologies for remote banking and non-banking payment systems are permanently improving. Accounting and information systems for providing complete and objective information to business and society should be in line with this progress.*

Keywords: *payments, accounting, cashless payments, accounting and information systems, contactless payment systems, remote banking, client-bank interface, internet banking, mobile banking, acquiring.*

Formulas: 0; fig.: 1; tab.: 0; bibl.: 19.

JEL classification: M41

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання все більше схиляють бізнес та суспільство до мінімізації готівкових розрахунків. З одного боку, це пов'язано з певними позитивними тенденціями у розвитку безконтактного бізнесу і самих безготівкових (cashless) систем, зокрема із розповсюдженням інтернет-торгівлі, розвитком якісних вітчизняних та світових мереж доставки товарів і розвитком нових безконтактних платіжних систем. З іншого боку, COVID-19 дещо прискорив процес відмови від готівкових розрахунків, що пов'язано з новими загрозами, зумовленими пандемією, а саме: зі збільшенням небезпеки зараження вірусом через контакти між покупцями, з продавцями чи з самими паперовими грошима. Деякі аналітики вважають, що пандемія прискорила перехід суспільства до повністю безготівкового режиму розрахунків. Зокрема, такої думки дотримується Шарлотта Ворк, керівник відділу банківської справи в ІТ-консалтинговій компанії CGI, яка стверджує, що цифровий зсув у розрахунках неминучий і що легше прийняти його, ніж протистояти. Суспільство і бізнес повинні заохочувати свої уряди та центральні банки працювати над безготівковими альтернативами, інакше ризикують втратити контроль над процесом діджиталізації розрахунків [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми наукового обґрунтування сутності безготівкових розрахунків як з правової, так і з облікової точки зору вивчали вітчизняні науковці, зокрема: В. А. Бєлов, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, В. І. Головка, А. Г. Загородній, Г. О. Партин, А. Н. Самцова, А. В. Шамраєв, А. І. Щетинін.

Питання еволюції самих безготівкових розрахунків та їх облікового забезпечення розглянуто в працях З. В. Задорожного, Я. Д. Крупки, В. В. Муравського, А. В. Олійник, А. С. Савченко, В. М. Шацької та ін. Водночас відсутня певна системність та однозначність у трактуванні безготівкових розрахунків як у наукових працях, так і в нормативно-правових документах, що значно ускладнює процес їх документування і відображення в обліково-інформаційних системах.

Метою статті є дослідження еволюції обліково-інформаційних систем у здійсненні безготівкових розрахунків на міжнародному та вітчизняному ринках платіжних послуг, теоретичне обґрунтування поняття «безготівкові розрахунки» та розробка пропозицій щодо їх упорядкування.

До основних завдань слід віднести дослідження впливу кожного етапу еволюції обліково-інформаційних систем у здійсненні безготівкових розрахунків на їх організацію та документування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження ринку платіжних послуг вказує на те, що система безготівкових розрахунків набуває все більшої ваги. Так, оцінюючи міжнародний досвід, слід сказати, що згідно зі звітом World Cash Report ще у 2018 р. у країнах Європейського союзу готівка використовувалася приблизно в 79% усіх операцій за обсягом і 54% у вартісній формі. А вже у 2019 р. використання готівки в Європі зменшилося до 73%. Водночас у США готівка використовувалась лише при здійсненні 31% операцій [2]. Така сама тенденція збереглася і в 2020 р., зокрема за даними Global Web Index via Datareportal безготівковим розрахункам надають перевагу більшість респондентів з розвинених країн світу (рис. 1). Щодо вітчизняного досвіду, то Україна дещо відстає від світової тенденції цифровізації розрахунків.

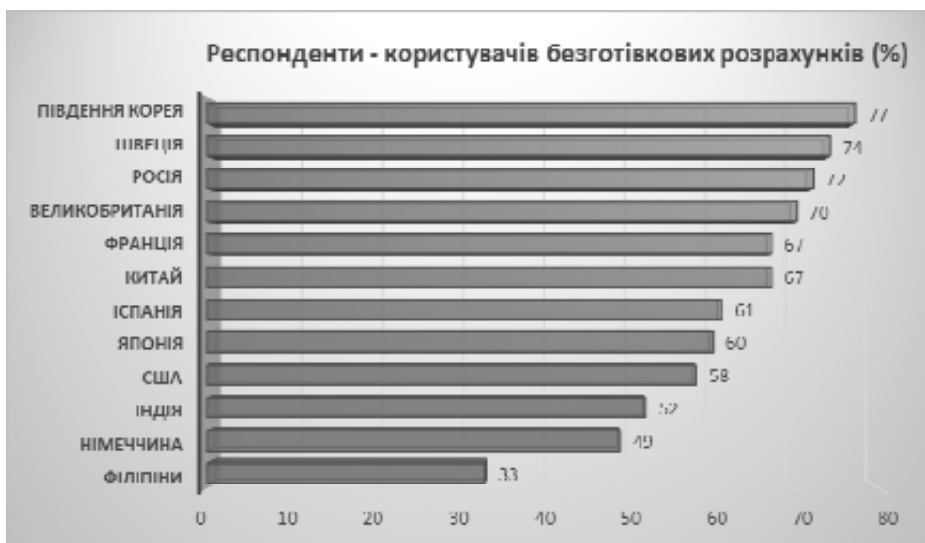

Рис 1. Частка користувачів безготівкових розрахунків за даними Global Web Index via Datareportal

Джерело: розроблено на основі [3].

Щоб визначити тенденції розвитку та розширення безготівкових розрахунків та особливостей їх документування, насамперед необхідно визначитися з понятійним апаратом, зокрема розкрити поняття «безготівкові розрахунки».

Однозначності у трактуванні безготівкових розрахунків немає. Певна когорта науковців розглядає безготівкові розрахунки з правової точки зору. Так, на думку М. І. Брагінського та В. В. Вітрянського, безготівковими є: «розрахунки по цивільно-правових угодах з використанням для цього залишків коштів на банківських рахунках; безготівкові розрахунки визнаються реальними платежами, що погашають грошові зобов'язання» [4]. Недоліком цього трактування є обмеження кола підстав для здійснення безготівкових розрахунків.

Водночас А. Н. Самцова характеризує безготівкові розрахунки як: «дії боржника, спрямовані на погашення грошового зобов'язання шляхом сплати боргу в безготівковому порядку, тобто за допомогою перерахування коштів на рахунок кредитора в кредитній установі» [5]. Такий підхід, на нашу думку, не є правомірним, тому що не завжди перерахування коштів є сплатою боргу.

З такої самої позиції трактує безготівкові розрахунки В. А. Белов: як «умовне виконання грошового зобов'язання, що тягне його припинення» [6]. Така умовність, на думку автора, переважно полягає в тому, що за безготівкових розрахунків відсутнє фізичне переміщення готівки від боржника до кредитора, а відбувається лише зміна записів за банківськими рахунками кредитора, боржника та банків, що їх обслуговують.

А. В. Шамраєв характеризує безготівкові розрахунки як: «самостійний вид грошових відносин, пов'язаних зі здійсненням платежів через установи банку з метою погашення грошового зобов'язання боржника перед кредитором» [7]. Нам видається, що правову категорію безготівкових розрахунків не варто розглядати поза категорією переказу коштів, адже в такому випадку нівелюється фінансово-правова сторона, що є визначальною для таких відносин.

Певна група авторів трактує безготівкові розрахунки з технічної та облікової точок зору. Зокрема, А. І. Щетинін вважає, що безготівкові розрахунки це: «організація розрахунків між учасниками суспільного виробництва, які здійснюються без використання готівки, шляхом перерахування коштів з одного розрахункового рахунку на інший» [8].

В. І. Головка вважає, що безготівковими розрахунками є такі: «перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів коштів, а також перерахування банками за дорученнями підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки одержувачів коштів» [9].

На думку Г. О. Партин та А. Г. Загороднього: «безготівкові розрахунки – це платежі, які здійснюються шляхом списання коштів із банківського рахунку платника і зарахування їх на банківський рахунок одержувача» [10].

У нормативно-правовій базі визначення безготівкових розрахунків надає лише Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 р. № 22. (далі – Інструкція про безготівкові розрахунки), згідно з якою: «безготівкові розрахунки – це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою

в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді» [11].

У Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001 р. № 2346-III, що визначає основні засади функціонування платіжних систем та систем розрахунків в Україні, а також здійснює регулювання порядку проведення переказів коштів у межах України, трактування поняття «безготівкові розрахунки» немає.

Те саме стосується Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), у ст. 1087 якого лише фігурують готівкова та безготівкова форми розрахунків, а також згадується, що розрахунки проводяться «...в безготівковій формі за допомогою розрахункових документів у електронному або паперовому вигляді». Водночас у чинній редакції ст. 1088 ЦКУ зазначається, що «...безготівкові розрахунки провадяться через банки, інші фінансові установи (далі – банки), в яких відкрито відповідні рахунки, якщо інше не впливає із закону та не обумовлено видом безготівкових розрахунків» [12].

Отже, певного узгодженого законодавчого акта, який визначав би сутність безготівкових розрахунків, зараз немає. Окрім того, є невідповідності в інших нормативно-правових актах, що регулюють безготівкові розрахунки. Зокрема, в Інструкції про безготівкові розрахунки, у Цивільному кодексі України зазначається, що безготівкові розрахунки проводяться через банки, але у ЦКУ до них долучені й інші фінансові установи. Проте зараз на вітчизняному ринку представлена велика кількість різних небанківських установ – операторів платіжних та фінансових сервісів, найбільшими з яких є EasyPay, LiqPay, WebMoney, PayPal, IPay.ua, Приват24, Монобанк тощо. Ці оператори успішно функціонують в Україні і є посередниками в процесі здійснення безготівкових розрахунків через банківські рахунки, прив'язані до платіжних карток.

Ще одна невідповідність виникає при перерахуванні на рахунок отримувача коштів за дорученням, коли кошти спершу були внесені у касу або термінал банку чи іншого оператора платіжної системи. У процесі перерахування банками коштів, унесених суб'єктами господарювання готівкою в касу банку, питань не виникає, оскільки така операція чітко регламентована Інструкцією про безготівкові розрахунки. Але коли здійснюється перерахування коштів, внесених готівкою до терміналів банків, або до кас, терміналів небанківських надавачів платіжних послуг, виникають певні суперечності. Зокрема, НБУ у своєму листі-роз'ясненні від 16.05.2019 р. № 57-0007/26039 стверджує, що зарахування коштів на рахунки одержувачів коштів (зокрема торговельних площадок), незалежно від способу ініціювання цих переказів або шляхом перерахування коштів з рахунка на рахунок, або ж внесення готівкових коштів для подальшого переказу за допомогою платіжних пристроїв, є безготівковими розрахунками. Причому для платників коштів такі розрахунки є готівковими, а для отримувачів коштів відповідно – безготівковими. З іншого боку, органи контролю, зокрема Державна фіскальна служба, у своїх листах-роз'ясненнях (зокрема і від 29.07.2019 р. № 3546/ІПК/03-20-13-01-06) такі розрахунки відносить до готівкових. На нашу думку, позиція НБУ є більш чіткою та обґрунтованою і відповідає природі таких платежів.

Ці невідповідності значно ускладнюють роботу як надавачів платіжних послуг, так і отримувачів грошових коштів у безготівковій формі. Так, через відсутність єдиного чіткого формулювання безготівкових розрахунків виникають ситуації, коли навіть у процесі здійснення операцій, у яких готівкові кошти зовсім не брали участі, їх прирівнюють до готівкових, оскільки з «офіційного» визначення безготівкових розрахунків випливає, що вони здійснюються суто банками.

Найбільші проблеми виникають у процесі документування вищезазначених операцій, адже в разі оприбуткування безготівкових коштів вони відображаються у виписці банку отримувача і ніякого оформлення додаткових документів не потребують. Водночас визнання операції готівковою призводить до необхідності її проведення через реєстратор розрахункових операцій (РРО) або програмний реєстратор розрахункових операцій (ПРРО), незалежно від форми отримання коштів (готівкою чи на банківський рахунок).

З огляду на те, що від розуміння і трактування сутності безготівкових розрахунків залежить порядок їх визнання та фіксації, документування і відображення в обліково-інформаційній системі, вважаємо за необхідне дати уточнене трактування безготівкових розрахунків. На нашу думку, безготівкові розрахунки – це перерахування надавачами платіжних послуг коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів, а також перерахування надавачами платіжних послуг коштів, унесених платниками готівкою, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться надавачами платіжних послуг на підставі розрахункових документів, оформлених на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Не менш важливим є дослідження іншої сторони здійснення безготівкових розрахунків – їх проведення з допомогою електронних комунікацій.

Перші спроби запровадження електронного документообігу для безготівкових розрахунків відбулись ще у середині ХХ ст. у США, коли була запроваджена перша система шифрування для автоматичного зчитування інформації (Magnetic Ink Character Recognition). З її допомогою машина на одному рівні з людиною почала опрацьовувати платіжні документи. Одночасно була створена система фіксування та обліку розрахунків (Electronic Recording Method of Accounting) з використанням електронних методів реєстрації та документування розрахунків. У 60-х роках також було запроваджено автоматизовані системи бухгалтерського обліку та обробки рахунків клієнтів, платежів за чеками, тобто започатковано процес комп'ютеризації банківських розрахунків [13].

У 1968 р. Асоціацією банків (членів розрахункових палат Лос-Анджелеса й Сан-Франциско) створюється група науковців з дослідження фінансових операцій без застосування паперових документів. А в 70-тих роках започатковані перші кроки з автоматизації роботи банків з клієнтами. Зокрема, набула поширення система Customer Information File (CIF) – для створення інформаційних файлів клієнтів, що дало змогу розширити спектр послуг банків. Застосування автоматизованого опрацювання інформації призвело до появи систем електронних платежів, що надавало можливість клієнтам надавати широкий спектр банківських послуг з охопленням усього ланцюга платіжного обороту.

У червні 1971 р створюється Комітет з фінансових операцій без застосування документів, який сприяє впровадженню перших банківських автоматів (так званих «банкоматів») [13].

З 1976 р. Національна асоціація банків розпочала впровадження проекту електронних платежів, а Міністерство фінансів США приступає до здійснення третього етапу автоматизації регулярних державних платежів.

У 1973–1977 рр. запроваджується електронний документообіг у міжнародному форматі, зокрема на основі об'єднання 240 великих банків з 15 країн Європи і США створюється Співтовариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications (S.W.I.F.T.)) з центром у м. Брюссель. Таке корпоративне об'єднання вперше впроваджує міжнародну електронну міжбанківську систему передачі інформації та здійснення платежів SWIFT, що діє по сьогодні. Фактично це товариство є першим міжнародним об'єднанням корпоративного типу, яке впровадило електронну обліково-інформаційну систему. Членами товариства стали понад 10 тис. учасників з 210 країн світу [14].

Таким чином, у другій половині ХХ ст. більшість розвинених країн перейшли на безготівкові розрахунки із застосуванням електронного документообороту.

В Україні наприкінці минулого століття насамперед виникла проблема реорганізації державної фінансової системи. У час становлення незалежності вітчизняна банківська система переймає накопичений за радянський період досвід зі здійснення розрахунків. Тому ще у 1991–1993 рр. розрахунки між банками проводилися з допомогою паперових платіжних документів (телеграфних та поштових авізо), строк проходження яких тривав до двадцяти днів. Контроль за проходженням платежів здійснювали обчислювальні центри шляхом надсилання до банку відповідного документа («табуляграми»). Процес розрахунків супроводжувався затримкою платежів, вилученням коштів з обороту під час здійснення розрахунків, зростанням неплатежів суб'єктів господарювання, фінансовими втратами внаслідок неточностей та частих підробок платіжних документів. Така система була малоефективною, оскільки нові умови економічного розвитку України, новітній характер відносин фінансових установ із суб'єктами господарювання вимагали запровадження системи електронних розрахунків, які прискорили би міжбанківські розрахунки та підвищили їхню надійність та безпеку. Це спонукало Україну до пошуку нових форм і методів розрахунків, наближених до оновлених міжнародних вимог.

Враховуючи важливість цієї проблеми, на підставі Розпорядження Президента України «Про систему електронного грошового обігу в Україні» від 30.04.1992 р. № 79 розробляється «Державна програма створення системи електронного грошового обігу в Україні». Відповідно НБУ затверджує концепцію створення системи електронного грошового обігу. Систему електронних міжбанківських розрахунків почали впроваджувати у 1992–1993 рр. На повну потужність вона запрацювала з січня 1994 р. Це остаточно вивело з документообігу поштові і телеграфні авізо та забезпечило електронне проходження платежів упродовж одного дня [15]. Таким чином була створена перша електронна обліково-інформаційна система міжбанківських безготівкових розрахунків.

У 1996 р. розпочинається впровадження програмних засобів захисту інформації у вигляді «електронного підпису», що запобігає викривленню та підробці електронних платіжних документів на будь-якій стадії їх транспортування як у середині банку-учасника системи електронних платежів, так і в мережі системи електронних платежів. Електронний документообіг з клієнтами банків набуває більшого розповсюдження та системності.

Ухвалення Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001 р. № 2346-III стає першим кроком до виникнення дистанційного банківського обслуговування (Remote Banking). Це знаменувало застосування техніко-технологічних і організаційно-правових методів та прийомів надання банками послуг своїм клієнтам на основі розпоряджень, які клієнт передає віддаленим способом, тобто без відвідування банку. Першим дистанційним інструментом була система «Клієнт-банк» (Client-Bank Interface), далі виникла система «Інтернет-банкінг» (Online banking або Internet banking), а пізніше ще й система «Мобільний банкінг» (Mobile banking), частиною якої може бути «SMS-banking».

Наступним важливим етапом розвитку електронного документообігу у сфері безготівкових розрахунків було впровадження системи карткових розрахунків, що значно зменшило готівковий обіг грошових коштів саме в процесі розрахунків з фізичними особами. Зокрема, у 1996 р. у міжнародну платіжну систему VISA були прийняті українські банки, які почали повноцінно працювати з картками міжнародних систем. Спочатку платіжні картки використовувались у вітчизняній системі обліку як спосіб безготівкових розрахунків із фізичними особами, зокрема для виплати заробітної плати, підзвітних сум тощо, а самі фізичні особи використовували їх як засіб накопичення коштів. Проте у 2006 р. постановою Кабміну України і НБУ від 26.05.2006 р. № 753 була затверджена «Концепція поширення безготівкових розрахунків з використанням спеціальних платіжних засобів», яка пропагувала розширення безготівкових платежів з використанням платіжних карток у закладах торгівлі та послуг, прописувала основні напрями розвитку такого ринку послуг, а також окреслювала шляхи стимулювання бізнесу і фізичних осіб для розширення безготівкових розрахунків з використанням спеціальних платіжних засобів.

Окрім стимулюючих, у рамках цієї концепції здійснювалися до певної міри примусові заходи. Зокрема, у 2010 р. ухвалено постанову Кабінету міністрів України від 29.09.2010 р. № 878 «Про здійснення розрахунків за продані товари (надані послуги) з використанням спеціальних платіжних засобів», яка зобов'язувала протягом 2011 р. встановити платіжні термінали, що прийматимуть платіжні картки у торговельних точках, які використовують реєстратори розрахункових операції. Законодавці сподівались, що це дасть поштовх до розвитку безготівкових платежів еквайрингу (товарного, мобільного чи інтернет). Проте така насильницька діджиталізація лише обурила бізнес та не дала належного ефекту.

Ще одним способом стимулювання безготівкових електронних платежів було введення сервісів миттєвих мобільних електронних платежів з 01.11.2017 р. – Google Pay, а 17.05.2018 р. – Apple Pay, які дали змогу своїм клієнтам прив'язувати банківські рахунки у сервісі та розраховуватися телефоном, який наділений системою NFC або

smart-годинником з такою самою системою. Таке впровадження не дало, на жаль, належного ефекту у збільшенні платежів.

Лише початок пандемії та обмеження купівельних можливостей значно прискорило процес збільшення безготівкових розрахунків. Першим поштовхом до цього була ухвалена Національним банком України постанова від 18.03.2020 р. №33 «Про профілактику поширення коронавірусної інфекції COVID-19 під час операцій із готівкою», яка рекомендувала для профілактики поширення коронавірусу максимально перейти на безготівкові розрахунки, а саме: зменшити контакти з готівкою; мінімізувати отримання коштів у банкоматах; використовувати дистанційні канали банківського обслуговування; здійснювати переважно безготівкові розрахунки (зокрема безконтактні).

Також відбулися серйозні обмеження у діяльності торгових центрів, магазинів, що значно збільшило інтернет-торгівлю і відповідно електронні платежі.

За даними НБУ, кількість закладів, які приймали платіжні картки, у рік пандемії (2020 р.) зросла в Україні на 36,1% і майже 87% операцій з платіжними картками у 2020 р. були у безготівковій формі. Окрім того, загальна сума операцій у мережі Інтернет у 2020 р. зросла до 641,6 млрд грн порівняно з 337,2 млрд грн у 2019 р. [16]. Виграло від цього й населення, адже ті, хто з побоюванням ставився до онлайн-розрахунків, подолали недовіру та перейшли на оплату через відомі платіжні системи. Те саме відбулося з більшою часткою бізнесу, який в умовах пандемії переформатував взаємовідносини з покупцями, відійшов від офлайн-контактів до інтернет-бізнесу та онлайн-платежів.

Цей еволюційний шлях призвів до того, що на сьогодні електронне документування та облік розрахункових операцій під час дистанційного банківського обслуговування переважає та відбувається у таких форматах:

- здійснення обліку і контролю банківських операцій за допомогою систем клієнт-банкінгу, інтернет-банкінгу і мобільного банкінгу;
- проведення розрахункових операцій з контрагентами та їх облік з використанням товарного, мобільного, інтернет еквайрингу;
- використання для проведення розрахунків електронних і криптовалютних платіжних систем та їх облікове забезпечення [17].

Для реалізації таких обліково-інформаційних систем у процесі здійснення безготівкових розрахунків використовуються такі інструменти:

- клієнт-банкінг, коли для зв'язку із банком використовується спеціальне програмне забезпечення, встановлене на персональні комп'ютери;
- система інтернет-банкінг, що дозволяє здійснювати платежі та контролювати кошти через доступ за допомогою будь-яких веббраузерів до персональних кабінетів на інтернет-сторінках банків;
- мобільний банкінг, що дозволяє управляти коштами за допомогою портативних мобільних пристроїв [18].

Окрім того, відбулася відмова більшості суб'єктів господарювання від готівкових розрахунків із заміною їх системою еквайрингу. Такі розрахункові операції здійснюються з використанням електронних платіжних засобів (платіжних карт тощо) в електронних та криптовалютних платіжних системах.

Під час застосування товарного еквайрингу платежі здійснюються через стаціонарні платіжні термінали за посередництва банків. Мобільний еквайринг дає можливість здійснювати оплату за допомогою смартфона або планшетного комп'ютера і підключеного до них М-POS-терміналу зазвичай через логістичні компанії під час отримання покупцем продукції. Проте потрібно врахувати, що деколи виникає затримка платежів, а також проблема із визнанням таких розрахунків безготівковими.

Розрахунки можуть здійснюватися також через інтернет-еквайринг за допомогою електронних платіжних систем через віртуальний термінал на сайті інтернет-магазину. Але можна також зіткнутися з аналогічними проблемами щодо оперативності та визнання в обліку окремих операцій. Окрім того, такі розрахунки необхідно ще й зараз фіксувати як готівкові операції через РРО чи ПРРО, що в теперішніх умовах запровадження безконтактної економіки проводити не раціонально, оскільки такі платежі все одно проходять окрему електронну реєстрацію.

Про здійснення розрахунків з використанням криптовалютних платіжних систем судити зараз доволі складно, адже на сьогодні вони не визнані в Україні повноцінним засобом платежу і в обліку відображаються як нематеріальні активи, що викликає певні складнощі у їх визнанні, оцінюванні та обліку [19].

Висновки. Узагальнивши вищесказане, зазначимо, що система безготівкових грошових розрахунків завжди розвивалася випереджувальними темпами порівняно з її введенням до концептуальних основ бухгалтерського обліку. Вона й зараз постійно модернізується, використовуючи усі сучасні інноваційні продукти. Відповідно, на постійні зміни та новації має вчасно реагувати й обліково-інформаційна система підприємств та корпорацій. Зокрема, сьогодні необхідно удосконалити та нормативно затвердити елементи понятійного апарату безготівкових розрахунків для визнання безготівковими платежів з використанням банківських платіжних карток, електронних грошей та інших новітніх інструментів здійснення розрахункових операцій. Також потрібно затвердити форми розрахункових документів чи бездокументних процесів з проведення вищезазначених видів платежів, порядок їх реєстрації та внесення записів на рахунки бухгалтерського обліку, відображення в облікових регістрах і звітності підприємств.

Література

1. Huet N., Murray T. Is coronavirus pushing us towards a cashless society? *Euronews*. 06.03.2020. URL: <https://www.euronews.com/2020/06/03/is-coronavirus-pushing-us-towards-a-cashless-society>
2. World Cash Report 2018. URL: <https://www.g4scashreport.com/-/media/g4s/cash-report/files/2018-world-cash-report---english.ashx?la=en%26hash=0F3BEC46B4820D7FA32112E99252AAB>.
3. Buchholz K. This chart shows how preferred methods of payment differ around the world. *World Economic Forum*. 22 Jan 2021. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/01/this-chart-shows-cash-cashless-finance-payment-methods-global-preference/>
4. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: моногр. Книга 2. Договоры о передаче имущества. 2-е изд., стер. Москва : Статут, 2011. 780 с.

5. Самцова А. Н. Кредитные и расчетные правоотношения по советскому гражданскому праву. Москва, 1954. 90 с.
6. Белов В. А. Денежные обязательства. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. 238 с.
7. Шамраев А. В. Гражданско-правовой механизм безналичных денежных расчетов (Российский, зарубежный и международный опыт регулирования) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. Москва, 1997. 217 с.
8. Щетинін А. І. Гроші та кредит : підруч. Вид. 4-те, переробл. та доповн. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 440 с.
9. Головка В. І. Фінансово-економічна діяльність підприємства : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 448 с.
10. Партин Г. О., Загородній А. Г. Фінанси підприємств : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2006. 379 с.
11. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text>.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
13. Олійник А. В., Шацька В. М. Інформаційні системи і технології у фінансових установах : навч. посіб. Львів : Новий Світ-2000, 2006. 436 с. URL: <https://buklib.net/books/22029/>.
14. SWIFT: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/SWIFT>.
15. Савченко А., Коваль І. СЕП: виповнюється перше десятиліття. *Вісник Національного банку України*. 2003. № 7. С. 28–31.
16. Карантинні обмеження стимулювали розвиток безготівкових розрахунків у 2020 році. *Європейська Бізнес Асоціація*. 16.03.2021. URL: <https://eba.com.ua/karantynni-obmezheniya-stymulyuvaly-rozvytok-bezgotivkovykh-rozrahunkiv-u-2020-rotsi/>
17. Zadorozhnyi, Z.-M., Muravskiy, V., & Shevchuk, O. (2018). Management accounting of electronic transactions with the use of cryptocurrencies. *Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice*, 3 (26), 169–177. DOI: <http://dx.doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.144368>
18. Задорожний З.-М. В., Крупка Я. Д., Назарова І. Я. Обліково-інформаційне забезпечення реорганізаційних процесів у надзвичайних умовах. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. 2 (33). С. 139–148. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.206928>
19. Крупка Я. Д., Окренець В. Ю. Криптовалюта як об'єкт обліку і джерело економічних вигод. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 3. С. 238–251.

References

1. Huet N., Murray T. (2020). Is coronavirus pushing us towards a cashless society? Euronews. Retrieved from: <https://www.euronews.com/2020/06/03/is-coronavirus-pushing-us-towards-a-cashless-society> [in English].
2. World Cash Report 2018. Retrieved from: <https://www.g4scashreport.com/-/media/g4s/cash-report/files/2018-world-cash-report---english.ashx?la=en%26hash=0F3BEC46B4820D7FA32112E99252AAB> [in English].
3. Buchholz, K. (2021). This chart shows how preferred methods of payment differ around the world. *World Economic Forum*. Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2021/01/this-chart-shows-cash-cashless-finance-payment-methods-global-preference/> [in English].
4. Brahynskiy, M.Y., Vytrianskiy, V.V. (2011). Dogovornoe pravo: monografiya. Kniga 2. Dogovory o peredache imushchestva [Contract law: monograph. Book 2. Contract on the properties transfer]. Moskva: Statut, 780 p. [in Russian].
5. Samcova, A. N. (1954). Kreditnye i raschetnye pravootnosheniya po sovetskomu grazhdanskomu pravu [Credit and settlement legal relations under soviet civil law]. M., 90 p. [in Russian].
6. Belov, V. A. (2001). Denezhnye obiazatelstva [Monetary liabilities]. M.: AO «Tsentr YurInfoR», 238 p. [in Russian].
7. Shamraev, A. V. (1997). Grazhdansko-pravovoj mekhanizm beznalichnyh denezhnyh raschetov (Rossiyskiy, zarubezhny i mezhdunarodny opyt regulirovaniya): dys. ... kand. yurid. nauk [Civil law mechanism of cashless payments (Russian, foreign and international experience of regulation): dis. ... Candidate of Legal Sciences: 12.00.03 – civil law; business law; family law; private international law]. M., 217 p. [in Russian].
8. Shchetynin, A. I. (2010). Hroshi ta kredyt: pidruchnyk [Money and credit: textbook]. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 440 p. [in Ukrainian].
9. Holovko, V. I. (2006). Finansovo-ekonomichna diialnist pidpriemstva [Financial and economic activities of the enterprise]. K.: Tsentr navchalnoi literatury, 448 p. [in Ukrainian].
10. Partyn, H. O., Zahorodnii A. H. (2006). Finansy pidpriemstv [Enterprise finance]. K.: Znannia, 379 p. [in Ukrainian].
11. Instruksiiia pro bezghotivkovi rozrakhunky v Ukraini v natsionalnii valiuti [Instruction on cashless payments in Ukraine in the national currency]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text> [in Ukrainian].
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
13. Oliinyk A.V., Shatska V.M. (2006). Informatsiini systemy i tekhnolohii u finansovykh ustanovakh [Information systems and technologies in financial institutions]. Lviv: «Novyi Svit-2000», 436 p. Retrieved from: <https://buklib.net/books/22029/> [in Ukrainian].
14. SWIFT: material z Vikipedii — vilnoi entsyklopedii [SWIFT: Wikipedia, the free encyclopedia]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/SWIFT> [in Ukrainian].

15. Savchenko A., Koval I. (2003). SEP: vypovniuietsia pershe desiatiylyttia [EPS: 10-th Anniversary]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy - Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 7, 28–31 [in Ukrainian].
16. Karantynni obmezhenia stymuliuvaly rozvytok bezgotivkovykh rozrahunkiv u 2020 rotsi [Quarantine restrictions stimulated the development of cashless payments in 2020]. *Yevropeiska Biznes Asotsiatsiia – European Business Association*. Retrieved from: <https://eba.com.ua/karantynni-obmezheniya-stymulyuvaly-rozvytok-bezgotivkovykh-rozrahunkiv-u-2020-rotsi/> [in Ukrainian].
17. Zadorozhnyi, Z.-M., Muravskiy, V., & Shevchuk, O. (2018). Management accounting of electronic transactions with the use of cryptocurrencies. *Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice*, 3(26), 169-177. DOI: <http://dx.doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.144368> [in English].
18. Zadorozhniy, Z.-M., Krupka, Y., & Nazarova, I. (2020). Oblikovo-informatsiine zabezpechennia reorhanizatsiinykh protsesiv u nadzvychainykh umovakh [Accounting and information provision of reorganization processes in emergency conditions]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky - Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2 (33), 139–148. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.206928> [in Ukrainian].
19. Krupka, Y., Okrenets, V. (2020). Kryptovaliuta yak obiekt obliku i dzherelo ekonomichnykh vyhod [Cryptocurrency as an object of accounting and a source of economic benefits]. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu universytetu - Herald of Ternopil National Economic University*, 3, 238-251 [in Ukrainian].

Статтю отримано 28 жовтня 2021 р.

Article received October 28, 2021

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Аналітичні рекомендації за результатами круглого столу (Тернопіль – Збараж, Збаразький замок, 9 вересня 2021 р.)

9 вересня 2021 р. за ініціативою кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу факультету економіки та управління Західноукраїнського національного університету, в рамках проведення міжнародного тижня ЗУНУ в місті Збараж, у Збаразькому замку, було проведено круглий стіл з міжнародною участю на тему «Управління закладами охорони здоров'я: виклики та перспективи».

У роботі круглого столу взяли участь понад 60 учасників, у тому числі керівництво ЗУНУ, керівники та менеджери закладів охорони здоров'я, посадові особи, що здійснюють функціональну діяльність у сфері управління закладами охорони здоров'я, представники ОТГ, професорсько-викладацький склад кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, науковці з України, Туреччини, Польщі, аспіранти кафедри, слухачі магістратури за освітньою програмою «Менеджмент закладів охорони здоров'я». З вітальним словом перед учасниками круглого столу виступили: проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародна діяльність) ЗУНУ д. е. н., професор Оксана Десятнюк, директор департаменту охорони здоров'я Тернопільської ОДА Ольга Ярмоленко, міський голова м. Збараж Роман Полікровський, завідувач кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу д. е. н., професор Михайло Шкільняк, гарант освітньо-професійної програми «Менеджмент закладів охорони здоров'я» д. е. н., професор Тетяна Желюк.

Метою круглого столу визначено оцінювання тенденцій та вироблення рекомендацій щодо покращення адміністрування діяльності закладів охорони здоров'я, їх ресурсного забезпечення для конкурентного позиціонування та якісного надання ними медичних послуг з урахуванням кращих світових практик, викликів проведення адміністративної та медичної реформ.

Під час засідання круглого столу активно обговорювались: проблеми менеджменту закладів охорони здоров'я; управління ресурсним забезпеченням діяльності закладів охорони здоров'я; управління якістю надання медичних послуг; сучасні підходи до забезпечення конкурентного позиціонування закладів охорони здоров'я на ринку медичних послуг; організація діяльності закладів охорони здоров'я в умовах децентралізації; зарубіжні підходи до управління закладами охорони здоров'я та можливості їх використання в українських реаліях.

Своє бачення щодо вдосконалення менеджменту закладів охорони здоров'я в умовах проведення медичної реформи, нових глобальних викликів та особливостей

національної економіки висловив д. е. н., професор Михайло Шкільняк; щодо використання інструментарію стратегічного менеджменту – д. е. н., професор Алла Мельник; управління змінами в закладах охорони здоров'я – к. е. н, доцент Олександра Овсянюк-Бердадіна; управління знаннями – д. е. н, професор Алла Васіна. Оцінку сучасних підходів до забезпечення конкурентного позиціонування закладів охорони здоров'я на ринку медичних послуг висловили д. е. н., професор Тетяна Желюк, к. е. н., доцент Аліна Жуковська; до управління якістю надання медичних послуг – к. е. н., доцент Тамара Попович.

Питання щодо вдосконалення управління ресурсним забезпеченням діяльності закладів охорони здоров'я порушували директор департаменту охорони здоров'я Тернопільської ОДА Ольга Ярмоленко; начальник відділу охорони здоров'я та медичного забезпечення Тернопільської міської ради Василь Даньчак; директор КНП «Тернопільський обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики» Тернопільської обласної ради Володимир Юровський; начальник відділу охорони здоров'я та соціального захисту Збараської міської ради Ганна Ходинчак; директор КНП «Міська комунальна лікарня № 3» Юрій Лазарчук; головний лікар КНП «Тернопільська міська дитяча комунальна лікарня» Тернопільської міської ради Андрій Артимович; д. м. н., доцент, директор КНП «Тернопільська обласна дитяча клінічна лікарня» Тернопільської обласної ради Григорій Корицький.

Про напрямки вдосконалення організації діяльності закладів охорони здоров'я в умовах децентралізації наголошували у своїх виступах д. е. н., професор Григорій Монастирський, міський голова м. Збараж Роман Полікровський, заступник міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради, м. Збараж, Володимир Богайчук.

Зарубіжною практикою управління закладами охорони здоров'я ділилися у своїх доповідях доктор габілітована, професор Вроцлавського економічного університету (Республіка Польща), почесний доктор ЗУНУ Анетта Зелінська; доктор медичних наук Косма Колодзей, Collegium Medicum імені Людвіга Ридигера в Бидгощі Університету імені Миколая Коперника в Торуні (Республіка Польща); керівник відділу бізнес-аналітики корпорації «Livingston International» (Республіка Польща) Патрик Серженга.

Круглий стіл дав змогу розробити рекомендації щодо покращення адміністрування діяльності закладів охорони здоров'я, використання інструментів стратегічного менеджменту, модернізації адміністративного, кадрового, фінансового, інформаційного, інноваційного, проєктного, комунікаційного менеджменту для конкурентного позиціонування закладів охорони здоров'я та якісного надання ними медичних послуг з урахуванням кращих світових практик, викликів адміністративної та медичної реформ.

Зокрема, в контексті вдосконалення менеджменту закладів охорони здоров'я (ЗОЗ) необхідно звертати особливу увагу на постановку цілей та цілереалізуючих систем у стратегічному управлінні; напрацюванні найбільш ефективних способів досягнення цілей в оперативному та ситуативному управлінні; якісному кадровому забезпеченні управлінських та медичних кадрів; побудові системи реалізації управлінських рішень в умовах нових викликів та пов'язаних із ними ризиків.

У контексті покращення конкурентного статусу менеджерів ЗОЗ необхідно вдосконалювати фахові знання та вміння, що стосуються: моніторингу зовнішнього та

внутрішнього середовища ЗОЗ з використанням технологій маркетингу, оцінювання внутріорганізаційного та необхідного ресурсного забезпечення функціональної діяльності; володіння технологією прийняття та реалізації управлінських рішень; використання інструментів оперативного, ситуативного та стратегічного управління; кадрового менеджменту та пов'язаних із ним технологій кадрової мотивації, кадрового планування, професіоналізації працівників, використанні новітніх інформаційних технологій тощо.

Особлива увага в управлінні закладами охорони здоров'я має концентруватися на вдосконаленні інструментів стратегічного менеджменту, який через систему стратегічного планування верифікує та реалізує доктринальні засади розвитку сектору охорони здоров'я. Система стратегічного управління закладами охорони здоров'я згідно з Національною стратегією реформування системи охорони здоров'я в Україні має базуватися на таких засадничих принципах: орієнтованість на людей (якість та безпеку послуг, їх здатність адаптуватися до нових вимог і викликів); орієнтованість на результат та сам механізм його досягнення шляхом запровадження нових моделей фінансування послуг; мінімізація та страхування ризиків, використання новітніх підходів до управління якістю.

Ефективне формування системи стратегічного планування потребує створення чітких та прозорих умов і правил: удосконалення нормативно-правового та законодавчого забезпечення; раціоналізації організаційної структури системи стратегічного планування та її елементів; покращення розподілу функцій і повноважень між суб'єктами; налагодження партнерських засад між представниками влади, бізнесу й громадськості; усунення недоліків інформаційного обміну; створення сприятливих передумов для залучення інвесторів до реалізації стратегічних цілей розвитку медичного закладу.

Застосування спеціального інструментарію стратегічного управління закладами охорони здоров'я має ґрунтуватись на сприйнятті усіма суб'єктами публічного управління феномена стратегічного управління як одного з системоутворюваних інструментів менеджменту, що дає змогу забезпечувати ефективний розвиток закладу охорони здоров'я в напрямку досягнення обґрунтованих цілей та завдань в умовах змінюваного зовнішнього і внутрішнього середовища на основі раціонального використання конкурентних переваг та всіх складових його ресурсного потенціалу.

Дієвість функції стратегування закладу охорони здоров'я має ґрунтуватись на дотриманні основних методологічних вимог, таких як: цільова орієнтація на забезпечення соціальних гарантій отримання населенням необхідної медико-соціальної допомоги; узгодженість цілей функціонування закладів охорони здоров'я, медичних установ та організацій на національному, регіональному та місцевому (локальному) рівнях управління, відповідно до концептуальних вимог медичної реформи в Україні; поєднання прогнозів та програм розвитку на поточний і перспективний періоди; наукова обґрунтованість розвитку галузі охорони здоров'я (в т. ч. різних секторів сфери охорони здоров'я); поєднання прогнозів розвитку на перспективний період із тактичними та оперативними плановими показниками діяльності; забезпечення ефективного використання матеріальних, фінансових,

трудовах та інших ресурсів у процесі забезпечення управлінської та функціональної діяльності.

Стратегічне планування розвитку закладу охорони здоров'я в трансформаційних умовах, зокрема в контексті медичної реформи та реформи децентралізації, слід орієнтувати на вирішення таких основних завдань управлінської діяльності: формування пріоритетів; розподіл ресурсів (трудовах, матеріальних, фінансових) за цільовими напрямками діяльності та видами медичної допомоги; пристосування до факторів зовнішнього середовища, що змінюються (дії, які покращують взаємовідносини зі споживачами медичних послуг, громадськістю, органами влади, іншими організаціями); внутрішня координація діяльності всіх структурних підрозділів, можливість реорганізації та структурного перегрупування всіх економічних засобів для найбільш ефективного досягнення поставлених цілей; розробка узагальненого стратегічного бачення, формування стратегічних перспектив через визначення місії організації та системного поєднання і взаємоузгодження стратегічних, тактичних та оперативних цілей, і на цій основі – розробки конкретних проєктів за напрямками діяльності; готовність до здійснення міжсекторного партнерства, координації та співробітництва як інструментарію реалізації публічної політики в сфері охорони здоров'я; впровадження нових організаційних форм досягнення стратегічних цілей публічної політики в сфері охорони здоров'я через створення медичних хабів та медичних кластерів; концентрацію на чіткій спеціалізації закладів охорони здоров'я в рамках створених медичних округів.

Стратегування передбачати вдосконалення ресурсного забезпечення, що має відбуватися в процесі впровадження нової моделі фінансування системи охорони здоров'я та зміни характеру відносин між медичним закладом (постачальником послуг) та розпорядником бюджетних коштів – Національною службою здоров'я України (замовником послуг), які регулюються договорами про медичне обслуговування населення з чітко визначеними параметрами фінансування. Цей процес має супроводжуватися підвищенням рентабельності медичних закладів, використанням міжтериторіального співробітництва та міжсекторної співпраці, додатковим фінансуванням медичних закладів з бюджетів територіальних громад для технічного обслуговування, оплати комунальних послуг, надання допоміжних послуг, а також для поліпшення інфраструктури та обладнання медичних закладів.

Детермінантами забезпечення конкурентних переваг закладів охорони здоров'я мають бути:

– впровадження інноваційних підходів та технологій управління закладом охорони здоров'я (ЗОЗ), адекватних процесам трансформаційних змін у медичній галузі з урахуванням національних особливостей та викликів глобального середовища (глобальні пандемії, глобальні цілі сталого розвитку, соціально-гуманітарний вектор розвитку медичної галузі);

– розробка маркетингових конкурентних стратегій управління закладом охорони здоров'я з орієнтацією на ресурси, технологію та якість медичної допомоги, пацієнта з його соціальними, економічними, естетичними, релігійними цінностями; проведення маркетингових досліджень на ринку медичних послуг для максимального врахування

потреб цільових аудиторій, що забезпечать довгостроковий успіх на ринку медичних послуг;

– зміцнення знаннєвого потенціалу керівників, менеджерів, медичного персоналу за рахунок впровадження системи управління знаннями в закладі охорони здоров'я. Для ефективного функціонування і трансформації системи охорони здоров'я необхідна критична маса професіоналів нової генерації, здатних до глибокого розуміння проблем і ключових тенденцій розвитку системи охорони здоров'я, готових до застосування широкого спектра навичок для впровадження змін на організаційному рівні;

– побудова раціональної системи внутріорганізаційного менеджменту, адміністративно-господарської діяльності, розробки та реалізації управлінських рішень, включення системи управління конкурентоспроможністю в оперативне та стратегічне управління медичним закладом; приведення до світових стандартів управління систем стратегічного менеджменту та передбачення систем управління змінами для забезпечення стабільності та висхідного розвитку закладу охорони здоров'я;

– імплементація в систему адміністрування діяльності закладів охорони здоров'я систем управління якістю надання медичних послуг на основі пацієнтоорієнтованого, інклюзивного підходів з максимальною мінімізацією ризиків;

– ефективне використання інструментів фінансового, кадрового, інформаційного, інноваційного менеджменту; використання фандрейзингу, грантрайтингу для диференціації джерел залучення ресурсів для реалізації інноваційних проектів;

– використання переваг ноосферизованої, цифрової, інклюзивної, інноваційної економіки в системі адміністративного менеджменту, забезпечення якості медичних послуг, управління ресурсним потенціалом медичних закладів;

– максимальне врахування потенціалу децентралізації та розвитку громадського здоров'я. Укрупнені райони мають стати кластерами з інтегрованої мережі закладів охорони здоров'я, в якій кожен постачальник медичних послуг відіграє головну роль з надання доступних, якісних та безпечних медичних послуг;

– інтеграція в світовий ринок е-медицини, розвиток національного підсегмента послуг у галузі медичних ІТ-технологій.

Подальший розвиток та становлення телемедицини дасть можливість у найближчому майбутньому отримати потрібний ефект: переваги отримають не лише пацієнти, а й медичні установи та медичні працівники.

Переваги від запровадження телемедицини для пацієнтів такі: підвищення ефективності та якості лікування; прискорення передачі інформації про результати обстежень між різними спеціалізованими клініками; проведення дистанційних (телемедичних) консультацій вузькими спеціалістами у територіально віддалених медичних установах; виключення помилок, спричинених нерозбірливим почерком лікарів; зменшення термінів обстеження пацієнтів.

Переваги від запровадження телемедицини для медичних працівників такі: економія часу в результаті використання засобів електронного документообігу; отримання інформації про динаміку стану пацієнта; можливість дистанційної участі в обговоренні клінічних випадків, проводити консиліуми та приймати рішення щодо лікування у мовах територіальної віддаленості один від іншого і від пацієнта;

цілодобовий доступ до архівів у текстовому, аудіо- та відеоформатах (знімки, записи, результати обстежень та оглядів; навчання та обмін досвідом між лікарями різних вітчизняних і зарубіжних медичних закладів шляхом проведення вебконференцій.

Переваги від впровадження телемедицини для закладів охорони здоров'я такі: підвищення ефективності роботи медичного персоналу; оптимізація взаємодії різних структурних підрозділів медичних установ; оптимізація кількості медичних працівників та моніторинг їхньої роботи; зберігання інформації в електронному вигляді в сучасних, компактних формах у відповідності до міжнародних і вітчизняних стандартів. Використання електронних сервісів сприятиме оптимізації діяльності медичних закладів і працівників; підвищенню ефективності системи охорони здоров'я, зменшенню соціальної напруги в результаті підвищення якості медичної допомоги населенню.

В умовах проведення медичної реформи особливого значення набувають питання забезпечення якості надання медичних послуг, що пов'язано з: формуванням пацієнторієнтованої моделі охорони здоров'я; інтенсифікацією процесів реформування сфери охорони здоров'я; змінами в організаційно-правовому статусі закладів охорони здоров'я та впровадженням нових механізмів фінансування діяльності; соціальним характером послуг, що надаються та їх суспільною значущістю; посиленням викликів, обумовлених поширенням коронавірусного захворювання тощо.

У рамках підтримки і розвитку чинної системи якості та впровадження в медичну практику критеріїв якості надання медичної допомоги необхідно: 1) розробити та унормувати процедури проведення внутрішнього аудиту якості з метою уникнення ризикових ситуацій та унеможливлення виникнення лікарських помилок та дефектів лікування, що дасть змогу гарантувати безпеку пацієнтів та їхніх прав; 2) організувати навчання медичного персоналу принципам менеджменту якості та самооцінювання якості роботи через організацію спеціальних семінарів, тренінгів, курсів тощо; 3) впровадити механізми збирання й опрацювання скарг пацієнтів, виробити критерії своєчасного реагування на них та усунення виявлених недоліків; 4) забезпечити впровадження сучасного інструментарію організації зворотного зв'язку від пацієнтів (зокрема, через відгуки, пропозиції та зауваження), їх системний аналіз; 5) запровадити систему страхування професійної відповідальності на випадок лікарської помилки і за наявності ризику у зв'язку з медичним втручанням.

Також заклади охорони здоров'я потребують вдосконалення механізму регламентування внутріорганізаційної перевірки якості медичних послуг за всіма її складовими; напрацювання дієвих методик експертизи та самоконтролю якості медичної послуги; створення дієвої системи моніторингу та діагностування індикаторів якості медичної допомоги; розробки процедур самооцінювання і самодіагностування на первинному рівні контролю; професіоналізації кадрів у частині моніторингу і дотримання стандартів якості шляхом розробки програм навчання медичного персоналу з питань управління якістю; верифікації чітких критеріїв мотивації персоналу щодо підвищення якості медичного обслуговування; забезпечення прозорості рішень щодо відповідальності персоналу за медичні помилки.

Для підвищення якості надання медичної допомоги в систему менеджменту ЗОЗ необхідно впровадити дієві системи якості відповідно до МС ISO, в рамках

яких розробити політику якості ЗОЗ, визначити цілі з якості, виробити механізми застосування принципів якості; унормувати процедури проведення внутрішнього аудиту якості; організувати навчання медичного персоналу принципам менеджменту якості та самооцінювання якості роботи через організацію спеціальних семінарів, тренінгів, курсів тощо; відпрацювати механізм зворотного зв'язку у наданні й оцінюванні медичних послуг; підвищити відповідальність керівництва за якісні результати роботи персоналу та створення гнучких стимулювальних систем оплати праці та заохочень з пріоритизацією критерію забезпечення якості надання медичних послуг; забезпечити системний підхід до оцінювання якості надання медичної допомоги (оцінювати як сам процес надання медичної послуги, так і її структуру та отриманий результат), в основу чого закласти загальновідомі підходи самооцінювання за моделлю CAF та чинних опитувальників; впровадити практику управління витратами, в т. ч. витратами на якість (таке управління має ґрунтуватися на аналізованні витрат, пов'язаних: а) з проведенням запобіжних заходів та оцінювання; б) з невідповідностями і лікарськими помилками; в) з відмовами в організації чи поза її межами; г) стадіями життєвого циклу надання медичної допомоги); запровадити дієву систему моніторингу якості та підвищення ефективності контролю за якістю надання медичних послуг.

Для забезпечення пацієнтоорієнтованого підходу в наданні медичних послуг, безбар'єрного доступу до медичних послуг та медичної допомоги всіх членів суспільства незалежно від їх віку, статі, національної приналежності, фізичних та фінансових можливостей необхідно в організації та проектуванні діяльності ЗОЗ сформувати інклюзивне середовище. Його формування має здійснюватися з дотриманням принципів: рівноправного використання, який дозволяє всім без винятку споживачам медичних послуг незалежно від їх віку, статі, фізичних можливостей користуватися територією, будівлями, спорудами, послугами, що надаються закладом охорони здоров'я; наявності широкого переліку індивідуальних налаштувань та можливостей з урахуванням потреб всіх споживачів медичних послуг; простого та зручного використання матеріальних активів; доступного візуального, вербального, тактильного сприйняття інформації незалежно від сенсорних можливостей користувачів; мінімізації ризиків та шкідливих наслідків випадкових або ненавмисних дій споживачів; наявності необхідного розміру і простору для підходу, під'їзду та різноманітних маніпуляцій, незважаючи на антропометричні характеристики, стан та мобільність споживачів медичних послуг.

Для продукування нових знань та їх використання в закладах охорони здоров'я необхідно розвивати та зміцнювати креативний потенціал організації, сприяти формуванню інноваційної культури, яка залежить від морально-психологічного клімату, корпоративних цінностей організації: відчуття затребуваності знань, високої оплати результатів праці, психологічного комфорту, толерантного ставлення колег і керівництва до креативності персоналу, визнання й вдячності колег, керівництва. Ефективна система управління знаннями в закладах охорони здоров'я сприятиме адаптації закладів охорони здоров'я до ендегенних та екзогенних викликів, активнішого використання інноваційних практик.

У контексті впровадження сучасних ефективних методів фінансового менеджменту варто традиційні джерела фінансування ЗОЗ доповнити додатковими джерелами,

серед яких мають бути: кошти територіальної громади, технічна допомога та кошти грантів; кошти добровільного медичного страхування; оплата за надані медичним закладом послуги за угодами; добровільні внески та пожертви; зекономлені кошти від функціональної діяльності шляхом забезпечення оптимальності структури витрат, перегляду організаційної структури та штатного розпису закладів медичної допомоги, укладання договорів про комерціалізацію послуг, впровадження технологій енергозбереження, аудиту використання приміщень закладу з метою визначення площ, які не використовуються (або використовуються неефективно) для надання їх в оренду. Органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції можуть фінансувати місцеві програми розвитку та підтримки комунальних закладів охорони здоров'я, зокрема щодо оновлення матеріально-технічної бази, капітального ремонту, реконструкції, підвищення оплати праці медичних працівників (програми «місцевих стимулів»), а також місцеві програми надання населенню медичних послуг, місцеві програми громадського здоров'я та інші програми в охороні здоров'я.

Підвищення ефективності управління людськими ресурсами закладу охорони здоров'я має відбуватися шляхом: 1) удосконалення системи мотивації і стимулів через індивідуалізацію мотивації, ідентифікацію мотиваційних потреб і цілей особистісного розвитку працівників та їх узгодження з цілями розвитку ЗОЗ; 2) формування мотиваційного механізму та вироблення критеріїв його результативності; 3) удосконалення системи підготовки та безперервного професійного розвитку кадрів ЗОЗ шляхом поєднання формальних та неформальних (альтернативних) форм навчання протягом усього життя.

Учасники круглого столу під час дискусій погодились, що впровадження інноваційних підходів та технологій в управління закладами охорони здоров'я має відповідати процесам змін у медичній галузі з урахуванням національних особливостей та викликів глобального середовища.

Загалом подальша модернізація національної системи управління охороною здоров'я має відбуватися за такими напрямками: імплементації сучасних стандартів управління якістю медичних послуг; розвитку ринкових відносин між суб'єктами системи охорони здоров'я; децентралізації державних функцій та їх делегування регіональним та муніципальним органам влади; оптимізації медичного обслуговування, переорієнтації в наданні медичних послуг на превентивну модель, яка направлена на профілактику захворюваності; посилення конкуренції в сфері охорони здоров'я; розвитку системи добровільного медичного страхування; створення системи управління знаннями, яка стимулює інновації; сприяє розвитку співпраці, збагачує процес обміну експліцитними та непрямыми знаннями між людьми, прискорює процес навчання.

Інформацію, аналітичні висновки та рекомендації підготували:

Михайло ШКІЛЬНЯК

д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту,
публічного управління та персоналу

Тетяна ЖЕЛЮК

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,
публічного управління та персоналу

Олена ДУДКІНА	к. е. н., доцент, доцент кафедри публічного управління та персоналу	менеджменту,
Аліна ЖУКОВСЬКА	к. е. н., доцент, доцент кафедри публічного управління та персоналу	менеджменту,
Тамара ПОПОВИЧ	к. е. н., доцент, доцент кафедри публічного управління та персоналу	менеджменту,

Інформацію отримано 01 листопада 2021 р.

Information received November 01, 2021.

АНИЗОТРОПНІСТЬ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ТА ЛОКАЛЬНОМУ ВИМІРІ

**(Аналітична записка за матеріалами Четвертої міжнародної
науково-практичної конференції «Сучасні детермінанти фіскальної політики:
локальний та міжнародний вимір»)**

Турбулентність фіскальної політики як у національному, так і в глобальному масштабах засвідчує наявність невіршених проблем узгодженості постулатів наукового підґрунтя трансформації і розвитку інститутів держави. Світові кризові явища і пандемія в останні роки розкрили неефективність фіскальних моделей державотворення. У цьому контексті важливо проводити науково-практичні заходи, які сприяють формуванню напрямів ефективної антикризової політики і створенню умов для захищеності фінансової системи України від сучасних модифікацій світових економічних криз.

8-9 вересня 2021 р. в Західноукраїнському національному університеті (м. Тернопіль) відбулася Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір». В її роботі взяли участь провідні зарубіжні та вітчизняні вчені, державні діячі та практики. В організаційний комітет конференції надіслано 82 наукові розробки від 108 авторів.

Учасники конференції на пленарному та секційних засіданнях вели обговорення за такими напрямками: новелізаційні тенденції сучасної фіскальної політики; податкова система України в умовах геоекономічних дисбалансів; нові підходи до управління публічними фінансами; моделювання фіскальних відносин; сучасні пріоритети розвитку фінансів домогосподарств; парадигма розвитку фінансового менеджменту під впливом глобальних змін і мегатрендів; фінансова політика сталого розвитку аграрного сектору економіки; актуальні проблеми й інноваційні підходи до розвитку страхування та підвищення конкурентоспроможності страхового ринку; глобальні тренди сучасного банківського бізнесу; облік, аналіз, аудит та оподаткування: основні тренди розвитку.

Ректор Західноукраїнського національного університету д-р екон. наук, професор Андрій Крисоватий особливу увагу приділив важливості кооперації Університету з науковцями інших країн та закладів вищої освіти України в межах традиційного Міжнародного тижня. Ректор зауважив, що наука не в змозі розвиватися без обміну досвідом між різними науковими школами й пошуку можливостей для апробації та впровадження результатів досліджень. Тому приємно, що в міжнародній конференції беруть участь науковці з наших закордонних університетів-партнерів, а також науковці з Вінниці, Запоріжжя, Івано-Франківська, Києва, Луцька, Львова, Мелітополя, Одеси, Харкова, Чернівців. Наостанок Андрій Крисоватий зазначив, що професійна дискусія та обмін досвідом дають новий імпульс подальшому розвитку фінансової науки та практики.

Доктор філософії, доцент Технічного університету в Кошице (Словаччина) Йозеф Глова визнав, що протягом останніх десятиліть важливою проблемою фінансової економіки була оцінка премії за ризик власного капіталу. Особливу увагу він приділив

вивченню впливу місцевих та глобальних чинників ризику. Йозеф Глова зауважив, що в глобальній економіці структура та розміри міжнародних потоків капіталу швидко змінюються в бік глобалізованого середовища, актуалізується важливість визначення глобальних факторів ризику в процесі управління фірмами та організаціями, а також для сталого соціально-економічного розвитку країн. Він акцентував увагу на етапах розподілу активів, різних класах активів, а також систематичному ризику власного капіталу. Наголосив, що використання економетричної бета-моделі, яка змінюється в часі, дає змогу описати систематичний ризик акціонерного капіталу і відстежити, як систематичний ризик змінюється з часом.

Д-р екон. наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Захарій Варналій звернув увагу присутніх на необхідність поглиблення геофінансових викликів і посилення ролі й значення подальшого розвитку знань про безпеку в широкому розумінні. Доповідач аргументував, що з накопиченням знань безпекознавство, як і кожний науковий напрям, перетворюється на науку – безпекологію, в якій нині формується комплекс поглядів, що спрямовані на тлумачення і пояснення явищ безпеки. Захарій Варналій визначив, що безпекологія є наукою, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки у соціальних, біологічних, технічних та інших системах, котрі реалізуються за допомогою відповідних відносин у сфері безпеки. Вчений констатував, що особливої уваги заслуговують види (різновиди) безпекології залежно від сфер безпеки: політичної, військової, екологічної, інформаційної чи економічної.

Д-р екон. наук, професор Бидгоської політехніки імені Яна та Єнджея Снядецьких (Польща) Ігор Кравчук описав регуляторні інструменти для забезпечення стабільного функціонування фінансових ринків ЄС та України, показав переваги функціонування ринків переказних фінансових інструментів та продемонстрував алгоритми кількісного оцінювання здатності фінансових ринків до циклічного розвитку.

Д-р екон. наук, професор Західноукраїнського національного університету Людмила Алексеєнко, презентуючи результати досліджень щодо економіки послуг, яка супроводжується цифровізацією, звернула увагу на те, що: збільшення частки безготівкових розрахунків змінює поведінку споживачів; формується платформна економіка (Uber, Deliveroo): онлайн-платформи забезпечують постійні та зростаючі зв'язки між постачальниками та споживачами, пропонують комплексні та економічно привабливі рішення. Більше половини фінансових операцій у світі відбувається за межами банківської системи; шеринг і гіг-економіка (фрілансерська економіка) розвиваються і змінюють характер зайнятості. 70% співробітників після карантину визнали доцільність роботи в Інтернеті.

Д-р екон. наук, професор Національного авіаційного університету Тетяна Косова зазначила, що в умовах інтеграції України до європейського економічного і соціокультурного простору зростає роль забезпечення ефективного структурно-секторального розвитку. Вона зауважила, що фінансова архітектура – це вибудована сукупність елементів фінансового забезпечення функціонування економічної системи, менеджменту і маркетингу, їх фінансового регулювання, фінансового контролю, а також визначення фінансових критеріїв ефективності. Доповідачка акцентувала увагу на тому, що прийоми фінансової архітектоники дають змогу гармонізувати

функціонування елементів економічної, управлінської, маркетингової систем, забезпечувати їх взаємодію, стійкий і збалансований розвиток на макро-, мезо-, мікрорівнях з урахуванням ефекту фінансіалізації.

Д-р екон. наук, професор Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова Георгій Рогов відстежив роль податкових стимулів у декарбонізації економіки. Науковець зазначив, що необхідно забезпечити цільове використання екологічного податку шляхом його спрямування у спеціальні фонди Державного та місцевих бюджетів; екомодернізація підприємств потребує значних інвестицій і тому доцільно передбачити на законодавчому рівні механізм інвестиційних пільг та податкових кредитів (ITS). Він вважає, що слушною є пропозиція Європейської Бізнес Асоціації щодо повернення підприємствам до 70% нарахованого екологічного податку для фінансування впровадження "зелених" технологій.

Д-р екон. наук, професор Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця Тетяна Калашнікова у своїй доповіді зазначила, що онлайн-платформи з продажу землі є важливою складовою інфраструктури ринку землі в Україні, її земельно-інформаційної та консалтингової підсистеми. Адже дані платформи спрямовані на забезпечення взаємодії учасників ринку землі шляхом надання їм високопрофесійних посередницьких послуг на всіх етапах укладання угод; забезпечують прозорість ринку землі, доступ учасників ринку до ресурсів; можливість моніторингу та спрощення процедури укладання угод купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Д-р екон. наук, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки Наталія Павліха та д-р екон. наук, доцент Волинського національного університету імені Лесі Українки Ірина Цимбалюк, окресливши технологічні, демографічні й екологічні зміни, які мають вплив на формування фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів, зауважили, що глобальні зміни не зумовлюють лише позитивні чи негативні результати, однак, якщо вони некеровані або погано керовані, то можуть завдати більше шкоди, ніж користі. За умови визначення правильних векторів розвитку та ефективної регіональної політики ці зміни можуть активізувати ендогенний потенціал інклюзивного зростання регіону та забезпечити покращення якості життя населення.

Д-р екон. наук, професор Західноукраїнського національного університету Оксана Тулай акцентувала увагу на фінансових аспектах реформування системи охорони здоров'я України, що передбачає розмежування первинного, вторинного й третинного рівнів надання медичної допомоги, а також визначення переліку послуг, які надаються на кожному з цих рівнів. Доповідачка зазначила, що важливим є досягнення балансу між фінансуванням та кількістю і якістю послуг, що надаються пацієнтам. При цьому необхідно, щоб забезпечувався рівний і справедливий доступ населення до медичних послуг. Оксана Тулай зазначила, що: 1) у сучасному суспільстві вплив на здоров'я настільки різнобічний та інтегрований у різні сектори, що для його зміцнення потрібні нове мислення і нова парадигма; 2) у логістиці реформи фінансування первинної допомоги необхідно замінити принцип «гроші ходять за пацієнтом» на «гроші ходять за послугами». Саме ця теза відображає базисну модель реформи – закупівлю державою медичних послуг для населення; 3) потрібно започаткувати ефективну

систему моніторингу не кількості та видів наданих медичних послуг через e-Health, а якості медичних послуг через створення системи індикаторів якості первинної медичної допомоги; 4) необхідний розрахунок та встановлення коефіцієнтів до тарифів на медичні послуги, які характеризують складність пролікованих випадків та інтенсивність використання ресурсів для профілактики, діагностики, лікування та реабілітації на первинному рівні.

Д-р екон. наук, доцент Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного Олена Яцух звернула увагу на особливості впливу державної фінансової політики на функціонування та розвиток аграрного сектору економіки та виокремила пріоритети такої політики. Зокрема до стратегічних цілей першого порядку доповідачка запропонувала віднести: формування системи державного фінансування, направленої на забезпечення продовольчої та екологічної безпеки і розвитку сільських територій; необхідність оновлення на якісно новій основі матеріально-технічної бази сільськогосподарських товаровиробників та переробної галузі, логістичної інфраструктури зберігання й реалізації сільськогосподарської продукції з метою розширення експортного потенціалу й освоєння нових ринків збуту. Стратегічні цілі другого порядку – це формування ефективної системи фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств, спрямованої на покращення доступу виробників до фінансових ресурсів на внутрішньому та зовнішньому фінансових ринках шляхом запровадження інноваційних фінансових інструментів та стимулювання до використання сучасних форм спільного інвестиційного фінансування на засадах кооперації, державно-приватного партнерства та залучення міжнародних фінансових ресурсів інвестування на умовах гарантій.

Канд. екон. наук, доцент, радник з питань оподаткування ГС “Аграрний союз” Володимир Цап акцентував увагу на тому, що з прийняттям змін до Податкового кодексу України з 01.04.2021 р. ставка ПДВ для сільськогосподарських товаровиробників зменшилася з 20% до 14%, водночас податковий кредит залишився на рівні 20%, що призвело до зменшення податкового навантаження зі сплати ПДВ. Вважаємо за доцільне виключити тимчасово контроль за таким показником, як зменшення податкового навантаження, для підприємств аграрної галузі (до 01.04.22р). Сьогодні є актуальним розгляд питання щодо можливості подачі звітності та сплати зобов'язань з ПДВ сільськогосподарськими товаровиробниками один раз на квартал (таку можливість втрачено у зв'язку з відміною подачі квартальної звітності платниками єдиного податку).

Магістрант Західноукраїнського національного університету Никита Дем'янюк у своєму виступі зазначив, що розвиток суспільних відносин важко уявити без використання інформаційних і цифрових технологій, а їх застосування полегшило та змінило різні сфери публічних фінансів. Вітчизняна практика вимагає від державних структур рішучих змін та використання новітніх цифрових технологій у контексті інтеграційних процесів для забезпечення прозорості управління публічними фінансами. Доповідач зазначив, що діджиталізація не просто робить наявні дані цифровими, а передбачає здатність цифрових технологій збирати дані, встановлювати тенденції та приймати кращі управлінські рішення; реформування в сфері публічних фінансів спрямоване на широке використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій

для досягнення необхідного рівня ефективності та результативності процесів управління. Тому використання інструментів е-урядування здатне забезпечити значне покращення якості обслуговування фізичних і юридичних осіб та підвищення відкритості, прозорості й ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в контексті трансформаційних перетворень управління публічними фінансами.

У межах конференції відбулися дискусійні панелі, до яких долучилися відомі науковці. Так, д-р екон. наук, професор Запорізького національного університету, Інженерного навчально-наукового інституту Наталя Метеленко окреслила вектори державної політики стимулювання сталого розвитку промислових підприємств. Доповідачка зазначила, що покращення ситуації щодо кількості викидів забруднювальних речовин і утворення відходів тільки за добувною і переробною промисловістю матиме визначальний вплив на загальний рівень техногенного навантаження на навколишнє природне середовище в країні. Досягнення цієї мети вимагає комплексного підходу, у т. ч. інвестицій в екологічно чисті технології, підтримку екоінновацій, впровадження чистіших, дешевших та більш здорових типів приватного та громадського транспорту, декарбонізацію енергетичного сектору, забезпечення енергоефективності та співпрацю з міжнародними партнерами щодо вдосконалення глобальних екологічних стандартів.

Трендам та стратегії розвитку фінансового бізнесу присвятила увагу д-р екон. наук, професор Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана Людмила Примостка. Вона наголосила, що впроваджуючи нові підходи та інструментарій регулювання, НБУ керується основними вимогами законодавства Європейського Союзу, які Україна зобов'язалася виконувати, кращими міжнародними стандартами і практиками у сфері захисту прав споживачів та регулювання ринків фінансових послуг. Зауважено, що ефективність фінансових інновацій значною мірою залежить від інтелектуального капіталу, який в епоху економіки знань перетворився на основний фактор інноваційного розвитку.

Д-р екон. наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка Антоніна Шолойко визначила світові тренди дистрибуції страхових послуг з огляду на інтенсифікацію процесів діджиталізації. Вона зазначила, що в страхуванні інтенсифікація залежить від того, як швидко кожен із каналів дистрибуції страхових послуг переорієнтується на впровадження та використання технологічних інновацій, що дадуть змогу віддалено обслуговувати споживачів страхових послуг не лише на етапі продажу страхових послуг, а й на етапі врегулювання страхових випадків. Доповідач зауважила, що найбільш мобільним каналом дистрибуції індивідуальних ануїтетів у страхуванні життя у США під час пандемії виявився саме брокерський канал, не дуже мобільним є агентський канал та прямі продажі, проте майже без змін у продажах залишився банківський канал (+1%).

Антоніна Шолойко визнала, що в Україні інформація про структуру каналів дистрибуції страхових послуг не оприлюднюється, що пояснюється неналежною врегульованістю діяльності страхових агентів і залучених страхових посередників, а також нерозвиненістю діяльності страхових брокерів. Вона узагальнила, що національні законодавчі зміни у реалізації страхових та перестрахових продуктів

сприятимуть позитивним змінам у майбутньому щодо належного функціонування каналів дистрибуції страхових послуг.

Проблематиці розвитку міжнародного кредитування економіки присвятила виступ д-р екон. наук, доцент Одеського національного економічного університету Діана Завадська. Вона зауважила, що потенційні можливості взаємодії міжнародних фінансових організацій та державних банків у частині фінансування інноваційного розвитку в Україні не реалізуються, а також присутня інституційна неготовність вітчизняних економічних агентів, зокрема банків, до участі в реалізації інноваційної моделі розвитку економіки. Перспективними для забезпечення сталого економічного зростання та диверсифікації економіки є напрями інституційного забезпечення конкурентоспроможності України, що пов'язані із забезпеченням економічного зростання в промисловості (впровадження сучасних інноваційних промислових технологій), підвищення інноваційної складової та модернізації промисловості (провадження наукових досліджень і розробок з пріоритетних напрямів розвитку науки й техніки, модернізація індустріального сектору економіки).

Аналітичну записку підготували:

Оксана ТУЛАЙ

д. е. н., професор, в. о. завідувача кафедри міжнародних відносин та дипломатії ЗУНУ

Людмила АЛЕКСЕЄНКО

д. е. н., професор, завідувач кафедри управління та адміністрування Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту ЗУНУ

Статтю отримано 23 жовтня 2021 р.

Information received October 23, 2021

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

“ВІСНИКА ЕКОНОМІКИ”

Науковий журнал “Вісник економіки” виходить чотири рази на рік змішаними мовами: українською, англійською, польською мовами. До друку приймаються статті, які мають наукову та практичну цінність. Терміни подання матеріалів: у 1-ий випуск журналу – до 25 грудня, в 2-ий випуск – до 25 березня, в 3-й випуск – до 25 травня, в 4-й випуск – до 25 вересня.

Для участі у формуванні збірника необхідно подати:

1. Електронний варіант статті українською або англійською мовами, оформлений відповідно до наведених нижче вимог, виконаний у редакторі MS Word.

2. Електронний варіант анотацій українською та англійською мовами 1800-2100 знаків із пробілами. Анотації українською і англійською обов’язкові. Анотація на польській мові тоді, коли уся стаття написана на польській.

3. Електронну копію рецензії наукового керівника або іншого фахівця в певній галузі знань, який має науковий ступінь або вчене звання при поданні статей авторами без наукових ступенів.

4. Файл із відомостями про автора (прізвище, ім’я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, поштова адреса, контактні телефони, шифр і назва спеціальності, за якою подається стаття, адреса електронної скриньки).

Подані авторами статті розглядаються лише після подачі повного пакету супровідних документів.

Основні вимоги до підготовки й оформлення матеріалів:

Індекс **УДК** (зліва великими літерами, шриффт – жирний).

Пункти 2, 3, 4, 5 та 6 подаються (українською й англійською мовами).

Код **JEL класифікації (JEL classification codes)** (розміщуються під ключовими словами, кількість – від 1 до 5, в одному рядку, через кому, жирним. Наприклад: **JEL classification: C12, C14, C18**).

DOI (цей код присвоює редколегія після рекомендації статті до друку).

Автор (справа вказується повне ім’я та прізвище автора світлим курсивом, прізвище – великими літерами).

Відомості про автора (авторів) українською та англійською мовами (прізвище, ім’я, по батькові у називному відмінку, відомості про науковий ступінь та вчене звання (без скорочень), посада та місце роботи автора (повністю без абrevіатур), детальна контактна робоча адреса з поштовим індексом, назва країни, адреса електронної скриньки, ORCID ID).

6. Назва статті (по центру, великими літерами, шриффт – кегель 16).

Бібліографічні описи для цитування на українській та англійській мовах.

7. Анотація українською та англійською мовами, курсивом з абзацу; обсягом 1800-2100 знаків із пробілами. В ній необхідно відобразити: вступ, мета і методи дослідження, результати, перспективи. У тексті анотації варто застосовувати значимі слова з тексту статті. Положення, що викладаються, повинні логічно впливати один

з іншого. Текст анотації повинен бути лаконічним і чітким, вільним від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і незначних формулювань).

8. Ключові слова (курсивом з абзацу, не менше п'яти слів або словосполучень, виокремлених знаком « ; » (крапка з комою)). Ключові слова не повинні повторювати назву статті.

9. Формули: , рис.: , табл.: , бібл.: . (вказати кількість формул, рисунків, таблиць, бібліографічних джерел).

Formulas: , fig.: , tabl.: , bibl.: . (вказати кількість формул, рисунків, таблиць, бібліографічних джерел).

10. Текст:

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: вступ (постановка проблеми); короткий огляд літератури; мета дослідження; основні результати дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок.

Обсяг статей – від 8 до 18 сторінок тексту формату А4 через 1,5 інтервалу кеглем 14 шрифтом Time New Roman; поля зліва, знизу та зверху – 20 мм, справа – 10 мм.

Цифровий матеріал оформляється таблицею, яка має порядковий номер (друкується курсивом справа, наприклад, Таблиця 1) і назву (друкується над таблицею по центру). Ілюстрації також повинні нумеруватися і мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Класифікація податків.).

Автори відповідають за точність наведених у статті термінів, прізвищ, даних, цитат, статистичних матеріалів тощо. Скорочення слів і словосполучень, окрім загальноприйнятих, не допускається.

Список використаної літератури розміщується після статті під заголовком “Література” українською мовою (відповідно до встановлених вимог Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 (зі змінами і доповненнями)) та “References” англійською (оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA) із зазначенням коду DOI (за його наявності). Наприклад: Ivaniv, S. M., Petriv, Yu. S. (2021). *Oblikova polityka v Ukraini* [Accounting policy in Ukraine]. Ternopil: VPC «Ekonomichna dumka» [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.01.159>. Кількість джерел не менше 12, нумерація джерел здійснюється в порядку посилання на них.

Посилання на літературу в тексті подавати в порядку згадування у квадратних дужках, наприклад, [5, с. 120; 7, с. 94-95], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою (;).

Обов'язково необхідно вказати, що матеріал подається до публікації вперше і не був раніше опублікований. Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи статей підлягають додатковому редакційному рецензуванню. Відхилений оригінал авторові не повертається, лише надсилається рецензія на доопрацювання.

11. Назва статті англійською мовою по центру, великими літерами, шрифт – кегель 16).

12. Abstract:

Introduction.

Methods.

Results.

Discussion.

Keywords.

Formulas: , **fig.:** , **tabl.:** , **bibl.:** .

13. References.

Після списку літератури на англійській мові (якщо стаття на українській) вказується таке:

Статтю отримано /Рецензування-1: /Рецензування-2:

Article received /Review-1: /Review-2:

В кінці статті автори зазначають: «Матеріал подається до публікації вперше і не був раніше опублікований».

Сподіваємося на плідну співпрацю.

Редакційна колегія "Вісника економіки".

46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11, "Західноукраїнський національний університет", (стаття у "Вісник економіки").

Телефон: +38 (0352) 47-50-59.

E-mail: vissek@wunu.edu.ua

Наукове періодичне видання

**ВІСНИК
економіки**

Науковий журнал

*Випуск 4 (102)
жовтень – грудень
2021*

Відповідальний за випуск *З.-М. Задорожний*

Редактори-коректори *І. Калачик*

Комп'ютерна верстка *О. Драбюк*

Дизайн обкладинки *М. Юрків*

*Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, цитат,
цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.
Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та
матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковими.*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК No 7284 від 18.03.2021 р.

Підписано до друку 23.11.2021. Формат 70x100 1/16.
Гарнітура Times і Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 17,98. Умовн.-друк. арк. 19,59.
Тираж 100. Замовлення No P001-11-21.
Віддруковано у ЗУНУ

(Видавничо-поліграфічний центр «Університетська думка»)
46009 м. Тернопіль, вул. Бережанська, 2
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua